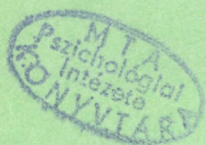

Magyar Pszichológiai Szemle

1991 - 01

1990 / 1-2

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLVI. kötet

Új sorozat 30.

1990/1—2. szám

Szerkesztőbizottság:

ÁDÁM GYÖRGY, BELLÁK ERVIN, GLAUBER ANNA (technikai szerkesztő),
HEGEDŰS T. ANDRÁS, JAKABNÉ SZILÁGYI KLÁRA, KLEIN SÁNDOR,
KULCSÁR ZSUZSANNA, MOLNÁR IMRE, MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET,
PALOTÁS GÁBOR, POPPER PÉTER (főszerkesztő), SALAMON JENŐ,
UNGÁRNÉ KOMOLY JUDIT, VARGA ZOLTÁN, VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA,
ZÁNKAY ANDRÁS

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: HARMATTA JÁNOS, HÓDOS TIBOR, HUNYADY GYÖRGY, MÜNNICH IVÁN,
PÁL MÁRIA, PLÉH CSABA, RANSCHBURG JENŐ

Munkatársak: JÓNI ANNA (olvasószerkesztő), ANGSTER MÁRIA, FEUER MÁRIA, LAJTI
RUDOLF, PÁZMÁNDY GYÖRGY, VEDRES MÁRTA (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 134-0790, 134-3743

Akadémiai Kiadó

1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19—35. Telefon: 181-2134

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatálnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98936, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és a *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj egy évre: 300,— Ft

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389) Budapest, Pf. 149.

A tanulmányok közzéadási feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Kiss György: Adalékok a magyar individuálpszichológiai mozgalom történetéhez	3
Paneth Gábor: A maszk mint a személyiség metamorfózisának eszköze	16
Stubbe, Hannes: Székely Béla, a pszichológia magyar úttörője Latin-Amerikában	28
Erdős Erzsébet: Obesitasban szenvedő betegek levelei	36

SZEMLE

Gergely György: Túl a pszichoanalitikus legendán	56
Molnár Péter: Grastyán Endre életműve	69

FÓRUM

Riadó? (Pszichológusok a pszichoterápiában) (Füredi János—Popper Péter)	98
Lénárd Ferenc 1911—1988 (Ranschburg Jenő)	102
Goldschmidt Dénes 1922—1988 (Varga Pál)	106
Búcsú Fehér Imrénétől (Váriné Szilágyi Ibolya)	109

KÖNYV

C. G. Jung: Emlékek, álmok, gondolatok (Süle Ferenc)	110
Helmut Thomä—Horst Kächele: A pszichoanalitikus terápia tankönyve, I. Alapok (Vikár György)	112
Porkolábné Balogh Katalin—Szitó Imre—Kalmár Hajnalka—Sziszik Erika: Iskolapszichológia 1—5. füzet (Keményné Pálffy Katalin)	115
Bruno Bettelheim: A végső határ (Feuer Mária)	120
Egy évkönyv margójára (A Heim Pál Gyermekkórház—Rendelőintézet Mentálhygieniai Osztálya és a Budapesti Gyermekideggondozók Jubileumi Évkönyve 1958—1988) (Ladócsy Mária)	124

Jean Piaget: A viselkedés mint a fejlődés hajtóereje (Salamon Jenő) .. 128
Frank J. Sulloway: Freud, a lélek biológusa — túl a pszichoanalitikus legendán (Singer János) 131

ADALÉKOK A MAGYAR INDIVIDUÁLPSZICHOLÓGIAI MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ*

KISS GYÖRGY

Budapesti Műszaki Egyetem

A tanulmány bemutatja az individuálpszichológiai elképzelések terjedésének magyarországi tudományos és társadalmi hátterét. Megismerteti az olvasót a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület munkájával, publikációs tevékenységével (A Jövő Útjain, Lélek és Jellem), valamint az egyesület keretei között folyó oktatással és továbbképzéssel. A szerző részletesen foglalkozik a nevelési tanácsadással — ill. annak múltjával — mint az individuálpszichológia egyik gyakorlati megvalósulási formájával.

Jelen tanulmány nem dolgozza fel a magyar individuálpszichológia történetét, csupán felvillant néhány olyan adatot, amelyek bizonyítják, hogy Adlernek magyar követői is működtek, és ha nem is világraszóló, de szerény eredményeket értek el. Azt szeretnénk kiemelni elsősorban, hogy az individuálpszichológia iránti érdeklődés és igény milyen kereteket teremtett a bécsi orvos magyar követői számára. Ugyanakkor szólni kívánunk arról is, hogy ezek a keretek — bár diszkrét formában — lehetőséget adtak a magyar individuálpszichológiai irányzatnak, hogy hozzájáruljon általában az individuálpszichológiai gondolkodás, gyógyítás, nevelés terjedéséhez és megerősödéséhez.

Az Osztrák—Magyar Monarchián belül viszonylag gyorsan terjedtek a birodalomban keletkezett vagy akár kívülről érkezett, de gyökeret eresztett eszmék, gondolatok. Így Freud tanításai is gyorsan visszhangra találtak Magyarországon már a századforduló utáni években. Nem lehet csodálkozni azon sem, hogy a mélylélektan törzséből később kiváló individuálpszichológia megalapítójának, **Alfred Adler**nek írásait is hamar megismerték az érdeklődő magyar értelmiségi körök.

Adler elgondolásait és a mélylélektanban később szakadást előidéző, a szervi fogyatékoságról szóló munkáját az 1907-ben megjelent "Studie über

*A tanulmány az OTKA "Pszichológiai törekvések és irányzatok a magyar szellemi életben 1900—1945" c., valamint az MTA—Soros-alapítvány "A pszichoanalízis és a magyar szellemi élet" c. kutatási programok támogatásával készült.

die Minderwertigkeiten von Organen"-t már 1909-ben részletesen ismertette Máday István (Máday 1909) a Természettudományi Közlönyben. Máday István, aki 1907-től tartozott Freud köréhez, a pszichoanalízistől elszakadó Adler-t 1911-ben több hívével követte, és vele együtt egyik alapítója volt 1913-ban a bécsi Individuálpszichológiai Egyesületnek (Máday 1941, Jones 1973).

1. Az individuálpszichológia iránti érdeklődés Magyarországon

Az 1911-ben útjára induló individuálpszichológia viszonylag mérsékelt iramban, mint klinikai pszichológiai gyakorlat, mint gyógyító eljárás terjedt a pszichiáterek, orvosok körében. Maga Adler is csak az első világháború idején kezdte hangsúlyozni tanainak pedagógiai jelentőségét. A háború befejeztével a nevelőotthonokban és más gyermekvédelmi intézményekben megnövekedett problémák a pedagógusokat, tanárokat nagy számban fordították a mélylélektan adleri irányzata felé. Adler követői között az orvosok mellett mind nagyobb számban jelentek meg a nevelők, tanítók (Lockett, R. 1986). A háború utáni Ausztria szociáldemokrata kormánya kedvező feltételeket teremtett a liberális-szocialista célú közoktatásnak, amelyek között Adler elgondolásai megfelelő talajra találtak. Az individuálpszichológia alapítójának -- különösen az első világháború előtti időszak körülményeihez viszonyítva -- határozottan baloldali nézetei voltak. Ennek gyökerei egyrészt orosz származású feleségén keresztül megismert radikális szocialista nézetek voltak, melyekkel a család barátja, L. Trockij révén találkozott; másrészt Adler már orvos korától elfogadta a szociális orvoslás tételét, amely szerint a betegség "társadalmi termék" is. Innen viszont egyenes út vezetett a társadalmi problémák kritikus értékeléséhez (Erős 1986, Titze 1984).

A szociális medicina részeként, mint prevenciót képzelték el Adler, ill. követői a gyermek nevelését, ami az első világháború utáni Ausztriában társadalmi feladatként is zöld utat kapott.

Magyarországon Ausztriától jelentősen eltérő körülmények uralkodtak. Hazánkban az első világháborút megelőző években nagyon fejlett és szervezettel is jól működő gyermektanulmányi mozgalom létezett. A Magyar Gyermektanulmányi Társaságnak több ezer tagja volt -- döntően pedagógusok --, akik a gyermeklélektan, a kísérleti, valamint a klinikai pszichológia eszköztárát is eredményesen használták az iskolai tanulóknál felmerülő pszichológiai problémák megoldására. Persze e mozgalom fő törekvése elsősorban a gyermek megismerésére, megértésére irányult (Köte 1983).

A magyar gyermektanulmányi mozgalom az első világháborút követően a forradalmak idején érkezett csúcspontjára, amikor is radikális iskolareform-javaslatait terjesztette a baloldali kormányzat elé.

A forradalmak bukása után a gyermektanulmányi mozgalom -- annak ellenére, hogy a Társaság tovább működött -- sehogy sem találta meg önmagát. A gyermek tanulmányozása, de általában a lélektan, a gyermeklélektan, a pszichoanalízis liberális, néhol baloldali eszméi gyanússá váltak a magyar kulturális életben, s ha nem is üldözték, de mint a szociális gondolatok száláscsinálóját eleinte (1920--1931) hivatalosan is "gyanús tudományként" kezelték. A gyermektanulmányi mozgalom különben is világszerte hanyatlásnak indult, és ez alól a magyar sem lehetett kivétel. A gyermektanulmányozás nemzetközi méretekben is veszített presztízséből, feladatkörét a gyermeklélektan vette át.

A gyermekekről már sokat tudtak a kutatók, a cél a továbbiakban a nevelésbe történő aktív bekapcsolódás lett volna, amihez azonban a gyermek tanulmányozása már csak kevéssel tudott hozzájárulni. Végső soron a forradalmakban kompromittálódott és kutatási terveiben is kielégett mozgalom önmagában nem adhatott támogatást, segítséget az iskolai nevelésnek. Ugyanakkor a rideg konzervatív szellemű iskolák, nem kevésbé a vesztes háborúval és annak nyomorával együtt járó különböző szociális problémák a nevelés nehézségeinek halmazát zúdították a nevelőkre és a gyermekek egészségével foglalkozó orvosokra. Mind nagyobb arányban jelentkeztek nehezen nevelhető, "problémás tanulók". A gyermektanulmányozás hagyományos ismeretei azonban kevés fogódzót biztosítottak a megoldáshoz.

A monarchia és ezen belül Magyarország századeleji liberális levegőjében számos lehetőség adódott a gyermeknevelés--gyermektanulmányozás eltérő, nemcsak az állam által kijelölt hivatalos megoldásának alkalmazására. Az I. világháború után azonban ez a folyamat megszakad. Az állam szerte a világon -- különböző indíttatásokból -- saját nyakába veszi a gyermekvédelem ügyét is, és ezzel csak tovább szűkültek a gyermektanulmányozás lehetőségei, az iránta támasztott társadalmi igények (Buzás 1961).

Az elmondottak alapján talán érthető, hogy Magyarországon az első nyilvános előadás az individuálpszichológiáról miért csak 1926-ban és miért éppen a Gyermektanulmányi Társaságban hangzott el. Zilahiné Beke Ágnes, a Bécsi Individuálpszichológiai Egyesület tagja, 1926. február 25-én "Az Adler-féle 'individuálpszichológia' főbb szempontjai" címmel tartott előadást a gyermektanulmányozók előtt. Az előadás megjelent a Gyermektanulmányi Társaság folyóiratában, "A Gyermek"-ben, amelyből egyértelműen kiolvasható,

hogy az előadónő nemcsak alaposan ismerte Adler gondolatait, hanem azoknak elsősorban azon részeit emelte ki — figyelemmel a hallgatóságra —, amelyek a gyermekek fejlődésének individuálpszichológiai értelmezését nyújtják (Z. Beke Á. 1926).

Az eddigi kutatások szerint még nem bizonyítható, de nagyon valószínű, hogy az itt elhangzottak hatására kezdte el működését Zechmeister Ida tanárnő és Szívós Anna orvosnő vezetésével egy "Individuálpszichológiai Olvasókör", amelyben magánlakáson összejőve Adler műveit olvasták, értelmezték, elsősorban a pedagógiai gyakorlat számára.

Ugyanebben az időben (1924—1926) egy fiatal idegyógyász, dr. **Rácz Jenő** Bécsben Adlernél sajátítja el az individuálpszichológiai gyakorlatot. Adler javasolja tanítványának, hogy szervezzen Magyarországon Individuálpszichológiai Egyesületet. Rácz igen ambiciózus, jó szervező, s nemcsak az első nevelési tanácsadót szervezi meg a budapesti Charité Poliklinikán, hanem megfogadva "mestere" intencióit, felveszi a kapcsolatot a már említett Individuálpszichológiai Olvasókörrel és vezetőivel, akikkel közösen 1927. november 2-án megalapítják a Magyar Individuálpszichológiai Egyesületet, amelynek elnökéül dr. Máday Istvánt, titkárává pedig Rácz Jenőt választják.

A magyar individuálpszichológusok egyesületbe szerveződése a mozgalom nemzetközi lendületének megfelelően alakult. A még 1911-ben létrejött bécsi egyesület után — az "Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie" (I.Z.I.P.) 1927. és 1928. évi évfolyamainak tájékoztatója szerint — először 1919-ben Münchenben alakult individuálpszichológiai egyesület, majd 1924-ben Berlinben, 1926-ban Hollandiában, 1927-ben Svájcban és Londonban. Az Egyesült Államokban és Franciaországban 1928-, ill. 1929-ben hoztak létre Adler követői valamilyen társaságot, amely gondolataik, elképzeléseik megvitatására és továbbképzésükre biztosított fórumot.

2. A magyar individuálpszichológiai mozgalom fellendülése

Az egyesület megszervezése jelentős lehetőségeket és távlatokat nyitott az individuálpszichológia magyarországi fejlődéséhez. Az egyesület alapvetően pedagógiai irányultságát deklarált célja is mutatja.

Az egyesület alapszabály szerinti célja: "hogy az individuálpszichológiát mind a tiszta pszichológia terén, mind az orvosi, a nevelési és egyéb szellemi tudományokra való alkalmazásaiban művelje, és fiókegyesületekkel, valamint a külföldi, hasonló vonatkozású tudományos egyesületekkel összeköttetést tartson fenn" (Máday 1934/a).

Az egyesület ugyanis azt a célt tűzte maga elé, hogy a gyermekek helyesebb nevelése érdekében a szülők, a pedagógusok és az orvosok között állandó együttműködést hoz létre. Ezt a célt szolgálta az individuálszichológusok nagyon széles körű és gazdag publikációs tevékenysége, ami alapvetően ismeretterjesztő stílusú. A szervei fogyatékoság és kisebbségösszekapcsolása az aktív öntevékenységgel az emberi viselkedés látszólag igen egyszerű, bizonyodalmak nélküli magyarázatát ígérte. Ugyanakkor e tézisek interpretálása tanárok, tanítók, szülők számára nagyon érthető stílust igényelt, aminek a hazai individuálszichológusok közleményeikben igyekeztek a legmesszebbmenőkig megfelelni. Az említett célok realizálását nevelési tanácsadók létesítésével is elősegítették.

Az egyesületben folyó munka első éveiről — valószínűleg Rácz Jenő összefoglalói alapján — az Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie 6—7. évfolyamából is tájékozódhat az érdeklődő. Később a "A Jövő Útjain" c. pedagógiai folyóirat közölt tanulmányokat és híreket az individuálszichológiáról.

Az egyesületi élet igen intenzív volt. Az 50—150 fő között mozgó tagság 2 hetente vagy havonta tartotta üléseit, eleinte magánlakásban — Rácz egyesületi titkár, ill. az elnök Máday otthonában. A gyarapodó létszám és ezzel párhuzamosan a növekvő elismertség eredményeként 1929-ig a Fővárosi Könyvtár Egyetem utcai (Károlyi Mihály utca) előadótermében, majd a Közgazdasági Kar (Szerb utca) egyik tantermében gyűlt össze a tagság és a hallgatóság.

Az egyesület tagsága — ebben az időben — az orvosok mellett nagyrészt pedagógusokból tevődött össze. A pedagógusok jelentős száma elsősorban abból következett, hogy a gyermektanulmányozásban már csalódott tanárok, tanítók új elméleti támpontokat kerestek munkájukhoz. Ugyanakkor bármilyen fogódzó után nyúltak is, az új eszmékben, elméletekben is keresték az olyan elemeket, amelyek alapján összekapcsolhatják a régit és az újat, biztosítva így a kontinuitást. Ehhez jelentős segítséget nyújtottak W. Stern eszméi. Stern differenciálszichológiája és személyiségpszichológiája jól ismert a magyar gyermektanulmányozók körében is. Pl. konvergenciaelmélete a hazai pedagógusok vezérével, Nagy Lászlót (1857—1931) e gondolatok továbbépítésére ihlette. Ugyanakkor W. Stern perszonalizmusa sok olyan elemet tartalmaz (pl. pszichikum és test egysége, a pszichikum célirányossága stb.), amelyek az individuálszichológiában Adler elméletében is megtalálhatók. Vagyis a storni perszonalizmus képezte a kapcsolódási lehetőséget a magyar gyermektanulmányozók és az őket követő tanítók, tanárok számára az individuálszichológiához (Ansbacher H. und R. 1986).

1932-től külön individuálpszichológiai rovata volt "A Jövő Útjain" c. folyóiratnak, ahol nemcsak az ülések témáit, hanem néhány előadás szövegét is publikálták. A rovat vezetője az Egyesület titkára, dr. Rácz Jenő volt. Rácz Jenő kezdeményezésére és szerkesztésében jelent meg 1933-ban a "Lélek és Jellem" c. individuálpszichológiai folyóirat.

A folyóirat célját alcíme ("Pszichológiai és Nevelési folyóirat") egyértelműen jelzi, vagyis a pszichológiának a nevelési gyakorlatban történő elterjesztését. A "Beköszöntő"-t is pedagógus írta, Gyulai Ágost, aki a szerkesztőbizottság egyik tagja volt. A tanulmányok az Egyesület vezérégyéniségeinek, Rácznak, Mádaynak és néhány akkori vitaülés előadójának írásban is összefoglalt munkái. Egy-egy szám alig egy ív terjedelmű. Összesen 4 szám jelent meg a folyóiratból, amelynek utolsó 5--6. száma a folyóirat alapítójának és szerkesztőjének, Rácz Jenő dr.-nak rövid életével, individuálpszichológiai munkásságával és temetésével foglalkozik.

1937-ben Adler hirtelen meghalt. A Magyar Individuálpszichológiai Egyesület 1937. október 8-án emlékülést tartott, amelyen méltatták az individuálpszichológia megalapítójának jelentős szerepét, befolyását az I. világháború utáni nevelési felfogásra. Az egyik előadó, Zechmeister Ida a következőket mondta, mintegy summázva Adler nézeteinek lényegét: "Adler mostani nagy jelentőségét a háború utáni nemzedékhez való relációja adja. Az egész világ fölfigyelt szavára, amely azt mondja: Nem szükségszerű, hogy az életérzés éppen csak az emberre nézve legyen deprimáló és rossz. Belső egészségünk a saját kezünkben van: kizárólag a bátorságunktól s az emberi közösségbe való beilleszkedni tudásunktól függ. Determináltság nincs, belsőleg szabadok vagyunk és csak rajtunk áll, hogy okosan csináljuk meg a magunk, a gyermekeink s az eljövendő nemzedékek életét." (Zechmeister 1937.)

Az emlékünnepe előadásait, közöttük a hazai individuálpszichológiában elvi jelentőségűeket is, mint pl. Máday: "Az individuálpszichológia helye a tudományok rendszerében" címűt, "A Jövő Útjain" 1937. évi Adler-emlékszáma közölte (Máday 1937).

1939-ben is, mint az előző években, számos olyan előadást tartottak az egyesületben, amely nemcsak az individuálpszichológiát népszerűsítette, hanem a pszichológiai ismeretterjesztést szolgálta. Így Bálint Antaltól a gyorsírás lélektanáról, és 1939. május 26-án, amikor a 182. vitaülését tartotta az egyesület, dr. Jankovich Adéltól "Pályaválasztás és pályaváltoztatás indokai" címmel hangzott el előadás. Ez az utolsó előadás, amiről "A Jövő Útjain" tájékoztat, mert a folyóirat 1940-ben már nem jelent meg. Az üléseket azonban továbbra is megtartották. Egy 1948-as adat (Kiss Á. 1948) és

szóbeli közlések szerint (Kontra 1987) 279, ill. még ennél is több nyilvános összejövetele volt az egyesületnek 1950-ig.

Míg a vitauléseknak az ismeretterjesztés és az individuálszichológia melletti propaganda volt a fő célja, addig 1930 májusától az ugyancsak 2 hetenkénti szemináriumi üléseket már tudományos tanácskozásoknak lehet nevezni, ahol -- részben továbbképzési céllal -- a legújabb pszichológiai műveket és individuálszichológiai könyveket, tanulmányokat ismertették, valamint a nevelési tanácsadóknak előfordult eseteket, ill. ezek terápiáit beszélték meg egymás között a gyakorló individuálszichológusok.

Az egyesület -- leginkább lakásokban tartott -- szemináriumain megbeszélte témákat 1934 óta kisebb-nagyobb rendszerességgel közölték "A Jövő Útjain" c. folyóiratban az egyesület hírei között. Spranger, Kunkel frissen megjelent munkáival itt ismerkedtek a magyar individuálszichológusok, de itt hallottak először (1937 januárjában) a közel sem individuálszichológus Révész Gézának 1936-ban Amszterdamban megjelent, a "Pszichoanalízis ösztön-tana" című dolgozatának lényegéről is. Ebben a körben megvitatták Németh László "A Medve utcai Polgári" című szociográfiáját is 1938 októberében. Ugyanakkor az összejövetelek túlnyomó többsége az individuálszichológiai gyakorlat számára kívánt segítséget adni a tanácsadási esetek megbeszélésével, és így valóban betöltötte továbbképző funkcióját.

Az egyesület több nevelési tanácsadó szervezését, megalakítását támogatta, de voltak olyanok is, amelyeknek létrejötte, működése csak lazán kapcsolódott az individuálszichológiához. Ugyanakkor azonban, mivel a nevelési tanácsadó abban a korban döntően Adler eszméinek realizálását jelentette, feltétlenül szükségesnek tűnt e gondolatok minél alaposabb megismerése. Ennek az igénynek a kielégítését szolgálták az 1930 februárjában Máday és Rác, majd más individuálszichológus orvosok bevonásával megkezdett kiképző tanfolyamok. Nyilvános kiképző tanfolyamot csak egyet tartottak, mégpedig 1932-ben, de a magántanfolyami képzés ezt megelőzően és ez után is folyt. 1931-től a tanfolyamot végzett és egyéves nevelési tanácsadói gyakorlati munkát is felmutató hallgatók jelentkezhettek vizsgára. A vizsga egy gyakorlati, a nevelési tanácsadóban felmerülő feladatból állt (pl. a kontaktustestrentés a gyermekekkel, a szülőkkel), majd ezt követte az elméleti vizsga, ami általában egy konkrét eset individuálszichológiai interpretálása volt (Hirsch M. 1987). 1931 és 1934 között több mint 20 személy kapott sikeres vizsga után "individuálszichológus" címet az egyesülettől (Máday 1934/a).

1939 után kevesebb információ került nyilvánosságra az egyesületben folyó munkáról, elsősorban "A Jövő Útjain" megszűnése miatt. A legautentiku-

sabb forrás az Egyesület 1940-től vezetett és az Országos Levéltárban őrzött pénztárkönyve (Pénztárkönyv, 1940). A könyv a tagdíjakat rögzíti (2-5 Pengő), majd 1945 után is fizet a tagság tagdíját, ill. tanfolyami díjakat. 1949-től már nem sorolják fel név szerint a tagdíjfizetőket, majd az egyesület a számlákon mint "Magyar Közösséglélektani Egyesület" szerepel, Budapest Petőfi Sándor utca 11. címmel (ez Máday István elnök lakása volt).

A Pénztárkönyvet 1950. május 31-én zárták le, és ezzel együtt beszüntette működését az egyesület.

3. A magyar individuálpszichológiai mozgalom gyakorlati eredményei

Az eddig elmondottak is jelzik, hogy a magyar individuálpszichológia önállósága 2 évtizedig tartott. A háborús esztendőök különben sem kedveznek a humán tudománynak, így a magyar individuálpszichológia "virágzása" viszonylag rövid időre szűkül. Vajon tudott-e ezen idő alatt valami maradandót alkotni? Az eredmények nagyon szerények, alapvetően gyakorlati jellegűek, és Adler tanainak alkalmazásával függnek össze.

Elsősorban a terjedelmi keretek akadályozzák meg, hogy a hazai individuálpszichológia olyan jeles művelőiről, mint Máday István és Kulcsár István, akik Adler-fordításokon kívül önálló individuálpszichológiai munkákat is produkáltak (Máday 1941, Kulcsár 1932), részletesen szóljunk. Feltétlenül külön tanulmányt érdemelne az említetteken kívül a külföldön jól ismert Székely Béla és az irodalomtörténészként is individuálpszichológus Brachfeld Olivér (Kiss 1988).

Bár a magyar individuálpszichológia csak szerény eredményekkel gyarapította Adler elméletét, annál serényebben tevékenykedett az alkalmazás gyakorlati megvalósítása terén. Adler a neurózisok megelőzése szempontjából különös jelentőséget tulajdonított a pedagógiai munkának és a nevelési tanácsadásnak. Bécsben és Münchenben, valamint másutt is szerveződtek individuálpszichológiai nevelési tanácsadók. Magyarországon -- elsősorban Budapesten, de más városokban is -- a 30-as években összesen 10-12 nevelési tanácsadó működött.

Máday több tanulmányban (1934/b, 1934/c) fejtette ki individuálpszichológusi véleményét a nevelési tanácsadásról. Nézete szerint a létért folyó gí-gászi küzdelemben az iskola csak a szükséges ismeretekkel tudja felvértezni a tanulót, de ahhoz, hogy tevékeny tagja legyen az emberi közösségnek, már kevesebbel tud hozzájárulni. Így a nevelés a szülő feladatává válik, aki azonban gyakorlatlan e funkció ellátásában és ideje sincs rá. Az iskola vi-

szont elsődleges oktatási funkciói mellett azért sem tudja nevelő munkáját maradéktalanul elvégezni, mert a pedagógusok ilyen irányú feladatokra való felkészítése igen szegényes, ugyanakkor nagy a tanulók létszáma osztályonként.

A fentiek alapján a szülőknek és a nevelőknek egyaránt szükségük van a nevelési tanácsadásra. Bár a nevelési tanácsadást 1900 körül kezdték meg az Egyesült Államokban, igazi terjedése 1920 körül indult el Ausztriából, éppen Adler és követőinek tevékenysége alapján. Menhelyi és nevelőotthoni gyermekek nevelése, a háború utáni idők viszonylagosan kevés és rosszul képzett pedagógusai stb. mind olyan problémákat jelentettek, amelyek megoldásához eredményesen tudott hozzájárulni az adleri nevelési tanácsadás. Ugyanakkor Máday azt is hangsúlyozta, hogy e tanácsadók akkor eredményesek igazán, ha az iskoláktól függetlenül működnek.

Magyarországon 1927-ig csak pályaválasztási tanácsadás folyt, pl. a Nagy László vezette lélektani laboratóriumban és a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban. Az ilyen tanácsadás azonban nem adott támpontot a neveléshez és nem szolgált az ideges, nehezen nevelhető gyermek gyógyítását sem.

Az első nevelési tanácsadót még 1916-ban Kármán Elemér bíró szervezte meg a Fiatalkorúak Bírósága mellett, amely Kriminálpedagógiai Intézet néven működött. Az Intézet a gyermektanulmányozás szellemében vizsgálta orvosi, lélektani, pedagógiai szempontból a züllésnek indult gyermekeket, és véleményt, valamint tanácsot adott a bíróságnak. A szülők számára a vélemények alapján maga a bíróság adott nevelési tanácsot, de talán már későn. Így ez, a mai értelemben, nem volt nevelési tanácsadás.

A prevenciót és terápiát egyaránt szolgáló nevelési tanácsadást az individuálpszichológia terjedése honosította meg Magyarországon. Figyelembe véve, hogy a nevelési tanácsadás a gyermek megmentését, érdekeinek védelmét is szolgált, egészen természetes, hogy az Országos Gyermekvédő Liga — a már említett Rácz Jenő kezdeményezésére — 1928-ban nevelési tanácsadót szervezett. A tanácsadóban heti 2 alkalommal délután volt rendelés. Rácz és munkatársai 5 év alatt 800 esetet dolgoztak fel.

A Gyermekvédő Liga tartotta fenn a fokozódó érdeklődés eredményeként azt a nevelési tanácsadót is, amelyet 1929-ben nyitottak meg Budapesten dr. Máday István vezetésével. 5 év alatt 430 gyermek szüleinek adtak tanácsot.

1929-ben kezdte meg működését Schnell János dr. vezetésével az állami Gyógypedagógiai-Pszichológiai Laboratórium gyógypedagógiai nevelési és pályaválasztási tanácsadója, ahol 3 év alatt közel 1000 esetben nyújtottak spe-

ciális — azaz gyógypedagógiai jellegű —, sok esetben individuálpszichológiai szemléleten alapuló segítséget.

1930-ban kezdte meg tevékenységét az Apponyi poliklinikán (Hársfa utca) ideges gyermekek részére a Ranschburg Pál és György Júlia vezette tanácsadó. 1930 októberétől működött a Vág utcai Népházban egy nevelési tanácsadó (1933-ig), amelyet Gerőné Cserna Erzsébet gyógypedagógus vezetett.

1931-ben nyitotta meg a kaput a Gyermekvédő Liga Budai Ambulanciájának nevelési tanácsadója Máday dr. vezetésével. 1931 októberében kezdett működni az Ingyentelj-Egyesület nevelési tanácsadója dr. Kulcsár István vezetésével.

1932 januárjától működött Nemesné Müller Márta Családi Iskola nevelési tanácsadója, amelynek Hirsch Margit volt a vezetője. 1932 októberétől Miskolcon a Népművelési Bizottság Szabadegyetemének nevelési tanácsadója funkcionált, Szerényi József vezetésével.

1933 júniusában nyílt meg a Fővárosi Szegény Gyermekekért Egylet nevelési tanácsadója az Akácfa utcában, ahol többen is működtek a hazai pszichológus élgárdából: dr. Máday, dr. Nagy Mária, később dr. Fohn Tibor orvos.

Számos további nevelési tanácsadó működött pedagógiai intézményekben is, pl. a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriuma nevelési tanácsadója Hamvai Vilmos vezetésével. Az individuálpszichológia megerősödését és befolyásának növekedését mutatja, hogy ez a nevelési tanácsadó, amely lényegében a Gyermektanulmányi Társaság hatáskörében szerveződött, tanácsadói praxisában teljesen az adleri tanoknak megfelelően ténykedett. Ezt jól bizonyították vezetőjének, Hamvai Vilmosnak a tanácsadással összefüggő publikációi (Hamvai 1933, 1938).

A pszichoanalitikusok és individuálpszichológusok nem voltak olyan éles ellentétben egymással, mint mestereik — Freud és Adler —, pl. ezt tanúsítja, hogy 1931-től a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület rendelőintézete is működtetett egy individuálpszichológiai szemléletű nevelési tanácsadót, amit dr. Dubovitz Margit vezetett.

Az individuálpszichológia is mélylélektani irányzat, de lényegesen eltér a pszichoanalízistől abban, hogy a pszichikum aktív jellegét, vagyis az emberi tevékenységet, mégpedig a személyiségformáló öntevékenységet helyezi gyógyító-nevelő és megelőző munkájának fókuszába.

A nevelési tanácsadásban éppen ez az aktív, öntevékeny szemlélet uralkodott és ért el kedvező hatást a felnövekvő nemzedék pszichikumának formálásában. Adler és követői ugyanis úgy vélik, hogy az ember önerőből vázolja fel céljait, törekvéseit, amelyek eredményeként megvalósítja önmagát. Ehhez az öntevékenységhöz, annak helyes irányához a nevelési tanácsadásban kap se-

gítséget a szülő és a gyermek, hogy felismerve ambícióit, adekvát irányba módosítsa viselkedését. Adler "azáltal, hogy a személyiséget tulajdon alkotó tevékenysége produktumának tekintette, megnyitotta az utat a szubjektum tevékeny jellegének megértéséhez, ami azt jelenti, hogy a szubjektum nem passzív módon fogadja be természeti és társadalmi környezetét, nem ettől elkülönülten szemléli tulajdon létét, hanem aktívan részt vesz a világ formálásában és tulajdon létfeltételeinek kialakításában" (Lejbin 1982).

A nevelési tanácsadók ebben a szellemben eredményesen működtek, és hozzájárultak ahhoz, hogy a két háború között felnövekedett magyar pszichológusgeneráció jelentős része elsősorban ezekben az intézményekben szerezhette meg pszichológiai gyakorlatát.

A magyar individuálpszichológiai mozgalom a nevelési tanácsadók felállítással és az ott folyó gyakorlati munkával a mai nevelési tanácsadó hálózat előfutárának és a magyar pszichológia értékes hagyományai egyikének tekinthető.

A magyar individuálpszichológia "csillogó" korszaka a két háború közötti időszakra esett. A felhalmozott elméleti ismeretek azóta beépültek az egyetemi oktatásba, a pszichológusképzésbe, a gyakorlati tapasztalatok pedig tovább élnek a pályaválasztási és nevelési tanácsadás területén.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1988. IX. 19.

IRODALOM

- Adler A.** (1979): Praxis und Theorie der Individualpsychologie. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Ansbacher Heinz und Rowena** (1986): Die Individualpsychologie im Kontext anderer Richtungen. Zeitschrift für Individualpsychologie. No. 3. 184--198.
- Z. Beke Á.** (1926): Az Adler-féle "individuálpszichológia" főbb szempontjai. A Gyermek 1--4. sz. 1--16.
- Buzás L.** (1961): A hazai gyermektanulmányozás fejlődése és hanyatlásának okai. Pedagógiai Szemle, 523--536.
- Erős F.** (1986): Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus. Budapest, Gondolat.
- Gröner, H.** (1986): "25 Jahre Deutsche Gesellschaft für Individualpsychologie (1962--1987)". Zeitschrift für Individualpsychologie. No. 1. 55--69.

- Hamvai V.** (1933): A nehezen nevelhető gyermek. Pedagógiai Szeminárium VII. sz. 43–49.
- Hamvai V.** (1938): A tanulók lélektani megfigyelése és vizsgálata. Budapest.
- Harmat P.** (1986): Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. Bern, 131–138.
- Hirsch M.** (1986): Személyes közlés a vizsgákra vonatkozóan.
- Hirsch M.** (1931): Az individuálpszichológia gyakorlatából. A Jövő Útjain, 127–131.
- Jones E.** (1973): Sigmund Freud élete és munkássága. Budapest. Európa Kiadó, p. 412.
- Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie. I. Jahrgang (1914–16). 28.
- Kiss Á.** (1948) (szerk.): A Köznevelés évkönyve. Budapest. VKM, 274.
- Kiss, Gy.** (1988): Beiträge zur Geschichte der ungarischen individualpsychologischen Bewegung. Zeitschrift für Individualpsychologie, No. 3.
- Köte S.** (1983): Egy útmutató pedagógus. Nagy László élete és munkássága. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kontra Gy.** (1986): Szóbeli közlése a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület II. világháború utáni életéről.
- Kulcsár I.** (1932): Bevezetés az individuálpszichológiába. Budapest.
- Lejbin, V. M.** (1982): Pszichoanalízis és neofreudizmus. Kossuth. Budapest, 141., 155.
- Lockot, R.** (1985): Erinnern und Durcharbeiten. Fischer Verlag. Frankfurt am Main, 48–50.
- Máday I.** (1909): A szervek fogyatékos voltának biológiai jelentősége. Természettudományi Közlöny, 681–683.
- Máday I.** (1941): Individualpszichológia. Pantheon. Budapest, 4–8.
- Máday I.** (1934/a): A Magyar Individualpszichológiai Egyesület története. Lélek és Jellem. 5–6. sz. 54–56.
- Máday I.** (1934/b): A nevelési tanácsadás története Magyarországon. Gyermekvédelem. 6. sz. 88–90.
- Máday I.** (1934/c): A nevelési tanácsadás az iskolában és azon kívül. Pedagógiai Szeminárium, 47–50.
- Máday I.** (1934): Rácz Jenő dr., az individualpszichológus. Lélek és Jellem, 5–6. sz.
- Máday I.** (1937): Az individualpszichológia helye a tudományok rendszerében. A Jövő Útjain, 169–172.

Pénztárkönyv: A Magyar Individualpszichológiai Egyesület Pénztárkönyve 1940-től. Magyar Országos Levéltár P. 1638.

Skope M. (1984): Zur Geschichte des Österreichischen Vereines für Individualpsychologie. 52--63.

Sz. Zechmeister I. (1937): Alfred Adler élete és hatása a mindennapi életre. A Jövő Útjain, 168.

Titze M. (1984): Individualpszichológia. In: **H. Lück, R. Miller, W. Rechten** (Hg): Geschichte der Psychologie, Urban--Schwarzenberg--München--Wien--Baltimore, 113--122.

Törvények Gyűjteménye (1928): Az 1928. évi XL. törvénycikk. Budapest, Franklin K.

ОБ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ ДВИЖЕНИЯ ВЕНГЕРСКОЙ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Дьёрдь Кишш

В настоящей работе автор описывает распространение индивидуальной психологии, получившей место в научной и общественной жизни Венгрии, знакомит читателя с деятельностью и публикациями Венгерского общества индивидуальной психологии ("На путях будущего", "Душа и характер"), а также с обучением и деятельностью курсов по повышению квалификации, ведущихся в рамках Общества. Автор особое внимание уделяет психологическим службам воспитания, их прошлым, подчеркивая их роль в практическом осуществлении индивидуальной психологии.

SOME NEW FINDINGS ON THE HISTORY OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGY IN HUNGARY

Kiss, György

The author gives an account of the scientific and social ethos underlying the spread of Individual Psychology. He then reviews the work of the Hungarian Society for Individual Psychology, including its publishing activities — which have resulted in the bringing out of such important books as the *A Jövő Útjain* (On the paths of the future) and the *Lélek és Jellem* (Soul and character) — as well as the general courses and specialized training courses organized under the auspices of the Society. Finally, the history and the field of competence of child guidance are discussed in detail, since child guidance is one of the practical results inspired by the ideas of Individual Psychology.

A MASZK MINT A SZEMÉLYISÉG METAMORFÓZISÁNAK ESZKÖZE*

PANETH GÁBOR

A maszkviselés bevezetése a csoportos önismereti és pszichoterápiás technikákba szükségessé tesz némi utánagondolást a maszkok természetéről. A maszk, klasszikus formájában, a görög színpad kelléke. Tragikus és komikus formáiban az emberi életet dionysosi telítettségében mutatja, mely a halált is magában foglalja; pontosabban az életből a halálba vivő utat, de egyszersmind az onnan való visszatérést is. Ez pszichológiai nyelven úgy fejezhető ki, hogy a maszk viselése az emberi természet legmélyét — az archetypikus valóságot — a felszínre hozza. Innen a maszk numinózus és mimetikus hatása a külső személyre, illetve a tudattalant megelevenítő hatása a viselőjére. A mélyben lévő elrejtett a felszínre kerül. A két maszkfajta alakja extrapyramidálisan meghatározott kifejező mozdulat. A maszk lehetővé teszi a mély tartalmak kontrollált átélésének lehetőségét.

Maszkok igénybevételel történi terápiai kísérletekről Franciaországból és Svájcából érkeztek hozzánk információk. (Henri Saigre: "L'Action masquée"; Laura Sheleen—Catherine Rübner.) Hazai körülmények között, úgy tudom, ez a műfaj kevésbé elterjedt. Az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézetben mindenesetre E. Kalmár Éva neurotikus, Merényi Márta és Csorba Simon pszichotikus betegek terápiaja keretében dolgozik maszkokkal is. A páciensek önmaguk készíténe maszkokat, és ezeket magukra öltve színészi, pantomimikus akciókat kezdeményeznek.

Az alábbiakban a maszkok jelentésének és hatásának néhány kiragadott, de jellegzetes elemével foglalkozom, főleg kultúrtörténeti példák alapján. Kiindulópontom a klasszikus filológián nyugvó néhány tapasztalat. Bár az antikvitás az európaiság gyökereinek csupán egyik komponense (egyéb keleti és északi hatások mellett; és éppen a maszkok megjelenése a modern színházban távolibb kultúrák hatása), mégis a görög-római mitológia képes volt az emberi ittlét néhány alapfenoménjának máig érvényes megragadására és kifejezésére. Ezen túlmenően a maszkviselés egyik legpregnansabb előfordulása éppen az

*Előadás, mely elhangzott a Magyar Pszichiátriai Társaság kultúrpszichiátriai és nonverbális munkacsoportjainak MASZK-ankétján, 1989. február 18-án.

1. kép

antikvitásban jelentkezik, mégpedig a színházi tragédia- és komédia-előadások kapcsán (1. kép).

Kerényi Károly, kit első számú vezetőmnek tekintek, ha a klasszikus mitológia területére tévedek, Dionysos-tanulmányaiban foglalkozott a maszkokkal. Egy latin mese kezdetét idézi: "Egy farkas a mezőn találkozott a tragikus maszkkal... Maszkok az erdőben és a földeken, fákon lógva, az antik ember számára ismerős dolgok... A vad természetet jelenítik meg."

2. kép

3. kép

Görögországi utazásaim során magam is találkoztam a természetben maszkokkal. Pontosabban nem közvetlenül a természetben, hanem pl. múzeumban. Így Argoszban találtam szép mozaikokat, ahol növényi fonatok között üres maszkok láthatók (2—3. kép). Ha ezeket a mozaikokat a környéken találták, úgy az nem véletlen. Az argoszi öböl szélén húzódó táj dús vegetációjú. Dionysosi tájnak nevezhetjük, amennyiben a dúsán termő táj mindig Dionysoshoz tartozik. (A görög isteneket meghatározó tulajdonságokhoz tájképi elemek is társulnak; így beszélhetünk pl. apollói tájról, vénuszi tájról, bizonyos tájegységekről, melyek Hèra kultuszához voltak szükségesek stb.) Eredetileg a maszk is Dionysoshoz tartozik, annak klasszikus formájában mint tragikus és komikus maszk. A többi maszkfajta ennek elszármazottja. Ugyanis a görög tragédiák és komédiák rejtett főszereplője mindig Dionysos, aki maszkosan jelenik meg. A maszk valami olyan, ami a dionysosi lényeket fejezi ki.

Kerényi, illetőleg az általa sokszor idézett Walter F. Otto nyomán: A dionysosi lényeg maga az élet, az elpusztíthatatlan élet; olyan kontinuum

létezés, amelynek a nem-lét, a halál is része. A dionysosi élet-telítettség akár a halálba is sodorhat, de onnan vissza az életbe. (Mennyire hasonlít ez az elgondolás arra, amit Hermann ír a halálösztönről: "... Itt látjuk az (élet)ösztönt az örvénymagban az élet legteljességében: ott leselkedik rá a halál, de nem mert céljai között van, hanem mert ... énünk minden erejét magával ragadta, így azokat az erőket is, amelyek énünk biztonsági intézkedéseihez szükségesek.")

Ez a két szélső pólus, az élet és a halál jelenik meg egybevetülve a maszkban, a kettősségnek az ősfenoménya, az életnek és halálnak testvéri találkozására, a közel hozott távoli kísérteties megtestesülése, az elsüllyedt magasztos kényszerítő közelsége. Ehhez azt tenném hozzá, hogy e metafizikus stílusú szövegben a távoli, a halálos helyett használhatjuk a "tudattalan" kifejezést, pszichológiai terminussal helyettesítve azt, és akkor a maszk értelme, funkciója az, hogy a távoli tudattalant hozza "ide", a közelségbe.

Hogyan képes a maszk erre? Kerényi így magyaráz: Amikor a maszk (a tragikus maszk) a mozgékony életet merev állapotba űzve mutatja, akkor a dionysosi lényeknek a haláloldala jelenik meg. Majd (most már a komikus maszkkal folytatva) e maszk által kiváltott vagy mimetikus módon utánzott nevetés feloldja a halotti állapotba merevülést.

Tehát egyáltalában nem arról van szó, hogy a maszk mint álarc elfedne valamit, bár ilyen funkciója is lehet, hanem ellenkezőleg, e csodálatos dionysosi eszköz révén a lélek metamorfózisa következik be. Annak megmozdulása, ami látszólag elhalt bennünk; a legbensőbb és legelrejtettebb kilépése. Valami ősi jelenik meg, valami archetipikus.

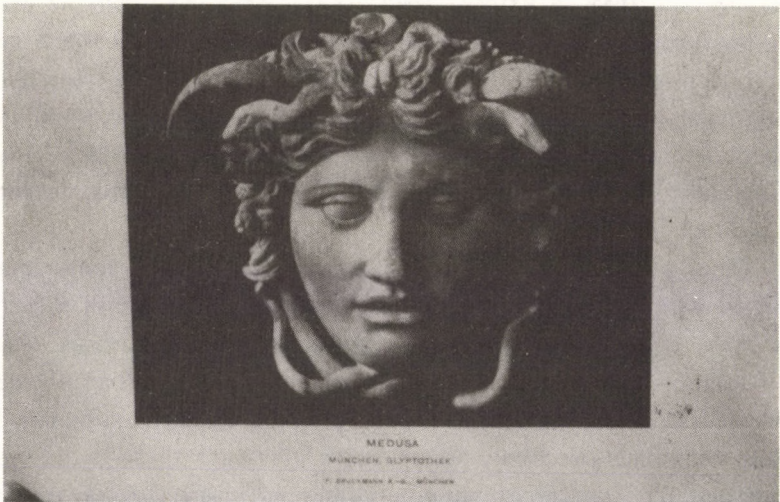
Kerényi azt írja, a színész sokat veszített avval, hogy az álarcot levette. Most ugyanis arcvonásait kell álarcra átalakítania, és e mozgatható álarcra sohasem fog tudni lényének legbelsejéből olyan rettenetes megindulást előhívni, mint merev álarcra. Egyáltalában képes-e rá? Vagyis képes-e az emberi arc maszk alakzatot felvenni? És egyébként is miért visel a színész (az ember) maszkot, vagy miért nem visel? Ezen és egyéb felmerülő kérdések pontokba szedve:

1. Képes-e tehát az emberi arc arra, hogy maszkká transzformálódjék? Úgy tűnik, képes. Van rá egy mitológiai példa is. Itt vannak a gorgók, három nővérek. Egyikük neve közismert: Medúza. Maszk-kifejezéssel képzeltek el őket. Medúza — változataiban — megjeleníti a maszkformában elképzelt legnagyobb szépséget és legszörnyűbb rútságot. A gorgómaszk tulajdonképpen derivátuma a tragikus maszknak. Néhány példa utazásaim során keletkezett fotógyűjteményemből. A palermói nemzeti múzeum kőtarában leltem erre a minden

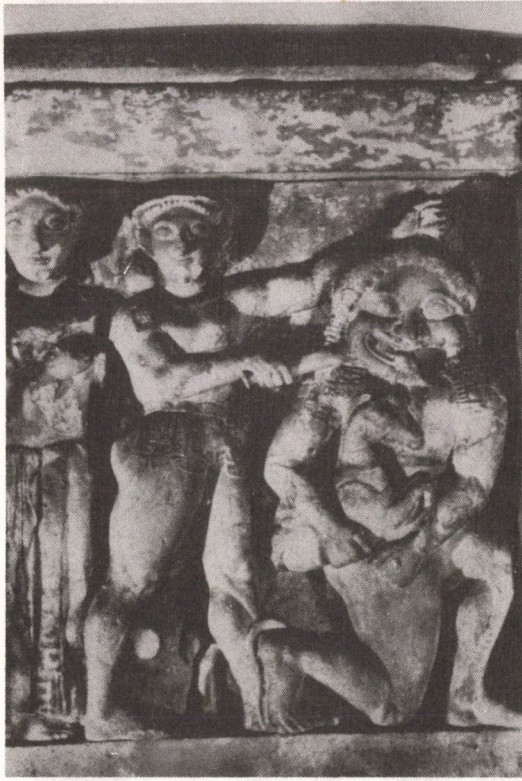

4. kép

szépséget felülmúló Medúza-ábrázolásra (4. kép). A müncheni Glyptothekban látható nagyon szép Medúza talán halotti maszk (5. kép). Adolf Furtwängler, a századforduló egyik híres régésze ír róla. (A. Furtwängler, az aiginai Aphaia-templom feltárója — errefelé bizonyára sokan jártak görögországi utak során — a híres karmesternek, Wilhelm Furtwänglernek édesapja.) A következő képen már az irtózat, a rútság kifejezését öltő Medúza-változatot látjuk, ugyancsak Palermóban (6. kép), a selinusi metopék egyikén. Ugyancsak

5. kép

6. kép

elborzasztó a korfui Artemis-templom tympanonját uraló Gorgó-fej (7. kép). Talán az avatatlanok távoltartására helyezték ott el? Aki ugyanis ránéz a Rettenetesre, azon nyomban halotti merevségbe dermed.

Nos, Pallas Athéné a gorgók énekét akarta utánozni, és e célból belefűjt Marsyas sípjába (Marsyas a dionysosi körbe tartozó figura. A síp dionysosi hangszer — szemben az apollói lanttal —, kettős síp, di-aulos, a mai oboa szerkezetére hasonlít). Szóval Athéné belefűjt a sípba — és eltorzult az arca. Erre indulatosan eldobta a hangszert. Ha egy dionysosi hangszer eltorzítja az arcot, akkor az — bízást tételezhetjük fel — maszkyszerű ábrázatot ölt. Érdekes, hogy éppen Athénéval esett meg a dolog. A görög istenek ikonográfiájában talán Athénére jellemző a legzártabb, legmozdulatlanabb arc. Még érdekesebb, hogy amiután Perseus levágta a Gorgó fejét, az Pallas Athéné pajzsára került. Vagyis a mozdulatlan arcú Athéné állandó attribútuma a magán hordott legtorzabb arc. Sajátos polaritás, ami különben rejtett vonása a görög isteneknek. De nemcsak Athéné arca torzult el a megfűjt síptól.

7. kép

Nézzük a következő képet. Egy képeslapból fotóztam ki valamikor (8. kép). Rock-koncerten készült a felvétel. Figyeljük meg a száj vonalát, a homlok ráncait: tökéletes tragikus maszk képét ölti. Még az arcizmok (és kezek) merevsége is oly jellemző a maszkra. Zenei és egyéb eredetű extatikus állapotok rávarázsolják az arcra. Persze, nincs szó varázslatról. Hiszen két kifejező mozgás, a sírás és nevetés ősi beidegződése villan itt fel. Talán a legmarkánsabban akkor válik láthatóvá, ha cerebrosklerotikus betegek kényszersírását vagy kényszernevetését figyeljük meg. Ilyenkor a subcortikális-extrapiramidális struktúrák fölötti gátlás kiesvén, a kifejező mozgások felfokozottan érvényesülnek. Az arcizmok rigoros izommerevségükben a maszk két alaptípusát hozzák felszínre. Szó szerint az történik, amit fentebb láttunk: ami mélyen van, elrejtve, az a felszínre jut. A maszk mint kifejező mozdulat ki-merevítése előhívja a mélyenfekvőt, a "halotti" arculatot.

2. Kívánhatjuk-e azonban a színésztől, hogy valódi extatikus állapotba kerüljön a művészi átélés során? Shakespeare eltanácsolja ettől a színészt,

8. kép.

amikor Hamlet szájába adva a szót, helyteleníti, ha oly veszettül utánozza az emberi nemet". Mérsékletre kell törekednie "a szenvedély valódi zuhataga közepette is". Bon-mot-ként lehet hallani, hogy ha az kívánatos, hogy a közönség könnyezzen, akkor a színésznek nem valódi, hanem mű-könnyeket kell ejtenie. Ugyanez lenne irányadó a maszkjátéknál. Sheeleen—Rübner azt tanácsolják könyvükben, hogy a cselekményt szinte pantomimikusan kell kivitelezni, csupán jelezni, de nem ténylegesen végrehajtani.

3. Az előbbiekből következik: a maszk tehermentesíti a színészt a mimikát teljesen eluraló indulati átéléstől, de erre a maszknélküliség sem kötelezi, szemben a fenti Kerényi-féle megjegyzésben foglaltakkal. A kérdés tehát továbbra is fennáll: mi a különbség a maszkos és a maszk nélküli helyzet között? Azaz: miben rejlik a maszk hatása? (A maszk lényege éppen a hatásában jelentkezik.) A hatás mindenesetre abban áll, hogy a maszk révén kapcsolatot teremtődik, kifelé és befelé.

Egy korábbi dolgozatomban azt a különös tapasztalatot taglaltam, hogy a beállítási és tartási reflexek előtörése (és ez vonatkozik egyes kifejező mozgásokra is) echojelenségeket válthat ki a szemléletben (mimézist, esztétikai terminológiával élve). Ez a mitológiában is megjelenik: a gorgófió rémületet okoz, esetleg halált, megmerevedés következtében. Nietzsche "A tragédia születése a zene szelleméből" c. alapvető munkájában kifejtett elméletét továbbgondolva úgy tűnik, hogy a színházi kellékként alkalmazott maszk mimetikus hatása révén járul hozzá a katartikus folyamat gerjesztéséhez. Ez a dolog egyszerűbb oldala, mármint a kifelé való hatás.

4. Komplikáltabb a dolog a maszk befelé való hatása, amit viselőjére fejt ki. Rübnerék könyvükben arról írnak, hogy egy maszk viselője identifikáció révén időlegesen olyan mitikus lényé válik át, amelyet ő a maszkhoz projiciál. Maszkviselők a motóriumot felszabadító, igen lelkesítő, nagyszabású átélésekről számolnak be. Azáltal, hogy a maszk átmenetileg perszonája lesz (jungji értelemben), vele azonosítván magát az aktor megtapasztalja a benne élő "másikat", és így metamorfózison megy keresztül.

Itt két megjegyzést szükséges közbeiktatni. Az egyik: nem véletlenül használtam a "perszóna" szót. Jelentése: egyén, személy. Csakhogy a szó etimológiailag a laton personare-ből származván azt jelenti: át-szólni, personnare. S mint ilyent, a maszk megnevezésére használták. A maszkon a szó át-hangzik. Érdemes volna elgondolkozni azon, hogy ez az "áthangzónak" nevezett színházi kellék mikor és milyen kultúrpszichológiai körülmények között nyerte a "személy" jelentést.

A másik megjegyzés a még mindig fennálló ellentmondást illeti. Egyrészt arról van szó, hogy a maszk révén a színész, illetve a kísérleti személy mintegy "megspórolja" a kifejezést létrehozó extrém emocionális involválódást. Másrészt viszont rendkívüli élményekről hallunk, melyekről maszk-játékosok számolnak be. A leírások, beszámolók alapján úgy tűnik, az ellentmondás feloldható. A "kollektív tudattalan" képeinek pl. álomban vagy fantáziában való előtörése rendszerint heves szorongással jár, a tudattalantól való elnyeletés félelmével; ha azonban maszkot öltök, akkor egy kicsit más történik. Az instinktszerű imaginárius (ösztönös képzeletszerű elem) — imaginálissá, képszerűvé lesz; a csak konfúzusan elképzeltből — konfigurált kép lesz. A maszk viselője számára lehetségessé válik az átlépés e világból az "archetípusok" világába, az elnyeletés veszélye nélkül. A megformáltság, konfiguráltság révén ugyanis az egész folyamat kézben tartható, kontrollálható. Kisebb erőfeszítés mellett elmélyültebb a hatás. Így lehetséges a benünk élő "másik" megismerése és integrációja.

Úgy tűnik, hogy amíg pl. a pszichodráma sokféle személyes történet, emléket, indulatot stb. mobilizál az egyéni tudattalanból, addig a maszkjáték a kollektív tudattalan archetipikus képződményeit hívja elő.

5. Befejezésül még egy "igazol" példa az antikvitásból. Az olvasó itáliai utazásai során nyilván eljut Pompejibe. Ha lehet, keresse fel a kissé kieső Porta Marina közelében lévő Villa dei misterii-t. Nagybecsű freskósorozat található itt kiválóan megőrzött állapotban. A képek feltehetően a dionyszosi misztériumokba való beavatási szertartás egyes fázisait ábrázolják; jelentésük nem tekinthető minden vonatkozásban megfejtettnek. Valószínűleg egy nő és egy fiú beavatásáról van szó. Az első képek (9. kép) a beavatási folyamat kezdő fázisait mutatják, áldozatbemutatás stb. Az 5--6. freskó (10. kép) jelzi a változást, pontosabban az "átváltozást". A történeteket Silenos irányítja — tudós, beavatott, idős dionyszosi alak. Fölötte egy maszk jelenik meg, egy szatírfiú tartja. Silenos egyrészt visszanez az előző képre, ahol a beavatandó női alak már mint bacchánusnő mutatkozik meg,

9. kép

10. kép

Silenos másrésztől pedig kezében egy bögreszerű edényt tart, amiben esetleg bor van, és tükrözik. A beavatandó fiú belenéz a tálba és meglátja maga helyett a maszkot. Spiegelszene — tükörjelenet. Pontosabban: önmaga mint maszkos figura jelenik meg. A fiú így szatírrá, azaz ifjú Dionysossá válik. A képsor további jelenetei már "odaátról" szólnak, homályos szimbólumokkal. Vagyis: a maszk megjelenése a metamorfózis bekövetkezte.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1989. III. 23.

IRODALOM

Maszkterápiás kísérletekről: **L. Sheeleen:** Maske und Individuation. C. Rübner bevezetésével. Paderborn, 1987. — **S. Vogel:** Mascothérapie. Tribune Medical No. 262, 4 juin 1988.

A klasszikus filológiai irodalomból: **Kerényi Károly**: Gondolatok Dionysosról. In: Halhatatlanság és Apolló-vallás. Bp., 1984; Dionysos und das tragische in der Antigone. Frankfurt, 1935. — **W. F. Otto**: Dionysos. Frankfurt, 1933. — **Nietzsche**: A tragédia születése. Bp., 1986.

Extrapiramidium és echojelenségekről: **Paneth**: Rorschach B-válaszok a felettes-én és a rubrothalamicus rendszer. Magy. Pszichol. Szemle 38: 541/1981.

МАСКА КАК СРЕДСТВО МЕТАМОРФОЗА ЛИЧНОСТИ

Габор Панет

Ношение масок в группах психотерапии и самопознания навело на размышление о природе масок. Маска, в ее классической форме, принадлежит греческой сцене. Трагическая и комическая формы показывают человеческую жизнь в ее дионисовской наполненности, которая включает в себя и смерть, точнее путь от жизни к смерти, но в то же время и обратно: от смерти к жизни. На языке это означает, что ношение маски — вынос на поверхность глубины человеческой природы. Отсюда маска имеет нуминозное и мимитическое влияние на внешнего наблюдателя и оживляет, выносит на поверхность подсознательное, скрытое в глубине самого носителя. Форма двух типов масок — экстрапирамидально определенное, выражающее движение. Маска предоставляет возможность эмоционально пережить контролируемое глубокое содержание.

MASK AS A MEANS TO THE METAMORPHOSIS OF THE PERSONALITY

Paneth, Gábor

The introduction of wearing a mask as a new technique in personal growth promoting and in psychotherapeutic groups calls for some reflection on the nature of the mask. In its classical form mask constituted a prop in Greek theatre. Both in its tragic and in its comic form it presents life in its Dionysian fullness, which also includes death. More precisely, the mask shows the way from life to death and also the way of return from death. Psychologically speaking, wearing a mask is an aid to bring up to the surface the inner depth of human nature, which is the architypal reality. This nature of the mask leads to the mask's numinous and mimetic effect on the audience and its effect concerning the mobilization of the unconscious in the person who is wearing it. The tragic and comic forms of the mask represent expressive movements which are under the control of the extrapyramidal system. Makes enables one to live through "deep contents" in a controlled fashion.

SZÉKELY BÉLA, A PSZICHOLÓGIA MAGYAR ÚTTÖRŐJE LATIN-AMERIKÁBAN

STUBBE HANNES*

Katolikus Egyetem, Pszichológiai Tanszék, Rio de Janeiro

Magyarországon nem sokat tudnak Székely Béla Latin-Amerikában végzett pszichológusi tevékenységéről (Kiss, 1987). Pataki Ferenc (1984) sem említi "A pszichológia Magyarországon" c. írásában. Bizonyára érdeklődésre tarthat számot, ha nyomon követjük a pszichológia ezen latin-amerikai úttörőjének munkásságát.

Az argentin "Diccionario Enciclopédico de la Psique" c. könyv második kiadásában (1958) az 563. oldalon a következőket olvashatjuk: "Székely Béla (1892—1955). Magyar—argentin pszichológus és pszichoanalitikus. Fő művei: A gyermeked (1928) (spanyolul: Del niño al hombre, 1940); A gyermekévek szexualitása (1935) (spanyolul: La evolución sexual de la infancia, 1941); Az antiszemitizmus pszichológiája, szociológiája és történelme (1934) (spanyolul: El Antisemitismo, 1940); Los Tests, 2 kötet (1946—1948). Alapítója a "Sigmund Freud Intézet"-nek, amely az első pszichoterápiai klinika, valamint az első "Szülők iskolájá"-nak Argentínában. Alapítója és igazgatója Dél-Amerika első pszichológiai intézetének (Universidad Católica de Chile). Kidolgozott egy gyógypedagógiai rendszert, amelyet Brazíliában, Chilében és Argentínában is alkalmaznak. Dél-Amerikában előrelendítette az egyetemes pszichológiát és pszichoterápiát. 1950-ben megkapta az Universidade de Sao Salvador (Bahia, brazíliai tartomány) egyetem tiszteletbeli doktori címét." (Szerk. Székely; halála után sajtó alá rendezte Gandia, 1958: 563. old.)

Enrique de Gandia (1958: 7. old.), az "Instituto Argentino de Historia de las Ideas" intézet elnöke áttekintést ad Székely Béla életéről és munkásságáról. Eszerint Székely Béla 1892. június 1-jén Bethlenben (Erdély,

*A szerző tanulmánya a 7. Európai Cherion (Pszichológiatörténeti Konferencia, Budapest, 1988. szeptember 4—8.) kötetében jelent meg német nyelven az 598—606. oldalon. Mivel a tanulmány elsősorban a magyar érdeklődőknek készült, a szerző örömmel hozzájárult annak magyar nyelvű közzétételéhez.

Magyarország) született. "Mint zsidó születésű, kora ifjúságában a politikai baloldal felé (izquierdismo) fordult; ateista vagy kommunista azonban sose volt. Lassan alapvetően megváltozott. Az orosz valóság felszabadította bizonyos elméletek alól. Olindában, Recife-ben és Bahiában a katolicizmus vonzotta. A brazil egyház, Brazília csodás természete, az isteni napfény arra készítette, hogy elgondolkozzon Jézus tanain. Megértette elvei nagyságát." (Gandia, 1958: 8. old.)

Székely Béla "magyar" korszakáról, azaz az 1938-ban Argentínába történő emigrálásáig terjedő évekről csak kevés információt tudtam szerezni. Az alapsabb kutatást a magyar kollégákra kell hagynom.

A magyar pszichoanalízis-történész, Harmat Pál (1987) a következőket közölte: "Székely Béla adleriánus és freudomarxista volt. Újságíróként dolgozott, részt vett zsidó szervezetek munkájában. 1929-ben Székely egy cikke miatt, amelyben nagyon dicsérte Szovjet-Oroszországot, betiltották "A Toll" című lapot. Verseket, társadalompolitikai könyveket publikált és természetesen írt a pszichológiáról. A legnagyobb visszhangot "Az antiszemitizmus és története" (1936), "A gyermekévek szexualitása" (1935) és "A gyermeked" (1934) című könyvei keltették. Kulcsár Istvánnal kiadta az "Emberismeret" c. lapot, amely azzal tűnt fel, hogy foglalkozott a pszichoanalízis és a pszichológia szociális aspektusaival is. Ezt ugyanis addig Magyarországon Freud ortodox követői okkal elkerülték. 1938-ban a nemzetiszocializmus elől kivándorolt Argentínába; Buenos Airesben főszerkesztője lett a magyar nyelvű "Jövő"-nek." (Harmat, 1987.) Az előbb említett Kulcsár István (1901--1986) a magyar individuálpszichológia kiemelkedő egyéniségei közé tartozik (Kiss, 1987: 12. old.).

Székely Béla Latin-Amerikában töltött 17 évét a sokrétű aktivitás jellemzi. Chilében professzora volt az Universidad Católica de Santiago egyetemnek, és egy pszichológiai intézetet alapított 5 éves képzési időtartammal (1954).

Argentínában a már említett Freud Intézeten kívül La Platában pszichohigiénikus-képző iskolát szervezett, valamint egy argentin matematikatanárról, Victor Mercantárról (1870--1934) elnevezett klinikát alapított. Ugyancsak Argentínában a Mentálhigiene Liga pszichológusa volt.

Milyen "pszichológiát" is képviselt Székely és a pszichológusok köréből kik hatottak rá?

Székely definíciója szerint: "A pszichológia az ember mint biológiai és szociális lény szubjektív jelenségeinek vizsgálatára kidolgozott speciális módszer" (Székely, 1958, 24. old.). Eszerint a pszichológia olyan módszer,

amely az objektív és a szubjektív (pszichológiai és fiziológiai) folyamatok közötti esetenként kölcsönös és reverzibilis összefüggések vizsgálatát célozza.

A pszichológia az emberi viselkedést saját környezetében, magában a társadalomban kutatja. Ezzel kapcsolatban Székely az angol W. McDougallra (1871—1938) hivatkozik, aki 1905-ben a következőt állapította meg: "A pszichológia az emberi viselkedés pozitív tudománya" (McDougall, 1905). Ezenkívül Székely hivatkozik K. N. Kornilov orosz reflexológusra (1879—1957), akinek a pszichológiára vonatkozó definíciójában a szubjektív és objektív pszichológia bizonyos szintézisére törekszik. Végezetül: számára a pszichológia a kapott eredmények mindennapi életre való alkalmazási módszerét is jelenti.

Székely koncepciója szerint a pszichológia nem önálló tudomány, mivel tárgya, a szubjektív jelenségek (pszichológiai folyamatok) mindig kapcsolódnak az objektív, fiziológiai és biológiai folyamatokkal. Tudományként tehát a fiziológia és biológia oldalán van a helye, azonban a pszichológia kialakíthatja — és ki is kell alakítania — saját kutatási módszereit. Eszerint a pszichológia nem metafizikai jellegű elmélet, hanem a természettudomány rangja illeti meg. (Székely, 1958: 22. old.) Székely hangsúlyozza a pszichológia szociális funkcióját is. (Székely; 1958: 23. old.)

A pszichoanalízis és az individuálpszichológia mindig komoly szerepet játszott Székely munkásságában, mégsem volt ortodox freudista. Néhány lényeges pontban kritizálja is Freudot. A "Totem és Tabu"-ban (1912) található archaikus apagyilkossági történet az őstörténeti és etnológiai ismeretek alapján — Székely szerint — nem állja meg a helyét. Nem fogadja el az emberi viselkedés kizárólagos szexuális determináltságát, és Freudnak az elvételekre vonatkozó elméletét sem. Székely "autodeterminista" (Gandia, 1958: 14. old.), és követi az emberi szabad akaratról szóló augusztiniánus elgondolásokat, ezzel ellentmondva Freud determinizmusának.

Székely 1940-ben "El psicoanálisis. Teoria y práctica" címmel könyvet írt a pszichoanalízisről. Freud-kritikájában messzemenően támaszkodik Igor Carusóra (1914—1981) (Székely, 1958: 123., 275. old.), és teljesen osztja XII. Pius pápának az 1953-ban a pszichoanalízisre vonatkozó véleményét (Székely, 1958: 449. old.). Alfred Adler individuálpszichológiája nagy hatással volt Székely Bélára. Már utaltunk arra, hogy Kulcsárral együtt kiadta az "Emberismeret" c. folyóiratot. Pszichológiai lexikonjában részletesen foglalkozott az individuálpszichológiával (psicologia del individuo) (Székely,

1958: 45., 481. old.) és az ismertebb individuálpszichológiai szakemberekről életrajzokat is közölt.

"Adler "Emberismeret" című munkáját (1927) Székely az évszázad egyik legjelentősebb pszichológiai és pedagógiai művének tekinti." (Gandia, 1958: 17. old.) Mindenekelőtt azt köszöni az individuálpszichológiának, hogy foglalkozik a gyermekkel, és ő maga, Székely is azon fáradozik, hogy nevelési és oktatási tanácsadó irodákat hívjon létre Latin-Amerikában.

Az individuálpszichológia szellemében szervezte meg Brazíliában az "Asistencia psicoespiritual escolar" hálózatot, ami a hagyományos nevelési tanácsadás hálózatánál szélesebb körű feladattal ellátott intézményrendszer. Ennek keretében minden iskola bizonyos pszichológiai eljárással rendelkezik, amelynek keretében megvizsgálják a diákok fejlődéspszichológiai, mentálpszichológiai és más problémáit, hogy ezek alapján minél jobban megismerjék a diákokat. A pszichopedagógusok tagjai az iskola tantestületének, és így megadhatják a szükséges irányítást. Brazíliában az ilyen pszichológusok az "orientadores psicoespirituais escolares" megjelölését kapták (Székely, 1958: 89. old.). Székely gyermekpszichológiai kiadványaival és a Szülők iskolájának létrehozásával is a latin-amerikai gyermekek érdekében fáradozott.

Székely sokszor nyilatkozott szociológiai, szociálpszichológiai és társadalompolitikai témákról. A hitleri diktatúra tekintetében Székely a német démonizmust a pogányságra és a kereszténységtől való eltávolodásra vezeti vissza (Gandia, 1958: 16. old.). Az antiszemitizmus történelmi előzményeiről, pszichológiájáról és szociológiájáról (1940), valamint a nürnbergi perre vonatkozó pszichológiai szakvéleményekről (1950) Székely Béla két gazdag és nagy figyelmet keltett művet írt.

Művészetpszichológiai szempontból Székely a művészeket nem tekinti neurotikusoknak, hisztériásoknak vagy pszichózisban szenvedőknek. Szerinte a művészet nem a pszichikum megbetegedéséből, hanem a tehetségből és kreativitásból ered. Székely állatpszichológiája Thorndike véleményével (1974—1949) egyezően kétségbe vonja az állatok intelligenciáját és ebben ellentmond Claparède-nek (1873—1949).

Székely a metafizikai pszichológia iránt is érdeklődött, és ennek keretében a halottak arckifejezését halotti maszkokon tanulmányozta. Az "utolsó arcvonás" az örökkévaló vagy valós arc, és ebből olyan következtetések vonhatók le, amelyekre nem kínálkozott lehetőség az életben. Princetonban (USA) van egy ilyen halottimaszk-gyűjtemény (Gandia, 1958: 17. old.). Vallási tekintetben Székely a nagyon tág toleranciát támogatta. Közel állt a dogmatizmus nélküli katolicizmushoz (Gandia, 1958: 10., 15. old.). Határozottan el-

lenezte az eutanáziát, a pszichokirurgiát és az elektrosokkot mint gyógyítási módszert.

A pszichoterápia célja — Székely szerint — éppen úgy a szimptómák kiküszöbölése, mint ahogyan ezt a konzervatív gyógyászat gyakorolja. Ezenkívül azonban szerezzen örömet is a pszichoterápia, ahogyan azt Freud tanítja, és fokozza az együttműködési készséget a társadalommal, ahogyan Adler mondja (Gandia, 1958: 17. old.). Székely XII. Pius pápának (1876—1958) a katolikus pszichoterapeuták és klinikai pszichológusok kongresszusán, 1953. április 13-án Rómában (Székely, 1958: 449. old.) elmondott beszédére támaszkodva az egyetemes pszichológiát és pszichoterápiát képviselte. Az ennek a pszichológiának és pszichoterápiának az alapját képező antropológia az embert olyan önmagában szervezett fizikai, lelki és szellemi egységnek tekinti, amely részben a társadalomra, részben Istenre irányul (Székely, 1958: 504. old.).

Európában Frankl volt Székely barátja, de Székely a halála előtti évben eltávolodott tőle, mert nem tartotta eléggé kialakultnak elméletét. Fokozatosan Igor Caruso irányába fordult (Székely, 1958: 123. old.). 1951-ben Székely felkereste Szondit Zürichben, akivel éjszakákon át vitáztak. Berlinben Schultz-Henckével folytatott hosszú beszélgetéseket, akinek "lelki atyja Franz Alexander volt" (Gandia, 1958: 10. old.). Rorschachot is nagyra becsülte, és a Rorschach-tesztről írta a "Teoria y Practica del Psicodiagnostico de Rorschach" c. könyvét (1942). 1926-ban maga Székely is kidolgozott egy tesztet, amelyet "Test de Realidad de Székely"-nek nevezett el. Ez a realitásérzék, a szociabilitás és az életorientáció vizsgálatát célozza (lásd Székely, 1958: 513. old.). "Los Tests" c. kétkötetes tesztpszichológiai műve (1946—1948) a spanyol nyelvű szakmai körökben igen népszerűvé tette.

Az eddig négy kiadásban megjelent "Diccionario Enciclopedico de la Psique" Székely fő művének tekinthető. Ez a publikáció az idők folyamán sok változtatáson ment keresztül és több bevezetést kapott. Székely ezt a lexikont második feleségének, Stephanie-nek ("Steff") ajánlotta, aki mint berlini születésű és poliglott pszichotechnikus sokat segített munkájában. 13 évig voltak házasok, gyermekük nem született.

Nagyon tanulságos a pszichológiai lexikon elemzése, hiszen tükrözi az európai (főleg német nyelvterületű) pszichológia tekintélyes latin-amerikai hatását (Subbe, 1988: lásd a táblázatot). Székely lexikona kiterjedt koncepción alapult; a pszichoanalízis, a kísérleti pszichológia, az individuálpszichológia mellett tárgyalja pszichiáterek, filozófusok és katolikus gondolkodók pszichológiai elméleteit is. A szakkifejezéseket németül adja meg,

mint ahogy a német nyelvű írások címét is eredeti nyelven közli. Székely le-
xikona a következő magyarokról tesz említést: Alexander F., Hermann I., Hol-
lós I., Brachfeld O., Ferenczi S., Loránd S., Mérei F., Révész G., Ransch-
burg P., Róheim G., Radó S., Székely B., Szondi L. és Völgyesi F.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1989. I. 25.

Táblázat

A Székely-féle Pszichológiai Lexikonban (1958) megnevezett pszichológusok
és a pszichológia számára jelentős szerzők származása

<u>Az ország, ahonnan származik:</u>	<u>Szám:</u>
Németország	202
Amerikai Egyesült Államok	76
Franciaország	66
Anglia	48
Svájc	38
Ausztria	31
Argentína	26
Olaszország	21
Magyarország	20
Oroszország	11
Spanyolország	10
Antik Görögország	9
Hollandia	7
Csehszlovákia	7
Belgium	6
Lengyelország	5
Chile	4
Peru	4
Brazília	3
Equador	2
Uruguay	2
Dánia	2
Ókori Kína	2
Norvégia	1
Svédország	1
Paraguay	1
Horvátország	1
Antik Róma	1
India	1
Dél-Afrika	1
Portugália	1
Mexikó	1
Összesen:	611

Fordította: Kiss György

- Ellenberg, H. F.** (1973): Die Entdeckung des Unbewussten. 2 Bde. Bern: Huber.
- Gandia, E. de** (1958): Prologo. In: Székely, B., Diccionario Enciclopédico de la Psique. Buenos Aires: Claridad, 7--19.
- Kiss Gy.** (1987): Személyes közlés.
- Kiss Gy.** (1987): Beiträge zur Geschichte der ungarischen individualpsychologischen Bewegung. 17. Internat. Kongress für Individualpsychologie. Münster, 12--15 Juli.
- Harmat P.** (1987): Személyes közlés.
- Kornilov, K.** (1935): Los problemas de la psicología moderna. Editado en cast. por M. Aguilar. Madrid.
- McDougall, W.** (1905): Psychology. The Study of behavior. Oxford: Oxford University Press.
- Pataki, F.** (Hrsg.) (1984): Psychologie aus Ungarn. Zeitschrift für Psychologie (Leipzig), Suppl. 6.
- Stubbe, H.** (1987): Geschichte der Psychologie in Brasilien. Von den indianischen und afrobrasilianischen Kulturen bis in die Gegenwart. Berlin: Reimer.
- Stubbe, H.** (1988): Zur Rezeption der deutschsprachigen Psychologie in Lateinamerika. 1. Fachtagung für Geschichte der Psychologie. Eichstätt, 22--24. April.
- Stubbe, H.** (1988): Zur Rezeption der europäischen Psychologie in Lateinamerika. 7. Conference of Cheiron-Europe. Budapest, 4--8. September.
- Stubbe, H.** (1988): On socialhistory of psychology in Brazil. XXIV. Internat. Congress of Psychology. Sydney. 28. August -- 3. September.
- Székely, B.** (1940): Del niño al hombre. Guía para los padres y los maestros sobre la educación de los niños. Buenos Aires: Claridad.
- Székely, B.** (1940): El Antisemitismo. Su historia, su psicología, su sociología. Buenos Aires: Claridad.
- Székely, B.** (1941): El psicoanálisis. Teoría-aplicación. Buenos Aires: Ed. Losada.
- Székely, B.** (1942): Teoría y práctica del psicodiagnóstico de Rorschach. Buenos Aires: El Ateneo.
- Székely, B.** (1942): La evolución sexual de la infancia. Buenos Aires: Claridad.

- Székely, B.** (1948): El niño neurotico. Buenos Aires: El Ateneo, 1943.
De Taylor a Stajanov. La Plata: Ed. Colomino, 1946.
Los Tess. 2 vol.s, Buenos Aires: Ed. Kapelusz (1. Aufl. 1946).
- Székely, B.** (1950): El proceso de Nuremberg. Las Investigaciones psicológicas del punto de vista Médico Legal. Buenos Aires: Publ. de los Archivos de Medicina Legal.
- Székely, B.** (1950): Diccionario Enciclopédico de la Psique. Buenos Aires: Claridad, 1958. 2. Aufl. (1966. 4. Aufl.)
- Wetter, G.** (1958): Philosophie und Naturwissenschaft in der Sowjetunion. Hamburg: Rowohlt.

OBESITASBAN SZENVEDŐ BETEGEK LEVELEI

ERDŐS ERZSÉBET

Tétényi úti Kórház, IV. Belgyógyászat, Budapest

Anyagcsere-profilú belosztályunkra érkezett 91 levél feldolgozása során vizsgáltuk az obesitasban szenvedő levélírók kéréseit, kérésük indokait, valamint szomatikus és pszichés problémáikat. A levelek tartalom- és stíluselmzésénél figyelmet fordítottunk a betegek önértéklésére, konfliktushelyzeteik leírására. Külön elemeztük azokat az érzelmkifejező és mozgással kapcsolatos szavakat, amelyeket a betegek emocionális és szomatikus állapotuk leírására alkalmaztak.

A Tétényi úti Kórház IV. Belgyógyászati Osztályára érkezett levelekből 91-et tanulmányoztunk pszichológiai szempontból.

A 91 levelet 86 személy írta, amelyekben összesen 88 betegről van szó.

Öt nő írt 2-2 levelet. Négyen időpontmódosítást kértek (családi problémák, időközben leszázalékolás, valamint terhesség miatt); egy fő családi okokra hivatkozva véglegesen lemondta az időpontot.

Kinek a nevében íródtak a levelek?

A betegek túlnyomó többsége saját nevében ír.

7 nő fordul kérelemmel a kórházhoz férje, lánya, fia, anyja, kolléganője nevében.

3 férfi felesége nevében ír.

3 orvos 1-1 beteg felvételét kéri; egy orvos és két ápolónő pedig általában a betegek nevében kér prospektust.

A levelek 84%-át nők írták. Ez is jelzi, hogy a túlsúly a nőknek általában nagyobb gondot jelent, mint a férfiaknak, illetve hogy a közgondolkodásban a kövér nőt negatívabban ítélik meg, mint a kövér férfiakat. Az esztétikai szempontok is elsősorban a nőknél érvényesülnek.

A levélírók 84%-a saját magáról szól, 16% pedig valakinek a nevében fordult a kórházhoz. Főleg olyan nők írnak, akik férjükért, gyerekeikért aggódnak. A levelekből úgy tűnik, hogy a küldő "presszionálja" a beteget a befek-

vésre, főleg saját szorongásainak csökkentése érdekében. Például attól való félelmében, hogy férje idő előtt megrokkon vagy lánya "kárt tesz magában".

Az írás módja

A levelek 66%-át kézzel írták, 34%-át pedig írógéppel.

A kézzel írt levelek többségén látszik a koncentrált figyelem, helyesírási hibákon kívül elírások, áthúzások, elrontás miatt zárójelk stb. egyáltalán nincsenek. A gépi elütések száma is rendkívül csekély.

Figyelemre méltó, hogy a levélírók alig-alig húznak alá valamit, kevés a felkiáltójel is. Csupán három levélben van egy-egy mondat után kipontozás, jelezvén, hogy a témával kapcsolatban még sok gondolata, mondanivalója lenne az íróknak.

Az aláhúzások, kiemelések, felkiáltójelk kis számából arra következtethetünk, hogy a beteg egyformán lényegesnek tart minden szót, amit leírt. A tartalmi ismétlések tehát -- ami viszont gyakori -- csak az olvasó számára tűnnek redundanciának, az író számára ezek fontos közlések.

Ez megegyezik az explorációknál gyakran tapasztalt jelenséggel: a beteg szinte észre sem veszi, hogy már többedszer mondja el nagyjából ugyanazt a dolgot.

A betegek 73%-a sima fehér papírra ír, négyzethálós vagy vonalas lapra 19%, színes levélpapírra 5%.

A vonalazott vagy színes papírra írt levelek kisvárosokból, községekből, falvakból érkeztek.

A levelek 98%-a borítékos még akkor is, ha a levél maga néhány sor csupán. 2% a postai levelezőlapok aránya, s ezekben az esetekben csak prospektust kérnek.

A borítékok nagy száma, azoknak többszörös leragasztása mutatja, hogy a betegek a legkisebb kérést is intimnek tartják, "zártan" közlik.

A levelek 30%-a érkezik expressz, ajánlott vagy mindkét jelzéssel. Az ajánlott leveleket küldők 68%-a intim magánéleti ügyekről is ír. Vagyis a betegek a levél feladásával is jelzik, hogy írásuk egy bizonyos embernek szól, s minden lehetséges óvintézkedést megtesznek annak érdekében, hogy közlendőjük ne kerüljön illetéktelen kezekbe.

Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a pácienseknek mennyire fontos az orvos titoktartása.

Az expresszlevelek sürgősségi okai a következők: rövid időn belüli halál a családban; fokozott elkeseredettségre, deprimált hangulatra utaló jegyek;

magány, az emberektől való teljes szeparáció a kövérség miatt; ezen kívül egy levél az elvesztett zárójelentés pótlását kéri, egy pedig köszönetet mond a kórháznak.

Az expressz-, ill. ajánlott levelek tehát vagy intimitást tartalmaznak s a diszkrécióra fokozott igényük van, vagy írójuk testileg-lelkileg rossz állapotban van.

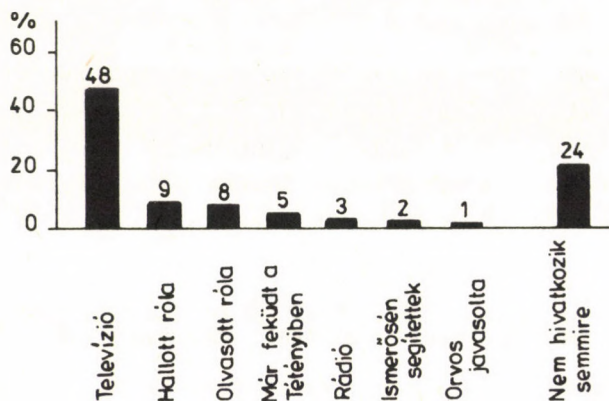
Hivatkozások

A levélírók 76%-a hivatkozik valakire vagy valamire. Legtöbbször a televízió valamelyik műsorára, a rádióra és más tömegkommunikációs eszközökre csak 11%. Az 1. ábrán összefoglalva láthatjuk az adatokat.

Mint várható, a televíziónak van a legnagyobb szerepe abban, hogy felhívja valamire a figyelmet.

16%-ban találunk olyan hivatkozást, amely egyben pozitív visszajelzője a kórházban folyó munkának. 2% olyan ismerőstől hallott a fogyaszthatóságról, aki sikerrel csinálta végig a kúrát, 5% pedig már feküdt a Tétényiben, akár más betegség miatt, akár fogyókúrán vett részt. Valószínű, hogy ők azért ragaszkodnak a kórházhoz, mert ott meg voltak elégedve az orvosi ellátással és gyógyításuk valamilyen eredménnyel zárult. 9% pedig "hallott róla" (mármint a kórházról) — nem írják meg, hogy kitől —, de többen közlik, hogy "jókat" vagy "sok jót" hallottak, s így előlegezett bizalommal fordulnak a kórházhoz.

Sokan írják, hogy a televízió műsora tetszett nekik, érdekes és jó volt, s ez keltette fel érdeklődésüket.

1. ábra

Csupán 8% "olvasott róla", s ketten említik a Vöröskereszt kiadványát. Általános tapasztalat, hogy ezeket a füzeteket csak kevesen olvassák. Felmerül a kérdés, hogy nem kellene-e ezeket a kórházakban, rendelőkben is terjeszteni? A kórházban fekvő ember kényszerűségből is sokat foglalkozik testi állapotával, s ezért aktuális érdeklődése és megnövekedett szabadideje lehetővé teszi, hogy tanulmányozza ezeket a propagandaanyagokat.

Feltűnő, hogy csupán 1% azoknak a köre, akik kezelőorvosuk tanácsára fordulnak az intézményhez.

Kérések

A betegek 64%-a be szeretne feküdni az osztályra. Prospektust 16% kér. E csoportból többen írják, hogy ugyan szükségük lenne a befekvésre, de ezt családi okok vagy időhiány miatt nem tudják megoldani. Ők általában sokkal kevesebb testi tünetről, problémáról panaszkodnak, mint a befeküdni szándékozók. Valószínű, hogy a betegséggel kapcsolatos szorongás-szintjük a tünethiány miatt jóval alacsonyabb, s ezért nem érzik sürgetőnek az orvosi beavatkozást, úgy gondolják, a prospektus útmutatásai alapján maguk is elboldogulnak.

Amíg a testi tünetekben szenvedők között is van ötgyerekes családjára vagy elvált, gyermekét egyedül nevelő nő, ők a kellemetlen panaszok miatt minden nehézség ellenére megszervezik a befekvést. A tüneteket nem produkáló nem tesznek erőfeszítést, hogy időt szakítsanak a fogyókúrára, s ezt különféle okokkal magyarázzák.

Változatlanul fennáll tehát az egészségügyi felvilágosításnak az a feladata, hogy az emberek még a súlyos tünetek fellépése előtt foglalkozzanak komolyan egészségük megőrzésével.

Néhány levél azonban már a prevenciót magába foglaló ismeretterjesztés hatására íródott. Többen írják, hogy csak néhány kg súlyfeleslegük van, de attól is szeretnének megszabadulni, s családjukat is a korszerű táplálkozásra akarják szoktatni. Tanácsot kér a levélírók 11%-a, vizsgálaton szeretne részt venni 6%.

Mentegetőzések

A betegek 31%-a "minősíti" kérését, illetve levele elején vagy végén mentegetőzik. A szokásos udvariassági formulákon kívül (például: "elnézést, hogy levelemmel zavarom") többen minősítik kérelmüket meglepőnek, szentelennek, terhelőnek, igen nagyoknak, zaklatásnak.

A minősítő jelzések azért figyelemre méltóak, mert valójában ezek a levelek semmilyen extra kívánságot nem tartalmaznak. Az, hogy a beteg az orvostól segítséget kér, természetes dolog, és semmiképpen sem tekinthető zaklatásnak, szemtelenségnek vagy az orvosi munkában való feltartásnak. Ezek a megnyilvánulások véleményünk szerint abból — a betegek által sokszor tapasztalt attitűdből — származnak, hogy az orvos azt érzékelteti páciensével: az éppen "megzavarja" vagy "akadályozza" őt más fontos teendője elvégzésében.

A levelekből kiderül, hogy főleg azok a páciensek mentegetőznek, akik nemcsak testi, hanem kisebb-nagyobb lelki bajokat is papírra vetnek. Úgy tűnik, ők még inkább érzik azt, hogy "felesleges" dolgokkal terhelik az orvost, olyanokkal, amelyek nem tartoznak szorosan a gyógyító munkához. Ezek a betegek mintegy a "tárgytól való eltérés" miatt kérnek elnézést.

Többen exkuzálják magukat a "hosszú" levél miatt. Valójában ezek a levelek nem haladják meg a másfél oldal terjedelmet.

A mentegetőző levelekből tehát sok esetben komoly pszichés gondok derülnek ki. Azt az ellentmondást, hogy az orvosra nem igazán tartozik más, mint a szomatikus tünet, de mégis érzik, hogy a pszichés tényezőkkel ezzel összefüggésben vannak, a páciensek sűrű bocsánatkérésekkel oldják fel.

A mentegetőzésekhez hozzájárulhat még az is, hogy — mint sok levélből kiderül — más orvosok a kövérséget nem sorolják a gyógyítandó betegségek közé. Ezért, hogy a kórház is indokoltnak tartsa befekvési kérelmüket, igyekeznek azt minél jobban megtámogatni a szomatikus panaszok felsorolásával és részletes leírásával.

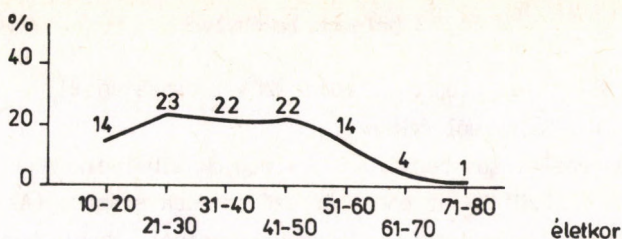
A betegek 3%-a írja, hogy tisztában van azzal, még nagyon sokan mások is a kórházhoz fordulnak segítségért. Ezek a levélírók általában türelmesek, nem sürgetik a választ, de az a kérésük, hogy ne maradjanak válasz nélkül.

7% válaszbortéket is küld, hogy készségét, megértését és udvariasságát egyértelművé tegye, ill. hogy a kórház munkáját megkönnyítse.

A levélírók életkora

A páciensek 58%-a írja meg pontos életkorát. A döntő többség a 21--50 éves korosztályba tartozik. A részletes életkormegoszlást a 2. ábra mutatja.

A képet torzítja, hogy többen csak annyit közölnek, nyugdíjasok vagy rokkantnyugdíjasok, leszázalékoltak, de számszerűen nem írják meg életkorukat. Így valójában sokkal nagyobb az idősebbek száma.

2. ábra

Az életkor előrehaladtával nyilván erősödnek a tünetek és gyarapszik a panaszok száma is, ami arra készteti a beteget, hogy orvoshoz forduljon.

A foglalkozások megoszlása

Értelmiségi foglalkozást jelöl meg a levélírók 40%-a, és ugyanilyen arányban közlik az emberek, hogy nyugdíjasok.

Érdemes megjegyezni, hogy egyetlen tsz-dolgozó vagy fizikai munkás — szakmunkás sem — írja meg foglalkozását, de a fizikai munkakörre még csak célzást sem tesznek, pedig nyilván akad ilyen a befekvő betegek között.

Valószínűnek tartjuk, hogy amikor a fizikai dolgozók egy kórház igazgatójának vagy főorvosának írnak levelet, foglalkozásuk közlésével nem akarják az amúgy is nagy szociális státuskülönbséget hangsúlyozni. Az értelmiségiek, a vezető beosztásúak pedig kvalifikációjuk megírásával ezt a különbséget csökkenteni szeretnék, vagyis arra törekcsenek, hogy partnerviszonyt hozzanak létre az orvos és önmaguk között. Ez egyben azt a látens elvárást is tartalmazhatja, hogy igényt tartanak arra, hogy az orvos "megértesse" velük betegségük kialakulását, lényegét, a terápiás beavatkozások miértjét stb. A beteg azt közli lényegében, hogy ugyan ő máshoz ért, mint az orvos, de magasan kvalifikált ember lévén igényt tart a magyarázatokra is, és meg fogja azokat érteni. Mindennek zálogaként közlik a felsőoktatási végzettséget.

A betegeknek ezt az elvárását és igényét pszichológiai szempontból prognosztikailag jónak, sőt, kívánatosnak tartjuk. A szorongás csökkentése és a regresszív állapot elkerülése érdekében az orvosnak arra kell törekednie, hogy hasonló igényt minden betegben felébresszen.

A betegek lakóhelye

A levélírók 75%-a városlakó, ebből 20% Budapesten él. A levelek 16%-a községekből, 9%-a falvakból érkezett.

A 3. ábrán vázlatosan berajzoltuk a megyék elhelyezkedését, és százalékos megoszlásban közöljük az onnan érkező levelek számát. (Az adatok 1–11% között változnak, általánosítható következtetést ebből nem vonunk le.)

Látható, hogy Budapest után — ami a lakosság arányában 20%-ot mutat — Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén, Pest és Békés megye következik.

A legkevesebben Vas, Somogy, Nógrád és Csongrád megyéből fordultak a kórházhoz.

Magasság és súly

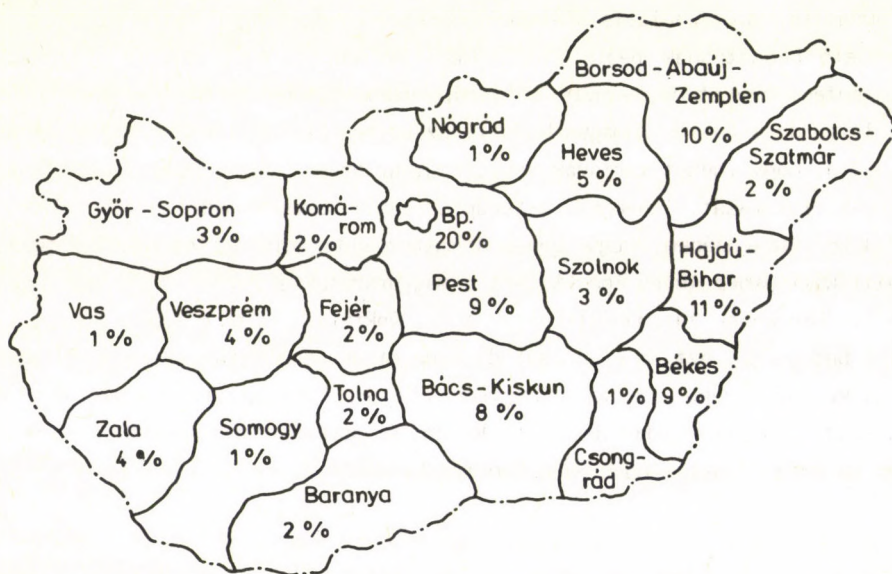
A betegek 43%-a írja meg magasságát, 63%-a a pontos súlyát.

A magasságot és a súlyt együtt 43% közli. Aki hosszmeretét megírja, az minden esetben közli a súlyát is.

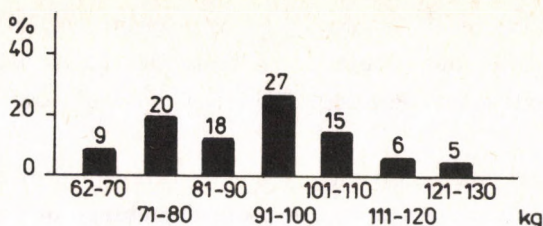
Korát, magasságát és súlyát — mint a problémával kapcsolatos három kulcsmondatot — 33% közli pontosan. Egyetlen kulcsadatot sem ír meg 23%.

A súly alakulását a 4. ábra mutatja.

A páciensek 13%-a csak életkorát adja meg.

3. ábra

4. ábra

Ezzel kapcsolatosan ide kívánczik az a megfigyelés, hogy a "kövér" szó a 91 levélben mindössze 4-szer fordul elő. Ezek közül is két esetben általában írnak a kövérekről (például "...kövér emberek lefogyasztásával foglalkoznak") és csak két esetben vonatkozik a szó közvetlenül a levélíróra.

Az egyik esetben egy "is" szócskával kissé távolítja magától a beteg a szót: "én is kövér vagyok"; csak egyetlen esetben szól így a megfogalmazás: "Nagyon kövér vagyok." Ez utóbbi két esetben azonban egyik páciens sem írja meg sem magasságát, sem súlyát. Tehát végül is nem derül ki, hogy milyen "nagyon" kövérek.

Mindez párhuzamba állítható a szakirodalomból ismert testsémazavarral, vagyis azzal, hogy az obesitasban szenvedők szignifikánsan rosszabbul érzékelik saját méreteiket, mint a normál súlyúak.

De okozhatja ezt az irreális szemérmességet — tudniillik, hogy az orvosnak sem vallják be szívesen súlyukat — az is, hogy elhízottságban szenvedő emberek gyakran élnek meg szégyenhelyzetet, és büntudatuk van amiatt, hogy sokat és szívesen esznek.

Az orvosi attitűd tükröződése a levelekben

A levelek 18%-a tartalmaz utalást vagy ír le konkrét helyzetet az orvos szavait idézve az obesitással szembeni attitűdről.

A beteghez és betegségéhez való pozitív orvosi attitűdről mindössze a levelek 1%-a számol be.

A 17% többsége ugyan nem minősíti az orvos viselkedését, de a levélből egyértelműen kiderül a negatív hozzáállás. Ezek az alábbiak:

1. Az orvos nem lát problémát a kóros kövérségben, ezért semmilyen terápiás beavatkozást nem alkalmaz és nem is irányítja a beteget más szakemberhez. Tanácsai, megállapításai a lehető legáltalánosabbak, semmitmondóak. Például: "le kellene fogynia", vagy: "A súlytöbblet okozza a panaszait."

2. Az orvos problémát lát ugyan a kövérségben, de annak kialakulását a beteg "rossz szokásaiból" vezeti le. A tanácsok itt is nélkülöznek mindenféle pozitív szemléletet. Például: "Ne egyen annyit" vagy: "Egyen kevesebb cukrot" stb.

3. Az orvos látja a problémát, de annak kialakulásáért a beteget mintegy felelősségre vonja. Vagyis támadja a páciens, amiért az nem tud az evésnek ellenállni.

4. Az orvos a problémát semmilyen szinten nem vállalja fel, ezt a páciens nehezményezi, s nyílt konfliktus támad az orvos és a beteg között. Például a beteg összevész a körzeti orvossal, mert az nem hajlandó kórházi beutalót adni neki. A nemleges választ pedig nem indokolja meg az orvos, csupán azt közli, hogy feleslegesnek tartja, vagy ha akarna, sem adhatna beutalót.

Mindezekből az derül ki, hogy sokszor egyes orvosok is ugyanolyan ellenzenvvel viseltetnek a kövérek iránt, mint a közvélemény. Mivel a legtöbb esetben az obesitas kialakulásának számos pszichés összetevője is van, s ezért a tisztán szomatikus beavatkozások csak kevés sikerrel járnak, az orvosok egy része ezt a betegcsoportot éppúgy elutasítja, mint az egyéb funkcionális szomatikus tünetekben megnyilvánuló pszichés megbetegedéseket. Ezek a betegek azután orvostól orvosig vándorolnak, igen sok költséges, időt és fáradságot igénylő vizsgálaton esnek át, s a legcsekélyebb mértékben sem javul az állapotuk.

A levelek egyértelműen bizonyítják, hogy a korszerű pszichoszomatikus szemlélet elterjesztésében, az előítéletek nélküli orvosi attitűd kialakításában még számos teendő van.

Hogy a betegek mennyire magukra vannak hagyatva ezzel a problémával, azt jelzi az is, hogy 24%-uk írja: egyedül képtelen megbirkózni a feladattal, s érzi, ehhez feltétlenül szüksége lenne orvosi segítségre.

Örömteli, hogy a Tétényi úti Kórházzal kapcsolatosan a levelek 17%-a tartalmaz valamilyen pozitívumot. Egy kórház jó vagy rossz híre futótűzként terjed a betegek között. Mint már említettük, sokan írják, hogy jókat hallottak az intézményről, s két levélben a betegek külön megköszönik az orvosok és nővérek munkáját.

Természetesen itt azért azt is figyelembe kell venni, hogy ahol egy beteg gyógykezeltetni szeretné magát, arról a kórházról nem fog negatívumokat írni a főorvosnak.

A betek elvárásai

A levelekből általában egyfajta csodavárás sugárzik. Sokan leírják, hányszor és hányféle fogyási kísérletet tettek eredménytelenül vagy egészen csekély eredménnyel.

Most pedig azt várják, hogy itt majd egy-kettőre rendeződik az évek óta fennálló probléma. Többen megfogalmazzák, hogy ez a kúra az utolsó mentsváruk, minden reményük ebben van, erre a lapra tettek fel mindent. Sokan fogadkoznak is, hogy bármilyen orvosi tanácsot vagy javaslatot maximálisan fognak akceptálni.

Ez a fokozott és irreális elvárás, szinte mágikus hit nagyon megnehezítheti az osztály munkáját. Amennyi pozitív gyógyítási lehetőség van abban, hogy a beteg az orvost gyógyító nagyhatalomnak éli meg, legalább annyi a negatívuma is, hiszen ha nem teljesülnek a beteg kívánságai egy csapásra, a nimbusz összeomlik, a beteg élesen konfrontálódik a realitással, s a korábbi jó viszony nagyon negatív értékelésbe csaphat át.

A levelek tehát felhívják a figyelmet arra, hogy a kórházi tartózkodás idején igyekezni kell a beteget a reálisabb megítélés felé terelni.

A betegek önértékelése

A betegek 9%-a ír esztétikai problémákról. Sokan csúnyának, gusztustalannak élik meg saját magukat, olyannak, akire "rossz ránézni". Többen írják, hogy szinte elviselhetetlennek tartják magukat és közvetlen környezetükből is ilyen jellegű visszajelzéseket kapnak. Ezek a betegek főleg pszichés megterhelésük csökkentése érdekében szeretnének lefogyni.

A köztudatban elterjedt az a tévhit, hogy a fogyás csupán akarat kérdése. Ez a vélekedés tükröződik a levélírók 8%-ánál. Többen írják, hogy van akaraterejük, tudnak parancsolni maguknak, szinte "fakírok" a lemondásban, mégis meghíztak. Néhányan viszont kövérségüket gyenge akaraterejüknek tudják be. Ők úgy érzik, ha e téren változás történne, súlyuk ezzel arányosan csökkenne.

Érdekes, hogy akik kulcsfontosságúnak tudják a diéta betartásában az akaratot, azok alig-alig szólnak pszichés tünetekről.

Úgy véljük, hogy ezekben az esetekben a probléma áthárítása egy bizonyos tulajdonság hiányára: a racionalizálás egyik megnyilvánulása. Ez egyben felmentést is ad a betegnek az alól, hogy mélyebben kutassa elhízásának lehetséges okait.

Akik pedig fokozott akaraterőt látnak magukban, és mégsem képesek lefogygni, ezzel bizonyítják, hogy ők "mindent megtettek" a fogyás érdekében, ennél többet ember nem képes tenni, tehát csak a csodában bízhatnak. Lelkiismeretük nyugodt — hiszen fakír módon élnek —, s ha esetleg a csoda nem következne be, akkor bizonyítottá válik, hogy nincs olyan módszer, amivel őket le lehetne fogasztani.

Vagyis úgy tűnik, mintha a betegek "ragaszkodnának" súlyukhoz annak ellenére, hogy közben fogyókúra befekvésért folyamodnak.

A pszichoszomatikus eredetű obesitásnál ez gyakran így is van, hiszen a szakirodalomból ismert tény, hogy az evés számukra az egyetlen feszültségoldó lehetőség; valamint hogy jelentékenyebb fogyásnál hirtelen pszichés tünetek, megbetegedések jelentkezhetnek (például depresszióssá válik a beteg).

Akaraterő-problematikának és lemondás-ekvivalensnek értékeljük azokat a leveleket is, ahol a páciens nem győzi hangsúlyozni, hogy leszokott a cigarettáról, az italról vagy mindkettőről. Ez a levelek 10%-ában fordul elő.

Ezzel a kövér ember mintegy bizonyítja az orvos számára, hogy ő igenis képes ellenállni az orális csábításoknak, így újabb bizonyítékát adja lelkierejének. Vagyis azt sugallja, hogy a probléma tisztán szomatikus jellegű.

A betegeknek csupán 4%-a írja, hogy nem eszik sokat, ami nagyjából megfelelhet a realitásoknak; és csak egyetlen levélíró vallja be, hogy "szeretek enni".

A beteg környezete

A levélírók 18%-a számol be arról, hogy fontos számára a közvetlen környezet véleménye. 6%-uk csak éppen megemlíti, hogy lényeges kérdés az is, "mit szólnak mások".

A páciensek 11%-a arról számol be, hogy munkahelyük, családjuk, rokonaik bántóan viselkednek velük, gúnyolják, szégyenbe hozzák, ostorozzák őket a súlyfelesleg miatt. Ők tehát igen sokat szenvednek környezetüktől. Többen ezzel is indokolják befekvésü kérelmüket.

A levelekből úgy tűnik, hogy kövérségüket semmilyen más pozitív tetteikkel vagy tulajdonságukkal nem tudják ellensúlyozni, elhízottságuk a legfőbb jellemzőjük, s megítélésüknek is ez a kulcspontja. Az ilyen tartalmú levelekből bontakoznak ki a legsúlyosabb pszichés állapotok képei.

Egyetlen levélből derül ki, hogy a családban örült valaki a másik hízásának. Egy feleség írja, hogy férje nem bánta a hízását, mert legalább "aszsonyos lett a formája".

Itt említjük meg, hogy a levélírók 9%-a indokolja fogyási szándékát az-
zal: nemcsak saját maguk, de környezetük kedvéért is jelentkeznek a kúrára.
Főleg a nők leveleiben megjelenő szempont, hogy egy másfajta étrendre való
áttéréssel mind a saját, mind a családtagjaik egészségéért tudnak tenni va-
lamin. Két pedagógusnő írja, hogy a fogyással példát szeretnének mutatni ta-
nítványaiknak. Úgy tűnik, hogy ez a betegcsoport átgondoltan ír és motivált
a kúrán való részvételre.

A kérések indokai

A levelet 61%-ában szerepel lelki probléma a segítségkérés megokolásá-
nál. Ez a szám nagyjából fedi a szakirodalmi adatokat, amelyek szerint kóros
kövérség esetében a betegek 2/3-ad részénél kisebb-nagyobb pszichés panaszok
is fellelhetők. Ez újból aláhúzza azt a tapasztalati tény, hogy ezeknél a
pácienseknél legeredményesebben a pszichoszomatikus szemléletű medicina tud
fellépni. A tisztán szomatikus orvoslás itt csak ideig-óráig tud gyógyulást
elérni. A beteg később vagy visszahizza leadott kilóit, vagy a szomatikusból
pszichésbe való átfordulás, tünetváltás következik be.

Néhány szó a szomatikus panaszokról

A betegek 81%-a ír enyhébb vagy súlyosabb testi tünetekről, panaszokról.
Van, aki csak éppen megjegyzi, hogy például fájnak a lábai, mások 6-8 prob-
lémát is leírnak.

Ide soroltuk azokat a leveleket is, ahol valamilyen formában megfogalma-
zásra kerül a súlytöbblet és erre nemcsak a testsúly és a magasság adataiból
lehet következtetni. Például: nehéznek érzi magát; súlyosabb a kelleténél;
nagy súly nehezedik a lábára stb.

A kövérségen kívül egyéb testi panaszokról számol be a betegek 50%-a,
függetlenül attól, hogy ezek a gondok a súlyfelesleggel összefüggésben van-
nak-e vagy sem. Ezekben a levelekben tehát nem csupán a kövérség tényét ír-
ják meg, hanem ezen kívül még van valamilyen panaszuk.

A levelek 27%-a tartalmaz pontos, precíz adatokat a páciens egészségi
állapotáról. Ezek főleg laboratóriumi eredmények, vérnyomásértékek, ritkáb-
ban zárójelentések, amelyek mint a befekvési kérelmek legfőbb indokai szere-
pelnek.

A nők 13%-a írja, hogy a terhesség alatt vagy a szülés után hízott meg.

Pszichés problémák

A levelek 48%-ában találunk olyan adatokat a betegek magánéletéről, amelyek látszólag nincsenek szoros összefüggésben a levélírás okaival. (Pl. a páciens családi állapota, gyermekeinek száma, lakáskörülményei stb.) Ezekkel az adatokkal a beteg mintegy bemutatkozik az orvosnak, személyesebbé és egyedibbé próbálja tenni levelét. Itt is megnyilvánul tehát az az igény, hogy vele — a beteggel — mint individuummal foglalkozzanak, ne csupán egy kövér legyen a sok közül.

A lelki életet érintő gondokról, problémákról, konfliktusokról a páciensek 50%-a szól levelében. Ezekben a levelekben fordul az elő, hogy írójuk nemcsak egyszerűen "kéressel" fordul az osztályhoz, hanem "könyörögve kér", szinte rimánkodik és gyakran megköszöni, hogy a címzett írásukat egyáltalán végigolvassa.

Érdekes, hogy ha a levelekben szereplő jelzős szövszerkezeteket és mellékneveket elemezzük, az derül ki, hogy akik kizárólag pszichés okkal indokolják kérelmüket, azok sokkal inkább használnak felsőfokú vagy túlzó szavakat, mint a csak testi vagy testi-lelki panaszokkal küszködők.

Az ilyen levelekből az a benyomásunk, hogy mivel "komoly" testi panaszszal — ami "igazán" orvosra tartozik — nem szolgálhatnak, "csak" lelki gondjaik vannak, legalább azt érekeltni szeretnék, hogy bajuk nagy és súlyos. Ezzel támasztják alá kérelmük indokoltságát.

Ennek oka lehet az is, hogy az ilyen betegek gyakran tapasztalják a rendelőkben, hogy egyes orvosok kevésbé figyelnek oda rájuk, alig vagy egyáltalán nem fogadják el őket valóban betegnek, szemben azokkal, akik különféle szomatikus panaszokkal "dicsekedhetnek".

Akik csak vagy elsősorban pszichés panaszok miatt kérnek kórházi felvételt vagy vizsgálatot, azok gyakran és sokféle módszert említenek arra vonatkozóan, hogy mi mindent kíséreltek már meg fogyásuk érdekében. Ez is mutatja, hogy a pszichoszomatikus betegcsoport csak biológiai alapon történő lefogyasztása nemigen szokott sikerrel járni. Többen leírják az alkalmazott diétát, fogyasztó hatású gyógyszerek szedéséről számolnak be, teakészítményekkel kísérleteztek, sőt, kórházi kezelésnek is alávetették már magukat. S mindez nem hozott eredményt. Ebben az esetben érződik a levelekből, hogy a beteg ugyan szenved súlyfeleslegétől, de valamilyen okból mégsem tud attól megszabadulni. Vagyis a páciensnek "szüksége van" szomatikus tünetképződésre.

Többen írják, hogy a lefogyott kilókat hamarosan visszahízták. Néhányan ennek feltehető okát is megírják, például házastársuk halála, fokozott

stresszállapotok stb. Mint az a szakirodalomból is ismert, a pszichés alapon létrejövő obesitasban szenvedők csak így tudják — ugyan kóros módon, de mégis valahogy — fenntartani homeosztázisukat. A zsírpárna mintegy védelmet nyújt, barriert képez, én-védő funkciót tölt be. A pszichoszomatikus betegek egy része a fogyás után testét permeábilisnak, átjárhatóknak éli meg. Vagyis úgy érzik: védtelenné, kiszolgáltatottakká, támadhatókká váltak. Ha ilyenkor nem kap a beteg pszichés segítségnyújtást felbomlott egyensúlyi állapota helyrehozatalában, akkor "nem tud" mást tenni, mint hogy a korábbi állapotot visszakívánja, s hízásnak indul. Ilyenkor ugyan szenved a kövérségtől, de ez pszichésen még mindig jobban "megéri", mint a teljes védtelenség.

A pszichés problémákat tartalmazó levelek tehát már előre jelzik a kór-háznak, hogy itt valószínűleg nem lesz elégséges a csak szomatikus beavatkozás, mert az elhízás okait nem szünteti meg, vagyis csak tüneti terápia. S ezekben az esetekben vagy visszaesés, vagy tünetváltás következik be.

A lelki problémákat tartalmazó levelekben ezzel kapcsolatban az egyik leggyakoribb szó: az elkeseredettség. A leggyakoribb minősítő szó pedig: a nagyon. Például: nagyon el vagyok keseredve; nagyon nagy problémám van stb.

A leggyakrabban előforduló problémakörök a következők:

1. Félelem. Ezek a páciensek főleg valamilyen konkrét, rájuk leselkedő betegségtől félnek, például a cukorbetegségtől. Őket rendszerint egy orvos már figyelmeztette, hogy leleteik alapján tartaniuk kell valamilyen betegségtől. Így a korábban már többször említett szemléleti problémák miatt a beteg ugyan változatlanul kövér marad, de most már fél is.

2. Szorongás. Ezek a levélírók nem tudják konkrétan megfogalmazni, hogy mitől félnek, hanem valamilyen általános, homályos, nem körvonalazott okot írnak. Például a jövőtől fél, családját, gyerekeit félti vagy szorongató érzései vannak.

Ez a csoport azért van nehezebb helyzetben az előzőnél, mert félelme valószínűleg megfoghatatlan, ködbe vész, s ezért rosszabb pszichés állapottal jár együtt. Akiknél a félelemnek konkrét — az elhízással összefüggő — tárgya van, azok jobb helyzetben vannak, mert ha tudják, mitől félnek, akkor azt is tudják, hogy milyen cél érdekében kell lefogyniuk.

3. Szomorúság, bánat. A levélírók mintegy 5%-a számol be nyomott hangulatról, depresszív pszichés közérzetről. Többen meg is írják ennek okát, s ezek minden esetben konfliktusszituációk. Ez szintén összecseng olyan szakirodalmi adatokkal, amelyek a betegek csökkent konfliktusmegoldó képességét írják le.

4. Elkeseredettség. A levelek közel 10%-ában szerepel ez a szó. A keserűség, a kilátástalanság érzése fokozhatja a korábban már említett csodavárásba vetett hitet.

5. Izgatottság. Ez az izgalom, feszültségérzés főleg a válaszlevéllel kapcsolatban jelenik meg. A beteg kíváncsi, és feszülten várja, hogy egyáltalán érkezik-e válasz kérésére, s ha igen, akkor az pozitív lesz-e. Többen írják, hogy visszajelzést nemleges válasz esetén is kérnek.

Ezek a betegek már annyira elbizonytalanodtak, hogy még az is kétséges számukra, levelük nem a szemétkosárba kerül-e.

E pácienseknek tehát nem magas a pszichés feszültség szintjük, hanem csupán levélírással aktuálisan kapcsolódik össze az izgatottság.

6. Magány. A betegek egy része nehezen kibíráható magányossági érzésekről számol be. Általában nem írják meg az okot, de úgy tűnik a levelekből, mint ha ez a helyzet váratlanul érte volna őket. Indirekt módon azonban mégis világossá válik, hogy mi is ennek az oka.

7. Emberkerülés. A magányosság egyik alapvető oka az, hogy a beteg igyekszik elkerülni más embereket. Például: egyáltalán nem mer kilépni a lakásból vagy csak sötétedés után; igyekszik a lehető legrövidebb időt az utcán tölteni; nem hív vendégeket stb. Ők tehát szégyenükben elbújnak az emberek szemelől, nyilván úgy érzik, hogy olyan látványt nyújtanak, ami másokra rossz hatással van.

Ezt tartjuk pszichésen a legrosszabb, legsúlyosabb állapotban levő betegcsoportnak. Ebben az "elbújásban" ugyanis mesterséges szeparálódás, elkülönülés, önsorsrontás, öndestrukciónak, vagyis saját maga ellen fordított agresszió nyilvánul meg. Ezeknél a betegeknél az agresszív késztetések részben elfojtás alá kerültek, s indirekt útra terelődve pszichoszomatikus tünetképződésben nyilvánulnak meg.

E levélírók többsége depresszív alaphangulatról is beszámol, amely szintén alátámasztja az agresszióelfojtás feltételezését. Ez a pszichés mechanizmus a tudatosan fel nem vállalt agresszív késztetéseket elfojtás útján a depresszió irányába tereli.

Úgy véljük, hogy az ilyen panaszokkal jelentkező beteg pszichoterápiás kezelésre is szorul.

8. Halál. A levelek 10%-ában fordul elő konkrétan a halál vagy áttételezésen a haláltól való félelem.

Többen azért keresik meg az osztályt, mert a közelmúltban halt meg valaki a környezetükben, s ez mélyen érintette őket és mobilizálta halálfélelmüket.

ket. Ezt ugyan általában nem írják le, de a levelek tartalmából nyilvánvaló, hogy erről van szó.

A betegek kisebb hányada is indirekt módon fogalmazza meg a problémát, de mégis személyesebben, mint az előző. Például: "szeretném még látni az unokám ballagását", vagy "éjjel azon gondolkozom, hogy fel tudom-e nevelni a családomat" stb.

Azt, hogy "félek, hogy meghalok", egyetlen levélben sem találjuk meg ilyen nyíltan.

Ennek okai abban is keresendők, hogy a halál tabu-témának számít, s az attól való félelmet nem szívesen fogalmazzák meg nyíltan mások számára. Még az orvosnak sem, mert általános tapasztalat, hogy az orvosok egy jelentős részével éppen úgy nem lehet őszintén beszélgetni ezekről a kérdésekről, mint ahogyan más emberekkel sem. Nagyon sokszor az orvos nem tud mit kezdeni ezekkel a közlésekkel, s nemegyszer valamilyen általánossággal, üres frázissal, őszintétlen válasszal hárítja el ezt a témát.

Ennek egyik oka az, hogy az orvos sem mer szembenézni efféle félelmeivel. A beteg szorongása megérinti és manifesztálja az orvos szorongását is, s kellő önismeret hiányában nem tudván mást tenni, nem foglalkozik a beteg problémájával.

Így a páciens végül is teljesen magára marad ezzel a rendkívül nehéz gonddal.

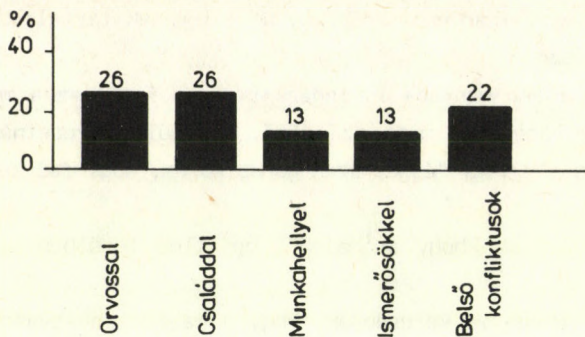
A kövérséggel kapcsolatos konfliktusok

A betegek 35%-a számol be olyan külső vagy belső konfliktusokról, amelyek kivétel nélkül a kövérséggel állnak kapcsolatban, illetve a páciens saját elhízottságát teszi felelőssé az összeütközés kialakulásáért.

Az 5. ábrán feltüntettük, hogy akik ilyen helyzetről számolnak be, azok közül hány százaléknak kivel volt problémája.

Minden leírt helyzet jellemzője — legyen szó orvostól, házastársról, munkahelyi főnökről vagy ismerősökről —, hogy az összeütközés gúnyolódásból, a kövérségnek mint problémának a meg nem értéséből, a beteg szegyenbe hozásából, a segítségnyújtás elutasításából származik.

Látható, hogy ezek a problémák mindenfajta kontaktusban utoléri a beteget. Nincs egyetlen olyan "védett" interperszonális kapcsolat sem, ahol ne robbannának be ezek a konfliktusok. A betegek — feltehetően — nagyon érzékenyen reagálnak a külső megjelenésüket ért megjegyzésekre, de az mindenesetre kitűnik a levelekből, hogy a környezet intoleráns ezekkel az emberekkel szemben. Az pedig különösen szembetűnő, hogy milyen sok probléma adódik

5. ábra

az orvosokkal is. Valószínű, hogy az orvos negatív megnyilvánulásait még inkább a szívére veszi a beteg, ezeket még súlyosabban éli meg és értékeli, mint másokét.

A belső konfliktusok is mind abból fakadnak, hogy a beteg nehezen viseli el vagy egyáltalán nem tudja elfogadni saját magát "ilyen külsővel".

A fentiek ellenére mégis az a feltételezésünk, a 35% túlságosan magas szám ahhoz, hogy minden további nélkül elfogadjuk a kövérséget mint kizárólagos konfliktusforrást. Arra gondolunk, hogy az obesitas miatti összeütközés a legkisebb ellenállás iránya, erre a legkönnyebb "rákenni" az okokat, s ez egyben mentesíti a feleket attól, hogy a konfliktus valódi okával nézzenek szembe. Feltételezzük és valószínűnek tartjuk, hogy egy házasság megromlása, egy kibírhatatlaná vált főnök--beosztott viszony nem tudható be kizárólag az egyik fél kövérségének.

A betegekkel való pszichés foglalkozásnak tehát feltétlenül ki kell terjednie a szőnyeg alá söpört problémák feltárására és megoldására is.

Mozgással kapcsolatos szavak a levelekben

Alig találhatók a levelekben a test mozgását kifejező szavak. Mindössze 16 levélben összesen 24 ilyen szó van. Ezek közül negatív kontextusban szerepel 11 alkalommal. Például: "nem tudok gyorsabban járni", vagy "próbáltam a tornát is, de már abbahagytam" stb.

Csak 13 esetben szerepelnek e szavak pozitív értelmű szövegekörnyezetben. Például: "tudom, hogy az úszás jót tesz", vagy: "nem vagyok lusta, egész nap mozgok a kertben" stb.

Érdekes megfigyelni, hogy a tüzetesebb elemzésnél kiderül, hogy mindössze 7 olyan levél van, amelyben a mozgást kifejező ige egyes szám első személyben áll, tehát egyértelműen és kifejezetten vonatkoztatja magára a beteg a szót. Itt a mozgás tehát testközelen, a személyes élmény szintjén van. Azonban itt is 3 alkalommal negatív kontextusban fordul elő az igen. Például: "ha sietek, fulladok", vagy: "nem természetes dolog, hogy ha felmegyek két emeletet, lihegek" stb.

Pozitív összefüggésben és élményszinten csupán négyszer fordul elő mozgást jelentő szó. Például: "rendszeresen úszom" stb.

Valószínűleg a betegek nem mernek, de nem is szeretnek mozogni, s ez erősen tükröződik a levelekben is.

Nem elegendő tehát a betegeket több mozgásra biztatni, hanem első lépésként fel kell oldani az ezzel kapcsolatos szorongásaikat, félelmeiket, majd meg kell kedveltetni velük a mozgást, hogy tapasztalják annak örömét. Amúgy is probléma az obesitasban szenvedőknél, hogy örömforrásaik beszűkültek, szinte kizárólag orális jellegűek. A mozgás iránt felkeltett érdeklődés és igény, az abban levő örömléhetőségekre való "rátanítás" igen jótékonyan hathat a beteg pszichés állapotára.

A levelekben szereplő érzelm kifejező szavak elemzése két korcsoportban

A 21–30 és az 51–60 évesek levelei közül kiemeltünk 5–5 írást, és ezeket elemeztük az érzelmet kifejező szavak, szószerkezetek szempontjából.

A levelek összes szavát leszámolva arra az eredményre jutottunk, hogy pozitív érzelmi töltésű szó a fiatalok csoportjában 1%-ban, az idősebbekében 15%-ban fordulnak elő, míg negatív töltésű szavak a fiataloknál 11%-ban, az idősebbeknél 19%-ban találhatók.

Úgy tűnik, hogy a fiatalok a viszonylag kevesebb negatívumot írják meg elsősorban, míg az idősebbek jobban alkalmazkodva a realitásokhoz, a pozitívumokat is közlik.

A 21–30 éves korosztályban a pozitív jelzők döntő többsége a vágyakkal, elérendő célokkal kapcsolatban fogalmazódik meg, míg az 51–60 évesek csoportjában ez egyáltalán nem fordul elő. Úgy látszik, hogy az idősebbek kilátástalanabbnak, reménytelenebbnek élik meg helyzetüket, már nem "álmodoznak".

A két korosztálynál egyenlő arányban fordul elő az a jelenség, hogy egy önmagában pozitív tartalmú jelzőt negatívba fordítanak át vagy pedig tagadó formában írják. Például: "csinos lenni nem tudok" vagy: "megjelenésem nem kellems" stb. Az átfordításnál — tehát amikor elől áll a pozitív jelző és

utána a tagadószó —, a felbukkanó latens vágy érhető tetten; az egyszerű tagadásban — amikor elől van a tagadószó és utána a jelző —, csupán egy negatívum kényszerű közlése történik. Előbbi inkább a fiatalabbaknál, utóbbi az idősebbeknél fordul elő gyakrabban. Tehát a fiatal korosztály nyíltan vállalja vágyait, míg az idősebbek ezt nem teszik ugyan, de hogy mégsem vágytalanok, azt mutatják a fenti megfogalmazások.

Az érzelem-telített szövegrészekben gyakoriak a fokozást, túlzást, nagyítást kifejező szavak. Ez a fiataloknál 55%-ban fordul elő — az összes érzelmi töltésű szót figyelembe véve —, míg az idősebbeknél 42%.

Érdeemes kiemelni, hogy a fokozást jelentő szavak kb. fele a "nagyon" szó. Általában is gyér számban fordulnak elő az árnyalt kifejezések, a ritkábban használatos megfogalmazások; az érzelmekről pedig nehezen, döcögő stílusban szólnak a betegek. Láthatóan nehezükre esik az érzelmek kifejezése, ami az emócióktól való félelmet, azok elhárítását, az affektív szféra elfedését jelenti.

Határozatlanságként foglaljuk össze azokat a bizonytalan, labilitást tükröző megfogalmazásokat, amelyek az érzelmi élettel kapcsolatosak. Ilyenek a: talán; lehet, hogy; esetleg; -féle; -szerű stb. Ez a fiataloknál 10%-ban, az idősebbeknél 15%-ban fordul elő. Ezek is jól mutatják az érzelmi élet bizonytalanságait.

Végezetül itt említjük még meg: a levélírók 10%-a érdeklődik afelől, hogy a befekvés mennyi pénzbe kerül, s hogy SZTK-alapon történik-e. Sokan írják, hogy nagy áldozatot nem tudnak hozni, mert nehéz anyagi helyzetben vannak. Ha figyelembe vesszük, hogy a diétás táplálkozás lényegesen drágább, akkor ez a szempont sem hanyagolható el a terápia felállításánál.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1988. X. 26.

ПИСЬМА БОЛЬНЫХ, СТРАДАЮЩИХ ОЖИРЕНИЕМ

Эржебет Эрдёш

В ходе анализа 91 письма, поступившего в наш терапевтический отдел уклоном на нарушения обмена веществ, изучались просьбы, мотивы, а также соматические и психические проблемы авторов, страдающих ожирением. При изучении содержания и стиля писем обращалось внимание на уровень самооценки больных, описание конфликтных ситуаций, в которые они попали. Отдельному анализу подвергались слова и выражения, связанные с выражением эмоций и движений.

LETTERS WRITTEN BY PATIENTS SUFFERING FROM OBESITY

Erdos, Erzsebet

Ninety-one letters sent to a Budapest hospital by patients suffering from obesity were analysed. The patients' requests, and the justifications given for these requests, were examined, as were the somatic and psychological problems mentioned in the letters. In the analysis of content and style, special attention was given to the patients' self-esteem and conflict situations as revealed in the letters themselves. Words which expressed emotions, or which were related to those movements which the patients used in describing their emotional and somatic states, were analysed separately.

SZEMLE

TÚL A PSZICHOANALITIKUS LEGENDÁN

GERGELY GYÖRGY*

(Frank J. Sulloway: Freud, a lélek biológusa.
Gondolat, Budapest, 1987. 616 oldal)

Mi sem bizonyítja jobban, hogy Freud személyisége és munkássága mennyire mély, sokoldalú és ellentmondásos hatást gyakorolt századunk tudományára és kultúrájára, mint az a tény, hogy alig ötven évvel halála után a Freud-kutatás és -interpretáció irodalma — túllépve a pszichológiatörténet határain — egyre gazdagodó területévé válik a tudománytörténeti, tudásszociológiai és tudományelméleti vizsgálódásoknak is. Megjegyzendő, hogy ennek az egyre növekvő Freud-irodalomnak talán legjellegzetesebb sajátossága éppen ellentmondásosságában rejlik. A különböző Freud-interpretációkat olvasva az ember csak úgy kapkodja a fejét: hol úgy áll előttünk Freud, mint a természettudományos, evolúciós biológiába ágyazott pszichológia atyja (Jones (1913) szavaival élve: "a lélek Darwinja"), hol pedig mint a természettudományos módszertan igájától megszabadított, a szellemtudományok közé tartozó interpretatív, "hermeneutikus" lélektan ("tudományos ön-félreértésben" szenvedő; Habermas, 1971), megalapozója. Vannak, akik szerint a pszichoanalízis a magasabb pszichés funkciók neuropszichológiailag realizálható kifinomult modelljét kínálja (Pribram és Gill, 1976), megint mások pedig a freudi elméletben a modern kognitív pszichológia funkcionista információfeldolgozási modelljeinek előfutárát látják (Erdélyi, 1985; Foulkes, 1978).

A pszichoanalízis tudományos státusa körüli értelmezési bizonytalanságoknál azonban még jóval nagyobb zavar övezi a pszichoanalitikus elmélet kialakulásának, a pszichoanalitikus mozgalom történetének, illetve a Freud személyiségének rekonstrukciójára irányuló törekvéseket. Az ellentmondásokkal átszőtt Freud-legendák kialakulását maga a mester is nagyban elősegítette, amikor életében kétszer is (először 1885-ben, majd 1907-ben) teljesen elpusztította kéziratait, naplóit, levelezését és jegyzeteit. 1885-ben a még

*A szerző a tanulmány írása idején az MTA—Soros-alapítvány ösztöndíjában részesült.

csak 28 éves (!) fiatalember így számolt be erről menyasszonyának: "Éppen most váltottam valóra elhatározásomat, amely érzékenyen érint majd egy ma még meg sem született, ámde balsorsra kárhoztatott embercsoportot. Mivel nem találok ki, kikre gondolok, megmondom: életrajzírómra... Hadd bosszankodjannak..., bizony nem könnyítjük meg a dolgukat. Hadd higgye mindegyik, csakis az ő elmélete helyes a hős fejlődését illetően. Már jó előre élvezem a gondolatot, miként bolyong majd tévúton valamennyi." (Levelek, 140–141. Jones: Sigmund Freud élete és munkássága. Európa, 1973. 22–23.)

Ezt a "tévúton való bolyongást" Freud a személyes dokumentumok megsemmisítésével még jóval aktívabb módon is elősegítette, amikor a "Pszicho-analitikus mozgalom története" (1914) és az "Önéletrajz" (1925) című munkáival megindította azoknak a történeti valóságtól — tudatosan vagy tudattalanul, de mindenesetre sok szempontból szisztematikusan — eltérő legendáknak a sorát, amelyeket a Freudot értelmező irodalom első generációjának tekinthetünk, és amelyeket elsősorban pszichoanalitikus tanítványokból álló életrajzírók írtak. (Ide sorolhatók pl. Wittels, 1924; Jones, 1953; Kris, 1954; Erikson, 1955; Fine, 1963; Robert, 1966.)

A hetvenes évektől kezdve azonban a Freud-kutatás új, kritikai szakaszáról beszélhetünk, amelynek keretében egyre több olyan mű jelent meg, mely alapos filológiai kutatásokra, illetve a tudománytörténeti és kulturális kontextus részletes rekonstrukciójára alapozva megkérdőjelezi a korábbi Freud-életrajzok különböző tételeit (pl. Bry és Rifkin, 1962; Ellenberger, 1970, 1972; Decker, 1971, 1975, 1977; Sulloway, 1979). Kiemelkedő helyet foglal el e kritikai munkák között Frank J. Sulloway (1979) "Freud, a lélek biológusa. Túl a pszichoanalitikus legendán" című monumentális munkája, amely nemrégiben (1987) Siklaki István fordításában magyarul is megjelent a Gondolat Kiadó gondozásában.

Sulloway — aki nem pszichoanalitikus, hanem hivatásos tudománytörténész — nagy gonddal és kiváló kritikai érzéssel megalkotott munkájában azt a célt tűzte maga elé, hogy Freud átfogó szellemi életrajzát megírva "mind Freud, mind a pszichoanalízis történetét a tudománytörténet keretei közé illessze" (13. o.). Ezt az ambiciózus feladatot úgy oldotta meg, hogy valójában egyszerre két, egymást komplementer módon kiegészítő könyvet írt meg. Az egyik könyv a Freud-legenda kialakulásának és a pszichoanalitikus mozgalom történetében betöltött szerepének tudományszociológiai elemzését adja. A szerző itt arra törekedett, hogy — mint írja — megalkossa "a mítosz és legenda szociálpszichológiáját, ahogy az a tudományos forradalmakban és a forradalmi ideológiákban érvényesül" (14. o.). Sulloway átfogó analízise a

Freud-mitológia jellegéről, szerkezetéről és tudománytörténeti funkciójáról messze túllép a korábbi kritikai irodalom eredményein, melyek kimerültek a Freud-legenda egyes mitológiai elemeinek történeti cáfolatában.¹ A freudi elmélet eredetének legendáját képező hamis mítoszokat nem mint különböző eredetű, egymástól független történelmi torzítások és csúsztatások halmazát kezeli (melyeknek egyenként való helyreigazítása lenne a tudománytörténetész feladata), hanem olyan koherens szerkezettel rendelkező tudománytörténeti képződményként, amely leginkább a politikai rendszerek és vallási mozgalmak történetéből jól ismert tendenciózus, legitimációra törekvő, saját történelmét meghamisító ideológiákhoz és politikai stratégiákhoz hasonlítható.

Sulloway szerint a Freud-legenda két "főmítosza" vagy "mítosz-komplexumra" épül, amelyek 26 "almítoszból", történetileg hamis hiedelemből állnak. (A könyv használatát igencsak megkönnyíti, hogy ezeket a szerző az utolsó fejezetben egy táblázatban összefoglalja, megadva az egyes mítoszoknak, illetve azok cáfolatainak irodalmi forrásait.) A két főmítosz egymást kiegészítve látja el a pszichoanalitikus mozgalomban betöltött stratégiai funkcióját. Az új diszciplína történeti legitimációja és a rivális elméletekkel szembeni fennmaradás igénye Sulloway szerint abba az irányba hatott, hogy a pszichoanalízis keletkezéséről szóló beszámolók egyre inkább az új tudomány forradalmiságát, függetlenségét, magasabbrendűségét és a rivális társtudományokra való redukciójának lehetetlenségét hangsúlyozzák.

Az első főmítosz Freudot mint az autonóm, "tisztá pszichológia" felfedezőjét mutatja be. Történelemtorzító szerepe elsősorban abban áll, hogy a pszichoanalízis keletkezésének valóságos tudománytörténeti kontextusát — ezen belül is elsősorban annak neurofiziológiai, illetve evolúciós biológiai gyökereit — elrejtji. Freud itt úgy jelenik meg előttünk, mint a zseni, aki a XIX. század második felének orvosi pszichiátriájára jellemző mechanisztikus neurofiziológiai redukcionizmuson radikálisan túllépve egy sor

¹Ebből a szempontból érdemes összehasonlítani Sulloway munkáját Ellenberger (1970) ugyan-csak monumentális, de jóval kevésbé koncepciózus könyvével, melyből Sulloway igen sokat merít. Ellenberger érdeme, hogy jó pár Freud-mítoszról meggyőzően kimutatja történetileg tarthatatlan voltukat (ilyen pl. az antiszemitizmusnak, a "korlátolt" akadémiai világ ellenségességének vagy a kor állítólagos viktoriánus előítéleteinek túlságosan felnagyított szerepe a Freud-életrajzokban). Ugyanakkor Ellenberger a) nem állít fel a Sulloway-éhoz hasonló koherens magyarázatot e legendák létrejöttének funkcionális okait illetően, és b) egyes mítoszok megdöntése után néha maga is igen "mítosz-ízű" alternatív magyarázatokat kínál. (Így például Ellenberger szerint Freud híres önanalízise — melyhez a Freud-legenda a pszichoanalízis legnagyobb felfedezéseit köti (mint pl. az elcsábítási elmélet feladása és a gyermeki szexualitás felismerése) — valójában a zseniknél (pl. Fechner, Nietzsche, Freud, Jung) tapasztalható ún. "kreatív megbetegezés" inkubációs periódusának volt a terméke.)

alapvetően eredeti — és a korra jellemző tudományos és kulturális nézetekkel összehágható — felfedezést tett az emberi lélek természetéről (ilyenek például a tudattalan létezésének, a gyermekkori szexualitásnak, a szexuális tartalmak hisztériában betöltött etiológiai szerepének freudi "felfedezése", melyeknek eredetiségét Sulloway meggyőzően cáfolja). A legenda szerint tehát a pszichoanalízis mint sajátos módszertannal rendelkező, kvalitatíve új, önálló tudomány mintegy a tudománytörténeti kontextussal szemben született meg, vagy — Erikson (1957) szavaival élve — "... patant ki /Freud/ fejéből, mint Athéné Zeusz fejéből".

E "szeplőtelen fogantatás" történetét részletezi Sulloway szerint a másik mítosz-komplexum, "a hős mítosza" a pszichoanalitikus mozgalomban. Ennek funkciója a "pszichoanalízis mint tiszta pszichológia" mítosz kiegészítése egy alternatív eredettörténettel, amely betölti azt az űrt, amit a valódi történeti háttér elhomályosítása teremt. Sulloway itt J. Campbell jungiánus pszichoanalitikus munkájára épít, aki "Az ezerarcú hős" című könyvében (1968) több száz hősmítosz elemzése alapján írta le az archetipikus hősmítosz struktúráját. Sulloway szerint a klasszikus hős életútjának mitológiai szerkezete igen jól jellemzi a pszichoanalízis keletkezésének legendáját a Freud-életrajzokban. Itt Freud mint szinte emberfeletti képességekkel és küldetésstudattal rendelkező hős jelenik meg, akinek veszéllyel teli életútját nehéz hányattatások és egy ellenséges világgal folytatott heroikus küzdelem jellemzik. Sulloway kimutatja, hogy a mitikus hős életútjának archetipikus tematikai elemei mind fellelhetők a Freud-legendában (ilyen pl. az izoláció (lásd Freud híres "fényes elszigetelődését" a legnagyobb felfedezések idején /1894 és 1906 között/), az alvilág poklába történő heroikus lemerülés, megpróbáltatás és az így nyert belátás ("beavattatás") a legmélyebb összefüggésekbe (lásd Freud "herkulesi" /Jones, 1953: 319./ önanalízisét, ezt "a legmerészebb szert, amit ember valaha is önmagán kipróbált" /Robert, 1966: 91./, s melynek "a valódi pszichoanalízis lényegében terméke" /Wells, 1960: 109./, vagy a "visszatérés" motívuma (melyben az átalakult, a "világ új vízióját" hozó hős először értetlenségbe és ellenálásba ütközik, majd pedig — hosszú harcok után — megkapja a neki járó elismerést).

Sulloway meggyőzően és alapos filológiai kutatásokra támaszkodva kimutatja, hogy mindez egyáltalán nem felel meg a történeti realitásoknak: Freud "izolációja" inkább volt "pszichés realitás", mint objektív valóság, heroikus önanalízisének betudott alapvető felfedezései (mint pl. az elcsábítási elmélet feladása, a gyerekkori szexualitás, illetve a pszichoszexuál-

lis fejlődés stádiumelmélete) részben már Freud önanalízise előtt keletkeztek, részben pedig nem voltak Freud előzmény nélküli, eredeti felfedezései, az "Álomfejtés" és a "Három értekezés a szexualitás elméletéről" publikációját nemcsak hogy "fagyos csend" nem követte, hanem alapjában véve pozitív fogadtatásuk volt a kor tudományos berkeiben stb.

Az eddig elmondottakból úgy tűnhet, hogy Sulloway könyve szélsőségesen kritikai hangvételben megírt, leleplező munka, mely dehonesztáló mind Freud személyére, mind pedig a pszichoanalitikus mozgalomra nézve. Sietek leszögezni: mi sem áll távolabb a valóságtól. Nem mintha egy tudományos elmélet keletkezési történetének az elmélet követői által végrehajtott ilyen mértékű és ennyire szisztematikus átírása nem lenne önmagában is figyelemre méltó — és egyben kijózanító — tudománytörténeti tény. De — mint Sulloway írja — általában is igaz az a tétel, hogy "a történelmi összefüggésektől való megfosztás a jó mítoszok előfeltétele, melyek mindig a történelem megtagadására töreksenek..." (440. o.). Ugyanakkor persze tagadhatatlanul van abban valami ironikus, hogy "a történelem cenzúrájának, torzításának, szépítésének és a propagandának ez az egész folyamata nagyrészt olyan pszichoanalitikusok közreműködésével jött létre, akik az ilyen jelenségeket azon nyomban 'neurotikusnak' ítélték volna, ha bárki másnál találkoznak vele" (440. o.).

Azonban Sulloway a pszichoanalitikus legenda kritikai elemzésével nem az elmélet tudományos státusát vagy a pszichoanalitikusok tudományos integritását akarja megkérdőjelezni. Egyértelműen kifejti, hogy az ilyen jellegű eredetlegendák keletkezése mindennemű tudományos forradalom történeti sorsának sajátossága (és ennek elemzése a tudománytörténeti rekonstrukció tárgya), noha nem tagadja, hogy a Freud-legenda — monumentális méreteinél fogva — igen jó esettanulmányként szolgál e tudományszociológiai folyamat illusztrálására.

Ennél azonban még jóval fontosabb az a tény, hogy Sulloway könyve nem merül ki a Freud-legenda tudománytörténeti cáfolatában. Mint arra már korábban utaltam, a szerző valójában párhuzamosan két könyvet írt meg, és ebben áll munkájának igazi erőssége. A freudi elmélet keletkezési legendájának cáfolata mellett ti. Sulloway egyben kísérletet tesz a pszichoanalízis megszületésének objektív tudománytörténeti rekonstrukciójára is. A szerző nagy gondnal és szakértelemmel írja meg Freud tudományos életrajzának egy új változatát, melynek legnagyobb érdeme talán abban áll, hogy tanúságot tesz Freud tudományos integritása mellett és kiemeli a pszichoanalízis elméletének fejlődésében meghúzódó racionális kontinuitást.

Ezt elsősorban azért kívánom hangsúlyozni, mert a könyv olvasásakor számomra a legfelfrissítőbb élményt az adta, hogy Sulloway elemzése feloldotta azt a zavaróan disszonáns érzést, amit Freud tudományos műveinek olvasása mellett a különböző Freud-értelmezésekkel való ismerkedés oly gyakran kivált belőlem. Röviden arról van szó, hogy Freud írásainak olvasásakor az emberre mindig nagy hatást tesz a szerző okfejtésének tiszta logikája, racionalitása, gondolatmeneteinek következetessége és kora szaktudományaiban való alapvető jártassága. Mint Ramzy (1956: 120.) mondja: "Ha /Freud/ bármely elmélete elfogadhatatlan, akkor annak nem a kifejtés módja az oka, hanem azok a premisszák, amelyekből kiindult." A Freud-értelmezéseket olvasva azonban lépten-nyomon olyan Freuddal találjuk magunkat szemben, akinek (amúgy zseniális) elméletalkotását "sajnálatos módon" át- meg áthatják "irracionális", olykor egyenesen "babonás" elemek, "elméleti tisztázatlanságok". "logikai csúsztatások" és "tudományos ön-félreértések". Sulloway elemzésének érdeme, hogy ezek a minősítések sok esetben konkrétan lelepleződnek, mint a koherens legenda létrehozásának igényéből fakadó történeti torzítások.

Ilyen például Freud sokat vitatott halálösztön fogalmának (Freud, 1920) eredettörténete. Mivel Freudnak ezt az elméleti konstrukcióját igen erős kritikák érték és a pszichoanalitikus elmélet későbbi fejlődésében háttérbe szorult, a Freud-életrajzírók nem hezitáltak úgy feloldani ezt a helyzetet, hogy a fogalom keletkezését Freudnak a halál iránti szubjektív attitűdjével indokolták (váltakozva hol Sophie lánya, hol kedvenc unokája halálára, hol Freud szájrákjára, hol pedig az első világháború borzalmainak Freudra gyakorolt hatására hivatkozva). De Sulloway-tól megtudjuk, hogy az ilyen interpretációknak legalábbis egy része egyszerűen történeti abszurdum (így pl. — mint arra maga Freud is rámutatott — Sophie váratlan halála egy évvel később következett be, mint ahogy a kézirat elkészült). Ennél azonban még sokkal fontosabb az a meggyőző elemzés (11. fejezet), amelyben a szerző ki- mutatja, hogy a halálösztön posztulálása valójában teljesen racionális és logikus fejleménye volt Freud azon elméleti próbálkozásainak, melyekkel meg- kísérelte feloldani a pszichoanalitikus elmélet bizonyos krónikus inkonzisz- tenciáit (mint pl. a traumákhoz való fixáció, az ismétlési kényszer és a regresszió magyarázatának nehézségei.)²

²Jegyezzük meg, hogy e (máig sem egyértelműen megoldott) problémák elsősorban Freud kiin- duló metapszichológiai előfeltevéseinek (ebben az esetben valószínűleg az örömelv és a drive/ kisülés modell) megkérdőjelezhetőségéből adódnak, hiszen csupán ezek függvényében váltak a fenti klinikai jelenségek az elmélet paradoxonaivá. Így erre az esetre is kiválóan illik Ramzy fenti idézete.

Ezen a ponton érdemes megemlíteni azt a sajátos tényt, hogy az ilyen jellegű, gyakran felületes, pszichologizáló magyarázatok igen jellemzőek Freud pszichoanalitikus életrajzíróinak értelmezéseire, ami sokban hozzájárult ahhoz, hogy a Freud-legenda mítoszrendszere ennyire monumentálissá nőtt. Nem mintha egy racionális gondolatrendszer eredetének rekonstrukciója-kor nem lenne legitim lehetőség arra, hogy az alkotó szubjektív (sőt, akár tudattalan) motivációinak okozati szerepet tulajdonítsunk (hiszen éppen Freud mutatta ki meggyőzően az ilyen faktorok jelenlétét a kreatív gondolkodásban). De természetesen (mint azt a jelen példa jól illusztrálja) az ilyen típusú rekonstrukció csak akkor jogos, ha a tudománytörténeti kontextust kellő mértékben figyelembe vevő elemzés nem képes alternatív, racionális magyarázatot adni. Ebben az összefüggésben érdemes idézni Sulloway véleményét, aki szerint "az Ernest Joneshoz, Ernst Krishez, James Stracheyhez és másokhoz hasonló pszichoanalitikusok fő célja az volt, hogy megmutassák: a pszichoanalízis mindenekelőtt magával a pszichoanalízis elméletével konzisztens módon keletkezett".

De nézzük meg röviden: milyen Freud-képet állít Sulloway tudománytörténeti rekonstrukciója a Freud-legenda helyébe? Sulloway elveti a korábbi Freud-értelmezéseknek azt a tézisé, miszerint 1895 és 1900 között a pszichonanalízis elmélete minőségileg átalakult, és egy biológiai/neurofiziológiai alapokon nyugvó redukcionista pszichológia helyett a neurológiai múltjával radikálisan szakító mester egy nem-redukcionista "tisztá pszichológiát" alapozott meg. Ezzel szemben Sulloway a pszichoanalitikus elmélet fejlődésében fellelhető elkötelezett biológiai redukcionizmus kontinuitását hangsúlyozza, és Freudot mint "titkos biológust" állítja elének.

E két eltérő értelmezés kritikai szembeállítását a Freud-legenda három mítoszának ("A tudományos pszichológia tervezete" c. Freud-kézirat, a Freud-Fliess-viszony és Freud önanalízisének interpretációja) újraértelmezésén keresztül végzi el Sulloway. Kulcskérdésként kezeli az ötvenes évek folyamán előkerült, 1895-ből származó ambiciózus, de félbehagyott "A tudományos pszichológia tervezete" c. (ezen túl "Tervezet") Freud-kézirat interpretációját. Ezt a művet — melyben Freud megpróbálta a pszichoanalízis elméleti fogalmait tisztán neurofiziológiai, mechanisztikus terminusokban modellezni — a Freud-legenda képviselői úgy kezelik, mint Freud "neurologizálási szükségletének" utolsó dokumentumát. Szerintük a "Tervezet" feladása egyben a — Freud neuroanatómiai tudományos háttéréhez (Helmholtz-iskola) köthető — biológiai redukcionizmus igényének feladását is jelentette. A Freud-legenda szerint a tulajdonképpeni pszichoanalízis igazából ezek után — Freud

híres professzionális elszigeteltségének magányos korszakában -- született meg: a biológiai inklinációitól megszabadult Freud "heroikus" és kreatív ön-analízisének (1897 nyara) eredményeképpen feladja téves elcsábítási elméletét, és egy sor minőségileg új, eredeti "felfedezést" tesz (ilyenek a gyermekkori szexualitás, a pszichoszexuális fejlődés stádiumai, az Ödipusz-komplexus, a pszichés realitás és az álom mint vágyteljesülés elméletei). Ez a folyamat a nagy mű, az "Álomfejtés" 1900-as publikációjában kulminál.

Ez az időszak egybeesik Freud és Wilhelm Fliess intellektuális és személyes barátságának legintenzívebb periódusával, melyet az "Álomfejtés" megjelenése után elhidegülés, majd szakítás követ. A Freud-legenda Fliesszt mint paranoid, áltudományos kóklert eleveníti meg előttünk, akinek tarthatatlan, megalomán elméletei (a férfi és női bioritmikus periódusokról, az orr és a szexualitás kapcsolatáról stb.) -- melyeket Freud szinte "megmagyarázhatatlan módon" igen nagyra tartott -- valójában nem befolyásolták (maximum némileg hátráltatták) Freud intellektuális fejlődését. Így a Freud-legenda szerint Fliess elsősorban mint személyes támasz értékelhető Freud elszigeteltsége idején, és -- mint Sulloway írja -- "Freud önanalízise alatti 'indulatátviteli tárgy' iránti igénye megmagyarázza a 'megmagyarázhatatlant' /az az az irracionális kötődést és az intellektuális túlértékelést/ Fliesshez fűződő viszonyában" (483. o.).

Sulloway azonban meggyőző érvek alapján cáfolja a fenti eredetlegendát, és -- a "Tervezet" részletes elemzésére, a Freud--Fliess-levelezés számára elérhető anyagára, illetve a tudománytörténeti kontextus rekonstrukciójára támaszkodva -- elveti azt a nézetet, miszerint a "Tervezet" csupán egy meghaladott "neurológiai" dokumentum lenne. Kimutatja, hogy a művet Freud kifinomult dualista szellemben írta meg, és célja legalább annyira volt a pszichés apparátus részletes modelljének kimunkálása, mint e modell mechanizmusainak neurofiziológiai leírása. Ennek megfelelően jó pár olyan alapvető hipotézis a pszichés apparátusról, amelynek keletkezését a Freud-legenda az önanalízis, illetve az "Álomfejtés" idejére datál, már megtalálható a "Tervezetben" (pl. az elsődleges és a másodlagos folyamatok közti megkülönböztetés, a valóságpróba elve vagy az álmok vágyteljesítő funkciója), és így -- annak ellenére, hogy Freud feladta a "Tervezetet" -- a kontinuitás későbbi munkáival nyilvánvaló.

Sulloway -- Mayr (1961) alapján -- kétféle biológiai redukcionizmust különböztet meg: a) proximális avagy közeli-oki redukcionizmust, amely egy pszichés folyamat neurofiziológiai mechanisztikus leírását adja (és a "hogyan működik?" kérdésre keres választ), és b) ultimális avagy végső-oki re-

dukcionizmust, amely a pszichés mechanizmus kialakulásának történeti-evolúciós magyarázatát keresi (és a "miért van/miért ilyen?" kérdésre próbál válaszolni). Míg a "Tervezetben" valóban a közeli-oki redukcionista próbálkozás dominál, Sulloway hangsúlyozza, hogy már megjelenik a történeti-evolúciós, genetikus magyarázat alternatívája is (pl. az "organikus elfojtás" fogalmával). Szerinte a "Tervezet" feladása nem a biológiai redukcionizmus igényének feladását jelentette Freudnál, hanem inkább a végső-oki, genetikus biológiai nézőpont előtérbe kerülését a neurofiziológiai nézőpont rovására.

Valóban, Freud későbbi időszakában (Totem és tabu, Rossz közérzet a kultúrában, Mózes) egyre inkább dominál az antropológiai, történeti-evolúciós magyarázat síkja, amit Sulloway — a Freud-legenda életrajzíróival ellentétben — nem úgy tekint, mint az öregedő Freud "tévelygéseit" a pszichoanalízis rendes területein túlra. Szerinte Freud spekulációi az erkölcs, a kultúra és a vallás eredetéről, illetve ezeknek az elfojtással és az Ödipuszkomplexussal való genetikus kapcsolatáról logikus kiteljesedései a biogenetikus nézőpontnak, melynek megjelenése visszavezethető a "Tervezet" idejére. Mivel azonban Freud történeti-evolúciós spekulációi olyan biológiai előfeltevésekre épültek (pl. az öröklődés lamarckiánus tézise vagy Haeckel biogenetikus rekapitulációs törvénye), amelyek ma már elfogadhatatlanok, a Freud-legenda történelemtorzító szempontjából stratégikusabb volt a pszichoanalitikus elméletnek ezeket a valójában integráns fejleményeit úgy bemutatni, mint az öreg mester késői — és az elmélet szempontjából periferikus — spekulatív "elkalandozásait".

Sulloway a századvég modern orvosi pszichiátriájának, illetve az akkor tért hódító szexológiai mozgalomnak (pl. Krafft—Ebing, Moll, Ellis) részletes és igen informatív elemzését adva kimutatja, hogy a kor természettudományát mélyen áthatotta az a darwinista biogenetikus nézőpont, amelyből Freud biológiai előfeltevései, illetve a végső-oki magyarázat iránti elméleti igénye származtak. (Sulloway joggal utal arra, hogy az erkölcs és a kultúra evolúciós, végső-oki magyarázatára törekvő modern szociobiológia /Wilson, 1975/ alapvető rokonságban áll a freudi megközelítéssel, noha természetesen nem osztja annak elavult biogenetikai előfeltevéseit.)

Így tehát Sulloway szerint a pszichoanalitikus elmélet átalakulása a múlt század utolsó öt évében nem a biológiai szemlélet feladásának, hanem egy újfajta biológiai nézőpont, a végső-oki, történeti-evolúciós redukcionizmus előretörésének köszönhető. Ennek okát viszont abban látja Sulloway, hogy a "Tervezet" írásának idején Freudnak nem sikerült kielégítő közeli-oki, neurofiziológiai magyarázatot adnia három legégetőbb elméleti problémá-

jára, melyeket Sulloway a pszichoanalízis három fő problémájának tekint, és amelyek megoldását Freud egész életében kereste (1: a patológiás elfojtás mechanizmusa és eredete; 2: a szexualitás kiemelt szerepe a pszichoneurózisok etiológiájában; 3: a neurózis specifikus formáinak meghatározó tényezői). E kérdések megoldásának reményében fordult Freud inspirációért a kor modern szexológusainak munkáihoz és elsősorban barátja, Fliess genetikus nézőpontú, evolúciós biológiai elképzeléseihez.

Sulloway könyvének egyik legnagyobb érdeme a Freud—Fliess-viszony új és racionális megvilágításba helyezése. Részletesen tárgyalva Fliess munkáit és azoknak a kor orvosi pszichiátriájában betöltött szerepét, a szerző meggyőzően érvel amellett, hogy Fliess — ma már nagyon diszkreditált — elméleteinek valóságos tudományos értékét a Freud-legenda életrajzírói súlyosan és tendenciózusan alábecsülték. Sulloway kimutatja, hogy jó pár olyan freudi "felfedezés", amelyet Freud forradalmi klinikai módszerének, illetve misztikus önanalízisének tud be a Freud-legenda, valójában nem más, mint "tudományos átalakítása" a szexualitás fliessi ösztönelméletéből átvett különböző evolúciós biológiai elképzeléseknek (ilyen pl. a biszexualitás és a szexuális perverziók, a gyermekkori szexuális ösztön és az erogén zónák, a polimorf perverzitás, a fixáció és a látencia, a szublimáció és az ellentétbe fordítás elmélete). Mint Sulloway írja: "... inkább a Fliess-féle szexuálbiológia, az evolúciós elmélet és a biogenetikai törvény voltak azok — nem pedig önmagában Freud klinikai munkája vagy önanalízise —, amik a Fliess-korszakban nagy horderejű felfedezéseit inspirálták" (243. o.).

Sulloway tudománytörténeti rekonstrukciója ily módon sok szempontból megkérdőjelezi a Freud-legenda azon tételait, melyek Freud felfedezéseinek eredetiségét és forradalmiságát hangsúlyozzák. Ugyanakkor Sulloway kifejti, hogy "Freud nem egyszerűen kölcsönvett gondolatokat Fliess-től. Sokkal inkább átalakította Fliess elgondolásait olyan módon, ami nagyon is sokat árul el saját alkotó géniuszáról" (242. o.).³ Így tehát Sulloway szerint Freud gondolkodásának zsenialitása elsősorban a kor tudományos elméleteinek kreatív átalakításában és merész elméleti szintézisében nyilvánult meg. "Talán csak Arisztotelész és Darwin fogható Freudhoz abban — írja Sulloway —, ahogy a megfigyelést és az elméletet összeházasította az élettudományok tágas birodalmában" (491. o.).

³Ugyenez áll Freudnak Albert Mollhoz fűződő intellektuális viszonyára, aki a "Vizsgálatok a szexuális libidóról" című 1897-es munkájával megelőzte Freudot a gyermekkori szexualitás és a szexuális részösztönök stádiumelméletének felfedezésében. Freud azonban élete végéig vitatta Moll prioritását.

Talán nem von le túlságosan sokat Sulloway nagy jelentőségű tudománytörténeti munkájának értékéből, ha — Robert Holttal egyetértve — szinte kizárólag biológiai megközelítését némiképpen "briliánsan egyoldalúnak" (Holt, 1981, 95. o.) találjuk. Ennek illusztrálására két pontot emelnék ki.

Míg Sulloway mély részletességgel tárgyalja a századvég biológiájának és orvosi pszichiátriájának Freudra gyakorolt hatását, szinte egyáltalán nem foglalkozik a kor nagy jelentőségű — és a pszichoanalízis szempontjából igen releváns — filozófiai áramlatainak lehetséges hatásaival. Műveiben Freud tudatosan elkerülte ugyan filozófiai kérdések és elméletek tárgyalását, de nem lehetünk biztosak abban, hogy ez valóban a kor filozófiai áramlataival való független intellektuális fejlődését tükrözi, és nem pedig további része annak a briliáns tudománytörténeti "stratégiának", amely az elmélet forradalmiságának látszatát volt hivatott fenntartani. Sulloway csak igen röviden — Ellenberger (1970) részletesebb elemzésre hivatkozva — említi Schopenhauer, Nietzsche és Hartmann műveinek a pszichoanalízis tételeit sokban elővételező téziseit (pl. az akarat tudattalan és irracionális meghatározottságáról, a szexuális ösztön központi szerepéről, a civilizáció és az agresszió kapcsolatáról vagy a szublimációról). Ezeknél a filozófiai előfutároknál azonban — tudomásom szerint — jóval kevesebb figyelmet kapott Brentano lehetséges intellektuális befolyása Freud gondolkozására, ami pedig igen releváns lehet a pszichoanalízis mint autonóm "tiszta pszichológia" tézis tárgyalásakor. Freud öt szemesztert tanult a bécsi egyetemen Brentanónál, aki először írta le a pszichológiát mint az intencionális tudati állapotok (akaratok, vágyak, félelmek stb., amelyek az ego és egy mentálisan reprezentált tárgy között fennálló motivációs viszonyként foghatók fel) törvényszerűségeit tárgyaló tudományt. Brentano intencionalitásfogalma a mai kognitív pszichológiára jellemző funkcionista mentalizmus (pl. Fodor, 1975) előfutárának tekinthető, amely az intencionális tudati reprezentációkat mint egy nem-reduktív pszichológia autonóm magyarázati síkját fogja fel. Ily módon elképzelhető, hogy Freudnak a neurofiziológiai redukcionizmustól való elfordulását befolyásolták Brentano (és tanítványa, Scheler) gondolatai is az érzelmi állapotok intencionális jellegéről, amelyek lefektették egy nem-reduktív dualista funkcionális tudományelméleti alapjait a pszichológiában.

Végül pedig megemlíteném, hogy Freud egyre erősödő vonzalmát a végső-oki, történeti-filogenetikus magyarázatokhoz kapcsolatba lehet hozni egy Sulloway által alig érintett elméleti kérdéssel is, amelyet — Sulloway három pszichoanalitikus "főproblémája" mellett — akár az elmélet negyedik

"főproblémájának" is tekinthetünk. A pszichoanalitikus módszerrel kapcsolatos episztemológiai problémára gondolok, amely az utóbbi időben Grünbaum (1984) munkája nyomán ismét a Freud-kutatás központi kérdésévé vált. Freud az 1895–1900-as években az elcsábítási elmélet feladását követően elkötelezte magát amellett, hogy a pszichoanalitikus módszer segítségével a neurotikus tünetképződés minden egyes alkalommal visszavezethető elfojtott gyermekkori, szexuális tartalmú vágyfantáziákra. Az ilyen fantáziák szükségszerű jelenlétének, univerzális (ödipális) tartalmának és traumatikus hatékonyságának a tézisének azonban igen nehéz a pszichoanalitikus helyzetben belül bizonyítani, hiszen nem zárható ki, hogy e tartalmak az analitikus (akár tudatalan) sugalmazásának, illetve elmélet vezetete interpretációinak hatására jelennek meg a páciens álmaiban és szabad asszociációiban. Az elméletet a legkorábbi idők óta sok kritika érte ebből az irányból, és Freud — noha tisztában volt az episztemológiai problémával — meggyőzően megoldani sosem tudta azt (lásd Grünbaum, 1984).

Ez is hozzájárulhatott tehát ahhoz, hogy Freud az elcsábítási elmélet feladása után egyre inkább a filogenezisben keresett végső-oki, genetikus magyarázatot ezen — mint később nevezte őket — "ősfantáziák" eredetére nézve. Hiszen amennyiben e vágytartalmak valóban a törzsféjlődés traumatikus élményei (lásd Totem és Tabu) során rakódtak le genetikus emlékezetünkbe és interpretációs sémákként irányítják az ontogenetikus élmények pszichés feldolgozását, akkor nem csoda, hogy a pszichoanalitikus helyzetben a neurotikus tünetek mögött mindig ezeket találjuk. Így aztán az episztemológiai validáció problematikája mintegy háttérbe szorul.

Ily módon Freudnak a "Tervezet" és az elcsábítási elmélet feladása utáni elméleti próbálkozásait úgy is értelmezhetjük, mint a pszichoanalitikus elmélet tudományos státusának egyszerre két fronton történő (és — tegyük hozzá — nem teljesen sikeres) védelmét. Miután az elmélet ontológiai redukcionista igazolását (azaz közeli-oki, neurofiziológiai magyarázatát) a "Tervezettel" feladta, Freud egyrészt megpróbálta kimutatni, hogy a pszichoanalitikus módszer meg tud felelni a tudományosság egy tisztán episztemológiai, módszertani kritériumának (ennek részleteiről és problémáiról lásd Grünbaum, 1984), másrészt pedig — az episztemológiai problémát mintegy megkerülve — megpróbálkozott az elmélet végső-oki, történeti-evolúciós redukciójával (lásd Sulloway, 1987), amelynek lamarckiánus és haeckeliánus biogenetikai előfeltevései azonban ma már tarthatatlannak tűnnek.

Mindent egybevéve: Sulloway könyve hézagpótló értékű, koncepciózus tudománytörténeti munka, melyet a jövő Freud-kutatói nem hagyhatnak figyelmen

kívül. A könyv aránylag gyors magyarországi megjelenése pedig igen örvendetes tény, hiszen a nyolcvanas években hazánkban mind a pszichoanalízis elmélete, mind pedig az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi élete ismét a tudományos érdeklődés központjába került.

IRODALOM

- Bry, I.—Rifkin, A. H.** (1962): Freud and the History of Ideas: Primary Sources, 1886—1910. In: Science and Psychoanalysis. (Ed.) J. H. Masserman. Vol. 5: Psychoanalytic Education. New York: Grune & Stratton.
- Campbell, J.** (1968): The Hero with a Thousand Faces. Princeton: Princeton University Press. First ed., 1949.
- Ellenberger, H. F.** (1970): The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry. New York: Basic Books.
- Ellenberger, H. F.** (1972): The Story of "Anna O": A Critical Review with New Data. Journal of the History of the Behavioral Sciences, 8: 267—79.
- Erdélyi, M. H.** (1985): Psychoanalysis. Freud's Cognitive Psychology. Bacon Press, San Francisco.
- Erikson, E. H.** (1955): Freud's 'The Origins of Psycho-Analysis'. The International Journal of Psycho-Analysis, 36: 1—15.
- Erikson, E. H.** (1957): The First Psychoanalyst. In: Freud and the 20th Century. (Ed.) B. Nelson. New York: Meridian Books.
- Fine, R.** (1963): Freud: A Critical Re-Evaluation of His Theories. London: George Allen & Unwin.
- Fodor, J. A.** (1975): The Language of Thought. Thomas Y. Crowell Company, Inc.
- Foulkes, D.** (1978): A Grammar of Dreams. New York: Basic Books.
- Freud, S.** (1914): On the History of the Psycho-Analytic Movement. In: Standard Edition, 14: 3—66.
- Freud, S.** (1920): Beyond the Pleasure Principle. In: Standard Edition, 18: 3—64.
- Freud, S.** (1925): An Autobiographical Study. In: Standard Edition, 20: 3—70.
- Habermas, J.** (1971): Knowledge and Human Interests. Boston: Beacon Press.
- Holt, R. R.** (1981): The great analyst reanalysed. Contemporary Psychology, 26.
- Jones, E.** (1913): Papers on Psycho-Analysis. London: Bailliere, Tindall and Cox.

- Jones, E.** (1953): *The Life and Work of Sigmund Freud. Vol. 1: The Formative Years and the Great Discoveries, 1856—1900.* New York: Basic Books; London: Hogarth Press.
- Kris, E.** (1954): *Introduction to 'The Origins of Psychoanalysis, Letters to Wilhelm Fliess, Drafts and Notes: 1887—1902, by Sigmund Freud.* (Szerk.) M. Bonaparte, A. Freud & E. Kris. New York: Basic Books.
- Mayr, E.** (1961): *Cause and Effects in Biology.* *Science*, 134: 1501—6.
- Pribram, K. H.—Gill, M. M.** (1976): *Freud's 'Project' Re-Assessed.* New York: Basic Books.
- Ramzy, I.** (1956): *From Aristotle to Freud: A Few Notes on the Roots of Psychoanalysis.* *Bulletin of the Menninger Clinic*, 20: 112—23.
- Robert, M.** (1966): *The Psychoanalytic Revolution: Sigmund Freud's Life and Achievement.* London: George Allen & Unwin.
- Wilson, E. O.** (1975): *Sociobiology: The New Synthesis.* Cambridge and London: Harvard University press.
- Wittels, F.** (1924): *Sigmund Freud: Der Mann, die Lehre, die Schule.* Leipzig: E. P. Tal & Co.

GRASTYÁN ENDRE ÉLETMŰVE*

MOLNÁR PÉTER

Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Szeged

Az idegrendszeri tudományokat, azok képviselőit és különösen a magyar pszichológia egészét érintő csapás Grastyán Endre akadémikus 1988. június 17-én, alig 64 éves korában bekövetkezett halála. Azé a Grastyán Endréé, aki a központi idegrendszerrel, vagyis a legmagasabban szervezett anyaggal foglalkozó tudományok egyik legeredetibb egyénisége volt, és akinek "személyében kivételes tudású, nemzetközi hírnű tudóst, a neurobiológia, neurofiziológia, pszichofiziológia, a tanulás- és játékelmélet kiemelkedő művelőjét, orvosnemedékek oktatóját, nevelőjét veszítettük el". A gyászjelentést, melyet idéztünk, a Magyar Tudományos Akadémia, a Pécsi Orvostudományi Egyetem és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat jegyezte. A halálhír lassan oldódó fájdalommal döbbenetét követően a magyar és külföldi pszichológusokban, barátai-

*Jelen emlékezés a Janus Pannonius Tudományegyetem "Janus" folyóirata 1989. tavaszi számában megjelent írás kibővített változata.

ban, tanítványaiban, kollégáiban, őt ismerni szerencsés sokakban bénító veszteségtudat alakult ki.

Jelen írásunk Grastyán Endre, a kutató és a "Grastyán-jelenség" felidézésével kíván emléke előtt tisztelni.

A kutatói pálya

A frissen indult Acta Physiologica (az MTA külföldnek szánt folyóirata, mely személyében most egyik szerkesztőbizottsági tagját gyászolja) II. évfolyamában közli az akkor végzett Grastyán dr. írását. A még orvostanhallgatóként írt cikk címe általános, ám így is sejteti a további kutatási vonalat: a hypothalamus "automatikus" (tehát vegetatív) funkcióival kapcsolatos kísérleti adatokról szól. A folyóirat még ugyanebben az évben (1951) megjelenő első szupplementum-kötetében már "grastyános" a cím: a hypothalamus autonóm centrumainak működésmódjával kapcsolatos új szempontokat részletezi.

Kreativitására jellemzően a magasabb idegtevékenység koncepció egyik propagálója (természetesen magyar-osztrák háttere és édesapja angol orientációja is segítette ebben: nyelveket tudott), de úgy, hogy a pavlovizmust, annak is szómágia korszakának tetőztekor, valóságos kísérleti adatokkal és elméleti általánosításokkal gazdagította.

Szellemi frissességére, a szakmai Zeitgeist iránti érzékenységére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy szűk 3 évvel a Moruzzi és Magoun által 1949-ben leírt felszálló retikuláris aktivációs rendszer (ARAS) felismerése után már kísérleti adatokat közölt e rendszer vegetatív afferensekkel történő átválthatóságáról (4).

Ez a kísérleti széria tulajdonképpen életreszólóan meghatározta kutatási programjait. Az aktiváció finomszemcsés követése hívta fel mindenre kiterjedő figyelmét a gátlás különleges szerepére, mely a 60-as évek második felében és főleg a 70-es évek elején végzett kísérleti és elméleti munkáiban válik igen fontossá. Ne feledjük, már a korai kísérletekben is a motivált **magatartás és az emócionális központi idegrendszeri képleteit** vizsgálta. Így 1953-ban két jelentős közleményben is foglalkozott az agytörzsi és hypothalamicus gátló rendszerekkel (5-6).

Mint később látjuk, a gátlás energiaakkumuláló (tehát aktív) szerepének az ún. utóhatás- (rebound-) vizsgálatokban is egyértelmű nyoma lesz. Az extrapyramidális motoros rendszer vizsgálatát, valamint a válaszmegfordulásokat okozó regulációs princípiumok elemzését végezte még ekkoriban. E munkája a későbbi, szabadon mozgó állatokon végzett nagyhírű vizsgálatait prolegomenájának, előtanulmányának tekinthető (7-8).

A 30 éves Grastyán kettős (elméleti és klinikai) kötődése nagyon jól követhető közleményeiben is. (A szóbeszéd szerint végzése után a Környey professzor vezette Ideg- és Elmeclinika orvosa szeretett volna lenni. Végső döntését az motiválta, hogy őt az idegtudományokban mindig is a diagnózis és lokalizáció érdekelte jobban, mint a terápia -- ahogy ezt Kékesi Ferencnek kifejtette egyszer.)

Mindenesetre tény, hogy 1954-ben egyrészt Lissák Kálmán professzorral, továbbá az -- évtizedek óta az USA-ban dolgozó -- akkor már oroszul nagyon jól beszélő Ángyán Andrással, valamint a Debrecenből jött -- és később Szegedre távozott -- Madarász Istvánnal nagyszerű összefoglalót ír az SZMT számára a pavlovi "felsőbb idegtevékenység" tanból, másrészt a Magyar Sebészetben jelenik meg cikke Mérei F. Tiborral (aki jelenleg a POTE Idegsebészeti Intézet igazgatója) és a korán elhunyt, klinikai neurofiziológus Hasznos Tivadarral koponyasérüléseket követő intrakraniális nyomásfokozódás mechanizmusáról és annak terápiás lehetőségeiről -- mutatván a klinikummal kapcsolatos nosztalgiáit. Mint a macska-magatartás egyik legjobb ismerője, Molnár László közreműködésével, agyi léziók segítségével megkezdi a macska kezűségének kísérletes vizsgálatát. Még itt is felmerül a visszaút lehetősége a klinikumhoz: a fogóreflex fiziológiáját kutató közleményét az Ideggyógyászati Szemle közli.

Ugyanebben a folyóiratban jelenik meg a végleges pályaorientációt jelentő közleménye. Ezt az összefoglalót Lissák akadémikussal, továbbá -- a később Kanadába került és az extrapyramidális rendszer egyik legjelentősebb kutatójaként számon tartott -- Szabó Jánossal jegyzik, és a diffúz kéreg alatti struktúrák (ARAS) valamint a hippocampus-fornix rendszer funkcionális rendszerét ismertetik.

Erre a programadó dolgozatra cseng rá a jó 20 évvel később, ugyanott megjelent előadás szövege, ami eredetileg a Schaffer-émlékérem átvételekor hangzott el. Saját kísérleti eredményeit ismerteti itt, melyek közül több addigra -- és különösen azóta -- tankönyvi adattá vált.

A kitüntetett tudós (Miskolczi Dezső, Környey István, Juhász Pál és mások jelenlétében) még mindig igen szerényen fogalmaz: kísérletet tesz a hippocampus működésének értelmezésére.

Mindezek előkészületei az első jelentős sikert hozó nemzetközi közleménynek, Lissák Kálmánnal és Kékesi Ferencsel (aki sok évet eltöltve a pécsi Környey Klinikán, jelenleg a soproni kórház ideg- és elmegyógyász főorvosaként működik), az 1949-ben Lagutina és Rozsanszkij által leírt ún. "reflex aktiváció"-t vizsgálva (kéreg alatti képletek elektromos ingerlésekor a fel-

tételes jel hiányában is végrehajtják a kísérleti állatok a feltételes reflexet) a pavlovi reflextevékenységnek a formatio reticularis, továbbá a hypothalamus ingerlésével történő, egyrészt elektród lokalizáció-, másrészt ingerlés paraméter-függő facilitációjáról és gátlásáról számolhattak be. A komplex regulációs mechanizmusok létét sejtető iránynak folytatásaként, Czopf Józseffel (a POTE Neurológiai Klinikája 1988 közepén kinevezett igazgató professzora, akit Grastyán Endre alig másfél nappal halála előtt még a tapasztalt barát és pályatárs tanácsával láthatott el), Karmos Györggyel (az MTA Pszichológiai Intézetének tudományos igazgatóhelyettese több mint 10 éve) és Bauer Miklóssal (a POTE Fül-Orr-Gége Klinikájának igazgató professzora, aki nemcsak barát és kollégaként, volt munkatársként, hanem az egyetem rektoraként is búcsúztatta Grastyán Endrét) igen szellemes módon, a szokásos, gyakran neurotizáló hatású elektromos áramütés helyett vízelárasztást alkalmazva, megteremtette annak lehetőségét, hogy azonos ketrecben (komplex feltételes reflex helyzetben) párhuzamosan vizsgálhassanak differenciáló ingerekre kiépített jutalmazó (megközelítő, Grastyán akkori szóhasználatával "húzó") és elhárító (büntető, "taszító") feltételes reflexeket. Ezzel a házi készítésű instrumentummal a motivációs funkciók és az emocionalitás egyik legkomplexebb vizsgálati programját valósították meg az elkövetkező évek során. Ez kiterjedt a magatartási (motoros) szférára (65) éppúgy, mint a hipocampalis elektromos aktivitással kapcsolatos elemzésekre (70--72). Előbbiekben -- a "ketrecépítőkön" kívül -- Ángyán Lajos (jelenleg a Grastyán Intézet egyik docense), utóbbiakban Vereczkey Lajos (most a POTE Filozófiai Intézetének igazgató professzora), valamint Kellényi Lóránd (az Intézet fejlesztő elektromérnöke), továbbá Martin János (akkor orvostanhallgató, most az OMÜI osztályvezető főorvosa) vettek részt.

Az életmű időrendi logikája kívánja meg annak megemlítését, hogy az 1956-os Grastyán--Lissák--Kékesi-cikk idején (érdeklődéstől is, barátságtól is motiválva) még a klinikai relevanciájú kísérleteknek is aktív részese Grastyán. A Környey Klinika orvosaival, Molnár Lászlóval (a DOTE Ideg- és Elmegyógyászati Klinika professzorával) és Schaáb Rezső, valamint Bozsik Gyula főorvosokkal dolgozik. Insulin coma során követik macskák központi idegrendszerének állapotváltozásait, kéreg alatti elektromos ingerlések, vérellátás-változások hatását elemzik -- ugyancsak komplex elektrofiziológiai technikával. Ebben az időszakban jelenik meg az Akadémiai Kiadónál könyv alakban a Mérei F. Tiborral és Hasznos Tivadarral végzett, korábban említett munkák folytatása, ill. összefoglalása, monografikus feldolgozásban.

Mindezt fontosnak tartottam felidézni, hogy érezzük: az egyre inkább az alap kutatás felé forduló Grastyán Endre humán (részben klinikai) érdeklődése igen mély gyökerű. Az egyik nagy sikerű UNESCO konferencián felkérésre tartott és a felejtethetetlen pszichológus-barát, Putnoky Jenő komoly unszolására a Valóságban a magyarul olvasó érdeklődők számára is elérhető előadásának címét idézve: macskakísérletei során mindig is "útban (volt) az emberi emóciók megértése felé" (85).

Jóval később, 1978-ban a filozófia és szaktudományok viszonyát elemző egyik előadásában mondta: "Az ember az állatkísérletben saját természetének problémáját viszi le az állatvilágba, azaz saját anatómiájának kulcsát használja a majom anatómiájához, de ezt az utat következetesen visszafelé is megteszi", és még hozzáteszi: "ez ad lehetőséget számára ahhoz, hogy a fától láthassa az erdőt". És ha már idézünk ebből a közleményből, ide kívánczik még egy gondolat. Igen mély tudományfilozófiai gondolkodása eklatáns példaként teszi érthetővé, hogy "a neurofiziológiai megközelítés miként vált illetékké olyan kérdésekben, ahol korábban a filozófus némi vonakodással, legfeljebb a pszichológiai relevanciáját ismerte el". (Ezek után -- gondolom -- senki sem csodálkozott, hogy interdiszciplináris munkásságának elismeréseként végül, meglehetősen későn, az MTA-nak is tagja lett.)

A kutatási fordulatot, a "point-of-no-return" elérése szubjektív mozzanatát jelzi, hogy az "Adatok a hippocampus fiziológiájához" c. rövid írásuk már a Kísérletes Orvostudományban jelent meg. Ez idő tájt Lissák akadémikus -- a sokéves "szobaáristom" után -- több külföldi szimpóziumon és kongresszuson is ismertethette a Grastyán Endrével közösen végzett vizsgálatokat, majd maga Grastyán is eljuthatott külföldre. 1956 októbere Moszkvában éri, ahonnan kalandos körülmények között tud csak hazajutni családjához, munkatársaihoz; eközben a barátok mellett bátran kiálló emberség (Kostojanc akadémikus), ill. az óvatos-tartózkodó hűvösség ("ki tudja, mi lesz ebből") életreszólóan megjegyzett mintáit ismeri meg szovjet kollégáiban. 1957 elején eljut Marseille-be, Gastaut-hoz, az elektrofiziológia koronázatlan királyához. P. Buserrel, A. Rogerrel, Y. Horival kötött életre szóló, többünk számára példaértékű barátsága ebből a korszakból ered.

A "kétgyökerű" tudományos rendszernek a pavlovi, ill. a cannoni életműhöz is kapcsolódó vonulata felé kitekintve (N. B.: kaptak is Lissákkal éles hangú, nyíltan fenyegető megrovást az akkori MTA korrifusaitól -- s ne felejtsük el, ez a Sántha-ügy idején történt -- "az imperialista áltudományok a neurofiziológia képében a pavlovi tanok monolitikus, per definitionem tökéletes épületébe való becsempészése" miatt), Grastyán Endre megírja az

"Agytörzsi és archicortikalis mechanizmusok jelentősége a feltételes reflexekben" című kandidátusi értekezését. A munka, a Magyar Filozófiai Szemlében ugyanekkor megjelent cikkével együtt elméleti általánosító képességének, gondolkodása integratív módjának szép példája, és egyben Lissák Kálmánnal közösen vállalt példamutató, bátor és kreatív válasz az Akadémia dörgedelmeire.

A "citációs klasszikus" címet mind a természettudományok, mind pedig a társadalomtudományok terén a Lissák Kálmánnal, Madarász Istvánnal és a hosszabb ideje Kanadában élő Donhoffer Hildával közösen jegyzett munka hozza meg, mely — a feltételes reflex kialakulása során vizsgálja a hippocampus elektromos aktivitása változásait — valóban csodálatos teljesítmény: Grastyán Endre 35 évesen a csúcson van. Az orientációs válasz és a hippocampalis theta aktivitás korrelációja jelentős felismerés. Természetesen Grastyán tudja, hogy a korreláció önmagában még nem magyarázat. Ezért az sem véletlen, hogy a hippocampalis theta jelentőségének megértése kutató-teamek százait izgatta évtizedek óta. Éppen fél évszázada annak, hogy Jung és Kornmüller környéki idegek ingerlésével, nyúl hippocampusában (megjegyzem, a középkor anatómusai a tengeri csikó alakját vélték felfedezni a képletben, ezért adták a szépen hangzó nevet) szinkronizált, theta frekvenciasávba tartozó aktivitást váltott ki. Másfél évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy Green és Arduini 1954-ben három állatfajon (nyúl, macskán és majmon) nevezett aktivitást "figyelmi" helyzetekben is láthassa, miközben a nagyagykéreg deszinkronizációt mutatott. Ezért tekintették különleges, paleocorticalis ébredési reakciónak a hippocampalis thétát. Itt kapcsolódott be a kutatásba Grastyán Endre, a logikai ellentmondásokra érzékeny kísérletezőként. Felsejlett benne ugyanis, hogy a hippocampalis theta megértése kulcs lehet a limbikus rendszer funkciójának megfejtéséhez. A kihívás tehát ellenállhatatlan volt számára. Ez az a rendszer — a Papez-kör —, amely egyaránt részt vesz a vegetatív funkciók regulációjában; a figyelmi reakciók, valamint a motívált magatartás, továbbá az emocionális expresszivitás szervezésében; a tanulási folyamatok regulációjában épp úgy, mint az emléknem képződésében, végül, de nem utolsósorban a motoros kontroll működésének is központi rendszere. Így aztán funkcióját tulajdonképpen — és bizonyos túlzással — legalább annyira jellemzi az adott kutatócsoport érdeklődése, valamint a tagjai számára rendelkezésre álló kutatási eszközrendszer, mint a tényleges aktivitás. Itt óhatatlanul a Grastyán által igen nagyra értékelt brit filozófus, Bertrand Russell némileg malíciózus, de végtelenül szellemes mondása jut eszembe. Kifejti, hogy a különböző nemzetek kísérleti állatainak a kutató nemzeti tu-

lajdonságai látszanak tükröződni: a német macskák a labirintus választási pontjain magukba süllyedve gondolkodnak, míg az amerikaiak hiperaktívan, a "próba-szerencse" tanulás elveit követve szaladgálnak fel-alá.

Ahogy elmélet-építésében, kísérleti munkájában Grastyán előrehaladt, macskái is egyre inkább "grastyánul" kezdtek viselkedni.

Az ironikus kitérő után térjünk vissza 1959-re. A felkészült elméket a szerencse is segíti, mondhatjuk Pasteurrel. A New York-i Josiah Macy-alapítvány második, a "Központi idegrendszer és magatartás" szimpóziumára a meghívás a legjobbkor jött, akárcsak a Lissák közreműködésével kapott fél éves amerikai út. A Macy-konferencián elhangzott "A hippocampus és a magasabb idegtevékenység" címet viselő, vitaindító összefoglalója és különösen az egész napos intenzív diskusszió teljes fegyverzetben mutatta Grastyánt, az adatokat és a kutatások elméleti keretét illetően egyaránt. Ezzel az orientációs reflex vizsgálatának indító alakjaként ismert moszkvai Jevgenyij Szokolovhoz és kutatási feltételeiben 1968 után sajnálatos módon nagymértékben korlátozott prágai Jan Bures-hez (mindketten végig, jóban-rosszban szeretett és tisztelt barátai maradtak) hasonlóan a nemzetközi élvonalba emelkedett, és azóta mindvégig a szakma legjobbjai között tartják számon.

Az első, féléves amerikai tanulmányút ideje is 1959. Los Angeles-ben az UCLA Agykutató Intézetében Horace W. Magoun (az ARAS felfedezője) és csapata, M. A. B. Brazier, W. Ross Adey, Nat Buchwald (a humorista Art Buchwald testvére), C. Clemente, J. Villablanca, E. Eidelberg, R. V. Livingston, John French, D. Lindsley, F. G. Warden társaságában, a legjobb technikai és elméleti feltételek között dolgozhat. A fenti névsor ma tulajdonképpen az idegrendszerrel foglalkozó tudományok "Who's who"-jának egy fejezete.

Érdemes megjegyezni, hogy az 1959-es féléves út a Macy-konferencián való "kiugráson", a Los Angeles-i kutatáson és szakmai ismeretkötetéseken (N. B.: ezek kamatoztatását rá nagyon jellemző módon mindig is fiatal munkatársai számára tartotta fenn: jelenleg már harmadik éve kutat egyik tanítványa, Buzsáki György adjunktus az Egyesült Államokban John French-ösztöndíjjal, miután korábban E. Eidelberggel dolgozhatott hosszabban — hasonlóan Grastyán közvetítésével) és a majd 20 évig nyűtt bogárhátú Volkswagenen kívül jelentette az "Agyi mechanizmusok és tanulás" című montevideói UNESCO-szimpóziumon való meghívásos részvételt is. Ott, az orientációs reflexre utalva (bár ennek meghatározó jelentőségét csak másfél évtizeddel később ismeri fel a maga teljességében, a Vereczkey Lajossal végzett ún. ingerszétválasztásos kísérleteiben) a kondicionálás legkorábbi manifesztációjának jelentőségét elemzi a tanulási folyamatban. Leírja többek között a főleg Vereczkey Lajos

és Karmos György közreműködésével végzett, ún. "lakóketrec" kísérleteket, amelyekben végtelenül szellemes módon igazolták, hogy -- ellentétben a józan ész várakozásával -- a teljesen új inger nem vált ki orientációt és hippocampalis thetát sem. Bizonyos tentatív ismeret jelenléte-megléte szükséges az orientáció megjelenéséhez. Nem kisebb előmozdítói az idegrendszerrel kapcsolatos tudománynak (a "Neurosciences" terminus technicust akkor még nem használták), mint Lord Adrian, Herbert Jasper, John C. Eccles, Donald O. Hebb és mások figyeltek fel Grastyán különleges kreativitására, óriási szakmai és kultúrtörténeti, irodalmi, képzőművészeti és zenei műveltségére.

A 60-as évek elején kezdődtek a Bauer Miklóssal végzett vizsgálatok. (Ennek a periódusnak már személyesen is tanúja lehettem, ugyanis 1961 őszén kerültem "externistaként" a csapatba, sőt nemsokára mint büszke "Artefact" a Spike Club tagjai közé is). Hang-, illetve fényingerekkel kiváltott kérgi potenciálok dinamikáját vizsgálták feltételes reflexek kiépítése során. A vizuálisan kiváltott potenciál kísérletekhez Fritz Klingberg is társult, akit nemcsak sikeres kutatómunkájának emléke köt ma is intézetünkhöz (maga jelenleg a Lipcsei Egyetem Agykutató Intézetének igazgatója), hanem jelenlegi felesége megismerésének kedves emléke is.

Technikájuk számos későbbi, főleg Karmos Györggyel, majd Buzsák Györggyel végzett Grastyán-kísérlet alapját adta.

A hippocampalis theta korreláció felismerése szükségszerűen vezetett el a macskák feltételezett "álom-mechanizmusai" elemzéséhez is, hiszen a Grastyánt jól ismerő M. Jouvet már leírta a "paradox alvás" jellegzetes theta fázisának jelenlétét különböző specíesekben.

Ez a korszak a krónikus léziós kísérletek kezdete is: az ún. késleltett reflexeket, a varsói Jerzy Konorski által vezetett Nencki Intézetből hozott, többválasztásos ketrec-minta alapján készített kísérleti helyzetben vizsgálta hippocampus leszívásának hatását Karmos, a szeptum elektrolitikus léziót pedig Czopf József. S negyedszázad távlatából is éles emlékképem: magam is e témából írtam első TDK, majd "igazi" konferencián elhangzott előadásomat, III. évesen.

40 éves Grastyán Endre, amikor a nagyhírű Academia Leopoldina külföldi tagjai sorába választja (többek között Lissák és Környey professzorok társaságában). Az oklevél átadásakor mondott "A motiváció idegi mechanizmusai" című előadása jelentős korszakváltást tükröz. A motivált magatartás homeosztatisz szerveződését felismerő (Czopf Józseffel, Ángyán Lajossal és Szabó Imrével végzett) nagyszámú kísérletének összefoglalóját adja. Az előadás nyomtatott szövegében jelenik meg a maga teljességében -- a folyamatábrák

fegyelme által "kordában tartva" — a húzó-taszító koncepció, az utóhatás-
elv, és a gátlás kitüntetett szerepe is itt tűnik fel.

A 60-as évek második fele a technikai újításoké az intézetben: a gépi
adatfeldolgozó eljárások megjelenése — rövid "státusszimbólum"-létük után —
nagyban hozzájárul a Grastyán-csoport eredményeinek "eladhatóságához".

Kellényi Lórándnak és Kolta Péternek, a két feltaláló-fejlesztő elektro-
mérnöknek is fénykora ez, és az intézet fiatal munkatársa már ekkor Czopf
János, a kiváló matematikus, ki régóta nélkülözhetetlen kutatótárs a számí-
tógépes adatkezelést igénylő feladatok megoldásában.

"A történeti hitel" kedvéért azért érdemes megállapítani, hogy az igazi
fejlemények, a hosszú távon is nyomot hagyó tanulmányok mindig Grastyán
(igaz, velünk, munkatársaival folytatott, animált vitái során kialakuló-for-
málódó) koncepciói és áttörő erejű kreativitása következtében koncipiálód-
tak, fogalmazódtak meg, és realizálódtak (69, 70, 71, 72, 73, 74, 75). Me-
részt, de végül is a kísérleteiben majd mindig megalapozottnak mutatkozó öt-
letei motiválták a munkát és tették a vele való közös kísérletezést egyrészt
valóságos szellemi lakomává, másrészt, néha, ugyancsak frusztráló élménnyé:
a mi feladatunk volt a protokoll vezetése és az adatgyűjtéshez feltétlenül
szükséges lépések lehetőség szerinti betartása, az övé pedig — a serendipity
jegyében — minden "kilógó" adat azonnali körüljárása. A jellegzetes Grastyán-
paradigma szerinti vizsgálatok nem csupán a hippocampushoz, valamint a hypo-
thalamikus képletekhez kötöttek: a motiváció thalamikus organizációjával
kapcsolatban is jelentős eredményre vezettek — Ángyán Lajos közreműködésé-
vel végzett — kísérletei (76, 79, 80).

1965-ben szakmánk — és sok más diszciplína — tán legnagyobb presztízsű
lapjában, a Science-ben jelent meg a Grastyán—Karmos—Vereczkey—Martin—
Kellényi-féle, a hypothalamikus motivációs folyamatokat a hippocampalis kor-
reláció tükrében elemző vizsgálatok rövid összefoglalása (70), majd ezt kö-
vette a motiváció homeosztatisz regulációját s annak hippocampalis kísérő-
jelenségeit bemutató "nagy cikk" (72). S itt a gyökerek egyértelműen látsza-
nak: a Lissák Kálmánt 2 évig bostoni laboratóriumában vendégül látó Walter
B. Cannon homeosztázis koncepciója (mely Claude Bernard, tehát a "nedves"
vonaltól indult) a "száraz" neurofiziológia rendszerező elvévé vált.

Tehát 7 évvel az 1959-es, klasszikussá lett orientáció-theta tanulmány
megjelenése után ismét az EEG Journalban közöl összefoglaló cikket a nagyon
ritkán publikáló Grastyán Endre. Ekkor egyébként már a folyóirat szerkesztő-
bizottságának tagja Lissák Kálmán. A közlemény "szalagcíme" jellegzetes:
hippocampus és motiváció. És valóban, a kísérletek a motiváció homeosztati-

kus regulációjának hippocampalis elektromos korrelátumairól szólnak. Tulajdonképpen annak felismeréséről, hogy a nevezetes hippocampalis theta mintázat igen jó indikátora lehet olyan mesodiencephalikus történéseknek, melyek a motivált magatartás szervezésében alapvető szerepet játszanak. Három kísérleti helyzetben elemezték a hypothalamus különböző paraméterű elektromos ingerlésének magatartási és hippocampalis hatását, továbbá az ingerlés megszüntét követő utóhatását. Az ún. "pedálkikapcsolási" helyzetben, ahol tehát az állat egy kapcsolólap megérintésével meg tudja szakítani a kísérletező által indított elektromos agy-ingerlést, két jellegzetesen különböző magatartásformát ismertek fel. Motoros küszöb körüli ingerlésnél, tehát olyan áramerősségnél, melynél a mozgásos hatások éppen elkezdődtek, orientációt, megközelítő jellegű magatartási választ figyelhetek meg, lassú hippocampalis theta aktivitástól kísérve. Az ingerlés megszakítását követően, utóhatásként, averzív választ láttak, minek kapcsán a macska elhagyta a pedált. Erősebb ingerlésnél menekülésszerű magatartási képet kaptak, visszahúzóddással, szőrborzolóssal, gyakran mozgással és — a hippocampusban — deszinkronizációval. Az ingerlés megszakítását követően az állat a pedálon maradt, utóhatásként megjelenő hippocampalis theta aktivitás kíséretében, sőt, néhány ismétlést követően a ketrecbe téve azonnal a pedálhoz ment. Előfordult, magam is láttam, hogy a macska a kísérlet másnapján spontán beugrott a ketrecbe, és egyenesen a pedálon foglalt helyet.

A korábban ismertetett, házi készítésű, kettős célú ketrecben (ahol, mint emlékszünk, húsdarabbal jutalmazott táplálkozási és vízelárasztásos büntetéssel motivált averzív reflex egyidejű kiépítésére nyílt mód), megállapíthatták, hogy a feltételes inger a kondicionálás korai fázisában thétát, míg a reflex automatikus végrehajtásával járó végső fázisban deszinkronizációt váltott ki.

Rendkívül izgalmas megfigyelésként beszámolhattak arról is, hogy thétával kísért orientációt kiváltó pontok (és ingerlési paraméterek) a feltételes célok (etető, ill. padka) kerülését eredményezték, míg erősebb inger bármelyik reflexet aktiválhatta, a feltételes szignál hiányában is.

A grastyáni életmű jellegzetes, spirálszerű építkezését bemutatandó, hadd idézzem itt fel a Lagutina—Rozsanszkij-féle "reflex-aktivációt", ill. a Grastyán—Lissák—Kékesi tanulmány megfigyelését 1958-ból: újabb teoretikus elvárások és kísérleti adatok birtokában rendszeresen visszatért korábban már "körüljárt" jelenségekhez.

Kísérletező ember volt, Németh László-i értelemben, de nemcsak úgy, a technikai újítások is érdekelték, valamint igen fontosnak tartotta, és élete

végéig gyakorolta az állatkísérletekben való személyes részvételt. Ugyanakkor, "homo faber"-ként is, alapvető jellemzője volt a folyamatos, intenzív figyelem, a minden váratlan jelenségre való azonnali orientáció, odafigyelés, apró jelek befogadására való felkészültség. Idéztük már Pasterut: a szerencse csak a felkészült elméket segíti. Így aztán nem véletlen, hogy épp Grastyán Endre ismert fel olyan jelentős princípiumokat, mint a hippocampalis theta és az orientatio korrelációja; a -- rá jellemző módon, csak Kopa-effektusként emlegetett -- kettős hatás; a tanuláselméleti paradoxonok legbonyolultabbika, az idői paradoxon eddigi legjobb megoldását adó utóhatás-jelenség; a kondicionált orientációs válasz, mint a tanulás lényege és így tovább.

Valóban a "serendipity"-nek nevezett tulajdonság jellemezte, és akinek személyes sorsa megadta, hogy hosszabb ideig vele dolgozzon, tudja, hogy számos, véletlennek látszó zseniális meglátása sokkal inkább volt kutatói személyiségjegyei által determinált esemény, mintsem a szerencsés véletlen megjelenési formája.

Az imént említett spirális építkezés eklatáns példajaként helyénvalónak látszik itt a Kopa-jelenség lényegét és sorsát ismertetni. Két externistájával, a szigorló Kopa Jánossal (jelenleg a kaposvári Ideg-Élmeosztály főorvosa) és a még fiatalabb, tán III--IV. éves orvostanhallgató Szabó Imrével (aki, egyik legkreatívabb tanítványként, jelenleg az Idegéletteni Akadémiai Kutatócsoport rangidős főmunkatársa), agytörzsi ingerlések hatását vizsgálva ismerték fel annak környezetfüggőségét. Egyirányú elhárító reflexes, "veszély" és "biztonsági" zónából álló ketrecben feltételes reflexet alakítottak ki hangingerrel. Észrevették, hogy ebben, az állat számára fontos jelentéssel bíró környezetben bizonyos kéreg alatti területek ingerlése jellegzetesen különböző hatású a "veszély" és a "nyugalmi" zónában. Míg a "veszély" zónában (az elektromos árammal tölthető rácson) alkalmazott agy-ingerlés menekülési reflexet, tehát "reflexaktivációt" váltott ki, addig a "nyugalmi" zónában ugyanaz az ingerlés drámai módon eltérő hatásúnak mutatkozott: alvást indukált.

A Kopa-jelenség szövettani lokalizációja még évekig tartott, végül -- ismét a spirális építkezés mintájaként -- a későbbiekben ismertetendő utóhatás-, ill. mozgásirány-kísérletekhez készült kerek ketrecben az ingerléssel azonos oldali mozgásokat kiváltó, főleg az agytörzs periventrikuláris régiójában talált ún. ipsiversiv pontok tulajdonságának mutatkozott. Erről az 1971-es, müncheni Élettani Világkongresszuson magam számolhattam be, több

gyógyszergyár érdeklődését felkeltő, Lénárd Lászlóval és Grastyán Endrével közösen írt előadásban.

A regulációs princípiumok taglalása több elméleti közleményben is helyet kap (82, 83, 85), és a Sherrington által leírt utóhatás, a rebound koncepció is ekkor teljesebb ki, együtt a gátlás szerepének és a hippocampalis korrelációnak az újraértelmezésével. Kísérletei, amelyeket Szabó Imrével, Kolta Péterrel és velem együtt végzett (87), feltárták a mozgásszervezés és a motiváció alapvetően fontos kapcsolatát, a mozgásirány jelentőségét hypothalamikus képletek elektromos ingerlése által kiváltott hatások emocionális "töltésének" meghatározásában. Nyilvánvalóvá tették továbbá annak a — tankönyvekben még ma is hirdetett — koncepciónak hibás voltát, mely szerint az emlősök központi idegrendszerében egymástól jól elkülöníthetően külön jutalmazó és külön büntető rendszerek volnának. Ehelyett egy komplex rendszer két funkcionális állapotát írhattuk le, mint a jutalmazó (előzetes gátlás alól felszabadult "megközelítő") aktivitás, ill. büntető hatás (gátolt megközelítő tendencia) neurális szubsztrátumát. Ezzel lehetőségünk volt nemcsak az 50-es évek elején Olds és Milner által felismert ún. intrakraniális öningerlés-jelenség (bizonyos kéreg alatti pontok elektromos ingerlését eredményező magatartásmintákat, pl. pedálynomást, igen nagy vehemenciával ismételnék a kísérleti állatok) neurobiológiai szintű magyarázatára, hanem a korábban említett rendkívül izgalmas, ám nehezen lokalizálható Kopa-effektus (tehát a kettős hatás) funkcionális magyarázatára is. Következő lépésként frusztrációs helyzettel és annak hirtelen megszűnését követő állapotokkal, minden különösebb technika nélkül, ép macskákon igazoltuk a "gátolt megközelítés = averzió" és "gátlás alól felszabadult aktivitás = jutalmazott állapot" fiziológiás természetét (89, 92).

Éhes macska plexilap ajtajú ketrecétől 1,5–2 m távolságra, jól láthatóan húsdarabokat elhelyezve, klasszikus frusztrációs helyzetet hozhatunk létre. Ennek felismerése kaotikussá váló, a kiszabadulás igényétől motivált mozgásvihart indukált. E gátolt megközelítési, tehát láthatóan averzív állapotot drámai módon megváltoztatja a ketrec ajtajának kinyitása. Különösen akkor érdekes a kép, ha az ajtónyitás feltételévé az állat jellegzetes mozdulatát tesszük, pl. azt, hogy érintse meg a ketrec oldalára ragasztott gyufásdobozt. Amit a gátlás megszűnte és a gátlás alól felszabadult megközelítő aktivitás eredményez, váratlan. Az állat ahelyett, hogy a táplálékhoz rohanna és felfalná azt, többször megismétli a kiszabadulást eredményező mozdulatot, majd orientációs aktivitásba kezd, s csak ennek lecsengése után szalad a táplálékhoz.

Másfél évtizeddel a hippocampalis theta és az orientáció összefüggését felismerő, és feleannyi idővel az 1966-os, a hippocampus aktivitást a motívációs rendszer homeosztatis regulációja tükrének tekintő két EEG Journal-cikk után újabb, jelentős szintézist jelző közlemény jelenik meg, ezúttal Grastyán és Vereczkey Lajos tollából (96). Az ismeretelméleti szempontból is rendkívül fontos kísérletet érdemes röviden bemutatnunk. Ha a macskánál előzetesen kiépített táplálkozási reflexet olyan hanginger kontrollja alá vonták, amely térben távol helyezkedett el a céltől (az etetőtől), akkor 50--100 megerősítés után a feltételes szignál helye (a hangszóró) felé irányuló, egyre jelentősebb orientációs választ láttak, mely interferálni kezdett a célválasszal, tehát a táplálékhoz jutással, sőt, átmenetileg el is nyomhatta azt. Különösen akkor történt ez, ha a hangszóró az etetővel szemben, az állat háta mögött helyezkedett el. Ismételten észrevették, hogy az orientáció csúcspontján a macska elkezdte szabályosan rágni a bekapcsolt hangszórót.

Megfigyelték azt is, hogy néhány állat ebben a fázisban még a kondicionálási folyamaton kívül, mintegy ingyen lakomaként felajánlott táplálékot sem fogadta el a ketrecben.

A jelenség dinamikáját tovább követve észrevették, hogy több száz újabb megerősítést követően ez a "hangszóró-válasz" kikopott. Mindvégig megmaradt azonban egy röpke, a feltételes szignál kezdetekor a hangforrás irányába mutató fejmozdulat. A Grastyán által feltételes orientációs válasznak nevezett jelenség hippocampalis thetával járt együtt. Megjegyzésre érdemes: ez a kísérlet igen pregnánsan láttatja Grastyán Endre hajlamát a jelentősnek a jelentéktelenben való megmutatására, amit az általa igen nagyra becsült Mérei Ferenc mikrofenomenológiának nevezett.

A megítélésem szerint egyik legjelentősebb és hosszú távú hatásában talán minden más tanulmányánál izgalmasabb közlemény következtetése szerint a megerősítések eredményeként a feltételes inger új céllá válik a kísérleti állat számára. Következésképpen az orientációs válasz, valamint a célválasz (az etető megközelítése) interferenciája két vonzó cél közötti választás konfliktusát-kínját jelenti. Az állatok azonban mégsem úgy viselkednek, mint Buridanius számára a középkori mondában, "aki", mint tudjuk, egy útkereszteződésnél egyforma távolságra látva meg két szénakazlat, s eldönteni nem tudván, melyiket közelítse meg először, bizony éhen halt. A feltételes jel tartalma ugyanis erősebbé válik — legalábbis átmenetileg —, mint a jelzett ingeré, a húsé. Egyértelműnek látszik, hogy a kondicionált orientációs válasz, mint Grastyán később írja valahol, "valódi episztemikus kíváncsiság". A dolgozat konklúziója a grastyáni életmű egyik csúcspontjává teszi a közleményt

(mely egyébként ugyanúgy a Behavioral Biology-ban jelent meg, mint évekkel korábban az utóhatás (rebound) koncepciót kifejtő, az előzőekben említett igen részletes leírás). Nem kevesebbet állít, mint hogy a feltételes orientációs válasz a valódi feltételes válasz.

Említettem már korábban, hogy Grastyán legkedvesebb érdeklődése az érdeklődés maga volt. E cikk eredménye szerint több évtizedes, hipotézis–kísérlet–hipotézis szekvenciát követő, hatalmas kreativitással támogatott, iskolateremtő karizmája következtében mindig is munkatársak sorát megmozgató tevékenysége e csomópontjában, 50 évesen valóban közel jutott önmaga megértéséhez.

A kondicionált orientációs választ önálló célválasznak találó munkáját követően azonnal érdekelni kezdte a felismerés potenciális hatása a hippocampalis szinkronizáció magatartási korrelációira. Erről a Buzsáki Györgygyel, Lénárd Lászlóval és velem együtt írott cikkében számolt be, mely a Tengiz Oniani által szerkesztett emlékkötetben jelent meg (97). Az emlékkötet Beritashvili professzor 90. születésnapját tisztelte, vagyis azt a grúz professzort, akit eredetisége és önálló gondolkodásmódja miatt Grastyán Endre igen nagyra becsült.

Részben az inger-szétválasztásos ketrecet használva, sikerült a hippocampalis theta mintázat két részkomponense, az éles-hullámszerű, ill. a lassú hullám komponens három variációja segítségével a bizonytalan készenlét, a célratartás, ill. a konsummatív aktus jellegzetes elektromos mintázatait megtalálnunk és leírunk. Ezzel lehetőséget láttunk a pszichés funkciók és a neurális történések korrelatív elemzéséhez feltétlenül szükséges "közbülsőlépcsők" egyikének megfogalmazására. E közbülső lépcsők valamilyen módon, legalábbis funkciójukban, a szociológia középtheóriáihoz hasonlíthatnak. Személyes megjegyzésként hadd mondjam itt el, hogy a Grastyánnal végzett közös kutatómunka ezen fázisából származik az a meggyőződése, hogy minden kutatási program során, így az általam az utóbbi évtizedben követett humán szociofiziológiai megközelítés esetén is igen fontos azon egységek megtalálása, melyek még hordozzák a vizsgált jelenség Gestaltját, ugyanakkor már hozzáférhető elemző technikák számára is. Magam ezt az elvet legeredményesebben a csoportpszichoterápiás történések kognitív, vegetatív és magatartási aspektusainak interaktív elemzése során alkalmazom.

A kondicionált orientációs válasz felismerése Grastyánt korábbi kísérleti adatainak összegzésére is serkentette: 1973-ban írta és 2 évvel később, 51 évesen védte meg "Orientáció és megerősítés" című monumentális, félezer oldalas doktori értekezését. Sajnálatos módon ez a munka mindmáig kiadatlan,

pedig a Lomonoszov Egyetem kiadója pl. 15 éve keresi az orosz fordítás és kiadás lehetőségét. De az életmű így is egyre ismertebbé válik. Nem véletlen, hogy 1977-ben a párizsi Élettani Világkongresszus szervezői Grastyánt kérik fel a limbikus rendszer működését -- beleértve a hippocampusét is -- ismertető plenáris előadás megtartására. Három évvel később viszont a hazánkban tartott következő világkongresszus szenzoros szekciója elnökeként -- hatalmas judíciummal -- a széles terület legjobbjait sikerül Budapesten összegyűjtenie. Szervező munkájának eredménye külön kötetben hozzáférhető (115).

Ismertségének másik bizonyítékaként, felkérésre, ő írja az Encyclopaedia Britannica 1974-es kiadásának Emóció cikkét -- a mintegy 2 ívnyi terjedelmű csodálatos összefoglalást az emberi érzelmek megértése felé vezető út jellegzetes állomásairól (95). Mindig fontosnak tartotta, hogy hazai kollégái is informálódjanak kutatási területéről. A 70-es években a POTE évkönyvében például "Az aktiváció mechanizmusától a percepció geneziséig" címmel közöl összefoglaló írást (94).

1978-ban vette át nagyhírű elődjétől, az iskolaalapító Lissák Kálmán akadémikustól a POTE Élettani Intézete és az ott működő MTA Idegéletteni Tanszéki Kutatócsoport igazgatását -- az iskolaalapításban társ -- Grastyán Endre. A 70-es, 80-as évek fordulója így számos igazgatási, tudományszervezési feladattal terhelt. Sikeres tudományos menedzsernek mutatkozott, bár a részben újszerű feladatok végrehajtása számos gondot okozott az alapvetően kutatói beállítottságú és épp a szintézisek korszakába jutott professzornak. Tény, hogy az egyre szűkösödő tudománytámogatás korszakában (ne feledjük, a "pangás" éveiről van szó), hatalmas témapályázati összegekhez segítette munkatársait mind a "drótos", mind a "nedves" csapatban. Interdiszciplináris megközelítése valóban beérett. Nemcsak tartalmi, formai, de szervezeti oldalról is. Három akadémiai osztály képviselőjében az MTA 6 tagja -- Ádám György, Lissák Kálmán, Mátrai László, Flerkó Béla, Halász Béla és Lukács József -- javaslatára 1982-ben a Magyar Tudományos Akadémia az újonnan kreált interdiszciplináris helyek egyikére levelező tagjai sorába választotta. Székfoglaló előadása -- ami az Akadémiai Kiadónál kismonográfia formájában megjelent és jellemző módon régóta már pult alatt sem kapható -- "A játék neurobiológiája" provokatívan ígéretes címet viseli (117). Itt óhatatlanul eszembe jut többször hangoztatott véleménye: mindenki a saját problémáját kutatja. A még teológus hallgatóként olvasott és életre szóló élményt jelentő huizingai "Homo ludens" koncepció is beérett tehát.

A játékban ugyanaz a két momentum izgatta leginkább, ami korábbi kísérleteiben: az érdeklődés egyrészt, másrészt az izgalmi, aktivációs folyamatok homeosztatikus regulációjához elengedhetetlenül szükséges, energizáló hatású gátlás. És még valami. Talán épp az segítette elhatározását, hogy pályája csúcspontján levő iskolaalapító és intézetigazgató kutatójaként a játék-magatartást vizsgálja, hogy észrevette: egyre barátságtalanabb világban élünk. A komorság ellenszereként találta meg a játék funkcióit. Nem véletlen, hogy az "ÉS"-ben megjelent, játékkutatásait ismertető interjújának "A jövő drogja" vagy valami hasonló címet adott a riport készítője. Bende Istvánt, a játékkísérletekben közvetlen munkatársat nyomasztja immár a megtisztelő, ám végtelesen nehéz feladat minden terhe: összegezni, ami történt, és folytatni, amit lehet ezen a jellegzetesen grastyáni kutatási területen.

Tudományszervező munkája szerteágazó volt, akadémikus társaihoz hasonlóan számos bizottság működését irányította, ill. segítette. Mindig is kiemelkedő fontosságúnak tartotta e feladatok közül egyrészt az MTA Neurobiológiai Bizottsága elnöki funkcióját a hazai kutatásokat szervező feladatok miatt; nemzetközi méretekben pedig a szocialista országok tudományos akadémiái mellett működő "Neurofiziológia és felsőbb idegtevékenység", ismertebb nevén INTERMOZG Bizottság tevékenységében volt igen aktív. A szervezet alakulása, 1972 óta nemzetközi koordinátora volt a motiváció főtémának, négy nagy sikeres szimpóziumot szervezve. 1982-től Lissák akadémikus halálától az MTA INTERMOZG Bizottság elnöki tisztjét is ellátta.

1988. május végére ezúttal Szegedre hívta meg az MTA INTERMOZG Bizottsága nevében, házigazdaként az INTERMOZG Probléma Bizottság ülését. A 9 ország tudományos akadémiáit képviselő szép számú kutató — közöttük számos személyes barát — aggódva figyelte az épp akkor végzett műtét eredményéről érkező híreket. Személyesen már senkivel sem találkozhatott.

Legkedvesebb zeneszerzőjéhez, Bartók Bélához hasonlóan elmondhatta volna: "Tele bőrönddel megyek el."

A "Grastyán-jelenség"

Őrszentpéter szülötte, Sopron neveltje volt. Igazi kötődését a szülőföldhöz, az indulás helyeihez többször tapasztaltuk: a 60-as években Csatkai Endre, az azóta elhunyt atyai barát pécsi látogatásaikor, később "Az Űrség panasz" megjelenésekor és a minap is még: az Állami Díj átvétele után, soproni Alma Mater meghívásának eleget téve sietett az örömet megosztani a szellemi indítókkal. Felejthetetlen emlék marad, ahogy nekünk, barátainak

mutatja az ott emlékül kapott, neki dedikált Szász Endre-nyomatot, amivel az iskola ünnepelte híres alumnusát. Karizmatikus személyisége titkát kutatva, a fájdalmas veszteség enyhülését keresve ez a kötődés-kötés alapvető tulajdonságként csillant elő. Ilyen módon volt hát "egyedüli példány" -- hűséges mindazokhoz, akiktől valaha is kapott valamit (baj, betegség, "lecsúszás" legfeljebb növelte, sohasem csökkentette emberekkel kapcsolatos elkötelezettségét). Párját ritkító, belülről vezérelt szerénység volt még jellemzője. Az utóbbi időben szép számmal kapott kitüntetését, ahogy Gergely János, a jóbarát és TIT-beli munkatárs mondta búcsúztatójában: inkább restellte, mint büszke lett volna rájuk. Annyiban esett jól neki a figyelem, amennyiben az számára fontos másoknak (és ilyenek szép számmal voltunk) örömet szerzett. A soproniak öröme fájdalmasan a legutolsó példa.

A háború borzalmainak "szilánkjaként" elvesztett szüleitől (frissen műtött édesapja Sopron bombázásakor, önkéntes ápolónői munkát vállaló édesanyja nem sokkal később, tifuszban halt meg) a magyar--osztrák gyökereket, az életbölcsességet kapta: "Mi, fiam, szegények vagyunk ahhoz, hogy olcsó dolgot vásároljunk" -- szokta apját idézni. A református teológián eltöltött két év filozófiai érdeklődést, tudást, alaposságot hagyott maradandó nyomeként benne. Így is emlegette múltjának e darabjait laborbeli kávézások vagy akár Spike Club-beli mulatságok során.

Mindig igyekezett teljességében megélni életét, ebben a pszichológus Mérei Ferencsel mutatott igazi rokonságot. Ha csak tehette, azt vitte tovább, amit pozitívként tartott emlékezetre méltónak. Számos drámai korszakot élt át, mégis optimista, sőt, játékos maradt. Azért talán mégsem volt váratlan, hogy kedvenc kutatási témája, a hippocampus vizsgálata kapcsán éppen ő ismerte fel, hogy minden tanulás során automatikusan rögzítjük az adott tapasztalat "fonákját" is. Az is logikus, hogy a hippocampust, azt a struktúrát, melyet régi jó barátja, a moszkvai Pavel Szimonov akadémikus a bizonytalanság és kételkedés szervének tart, vélte és találta instrumentálisnak a "fordító" funkcióban.

Szintetizáló elme volt, kutatóként és tanárként egyaránt. Az orvostudomány-elmélet egyik alapkönyvének mottója így szól: "azoknak ajánlhatik a mű, akik egész életükben azt teszik, amire senki sem képezte őket: tanítanak".

Grastyán tudatos pedagógus volt, az externista évek idejét a kutatási műhelygyakorlat mellett oktatásra, ismeretátadásra, mások érdeklődésének felgyújtására előkészítőnek is tartotta. Természetesen az oktatás és a kutatás az ő esetében valóban szorosan kapcsolódott egymáshoz, tanítványként sokunknak életre szóló élmény marad több évtizedig végzett hypothalamus in-

gerléses kísérleteinek hangulata. Nyilvánvaló volt, hogy kész hipotézisekkel közelítette meg a jelenségeket, mégis nyitottság jellemezte, és talán soha el nem hagyta a "serendipity"-nek nevezett készség. Gondolatait mindig flexibilisen alkalmazta a magatartás tényeire, így aztán azt is észrevette, amit nem várt. Ugyancsak meghatározó élményű a 60-as évek elejétől a legkomplexebb magatartási folyamatok blokk-sémába való leegyszerűsítése. Az általa szerkesztett folyamat-ábrákat a skolasztikus logika szigora és a kibernetikai szemlélet dinamikussága egyszerre jellemezte; a megközelítés--távolodás elválaszthatatlan játéka, a próba és szerencse, tehát a hibázás és tanulás, majd belátás dialektikája érzékeltetheti tudományos kutatói gondolkodásmódját.

A harmadik meghatározó élményünk a bonyolult jelenségek előtti olyan alázata, melynek éltetője a magatartásszerveződés alapelveinek, mozgatórugóinak egyszerű voltába vetett hit volt. Egyetlen megemlékezésben sem maradt említetlen Grastyán Endre lankadatlan figyelme. Szüntelenül hipotéziseket alkotott, ezeket ellenőrizve -- mint mondta is -- folyamatosan tanult a vizsgált jelenségekből.

Ha az effektív tanárra, iskolateremtőre gondolunk, karizmáját említjük elsősorban. Ennek alapeleme a segíteni akarás, munkatársai -- és közjük egyenrangú félként tartoztak mindig is az orvostanhallgatók -- szakmai szocializációjának elősegítése volt.

Másik oldalról a vele való azonosulás motívuma tűnik szembe, mégpedig olyan azonosulásé, melynek feltétele a tüskementes elfogadás mindkét részről. Valamennyiünk -- és sokan voltunk -- szakmai identitását mélyen meghatározó modellkövetésünket bizonyítja, hogy a meglehetősen különböző, az elméleti tudományoktól a klinikumig terjedő életutakon valamilyen módon mind a Grastyán-iskola egy-egy vetületét vittük magunkkal és őrizzük magunkban. Természetesen akülső hatások a belső feltételeken keresztül érvényesülnek, így a konkrét eredményekért Grastyán Endre csak részben felelős. Tudnunk kell azonban róla, hogy igen jó szemű tanár volt, és hatalmas emberi és szakmai vonzereje több évtizeden keresztül jelentős választási lehetőséget biztosított számára a potenciális tanítványok közül.

A kreativitás -- melynek példátlan mértékben tulajdonosa volt -- egyik alapvető jellemzőjének a humorérzéklet tartják. Ha két volt Grastyán-tanítvány találkozik, előbb-utóbb szóba kerül a Spike Club. Romló hangulatú világunkban, ebben a Grastyán Endre által kitalált és animált "intézményben" a maga csipkelődő, ám sohasem bántó hangulatával, kötelezően megtartandó és komoly képpel meghallgatandó áltudományos előadásával, a minden externista

által áhított felvételt jelző "Artefact"-tól a "Petit mal"-on keresztül a "Grand mal"-ig terjedő és jelvényeiben büszkén viselt címtől a POTE jelenlegi neurológus professzora által "szerzett", a szent hippocampust és thalamust dicsőítő spike himnuszig minden Grastyán iskolateremtő erejét, mentálhygienes hatású együttes élményt kialakító tevékenységét szemlélteti és egytán már sohasem lesz közösségtudatot kovácsoló folyamat sikerét.

A jó ügyeket, a jó dolgokat, és — igen jellegzetesen — a nehezen kibontakozó tehetségeket minden módon támogatta. Ennek lehetséges motívumaként: medikus pályája embertelenül nehéz körülmények között indult. Maga ugyan mindig boldognak mondta ezt a korszakot, de emeljünk ki egy képszerűen megragadt leírást medikus korából: némely téli reggelen bizony arra ébredt, hogy kopár albérleti szobája asztalán hagyott pohár víz amolyan hős-korszaki hőmérőként megfagyott. Lakáskörülményei egyébként mindvégig szűkösek maradtak: haláláig kétszobás panellakásban élt feleségével és — annak külföldre távozásáig — fiával. Puritán volt, de a puritánság minőségi formája jellemezte. Mindennapi egyszerűség, amelybe az egyre romló menzakeresztet szó nélküli otthagynása is belefért, jellemezte egyrészt, gourmandság másrészt. A budapesti Mátyás Pincében tán még most is emlékszik a chef arra a vendégre, ki sok évvel ezelőtt kedvenc ételét, Újházi tyúklevest rendelve és a feltálatalt "levet" hamisítványnak ítélve, részletesen sorolta az eredeti recept szerinti hozzávalókat, és bizonyos idő után meg is kapta a kért fogást sűrű elnézésekérések közepette. A párizsi Élettani Világkongresszuson, melynek díszvendége volt, a szép számú magyar küldött bizton támaszkodhatott étterem-minősítő megjegyzéseire, útmutatásaira. Az együtt elköltött, általában az intézetet sűrűn látogató külföldi vendégseregek valamelyike tiszteletére rendezett vacsorák mindig szellemi lakomák is voltak, akárcsak a tudatosan ritkított, de mégis számos budapesti út, és különösen az INTERMOZG keretében vele tett konferenciautak Havannától Dilizsánig.

Két — tudománytörténeti szempontból is meghatározó — iskola szintézisének volt alapvető részese. Lissák akadémikus, kinek intézetében működését kezdte, a 30-as évek végén éveket töltött a homeostasis fogalmát kidolgozó Walter B. Cannon bostoni laboratóriumában. A homeostasis-koncepció a szervezet és környezet egyensúlyának dinamikáját kutatta a Claude Bernard-tól örökölt "belső környezet állandósága" elvből indulva, az emocionális kifejező mozgások idegrendszeri szerveződéséig bezárólag. Itthon az 50-es évek tudománypolitikája igen rossz közvetítővel, a vasmunkásból minden tudás letéteményesévé avatott Makaricsev szűrőjén át, de mégis a pavlovizmust közvetítette, sőt, erőltette, kérte számon. Lissák Kálmán hamar észrevette, hogy

két zseniális elme, Cannon és Pavlov tudományos megközelítésének szintézisére adódik itt lehetőség. Lissák Kálmán bátorsága és Grastyán Endre briliáns kutatói vénája tette lehetővé, hogy abban a nehéz helyzetben is létrehozzák a szintézist. Megjegyzésként feltétlenül ide kívánkozik, hogy a kutatási folyamat neuroendokrin részét végző Endrőczi Elemér és munkacsoportja aktívan közreműködött a szintézis realizálásában.

Grastyán érett kutatóvá válásának évtizedében a POTE példátlan színvonalú tanári karral büszkélkedhetett, és amikor a kontextusokra rendkívül érzékeny Grastyán Endréről emlékezünk meg, nem szeretném a szerencsés szellemi környezet fontosságát említés nélkül hagyni. A meghatározó jelentőségű Lissák Kálmán akadémikus mellett, akinek mint láttuk, tanítványa, munkatársa, professzortársa volt, majd tanszéki és akadémiai kutatócsoportbeli utódja is lett, az akkor Pécssett dolgozó nemzetközi hírű funkcionális neuroanatómiai iskolát teremtő Szentágothai Jánosra, a neuropatológiai világnagyság Környey Istvánra, a testnedvreguláció-kutatás úttörőjeként számon tartott Kerpel-Frónius Ödönre, a kórképek patofiziológiáját kristálytisztá logikával elemző Donhoffer Szilárdra, az ugyancsak Cannon laborjából indult kibernetikai szemléletet fiatal kollégáival vitató Ernst Jenőre, az évről évre pedagógiai csodát bemutató Romhányi Györgyre gondolok. Briliáns elmék vonzzák egymást, csak a középszer vetélkedik. Bár valamennyiüknél emberöltővel fiatalabb volt, a fenti nagy iskola egyenrangú társként fogadta be Grastyán Endrét, kinek eredetisége, és ezt nemcsak a friss gyász kegyelete mondatja velem, sokukét felülmúlta. Kapcsolatukra, éppúgy, mint Grastyán Endrének valamennyi tanítványához fűződő kapcsolatára igen jellemzőnek érzem Carl J. Jung mondását: "ha két személyiség találkozik, ugyanaz történik, mint vegyületek találkoztakor: ha a találkozás egyáltalában létrejön, mindkét fél megváltozik".

Nyitottságára mi sem jellemző jobban, mint hogy igen nagy súlyú, klaszikus tantárgy vezető professzoraként tanártársai közül legelőször és igen kreatívan támogatott mindenfajta megújulási törekvést. Az angol nyelvű program kapcsán tudomásom szerint benne merült fel először konstruktívan annak a MD-Ph.D. programnak a lehetősége, amely az övéhez hasonló interdiszciplináris elmék szervezett képzésének lehetőségét adná. Ugyancsak melegen támogatta a Pécssett esetleg indítandó tutor-rendszerű pszichológusképzés gondolatát a J.P.T.E. és a POTE közös feladataként. Most, hogy az egyetemek közötti együttműködés retorikájának korszakát éljük, hatalmas veszteség, hogy Grastyán Endre nem támogathatja a konkrét megvalósítást.

Tudományfilozófiai alapállása, mást nem tudok mondani: optimista volt. Az idegrendszeri reguláció jelenségvilágát kutató tevékenységet, természetete-

sen a sajátját is, Peter Medawar kifejezésével a "megoldható művészetének" tartotta. Optimizmusához valamennyien csatlakoztunk: felejtethetlen emlékeként őrizve a jelenségek vizsgálata kapcsán ismételten átélt "megvan"-élményt. Halálával egy rövidsége ellenére is teljességében megélt élet szakadt meg. Reflektív ember volt: irodalmi, művészeti, zenei élményeinek leírása, filmekről alkotott, nyomtatható pontossággal kifejtett véleménye sokáig őrzendő emlékeként délutáni kávézásainkból megmaradt. Világpolitikai elemzései nem kevésbé voltak találóak. Enciklopédikus ember volt és polihisztor is a maga egyéni módján.

Grastyán Endre intézmény is volt, ő volt — munkatársaival — a magyar élettani pszichológia. Nálunk ugyanis mindmáig nincs élettani pszichológus képzés, két okból: egyetemi szak hiányában, másrészt pedig az ilyen típusú műhelyek létrejöttének feltételei hiányában. (Ádám György akadémikus erőfeszítései könnyítették Grastyán magányosságát e területen.) És Grastyán Endre hatása itt a legmarkánsabb. Nemcsak személyében testesítette meg az interdiszciplinaritást, hanem minden rendelkezésére álló eszközzel igyekezett támogatni a határterületekre induló, motivált érdeklődést. Váratlan megbetegedése egy közösen szervezett INTERMOZG témabizottsági ülés előkészítésének utolsó hetére esett. A döbbenetes diagnózis megbeszélése után kért, hogy a SOTE Pszichiátriai Klinikáján újonnan alakult pszichofiziológiai labor vezetőjét, Kopp Máriát feltétlenül szerepeltessük előadással a motivációs szimpózium programjában. Fontosnak érezte a nehéz területen feladatokat vállaló és jelentős eredményekkel biztató kezdeményezés felkarolását.

Hogy briliáns elme távozott közülünk, azt tudjuk. Az egyre növekvő veszteségtudat mégsem ezt a kognitív oldalt mutatja elsősorban. Az együttes élmény, melynek kovácsolója volt, fog legtöbbünknek és legtovább hiányozni. Sziget — tán ez lehetne a megfelelő kifejezés a Rákóczi út 80.-beli hangulat leírására, és részben az új épületben lévőre is. Emlékszem, alig 20 évvel voltunk az után, hogy Lissák Kálmán szó szerint egy széket kapott tanszéként, majd a háború azt is elvitte. És az újraindításkor már Grastyán Endre is ott volt, az élettan "száraz" részét képviselve. Azt a részét az intézetnek, melynek munkatársait a kábelek miatt drótosoknak is nevezték aztán, és akik örökké versengtek az Endrőczy Elemér vezette "nedvesekkel". És bizony átmenetileg oázissá is vált ez a sziget, nehéz korszakokban. Még egy személyes emlék: magunk észre sem vettük volna, ha valaki megrovóan, "vívmányainkat védve" szóvá nem teszi. Egy alkalommal, ahogy Szabó Imrével a szokásos módon — a hosszú dolgozóasztalnál ülve és lábunkat a kezelőasztalra támasztva — vitattuk a "főnökkel" a hippocampalis gátlás lehetséges mechaniz-

musait, különös tekintettel az utóhatás jelentőségére; legalább három lyukas cipőtalp jelezte akkori, 1962 körüli "helyzetünket". Mégis, nagyon valószínű, hogy egyikünk életminősége sem lesz már olyan többé, mint akkor volt.

Grastyán Endre jelenség volt, egyedi, egyszeri, megismételhetetlen. És iskolaalapító. Ezért aztán, ha pótolhatatlan is, pótlandó mégis. Bátorság és bölcsesség kívántatik pótlásához; elszánt bátorság azok részére, kiknek tragikusan váratlan feladata a mű folytatása, és megfontolt bölcsesség azok részére, kiknek hivatali és/vagy egyéb kötelessége az utódlás kérdésében a személyi döntéseket előkészíteni és meghozni.

Nyitott személyiség volt. Épp vinni szerettem volna neki a frissen halott, régi kínai mondásba csomagolt viccet: "a személyiség olyan, mint az ejtőernyő, sokkal jobban működik, ha nyitott". Könnyei potyogtak volna, ha hallja.

A délutáni kávé zamatát elvitte magával.

Grastyán Endre tudományos közleményeinek jegyzéke

1. Grastyán, E.—Káldor, V.—Lissák, K.—Molnár, L.—Ruzsonyi, Z. (1951): Data concerning the automatic functions of the hypothalamus. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 2, 1—9.
2. Grastyán, E.—Káldor, V.—Lissák, K.—Molnár, L.—Ruzsonyi, Z. (1951): Neue Gesichtspunkte zur Funktionen der Autonomen Zentren des Hypothalamus. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung. Suppl.* 1, 12.
3. Grastyán, E.—Hasznos, T.—Lissák, K.—Molnár, L.—Ruzsonyi, Z. (1952): Die Rolle des vegetativen Nervensystems in Integrationsprozessen der höheren Nerventätigkeit. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung. Suppl.* 3, 28—29.
4. Grastyán, E.—Hasznos, T.—Lissák, K.—Molnár, L.—Ruzsonyi, Z. (1952): Activation of the brain stem activating system by vegetative afferents. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 3, 103—122.
5. Grastyán, E.—Hasznos, T.—Lissák, K.—Molnár, L. (1953): Das Hemmungssystem des Hirnstammes und des Hypothalamus. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung. Suppl.* 4, 37—38.
6. Grastyán, E.—Lissák, K.—Hasznos, T.—Molnár, L. (1953): Some functional properties of hypothalamic inhibition. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 4, 241—252.
7. Grastyán, E.—Lissák, K.—Molnár, L. (1953): The functional relation between gyrus cinguli and caudate n. in the cat. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 4, 261—270.
8. Grastyán, E.—Lissák, K.—Hasznos, T. (1953): Analysis of hypothalamic reaction reversal. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 4, 253—259.
9. Mérei F.—Hasznos T.—Grastyán E. (1954): A koponyasérülések utáni intracranialis nyomásfokozódás jelentőse és befolyásolása. *Magyar Sebészet* 7, 53—59.

10. Grastyán, E.—Molnár, L. (1954): Experimentelle Untersuchungen über die Händigkeit der Katze. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 6, 301—311.
11. Grastyán E.—Molnár L. (1954): A macska kezűségének kísérletes vizsgálata. *Kísérlet. Orvostud.* 541—548.
12. Grastyán, E.—Lissák, K.—Szabó, J. (1955): Cortical electrical manifestations of diencephalic inhibition. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 7, 181—198.
13. Mérei F. T.—Hasznos T.—Grastyán E. (1955): Fordított "ébredési reakció" jelentősége elektroencephalographiás vizsgálatnál. *Ideggyógy. Szemle* 8, 246.
14. Molnár L.—Grastyán E. (1955): Kísérletes adatok a fogóreflex fiziológiájához. *Ideggyógy. Szemle* 8, 74—78.
15. Lissák K.—Ángyán A.—Grastyán E.—Madarász I. (1954): Előadások a magasabb idegtevékenységről. *MSZT.*
16. Grastyán E.—Lissák K.—Szabó J. (1954): Diffúz subcorticalis rendszerek és a hippocampus fornix rendszer functionalis jelentősége. *Ideggyógy. Szemle* 7, 173—175.
17. Molnár L.—Grastyán E. (1954): Humorális tényezők és a diffúz projectiós rendszerek. *Ideggyógy. Szemle* 7, 175—176.
18. Molnár, L.—Grastyán, E. (1956): Experimental data on the physiology of the grasping reflex. *Acta Medica* 9, 133—142.
19. Molnár L.—Bozsik Gy.—Grastyán E. (1955): Az idegrendszer mozgatóműködésének változása macskánál insulin és NaCN hatása alatt. *Ideggyógy. Szemle* 8, 244—246.
20. Molnár, L.—Bozsik, Gy.—Grastyán, E. (1956): Die Änderungen der motorischen Funktionen des zentralnervensystems der Katze unter Insulin und NaCN-Wirkung. *Arch. f. Psych. u. Z. Neur.* 194, 125—136.
21. Grastyán, E.—Bozsik, Gy.—Molnár, L. (1956): Über die Beeinflussung der Erscheinungen des Insulincomas durch elektrische Reizung des Hypothalamus und der Formatio reticularis. *Arch. f. Psych. u. Z. Neur.* 94, 137—151.
22. Grastyán, E.—Lissák, K.—Kékesi, F. (1956): Facilitation and inhibition of conditioned alimentary and defensive reflexes by stimulation of the hypothalamus and reticular formation. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 9, 133—151.
23. Molnár L.—Schaáb R.—Grastyán E. (1956): Az arteria carotisok, ill. vertebrálisok lekötésének hatása kísérletesen előidézett epilepsziás rohamok lefolyására macskánál. *Ideggyógy. Szemle* 9, 11—16.
24. Mérei, F. T.—Grastyán, E.—Hasznos, T. (1957): Experimentelle Beiträge zur Pathogenese der Comotio cerebri mit besonderer Berücksichtigung der Kreislaufstörungen des Gehirns. *Akadémiai Kiadó, Budapest. Monographia.*
25. Rüdiger, W.—Grastyán, E.—Madarász, I. (1956): Über die Beziehungen von Effekten der elektrischen Reizung der corticalen Hörsphäre zur bedingt reflektorischen Tätigkeit beim Hund. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 9, 163—172.
26. Grastyán, E.—Lissák, K.—Szabó, J.—Vereby, Gy. (1956): Über die funktionelle Bedeutung des Hippocampus. *Problems of the Modern Physiology of the nervous and Muscle System. In Honor of I. Beritashvili. Tbilisi,* 67—80.

27. Grastyán E.—Lissák K.—Kékesi F.—Szabó J.—Vereby Gy. (1956): Adatok a hippocampus fiziológiájához. Kísérl. Orvostud. 88—89.
28. Lissák, K.—Grastyán, E.—Csanaky, A.—Kékesi, F.—Vereby, Gy. (1957): A study of hippocampal function in the waking and sleeping animal with chronically implanted electrodes. *Acta Physiol. Pharmacol. Nederlandica* 6, 777—785.
29. Lissák, K.—Grastyán, E. (1957): The significance of activating system and the hippocampus in the conditioned reflex. Premier congrès internationale des sciences neurologiques. *Acta Medica Belgica* 445—449.
30. Grastyán, E.—Hori, Y.—Roger, A. (1957): Etude électroencéphalographique temporo-spatiale un conditionnement moteur chez le chat. Premier congrès internationale des sciences neurologiques. *Acta Medica Belgica* 464—465.
31. Crighel, E.—Grastyán, E.—Naquet, R. (1957): Variations des réponses évoquées au niveau du cervelet selon l'état de synchronisation ou de désynchronisation de l'électrocorticogramme. *Comp. rend. des sciences de la Soc. Biol.* 150.
32. Lissák, K.—Grastyán, E. (1956): Le rôle des mécanismes hypothalamiques et hippocampiques dans le conditionnement et le comportement. Colloque sur l'étude électro-clinique des Troubles Psychiques Intermittente qui surviennent chez les Epileptiques en dehors des Crises Cliniques et Problemes Connexes. Marseille.
- 33/a Lissák, K.—Grastyán, E.—Molnár, L.—Kékesi, F.—Szabó, J.—Vereby, Gy. (1957): Die Bedeutung des Hypothalamus und Hippocampus in der höheren Nerventätigkeit. *Physiol. Bohemoslovenica* 6, 440—446.
- 33/b Lissák, K.—Grastyán, E.—Molnár, L.—Kékesi, F.—Szabó, J.—Vereby, Gy. (1957): Vyznam hypothalamu a hippocampu pro vyasi nervovou cinnost. *Ceskoslovenská Fysiologia* 6, 461—466.
34. Grastyán, E.—Lissák, K.—Kékesi, F.—Szabó, J.—Vereby, Gy. (1958): Beiträge zur Physiologie des Hippocampus. *Physiol. Bohemoslovenica* 7, 9—18.
35. Lissák K.—Grastyán E. (1958): A magasabb idegműködés kutatásának új útjai. *Magyar Filozófiai Szemle* II. évf. 1—2. szám, 53—64.
36. Mérei F. T.—Hasznos T.—Grastyán E. (1958): Kísérleti adatok a commotio cerebri pathogenesiséhez, különös tekintettel az agy keringési zavaraira. *MTA V. Oszt. Közl.* 9, 293.
37. Grastyán, E.—Lissák, K.—Madarász, I.—Donhoffer, H. (1959): Hippocampal electrical activity during the development of conditioned reflexes. *EEG. Clin. Neurophysiol.* 11, 409—443.
38. Lissák, K.—Grastyán, E. (1960): The changes of hippocampal electrical activity during conditioning. *EEG. Clin. Neurophysiol. Suppl.* 13, pp. 271—279.
39. Grastyán, E. (1959): The hippocampus and higher nervous activity. In: "The Central Nervous System and Behavior". Transactions of the Second Conference, Princeton. Ed. by the Josiah Macy, Jr. Foundation and the National Science Foundation. New York, Washington, pp. 119—205.
40. Csanaky A.—Gyódi Gy.—Grastyán E.—Kékesi F.—Lissák K. (1960): Az agytörzs jelentősége kérgi eredetű posturalis reakciók befolyásolásában. A Testneveléstudomány a gyakorlatért. Sport Könyvkiadó. 29—33.
41. Grastyán E. (1960): The significance of the earliest manifestations of conditioning in the mechanism of learning. In: *Brain Mechanisms and*

- Learning. Blackwell Sci. CIOMS (Unesco) Conference, Montevideo 1959. 243–263.
42. Grastyán E.—Bauer M. (1961): Halló- és látókérgi kiváltott potenciálok változásai időleges kapcsolat kiépülésekor. MTA V. Oszt. Közl. 12, 141–147.
 43. Lissák, K.—Karmos, Gy.—Grastyán, E. (1962): A study of a peculiar stage of behavioural sleep in the cat. *Activitas Nervosa Superior* 4, 347–352.
 44. Grastyán, E.—Hecht, K. (1962): Elektrophysiologische Erscheinungen beim in umgekehrter Reizfolge ausgearbeiteten bedingten Fluchtreflex der Katze. *Das Deutsche Gesundheitswesen* 17, 582.
 45. Bauer M.—Grastyán E. (1962): Az acusticus cortexen regisztrálható "evoked potential"-ok változása feltételes reflex kiépítése folyamán. *Fül-Orr-Gégegyógyászat*, 10–17.
 46. Hecht, K.—Grastyán, E. (1961): EEG und Verhaltensstudien des "Backward Conditioning" an Katzen. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 20, 27–40.
 47. Grastyán, E.—Karmos, G. (1961): A study of a possible "dreaming" mechanism in the cat. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 20, 21–50.
 48. Kopa, J.—Szabó, I.—Grastyán, E. (1962): A dual behavioural effect from stimulating the same thalamic point with identical stimulus parameters in different conditioned reflex situations. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 21, 207–214.
 49. Karmos, G.—Grastyán, E. (1962): Influence of hippocampal lesions on simple and delayed conditioned reflexes. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 21, 215–224.
 50. Grastyán, E.—Karmos, G. (1962): The influence of hippocampal lesions on simple and delayed instrumental conditioned reflexes. In the "Physiologie de l'Hippocampe". Montpellier Symposium 1962. CNRS. Paris, pp. 225–239.
 51. Lissák, K.—Karmos, G.—Grastyán, E. (1962): The importance of muscular afferentation in the organization of the "paradoxical phase" of sleep. *Excerpta Medica, Intern. Congr. Ser. No. 48*, 932.
 52. Klingberg, F.—Grastyán, E. (1963): Changes of optic evoked potentials during conditioning and their relation to the conditioned startle reaction. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 23, 115–135.
 53. Grastyán, E.—Sakhiulina, G. T.—Ángyán, L. (1963): Functional significance of the recruiting potential mechanism when used as conditional stimulus for the elaboration of the avoidance reflex. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 23, 155–167.
 54. Ángyán, L.—Grastyán, E. (1963): Changes of recruiting potential during avoidance conditioning. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 23, 297–303.
 55. Czopf, J.—Grastyán, E. (1964): The effect of septal lesion on simple and delayed conditioning in cats. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 24, 313–319.
 56. Grastyán, E. (1964): Neural mechanism of motivation. *Nova Acta Leopoldina* 28, 154–170.
 57. Czopf, J.—Karmos, G.—Bauer, M.—Grastyán, E. (1964): Simultaneous elaboration of approach and avoidance conditioning in the same experimental situation of cats. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 25, 54–60.

58. Grastyán E.—Karmos G.—Kellényi L. (1963): Az EEG néhány műszaki vonatkozása. *Orvos és Technika* 1, 39—44.
59. Lissák, K.—Karmos, G.—Grastyán, E. (1962): Izuchenie pobennostei dremotnovno sostiania a kosek. *Trudi Nauchow Konferencii (10—14 dekabria 1960). Struktura i Funkcia Nervnoi Syst.* Ed. by. G. Sarkisov, Moskov, pp. 15—20.
60. Lissák, K.—Karmos, G.—Grastyán, E. (1962): A peculiar-dream-like stage of sleep in the cat. *Activitas Nervosa Superior* 4, 347—352.
61. Lissák, K.—Karmos, G.—Grastyán, E. (1963): A study of the so called "paradoxical phase" of sleep in cats. In: *Progress in Brain Research.* Vol. 1. Ed. by Moruzzi, Fessard, Jasper Elsevier, pp. 424—428.
62. Ángyán, L.—Grastyán, E.—Sakhiulina, G. T. (1963): Obrozovanie Uslovnovo reflex a izbegania na razdrazhenie "recruiting" sistemi v kochestre uslovnovo signale. *Zh. Vizsh. Nervn. Dejatel'n.* 13, 228—234.
63. Ángyán, L.—Grastyán, E.—Sakhiulina, G. T. (1964): Avoidance conditioning to stimulation of the recruiting system used as a conditioned stimulus. *Fed. Proc.* 23, 264—267.
64. Grastyán, E.—Karmos, G.—Vereczkey, L.—Losonczy, H. V. (1964): Über den nervalen Mechanismus des Orientierungsreflexes. *Wiss. Zeitschr. d. Karl-Marx-Univ. Leipzig*, 13, 1169—1174.
65. Grastyán E.—Czopf J.—Ángyán L.—Szabó I. (1965): Motivációs mechanizmusok jelentősége a feltételes reflexes kapcsolatok szervezésében. *Psychológiai Tanulmányok* 7, 153—198.
66. Grastyán, E.—Czopf, J.—Ángyán, L.—Szabó, I. (1965): The significance of subcortical motivational mechanisms in the organization of conditional connections. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 26, 9—46.
67. Lissák K.—Grastyán E.—Karmos G.—Kellényi L. (1965): Gépi adatfeldolgozó eljárások jelentősége a biológiában és az orvostudományban. *Orvos és Technika* 3, 130—136.
68. Ángyán, L.—Grastyán, E. (1965): Some electrical correlates of drive processes elicited from medial thalamic structures. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 26, 149—155.
69. Karmos, G.—Grastyán, E.—Losonczy, H.—Vereczkey, L.—Grosz, J. (1965): The possible role of the hippocampus in the organization of the orientation reaction. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 26, 131—141.
70. Grastyán, E.—Karmos, G.—Vereczkey, L.—Martin, J.—Kellényi, L. (1965): Hypothalamic motivational processes as reflected by their hippocampal electrical correlates. *Science* 149, 91—93.
71. Vereczkey L.—Karmos G.—Grastyán E. (1965): A tájékozódási reakció ideg-életteni elemzése. *Pszichológiai Tanulm.* 7, 123—127.
72. Grastyán, E.—Karmos, G.—Vereczkey, L.—Kellényi, L. (1966): The hippocampal electrical correlates of the homeostatic regulation of motivation. *EEG Clin. Neurophysiol.* 21, 34—53.
73. Grastyán, E.—Karmos, G.—Vereczkey, L.—Czopf, J. (1966): The possible mechanisms of subcortical motivational processes in conditioning. In: *Cortico-subcortical Relationship in Sensory Regulation.* Ed. by D. Gonzalez-Martin. *Acad. of Sci. Havana, Cuba*, pp. 456—472.
74. Lissák, K.—Grastyán, E.—Karmos, G.—Vereczkey, L.—Losonczy, H. (1966): The nature of orientation reaction viewed from the aspect of motivation.

In: Cortico-subcortical Relationship in Sensory Regulation. Ed. by D. Gonzalez-Martin. Acad. of Sci. Havana, Cuba, pp. 439--453.

75. Karmos, G.—Grastyán, E.—Kellényi, L. (1966): Interrelation between hippocampal theta rhythm and desynchronization. In: Clinical experiences in brain stem disorders. Acta 25. Conv. Neuropsychiatr. et EEG Hung. Budapest, pp. 103—105.
76. Ángyán, L.—Grastyán, E. (1966): Neocortical electrical accompaniments of the thalamically elicited motivational effects. In: Clinical experiences in brain stem disorders. Acta 25. Conv. Neuropsychiatr. et EEG Hung. Budapest, pp. 101—102.
77. Vereczkey, L.—Grastyán, E. (1966). The biphasic character of learning reflected by hippocampal electrical manifestations accompanying brain stimulation and conditioning. In: Clinical experiences in brain stem disorders. Acta 25. Conv. Neuropsychiatr. et EEG Hung. Budapest, pp. 107—109.
78. Szabó, I.—Grastyán, E. (1966): A case of epilepsy established in the course of intracerebral self-stimulation. In: Clinical experiences in brain-stem disorders. Acta 25. Conv. Neuropsychiatr. et EEG Hung. Budapest, pp. 455—457.
79. Grastyán, E.—Ángyán, L. (1967): Elektrische korrelativ napravlenija dvizhenii vúzvanich stimuljaciei podkorkovúch struktur. In: Sovremennúe problemi elektrofiziologii centralnoi nervnoi sistemü. Izdatelstvo "Nauka", pp. 71—78.
80. Grastyán, E.—Ángyán, L. (1967): The organization of motivation at the thalamic level of the cat. *Physiology and Behavior* 2, 5—13.
81. Grastyán, E.—Karmos, G.—Ángyán, L.—Vereczkey, L. (1968): Uchastie gip-pokampa v formirovanii uslovnych reflexov. In: Struktura i funkcija ar-chipaleocortexa. Gagrskije besedi. Izdatelstvo Nauka. Moskva 1968, pp. 159—174.
82. Grastyán E.—Molnár P.—Szabó I.—Kolta P. (1968): Magatartásfizio-lógia és kibernetika. *Magy. Pszich. Szemle* 25, 19—32.
83. Szabó I.—Molnár P.—Kolta P.—Grastyán E. (1968): Mozgásszervezés és motíváció. *Magy. Pszich. szemle* 25, 289—301.
84. Grastyán, E. (1968): Commentary. In: *Biological foundations of emotion*. Ed. by E. Gellhorn. Scott. Foresman and Co., pp. 114—127.
85. Grastyán, E. (1968): Towards a better understanding of human emotion. *Impact of sciences on society*, 18, 187—205.
86. Karmos, G.—Grastyán, E.—Martin, J. (1969): A comparative analysis of hypothalamic stimulation during physiological sleep and wakefulness. *Activitas Nervosa Superior* 11, 149—153.
87. Grastyán, E.—Szabó, I.—Molnár, P.—Kolta, P. (1968): Rebound, reinforcement and self-stimulation. *Comm. in Behav. Biol.* 2, 235—266.
88. Grastyán, E. (1971): Disease of attention and perception by M. J. Weldman *Recensio. Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 40, 239—240.
89. Molnár, P.—Grastyán, E. (1972): The significance of inhibition in motivation and reinforcement. In: *Inhibition and Learning*. Ed. by R. Boakes and M. S. Halliday. Academic Press, pp. 403—428.
90. Grastyán, E. (1972): Point de vue neurophysiologique sur la nature du reinforcement. *Actualités neurophysiologiques* 9, 217—256.

91. Karmos, G.—Grastyán, E.—Martin, J. (1972): Influence of motivational factors on the auditory evoked potentials in cats. *Brain Res.* 37, 367—368.
92. Grastyán E.—Molnár P. (1972): A gátlás szerepe a motivációban és megerősítésben. *Magy. Pszichol. Szemle* 29, 373—392.
93. Grastyán, E. (1973): An attempt at the resolution of the temporal paradox of conditioning. *Asratyan emlékkötet. Akad. Nauk. SSSR*, pp. 332—351.
94. Grastyán E. (1973): Az aktiváció mechanizmusától a percepció geneziséig. *POTE Egyetemi Évkönyv*, pp. 183—188.
95. Grastyán, E. (1974): Emotion. *Encyclopaedia Britannica*. III.
96. Grastyán, E.—Vereczkey, L. (1974): Effects of spatial separation of the conditioned signal from the reinforcement. (A demonstration of the conditioned character of the orientation response or the orientation response or the orientational character of conditioning.) *Behav. Biol.* 10, 121—146.
97. Grastyán, E.—Molnár, P.—Buzsáki, G.—Lénárd, L. (1975): Three different functional states reflected by two components of the hippocampal theta wave complex. In: *The brain mechanisms*. Ed. by T. N. Oniani, Metsniereba Publishers, Tbilisi, pp. 288—295.
98. Grastyán E. (1976): Kísérlet a hippocampus működésének értelmezésére. *Ideggyógy. Szemle* 29, 1—43.
99. Grastyán, E. (1976): Motivation and reinforcement. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 48, 299—322.
100. Grastyán, E.—Buzsáki, G.—Molnár, P.—Lénárd, L. (1977): Elektricheskie korrelati uslovnovo orientirovochnovo otveta v dvuch razlichnih oblastjah gippokampa koshki. In: *Funkcionalnoe znachenie elektricheskikh processov golovnovo mozga*. Akademiya Nauk SSSR, Izdatelstvo "Nauka". Moskva, pp. 11—19.
101. Grastyán, E. (1977): Limbic functions. *Proc. Internat. Union. Physiol. Sci.* Vol. XII., 46.
102. Buzsáki, G.—Grastyán, E.—Lénárd, L. (1978): Hippocampal inhibition and the fornix. *Behav. Biol.* 22, 67—76.
103. Grastyán E. (1978): Az elektrofiziológia és a klinikai elektroencephalographia viszonyáról. *Orv. Hetil.* 119, 2179—87.
104. Grastyán, E.—Bartlett, F.—John, E. R. (1978): Evoked response correlate of symbol and significate. *Science* 201, 168—170.
105. Grastyán, E. (1978): On some problems of motivazion and reinforcement. In: *Proceedings of the fourth conference of intermozg held in Pécs, Hungary*. Ed. by K. Lissák. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11—34.
106. Buzsáki, G.—Grastyán, E.—Winiczai, Z.—Mód, L. (1979): Maintenance of signal directed behavior in a response dependent paradigm: A system approach. *Acta Neurobiol. Exp. (Wars)* 39, 201—217.
107. Buzsáki, G.—Grastyán, E.—Kellényi, L.—Czopf, J. (1979): Dynamic phase-shifts between theta generators in the rat hippocampus. *Acta Physiol. Acad. Sci. Hung.* 53, 41—45.
108. Buzsáki, G.—Grastyán, E.—Molnár, P.—Tveritskaya, I. N.—Haubenreiser, J. (1979): Autoshaping or orienting? *Acta Neurobiol. Exp. (Wars)* 39, 179—200.

109. Buzsáki, G.—Grastyán, E.—Tveritskaya, I. N.—Czopf, J. (1979): Hippocampal evoked potentials and EEG changes during classical conditioning in the rat. *Electroenceph. Clin. Neurophysiol.* 47, 64—74.
110. Grastyán, E.—Buzsáki, G. (1979): The orienting-exploratory response hypothesis of discriminative conditioning. *Acta Neurobiol. Exp. (Wars)* 39, 491—501.
111. Buzsáki Gy.—Mód L.—Winiczai Z.—Grastyán E. (1979): Rendszeranalízis megközelítés patkányok tanulásában. (A jelző térbeni lokalizációjának szerepe.) *MTA Biol. Oszt. Közl.* 22, 265—277.
112. Grastyán E. (1979): Idegfiziológiai szempontok a korszerű emberkép kialakításához. In: *Ember, filozófia, szaktudomány* (L. Vereczkey, J. Jóri). Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 73—125.
113. Buzsáki, G.—Grastyán, E.—Mód, L.—Winiczai, Z. (1980): Importance of cue location for intact and fimbria-fornix-lesioned rats. *Behav. Neural Biol.* 29, 176—189.
114. Buzsáki, G.—Kellényi, L.—Grastyán, E. (1980): Effects of scopolamine upon hippocampal electrical activity associated with running and swimming in rats. *Physiol. Behav.* 24, 191—194.
115. Grastyán, E. (1981): Sensory reorganization of adaptive behavior by the hippocampus. In: *Advances Physiol. Sci. Vol. 16. Sensory Functions.* E. Grastyán, P. Molnár (Eds), Pergamon Press—Akadémiai Kiadó, pp. 275—289.
116. Buzsáki, G.—Haubenreiser, J.—Grastyán, E.—Czopf, J.—Kellényi, L. (1981): Hippocampal slow wave activity during appetitive and aversive conditioning in the cat. *Electroenceph. Clin. Neurophysiol.* 51, 276—290.
117. Grastyán E.: *A játék neurobiológiája.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.

Alkalmazott, határterületi és ismeretterjesztő cikkek.

Disszertációk

1. Grastyán E. (1962): *A modern idegélettan problémái.* TIT Biol. Szakoszt. kiadása.
2. Grastyán E. (1963): *Az állatok magatartása.* TIT Biol. Szakoszt. kiadása.
3. Grastyán E. (1963): *Az állati magatartás fiziológiája.* *Élővilág*, 8, 16—26.
4. Grastyán E. (1967): *A tanulás alapvető elméleti problémái, paradoxonai és azok idegélettani feloldása.* *Pedagógiai Szemle* 17, 893—914.
5. Grastyán, E. (1968): Some aspects of the constructions and applications of stereotaxic instruments. *Medicor News*, 4, 7—14.
6. Grastyán E. (1968): *Útban az emberi emóciók megértése felé.* *Valóság*, 1—16.
7. Grastyán E. (1958): *Agytörzsi és archicorticalis mechanizmusok jelentősége a feltételes reflexben.* Kandidátusi értekezés.
8. *Orientáció és megerősítés* (1973). Doktori értekezés.

FÓRUM

RIADÓ?

(Pszichológusok a pszichoterápiában)

Régi közös ismerősünk Z. kolléga, a xyntológia kiváló képviselője. Ismert arról is, hogy a tudomány egyik ágának, a xyntorániának kardkivont harcosa, no meg arról is, hogy tudományos üléseken, szakmai vitákon könnyen elbőbiskol. Ilyenkor, amikor felébred, azonnal hozzászól, s tiltakozik amiatt, hogy a xyntoránia elhanyagolása tévútra fogja vinni az egész xyntológia ügyét. Nehezen győzhető meg arról, hogy amíg aludt, a jelenlevők már megtárgyalták a xyntoránia ügyét és lényegében már meg is váltották a világot.

Kicsit hasonló Z. barátunk helyzetéhez az a közhangulat, mely napjainkban a pszichológusok egy része és a pszichoterápia viszonyában kialakult. Sorsdöntő tévhitek terjednek vitorlaszaggató szélnél is sebesebben. Olyanok, mint:

— a pszichoterápia végzését pszichológusok számára meg fogják tiltani, ezt csak orvosok folytathatják;

— az új biztosítási rendszerben a terápiáért csak az orvosok kapnak majd pénzt, a pszichológusok csak éhbért vagy azt sem;

— az orvosok és a pszichológusok pszichoterápiás rangja nem azonos értékű;

— a pszichoterápiás képesítés semmissé fogja tenni a klinikai pszichológusi szakvizsga értékét.

Kezdjük talán azzal, hogy ki végezhet pszichoterápiát.

Véleményünk szerint az egészségügy területén működő pszichológusok tevékenységéről szóló 38/1977. (Eü. K. 25.) Eü. M. számú utasítás egyértelműen fogalmaz, amikor egyebek között kifejti: "Az a pszichológus végezhet pszichológiai eszközökkel terápiás tevékenységet, aki a terápia (egyéni pszichoterápia, csoportpszichoterápia, családterápia, szocioterápia, munka-, művészi-, kreatív-, zene- stb. terápia) adott módszerét szakképesítése, egyéni vagy tanfolyamon történt továbbképzése során elsajátította."

Ezzel szemben az egészségügyi törvény — harmadik fejezetében — az orvosokra vonatkozóan csak nagy általánosságban beszél, s mindössze annyit mond, hogy "meg kell tennie mindazokat az intézkedéseket, melyek ... a beteg életének megmentéséhez, gyógyulásához, munkaképességének helyreállításához szükségesek", majd: "Az orvos a gyógymódokat és gyógyító eszközöket maga választja meg." Később már csak tilt, előírja, hogy "nem alkalmazhat olyan gyógymódot, melynek elvégzésére megfelelő képzettsége vagy gyakorlati készsége nincs".

Ebben az általános megfogalmazásban tehát sok minden benne van, esetleg a pszichoterápia is. Az orvos lelkiismeretére bízva, hogy képzettségét vagy gyakorlati készségét ehhez a gyógymódhoz megfelelőnek tartja-e. Mindezekből nyilvánvaló, hogy a klinikai pszichológusokra vonatkozó jogszabályi előírások egyértelműbbek. Józan ésszel tehát nem kérdőjelezhető meg, hogy vajon a klinikai szakpszichológus végezhet-e pszichoterápiát!

Ez esetben felmerül a kérdés, mi szükség volt a pszichoterapeuta képzés rendszeresítésére. Nem kívánunk elveszni a részletekben, hiszen a PSYCHIATRIA HUNGARICA 1. számában (1986) e témakörben részletes eligazítás található — a rendeletek számával együtt. Itt csak pár szót a felmerült kérdéstről.

Mindenekelőtt szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy a pszichoterápiát interdiszciplináris tudománynak tartjuk, melyre — ha elsajátította az összes ezzel együtt járó stúdiumokat — pl. bármely orvos szakosodhat. Otrombaság lenne tiltani például a körzeti orvosok számára az e területen való elmélyedést, segítség helyett hátráltatni a megfelelő szakértelem megszerzésére irányuló törekvésüket. Hiszen ez hozzájárulhat mindennapi munkájuk magasabb szinten történő ellátásához vagy néhányukat pályamódosításra ösztönözhet. E területen különösen nevetséges lenne vaskalaposnak lennünk, már csak Bálint Mihály öröke miatt sem.

Ugyanakkor specializálódó korunkban erősödő igény az egy területen való elmélyedés vágya. Természetes, hogy minden pszichiáter gyógyít gyermek eseteket is. Mégis célszerű, ha valaki efelé orientálódva gyermekpszichiáter szakvizsgát szerez. A gyakorló sebész szinte kivétel nélkül operál visszereket, de a területhez való vonzódás esetén bizonyára ráépített szakképesítésként érsebészetből is vizsgázni fog. De ugyanez mondható el az orr-, fül- és gégegyógyászat, továbbá a foniátria vagy az audiológia viszonyáról is.

A magyar pszichoterapeuták régi vágya volt, hogy e területen elért képzettségük, melyet sok szakvizsgánál nagyobb értékű idő-, pénz- és értelmi-

érzelmi ráfordítással szereztek, szakképesítési szinten is elismerést nyerjen. Ennek megfelelően orvosok és klinikai szakpszichológusok számára egyaránt már 1984 előtt a ráépített szakképesítést tartottuk az ideális megoldásnak. Bizonyos hangadók azonban ennek ellentmondva, arról próbálták meggyőzni az Egészségügyi Minisztériumot, hogy a pszichoterápia csupán egy technika, amit mindenkinek el kell sajátítania, meg hát a pszichoterapeuták ugyancsak felelőtlen emberek, vétek lenne nekik szakképesítést adni. Nem csekély küzdelemre volt szükség ahhoz, hogy e terület legalább a "képesítések" közé besorolást nyerjen. Az OTE rektora már a rendelet megszületésekor sem tett különbséget orvosok és pszichológusok között, s noha de jure nem lett volna lehetősége a címet pszichológusnak megadni, mégis a szakmai véleményező bizottság tagjai sorába két pszichológust már 1984-ben kinevezett.

E törekvés szellemében a képesítés megszerzése céljából beadott pályázatokat, mindkét szakterület vonatkozásában minden megkülönböztetés nélkül bíráltuk el, függetlenül attól, hogy az Egészségügyi Minisztérium jogtudósainak két évbe tellett, míg megtalálták a pszichológusok számára is alkalmazható jogszabályt, melynek kiegészítése lehetővé tette számukra is a jogi alap megteremtését. Sajnálatos, hogy a fiskális gyakorlat a képesítés helyett ebben a rendeletben egy új terminológiát, a cím használatát találta a leginkább megfelelőnek.

Mindettől függetlenül a szakmai gyakorlat sohasem tett különbséget pszichoterápiás képesítéssel rendelkező orvos, illetőleg pszichoterapeuta címmel bíró pszichológus között. A szakmai megnyilatkozások egyikében sem lelhető fel semmilyen megkülönböztetés, kitétel, s e logika folytatódik a következőkben is. Mégis fontos lenne az azonosságot egységes némenklatúrával is dokumentálni. Az Egészségügyi Minisztérium elkészítette és folyó év januárjában a Magyar Pszichiátriai Társaság részére megküldte az egészségügyi és szociális magán-tevékenység vállalkozások és bérletek szabályozásáról szóló rendelettervezetét.

A társaság vezetése megbízta dr. Harmatta Jánost, hogy figyelemmel a tagságtól beérkezett észrevételekre, s konzultálva a vezetőséggel készítsen összegezést a rendelettervezettel kapcsolatban. Az így kialakított javaslat lényege az volt, hogy kötelezni kellene minden magánygyakorlatot folytató személyt, orvost és pszichológust egyaránt, hogy névtábláján csak azt a tevékenységet tüntesse fel, melyből szakvizsgát szerzett. A rendelőbe a jogosító okirat kifüggesztése célszerű. Tehát az a klinikai szakpszichológus, akinek nincs pszichoterápiás szakvizsgálója, a fentiek szerint maga döntheti el, hogy milyen pszichoterápiát sajátított el, illetve mit gyakorolhat, de

táblájára csak azt írhatja ki, hogy klinikai szakpszichológiai rendelőt végez.

A társaság javaslatában az is szerepel, hogy a pszichoterápiás magán-
vékenység ellenőrzését csak olyan személy végezheti, aki saját maga is ren-
delkezik pszichoterápiás szakképesítéssel.

Az azóta megalakult Klinikai Pszichológiai Szakmai Kollégium ugyancsak
több módosító javaslattal fordult a miniszterhez, egyrészt a klinikai pszi-
chológusokra és az egészségügyi szakdolgozókra vonatkozó fejezetek szétvá-
lasztása ügyében; másrészt a klinikai pszichológiai magángyakorlat szakmai
korrektségét biztosító és az önálló tevékenység feltételeit meghatározó elő-
írások differenciáltabb és pontosabb megfogalmazása érdekében.

Füredi János--Popper Péter

ÁLLÁSFOGLALÁS

Az Orvostovábbképző Egyetem rektora által kinevezett Pszichoterápia Bi-
zottság 1989. május 24-én tartott ülésén úgy döntött, hogy a pszichotera-
peuta-képzés és gyakorlat utóbbi időben kialakult vitatott kérdéseiben az
alábbi állásfoglalást teszi:

1. A pszichoterápia interdiszciplináris tudomány, mely különféle szin-
teken és területen művelhető, amennyiben az ott dolgozó az azon szint, il-
letve terület műveléséhez szükséges ismereteket és gyakorlatot elsajátította.

2. A nem pszichiáter orvosokat és nem klinikai pszichológusokat, vala-
mint diplomához kötött segítő és humán szolgáltató szakmák képviselőit nem
lehet kizárni a pszichoterápiás tevékenység folytatásából, azonban az ahhoz
szükséges pszichopatológiai ismereteket feltétlenül el kell sajátítaniuk.

3. A különböző szintek (tanácsadás, általános pszichoterapeuta, szak-
pszichoterapeuta) gyakorlásához szükséges feltételeket rendszeresen meg kell
határozni.

4. A fennálló jogi szabályozás alapján orvos és klinikai pszichológus
diplomájának megfelelően pszichoterápiát végezhet. A jelenlegi képzési rend-
szerint csupán a klinikai szakpszichológus-képzés tartalmaz szervezett el-
méleti és gyakorlati oktatást egyaránt.

5. A jogilag érvényben lévő pszichoterápiás képesítés (orvosok részére)
és pszichoterápiás cím (klinikai pszichológusok részére) elnyerhetőségében a
Bizottság fennállása óta egyenlő elveket és gyakorlatot érvényesített mind-
két terület részére. A Bizottság a továbbiakban javaslatot kíván tenni a
formai megkülönböztetés megszüntetésére.

FÓRUM

LÉNÁRD FERENC

1911–1988

Szerkesztőségünk -- és a hazai pszichológiai, pedagógiai közvélemény -- megrendülten fogadta a hírt, hogy Lénárd Ferenc, a pszichológiai tudomány doktora 77 éves korában elhunyt. Utolsó mohikánja volt annak a nagy generációnak, mely a háborút követő évek Magyarországon megteremtette, hihetetlenül nehéz körülmények között megővta, sőt, továbbfejlesztette a pszichológiai életet. Matematika--fizika szakos tanári diplomával rendelkezett, de érdeklődése igen korán a logika és a filozófia felé fordult; még 30 éves sem volt, amikor -- a Pázmány Péter Tudományegyetem Filozófiai Intézetének fizetéstelen könyvtárosaként -- filozófiai egyetemi jegyzetet jelentetett meg. Deve-

cseri Gáborral, Mátrai Lászlóval együtt részt vett Platón összes műveinek kiadásában és megírta doktori értekezését A jelenkori logika fő irányjai címmel.

A kiemelkedő tehetségű tudósok életút-elemzése általában azt mutatja, hogy már igen korán megragadja őket a téma, melytől aztán hosszú időn át -- gyakran egy életen keresztül -- nem tudnak szabadulni. A tudomány ezt a jelenséget "enterprise"-nak -- "vállalkozás"-nak -- nevezi. Nos, amint ez korai, a pszichológiával való találkozását megelőző munkásságából is nyil-

vánvaló, Lénárd Ferenc "vállalkozása" a problémamegoldó gondolkodás volt. Elméleti jellegű kutatómunkájában — előbb a Pedagógiai Tudományos Intézetben, aztán az MTA Pszichológiai Intézetében, majd az Országos Pedagógiai Intézetben — évtizedeken át törekedett a problémamegoldó gondolkodás fázisainak, működési mechanizmusának feltárására. E témáról írott könyve, tanulmányai közismertek, és nemcsak Magyarországon, de határainkon túl is megalapozták Lénárd Ferenc kutatói tekintélyét. Még az MTA Pszichológiai Intézetének osztályvezetőjeként, az elkötelezettségből fakadó energiával szervezte meg és építette föl az Arany János kísérleti iskolához kapcsolódó pedagógiai-pszichológiai laboratóriumot, mely az országban elsőként biztosított korszerű feltételeket az iskolában folyó pszichológiai kutatások számára.

Élete legfontosabb feladatának mégis kutatómunkája pedagógiai oldalát tekintette: hogyan lehet a problémamegoldó gondolkodást iskolai, tantárgyi körülmények között eredményesen fejleszteni? Néha elfogadható, sokszor azonban meglehetősen mostoha körülmények között, de mindig töretlen hittel és lendülettel dolgozott gondolkodás-fejlesztő módszereinek finomításán, eredményességük bizonyításán. Segítette őt ebben a munkájában az a tény, hogy közvetlen munkatársai — pedagógusok és pszichológusok — sohasem vonták kétségbe, hogy az általa kijelölt irányvonal valóban a cél felé, a problémákat felfogni és megoldani egyaránt képes, eredményes gondolkodásmód kialakításához vezet.

Lénárd Ferenc 1940-től több mint harminc éven át a Magyar Pszichológiai Szemle szerkesztője volt. Szakmai gondossága, szervezőkészsége és optimizmusa jelentős szerepet játszott abban, hogy folyóiratunk a magyar társadalmi, gazdasági és szakmai élet nehéz periódusaiban is teret adhatott a hazai pszichológiai közleményeknek.

A Magyar Pszichológiai Szemle szerkesztősége a hazai pszichológiai közvélemény nevében búcsúzik Lénárd Ferentől, a kiváló tudóstól, a megszállott pedagógustól, a derűs, mindig optimista embertől.

Ranschburg Jenő

Lénárd Ferenc munkássága
(Válogatott bibliográfia)

Lénárd Ferenc bibliográfiája több mint félezer tételből áll. E helyütt csak könyveit, hosszabb időn át folytatott sorozatait említjük meg, s néhány olyan tanulmány adatait közöljük, amelyek már nem teljesedtek ki könyvvé.

A válogatásban a szakírói tevékenység sokoldalúságának érzékeltetésére is törekedtünk. Lénárd Ferenc teljes bibliográfiáját később közöljük.

1935

--: A jelenkori logika főirányai. Athenaeum 21. 254--280. p. Különlenyomatban is: Egyetemi Nyomda, Budapest, 40 p.

1946

--: A lélektan útjai. Franklin Társulat, Budapest, 272 p. (Búvár könyvek 25.) Második kiadás 1947-ben.

1948

--: Emberismeret. Általános lélektan. Egyetemi Nyomda, Budapest, 140 p. (Új nevelés könyvtára 2.) Második kiadás 1949-ben.

1954

--: Természettani ismeretek. (Társszerzők: Fehér Imre és Madas László.) Tankönyvkiadó, Budapest, 208 p. Negyedik kiadás Fizika címen 1965-ben.

1957

--: Pszichológia. Kísérleti tankönyv a gimnázium IV. osztálya számára. (Társ-szerzők: Nemes Livia, Radnai Béla, Surányi Gábor.) Tankönyvkiadó, Budapest, 96 p. 14. kiadás 1967-ben.

1963

--: A problémamegoldó gondolkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 360 p. Második kiadás 338 p. Negyedik, átdolgozott kiadás 1978-ban, 344 p. Hatodik kiadás 1987-ben.

1967

A Pszichológia új útjai. A 18. nemzetközi pszichológiai kongresszus, Moszkva, 1966. (Szerkesztette és az előszót írta: **Lénárd Ferenc.**) Gondolat, Budapest, 494 p.

--: Pszichológia a gimnáziumok III. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 183 p. 14. kiadás 1980.

1968

--: A gondolkodás rugalmassága és a variációk. (Megvédett doktori értekezés.) Budapest, 444 p. Kézirat.

1972

--: Modellalkotás variációk segítségével a gondolkodás rugalmasságának fejlesztésére az alsófokú matematikatanítás első éveiben. Néhány hazai és külföldi kísérlet c. kötetben. Tankönyvkiadó, Budapest, 55--77. p. (Új utak a matematika tanításában 1.)

1973

Alkalmazott pszichológia. (Szerkesztette: **Lénárd Ferenc.**) 3. átdolgozott, bővített kiadás. Gondolat, Budapest, 464 p. A kötetben: --: A pszichológia alkalmazásának mai értelmezése. 7--20. p. --: Pedagógiai pszichológia. 21--65. p.

1973--1979

A megyei pedagógiai kiadványok rendszeres ismertetése. Pedagógiai Szemle, 1973. 6. sz. -- 1979. 7/8. sz. (59 közlemény)

1976

--: A matematikatanítás korszerű megalapozásának néhány pszichológiai problémája. Úton a matematikatanítás reformja felé c. kötetben. Tankönyvkiadó, Budapest, 7--33. p. (Új utak a matematika tanításában 3.)

--: A pedagógiai pszichológia feladatai Magyarországon. A pedagógiai pszichológia az oktatásügy szolgálatában. Tankönyvkiadó, Budapest, 7--62. p. (A pedagógia időszerű kérdései külföldön.)

1977--1985

--: Mindennapok pedagógiája. Tárca-sorozat. Pedagógusok lapja. 1977. február 8. -- 1985. február 8. (171 közlemény) Kötetekben is megjelent a Magyar Pedagógiai Társaság kiadványaként: --: Vitaanyag. 1978. 76 p. --: Vitaanyag II. 1980. 77--148. p. --: Vitaanyag III. 1985. 149--271. p.

1979

--: A közoktatás fejlesztése és a pszichológia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 112 p. (Neveléelmélet és társadalmi gyakorlat.)

--: Képességek fejlesztése a tanítási órán. Tankönyvkiadó, Budapest, 155 p. Harmadik kiadás 1987-ben.

1981

--: Emberismeret a pedagógiai munkában. Tankönyvkiadó, Budapest, 239 p.

1982

--: Az absztrakció kialakítása kisiskolás korban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 223 p. (Pszichológia a gyakorlatban 43.)

--: A gondolkodás hétköznapijai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 132 p. (Korunk tudománya.)

--: A pedagógiai pszichológia szerepe a fiatalok törvénytársításának megelőzésében. Pedagógiai Szemle, 10. 907--916. p.

1983

--: Kísérletek az iskolában. OPI, Koordinációs titkárság. 55 p. (A továbbképzés módszertana 3.)

1984

Alkalmazott pszichológia. (Szerkesztette: **Lénárd Ferenc.**) 4. átdolgozott, bővített kiadás. Gondolat, Budapest, 527 p. A kötetben: --: A pszichológia alkalmazásának mai értelmezése. 7--18. p. --: Pedagógiai pszichológia. 19--71. p.

1986

--: Pedagógiai ellentmondások. Akadémiai Kiadó, Budapest, 127 p. (Korunk tudománya.)

1987--1988

--: Egy nevelési kísérlet tapasztalatai. Cikk-sorozat. (Társszerző: Demeter Katalin.) A Tanító, 1987. 2. sz. -- 1988. 2. sz. (10 közlemény)

1989

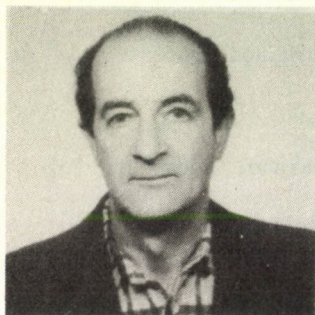
--: A lélektan útjai. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Megjelenés alatt.) Az 1946-ban megjelent könyv előszóval bővített reprint kiadása.

--: A nevelés gyakorlata. (Társszerző: Demeter Katalin.) Tankönyvkiadó, Budapest. (Megjelenés alatt.)

Összeállította: **Demeter Katalin**

GOLDSCHMIDT DÉNES

1922--1988

"Úgy mozgok, mint egy növény" -- mondta halála előtt két hónappal. Nem panaszkodott, csak a tényt közölte és türelmet kért. Bénaság koreografálta, gyönyörűen emberi, de a megszokottnál is lassúbb mozgása elhatalmasodó betegségéről árulkodott, erőfeszítéseit látva ezért is tűnt meglepőnek az, amit múltját idézve, de a jelenre is vonatkoztatva mondott: "Én voltaképpen mindig is szerencsés ember voltam." A mondatot egy akkoriban gyakori köhögési roham miatt percekig nem tudta befejezni, és egy idő után úgy tűnt, hogy már nem is érdemes befejezni, mert a benne megfogalmazódó állítás pillanatnyilag tarthatatlan. Együtt neveltünk ezen a szomorú viccen, Ő pedig félig tréfásan folytatta: "Lehet, hogy ezt revideálnom kell."

Goldschmidt Dénes 1922-ben született Baján. Orvosi tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte. Idegsebésznek készült, 1955-ben azonban gyermekparalízisben megbetegedett, ami szakmai elképzeléseit keresztülhúzta és azal fenyegedett, hogy ha hitelt ad orvosai szakszerű jóslatainak, akkor egész életét tolokocsiban tölti. "Számomra ez elfogadhatatlan volt" -- emlékezett vissza erre az időszakra, és valószínűleg ez lehetett az élményhátterre annak a gyakran kifejezett meggyőződésének, hogy a szakszerűség, miközben alkalmassá teszi az orvost a segítségre, egyidejűleg korlátozza is. Látszólag külső kényszerítő okok miatt fordult a pszichiátria felé, amit később hivatásának tekintett. 1956-tól a simasági Elmebetegfoglalkoztató Intézetben

dolgozott, 1958-tól 1971-ig az intapusztai Pszichiatriai Rehabilitációs Intézet főorvosa, majd igazgatója lett. Feladatkörének megfelelően ebben az időszakban elsősorban az alkoholista és a pszichotikus betegek rehabilitációjának kérdései foglalkoztatták, ezzel kapcsolatosak megjelent tudományos publikációi is. Intapusztán az országban elsők között alkalmazott modern szociálpszichiátriai elveket és módszereket pszichiátriai betegek rehabilitációjában.

Ő maga az intapusztai éveket mégis más szempontból tartotta fontosnak: olyan, szinte családiásnak tekinthető közelségben élt betegeivel, amelyben a hagyományos pszichiátriai kategóriák használhatatlannak és értelmetlennek bizonyultak. Egy alkalommal arra biztatott egy Intapusztára látogató pszichiátert, hogy az esti rendezvény során kérje fel táncolni az egyik nőbeteget. "Azt akartam, hogy tudja meg, mit érez tánc közben: a skizofréniát vagy a nőt?" Intapusztai élményei és tapasztalatai valószínűleg nagy szerepet játszhattak abban, ahogy Goldschmidt az orvos-beteg kapcsolatról gondolkozott és ahogy abban részt vett.

1971-ben nevezték ki a Pest megyei Tanács Semmelweis Kórház Pszichiátriai Osztályának osztályvezető főorvosává, amelyet 1988-ban történt nyugdíjba vonulásáig vezetett. Szociálpszichiátriai szemléletének megfelelően érdeklődése itt a terápiás közösség elmélete és gyakorlati alkalmazása felé fordult, és Balázs-Piri Tamással együtt az országban elsők között alakított ki a fenti elveknek megfelelően szervezett, határainkon túl is ismertté vált osztályt. A pszichotikus betegek pszichoterápiája irányította figyelmét a családterápiára, amely a későbbiekben egyre erőteljesebben meghatározta elméleti orientációját és gyógyító tevékenységét. Vezetése mellett Hidegkút a családterápia egyik meghatározó hazai műhelyévé vált.

Fontosnak érezte a hazai szakmapolitikai és tudományos életben való részvételt. Egyik alapító tagja volt az Országos Alkoholelles Bizottságnak és a Rehabilitációs Bizottságnak. Aktív támogatója volt az önálló Pszichiátriai Társaság megalakításának, melynek Szociálpszichiátriai Szekcióját haláláig vezette. A szerveződé Családterápiás Munkacsoport munkájában ugyancsak haláláig részt vett.

Nem tett fontosságbeli különbséget a tudományos munka, az oktatás és az ismeretterjesztés között. Élete utolsó éveiben is szívesen vállalt oktatói feladatokat, a pszichoterapeuta képzés keretei között családterápiás előadássorozatot tartott, részt vett családgondozók továbbképzésében, és részt vállalt az ELTE Szociológiai Tanszék által indított szociálpolitikus képzésben. 1983-ban jelent meg Halász Péterrel közösen írt könyve, az "Alvás, álom,

álmatlanság". Ismeretterjesztő, felvilágosító sorozatot írt a Szövetkezet c. hetilapban, számos rádió- és tv-műsor szívesen látott-hallgatott szakértője és résztvevője volt.

E szerteágazó és sokrétű szakmai tevékenység ellenére Goldschmidt Dénes ismerői vagy munkatársai között valószínűleg senki sem akad, aki róla alkotott képét nem a személyes találkozás élménye alapján alakította ki. Goldschmidt a kivételes képességű emberek azon csoportjába tartozott, akiknek mély embersége, káprázatos humora, bölcsessége, lebilincselő személyisége és egyéni pszichiátriai szemlélete leghatékonyabban a személyes kapcsolatok szférájában jelenik meg. Egyik fiatal munkatársa mondta róla: "úgy tudott figyelni, hogy még meg se szólaltam, máris úgy éreztem, vagyok valaki". Gyakran láttam, amint betegei hasonló metamorfózison mennek keresztül. Személyes varázsa kisugárzott az általa vezetett osztályra, és ez tette Hidegkutat olyan közösséggé, ahol a munka már-már bűnös módon örömet jelentett. Aki egyszer betette a lábát Hidegkútra, magával vitt valamit Goldschmidtből, az osztály terápiás szemléletéből, és úgy érzem, ez a szakmai hatás messze meghaladja azt, amit tudományos publikációival sikerült elérnie.

Kívülállónak vallotta magát. Bár voltak preferenciái, mint. pl. a családterápia, semmilyen pszichiátriai irányzat mellett sem kötelezte el magát, mert tudta, hogy minden megközelítés szükségszerűen elégtelen az emberi lét totalitásának megragadásában, és úgy vélte, fontos lehet, ami kimarad. Ez az ismeretlen iránti tisztelet jelent meg a betegekkel való kapcsolatában, az ember iránti mély alázatában, és ez tette gyógyítását megismételhetetlen emberi történéssé.

Lenyűgöző személyisége sok vonatkozásban háttérbe szorította egyéni pszichiátriai szemléletét, az orvos—beteg kapcsolatra vonatkozó, általánosan elfogadottól eltérő nézeteit és a gyógyítás mibenlétéről alkotott sajátos felfogását. Sajnos, Goldschmidt maga is olyan evidenciaként kezelte ezeket, hogy összefüggő elméletként való megfogalmazásukat nem tartotta fontosnak. Egyéni látásmódját publikációin és előadásain kívül aforizmatikus tömörségű megállapításai, tanmeseszerű anekdotái, egy-egy esethez fűzött észrevételei töredékesen tükrözik, saját terápiás gyakorlatában azonban egy olyan hiteles és kongruens szemléleti rendszer jelenik meg, amelynek kibontása és tudományos elemzése nagymértékben hozzájárulhatna Goldschmidt Dénes munkásságának reális értékeléséhez.

Volt betegei fát ültettek emlékére Hidegkúton, mintha kevesellnék, hogy csak ők emlékeznek Rá. Hasonló érzésekkel búcsúzunk mi is Goldschmidt Dénestől.

Varga Pál

Napjainkban egyre komolyabb veszteségek érik a könyvkiadást. Közöttük, sajnos, vannak kivédhetetlenek és pótolhatatlanok is. Ilyen veszteségnek érezzük sokan a pszichológusok közül Fehér Imréné Dr. Berend Klárának -- a Gondolat Könyvkiadó főszerkesztő-helyettesének, sokoldalú, energikus és rendkívül lelkiismeretes vezető munkatársának -- a távozását is. Már nyugdíjban volt, mégis az íróasztala mellől ragadta el őt a szívroham, majd 1987. december 10-én végleg elhagyott bennünket. Az utolsó percig aktívan dolgozott, szerkesztett olyan óriási energiát és figyelmet igénylő mű-

vet is, mint amilyen a karácsonyi könyvvásár egyik sikere: Salloway "Freud, a lélek biológusa" című könyve volt. Sokan megjegyezték: szép halál, méltó egy aktív szellemiségű, humánusan, némi fanyar bölcsességgel gondolkodó, minden szerepében lelkiismeretes emberhez.

A hazai pszichológiai könyvkiadás sokat köszönhetett Fehér Imrénének: az ötvenes évekbeli kényszerű szünet után a hatvanas évektől kezdve a pszichológiai ismeretterjesztés lelkes szorgalmazója, követe, majd aktív segítőtje volt. Annak idején maga is neveléslélektani doktorátust szerzett, így a pszichológiai szakterületek egy részében eleve otthonosan mozgott; más, tőle távolabbi pszichológiai ágakban pedig kellemes és megértő segítőtárrá tették sokoldalú ismeretei, nyelvtudása, lankadatlan érdeklődése és szerkesztői alapossága. Az általa szorgalmazott és szerkesztett "kockás sorozat" valóban sokoldalú bevezetés a modern pszichológia főbb áramlataiba és művelési területeibe. A pszichológusok szerettek vele dolgozni, becsülték az értő-odafigyelő és segítőkész szerkesztőt. Így voltam ezzel magam is. Pályatársaim nevében szeretettel és megbecsüléssel búcsúzom.

Váriné Szilágyi Ibolya

KÖNYV

C. G. JUNG: EMLÉKEK, ÁLMOK, GONDOLATOK

Feljegyezte: Aniela Jaffé

Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Különös könyvet jelentetett meg az Európa Könyvkiadó C. G. Jung: Emlékek, álmok, gondolatok című munkájának magyar fordításával. A sikeres Emlékezések sorozat újabb kötete több szempontból is kiemelkedő jelentőségű: 1. Egy olyan orvos, lélekkutató tudós önelemzését, önbemutatót tartalmazza a munka, aki erősen introvertált lévén alapvetően irtózott attól, hogy önmagát és életét a nyilvánosság elé tárja. 2. Ráadásul ez a nyilvánosság elé tárulás legmélyebb önelemzések, álmofejtések szintjén történik, s így a kiszolgáltatottság felmérhetetlenül megnövekszik. 3. A szerző már elmúlt 80 éves, amikor rászánta magát e munkára, kiváló tanítványa, Aniela Jaffé segítségével, és így kompetensnek tekinthető élete, fejlődésének áttekintésére. A mélylélektannal, analízissel foglalkozó legnagyobb terapeuták, kutatók nem mertek vállalkozni hasonló munkára, és ezért is egyedülálló e könyv.

A jungi mélylélektani irányzat Magyarországon nem eléggé ismert. Eltekintve az utóbbi évek során a Magyar Pszichiátriai Társaság Pszichoterápiás Szekcióján belül folyó ilyen irányú képzésektől, kutatásoktól, alig-alig akadt előzetesen 1-1 pszichoterapeuta, lelkész, kutató, aki ezen irányzatot elmélyültebben ismerte és a gyógyítási gyakorlatban használta volna. A több évtizedes lemaradás, amit a pszichoterápia hazai fejlődésében az 50-es és 60-as évek okoztak, e téren is ártalmasan hatott, s így a hazai és világviszonylatban tapasztalható érdeklődésnövekedés kielégítésének megindulása már sürgősen szükséges volt. Az irányzat szélesebb körű megismertetése szempontjából szerencsésnek mondható, hogy először e könyv jelent meg magyarul — eltekintve az 50-es évek előtt kiadott néhány, ma már alig elérhető kisebb munkától.

Egy igazi nagy lélekbúvár belső életét, kríziseit, fejlődését mutatja be a könyv. Nem könnyű olvasmány. Az extrovertált alkatú olvasó nehezen is tudja a jungi gondolkodás, átélés lényegét megközelíteni. Az introverzióra

képebbeket gyakran elbűvöli, fascinálja. Sokakra személyesen hat. Saját életük, legbensőbb életproblémáik rezonálhatnak rá, és kapnak ötletet, szempontokat, új perspektívákat. Műfaját nehéz pontosan meghatározni, talán nem is szükséges. Aniela Jaffé rövid bevezetése jól bemutatja a mű keletkezésének körülményeit, történetét. Jung kívánságára nem került be az Összes Művek sorozatába, mely tudományos munkásságát tartalmazza, jelezve ezzel is a munka szubjektív voltát.

A leírt emlékekből életszerűen követhetjük azt a folyamatot, ahogy az eszmélő kisgyermek a szülők, a család, az aktuális szociális környezet, az ősök hatásainak tapasztalatával való megismerkedés és küszködés során belső világában fejlődik, növekszik, kríziseken, ellentmondásokon, külső-belső harcokon és örömeiken keresztül. Azután látjuk a felnőtté érő férfi szellemi identitásának keresését, megtalálását és kibontakozását. A családi élet intimitásait diszkrecionális okok miatt Jung kerüli. Freuddal való nagy hatású egymásra találásukat, együttműködésüket, majd a szakítást is viszonylag röviden érinti csak. Jung, hogy saját önmegismerésében teljesen elmélyülhessen, szép szakmai karrier lehetőségét elhagyva, jelentős szociális izolációba vonul hosszú évekre. Az ekkor szerzett belső élmények meghatározóak lesznek további életére, tudományos fejlődésére. A mélylélektan kutatója az emberi lélek különleges tartományait is bejárja. Az álmok világa mind Freudot, mind Jungot intenzíven foglalkoztatta. Saját álmainak megértésével folytatott küzdelme, munkája izgalmasan tárja fel azt a folyamatot, ahogy az önismeret lélekismeretté alakul, ahogy a belső, mély élmények megértése a beteg ember megértését és gyógyítását segítő, gyakorlati koncepcióvá válik. Ezeken keresztül betekinthetünk abba a ritkán látható, különleges folyamatba, ami a terapeután belül ezalatt végbemegy.

Az egyes fejezetek csak fénycsóvák: részlegesen és futólag világítják meg Jung életének olyan fázisait, amelyeknek során az emberi lélek egy-egy ismeretlen, különleges területére tesz úttörő kirándulást. Csak homályosan, közvetve tudjuk felbecsülni azokat az óriási erőfeszítéseket és azt a szellemi teljesítményt, amelyeket például az alkímiával való elmélyült foglalkozás jelent, míg annak problémakörét mélylélektani szempontból feldolgozza és integrált értelmezését adja.

Talán egyik legközpontibb értéke Jung munkásságának az emberi pszichikum vallásos dimenziójának megragadása és tudományos megközelítése. Talán e téren kapta a legtöbb támadást is. "Jobbról" és "balról": az egyházak részéről és a materialista lélektan oldaláról egyaránt. A vallási dimenzió élményfogalmát Jung nem a hagyományos, köznapi értelemben használja. Ennek lé-

tezését nemcsak a materialista eszmékért lelkes emberek pszichés működésében és a különböző izmusok követőiben találja meg, hanem nagyon elkorcsosult változatokban is: a technikai civilizáció átlagemberének mammon-imádatában és azokban, "akiknek a hasuk az ő istenük". A könyv függelékében Aniela Jaffé szól néhány szót Jung családjáról, ami nagyon szerencsésen egészíti ki és teszi teljesebbé azt a képet, amit Jungról alkotunk. A glosszárium jó segítséget jelent azok számára, akik a jungi lélektan fogalmaival most ismerkednek. A könyvet Buda Béla utószava zárja, melyben Jung munkásságát igyekszik elhelyezni a mai lélektan tükrében.

Összefoglalva, a könyvben olyan embert ismerhetünk meg, akinek az emberi lélek a legigazibb valóságot jelentette és közelebb hoz bennünket Jung szellemi életének különös atmoszférájához. Ajánlható ezért a pszichoterapeutákon kívül azoknak az orvosoknak, pszichológusoknak, tanároknak, lelkészeknek, művészeknek és a szellemi kultúra iránti számos olyan érdeklődőnek, akiket az emberi lélek mélységeinek megismerése vonz.

Süle Ferenc

HELMUT THOMÄ—HORST KÄCHELE: A PSZICHOANALITIKUS TERÁPIA TANKÖNYVE. I. ALAPOK
MIET Pszichoterápiás munkacsoportja, Budapest 1987, 372 oldal

A könyv, ami a lelkes fordítói gárda (Blümmel Ferenc, Harmatta János, Szerdahelyi Edit, Szőnyi Gábor) munkája eredményeként a magyar olvasó kezébe kerül, saját hazájában rendkívüli sikert aratott, nemzetközi érdeklődést váltott ki, hamarosan angol nyelvre is lefordították. Alighanem hézagpótlónak találták. A nagyon alapos nyugatnémet analitikus kiképzés, mint ez a fajta kiképzés a világon mindenütt, jelentős részben a klasszikusok tanulmányozására épül. Csakhogy a lélekelemzés tudományában az utolsó évtizedekben sok minden változott, a metapszichológiai elméletekben éppúgy, mint a kezelés technikájában. A tanulónak, de a kész szakembereknek is mohó igényük lehetett egy olyan műre, ami a mai álláspontot közvetíti. Számunkra külön öröm, hogy az 1985-ben megjelent német könyv magyar fordítása nem évtizedek múltán jut el hozzánk, hanem mindössze két évvel követi az eredeti kiadást.

A "tankönyv" — az idézőjel nem véletlen — valóban egy csapásra a pszichoanalízis mai világába vezet el bennünket. Vitákkal és ellentmondó álláspontokkal teli világ az — különösen annak szemében, aki nem él benne folyamatosan. Thomä és Kächele az egyes fejezeteket úgy építik fel, ahogy egy-egy témáról szóló összefoglaló tanulmányokat szokás. A tárgyhoz tartozó Freud-

idézetekkel és azok kifejtésével kezdik, majd folytatják a későbbi nézetek ismertetésével, és így jutnak el a mai szemlélethez, miközben kérdéseket nemegyszer eldöntetlenül hagynak. Nincs ebben semmi csodáltnivaló. Ha valaki a fizika tudományának mai állásáról közölne ismereteket, valószínűleg hasonló jellegű könyvet írna. A történelmi kifejtés meg is felel Freud nézetének, aki szerint a pszichoanalízist is, akárcsak egy embert, akkor érthetjük meg igazán, ha fejlődésében szemléljük. Csakhogy, aki a legmaibb jelent akarja megragadni, amihez még távlatunk nincs, szükségképpen kissé kaotikus képet nyújt. A szerzők ezen úgy próbálnak segíteni, hogy vezérfonalat keresnek, amire az új szempontokat felfűzhetik. Ezt a vezérfonalat a pszichoanalitikus szerepének értékelésében találják meg. Véglegesen szakítanak azzal az idejélműlt felfogással, hogy a pszichoanalitikus valamilyen tükörfunkciót tölt be, neutrális magatartásával, az értelmezésekre szorítóköző intervencióival csupán visszatükrözi a páciensben zajló folyamatokat. A pszichoanalitikus kezdettől fogva alakítója a kapcsolatnak — azzal, ha nem nyilvánul meg, éppúgy befolyásolja az indulatátállítást, mint a megnyilvánulásaival. Ugyancsak szakítanak a freudi metapszichológia energetikai modelljével, mely a tárgykapcsolatokat elvileg az ösztönenergia elvezetésének szempontjából személte. Az ösztöntant magát ellentmondásos biológiai implikációi ellenére sem vetik el; elvetése eddig mindenkor a pszichoanalízis felhígulásához vezetett. Az objektkapcsolatok lélektani folyamata azonban semmiképpen sem felel meg az ösztönenergia-elvezetés biológiai mintájának — szociokulturális megalapozottságukon túl leginkább az állatok "attachment" viselkedésével állíthatók párhuzamba, amint ezt Bowlby kifejtette. (Hermann megkapaszkodás-elméletét, úgy látszik, nem ismerik, vagy nem tudták szemléletükbe beilleszteni, pedig szilárdabb biológiai alapját adja a tárgykapcsolatoknak, mint az "attachment", amit olyan fajoknál írtak le, amelyek az embertől a főemlősökhöz képest távolabb állnak.) Elvi álláspontjukból következik, hogy az analitikus kapcsolatban a személyességnek a tradicionálisnál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Párkapcsolatnak tekintik, amelyben mindkét fél jelen van saját problémáival. Sőt, egy "harmadik személy" — házastárs, család, biztosítóintézet, egészségügyi szolgálat — virtuális jelenlétével is mindig számolni kell.

Miután a szerzők az első fejezetben kifejtik elvi álláspontjukat, a pszichoanalízis jelenlegi problémáiról, a terápia kérdéseinek ismertetését — a szokástól eltérően, de logikusan — az áttétel és viszontáttétel tárgyalásával kezdik. Majd az egymást követő fejezetekben szólnak az ellenállásról, az álomfejtésről, az első interjú kérdéséről, a kezelés szabályai-

ról, az "Eszközök, utak és célok" c. fejezetben az értelmezés, rekonstrukció, ágálás, átdolgozás, befejezés problémájáról. Végül kísérletet tesznek arra, hogy a részleteken túlmenően a pszichoanalitikus folyamat egészét tegyék vizsgálat tárgyává. Az utolsó fejezetben a tudományelmélet mérlegére teszik a freudi "versenykérdést", ti. hogy a kezelésnek és a tudományos kutatásnak karöltve kell együtt haladnia. Nézetük szerint a terápia során nyert megfigyelések továbbra is tudományos felfedezések forrásai lehetnek, de nem közvetlenül, hanem egy adatfeldolgozó "harmadik személy" (intézmény) segítségével.

Amit a szerzők a pszichoanalitikus terápia modern szemléletéről közölnek, az egyrészt széles látókörű, sokrétű és informatív, másrészt viszont szövevényesebb és ellentmondásosabb annál, semhogy a recenzió a lényegét néhány sorban kiemelhetné. Az olvasó számára a sok új információból néhány modern szempont szűrődik le egyértelműen. A teljesség igénye nélkül — pusztán a példa kedvéért — megpróbálunk most néhányat csokorba kötni. Az ellenállás nem csupán a beteg pszichodimanikájából következik, az analitikus is részt vesz annak kialakításában. Az álomfejtés klasszikus módszere mellett, ami a vágyteljesítő funkcióból indul ki, az álom önábrázolásként is értelmezhető — ez C. G. Jungtól származó gondolat, ami talán személyes ellentétek miatt szorult háttérbe a freudi álomértelmezésben. Az első interjú diagnosztikai folyamatában a pszichiátriai betegségkategóriák szerepe másodrendű, a beteg alkalmassága, ill. alkalmatlansága sem abszolút döntő az indikáció felállításánál — figyelembe kell venni az adott esetben az analitikus alkalmasságát és a technika lehetséges módosításait is. A kezelés szabályainak ismertetésénél nagy teret szentelnek egy izgalmas gyakorlati kérdésnek: válaszoljon-e az analitikus a beteg kérdéseire. A kérdés válaszolatlanul hagyását vagy a formális visszakérdezést ("mi jut erről az eszébe?") általában nem tartják kedvezőnek. Természetesen azt sem, ha az analitikus személyes információkat közöl válaszában. Véleményük szerint a kérdést oly módon kell értelmezni, hogy azzal az analitikus folyamatot előbbre vigyük. Az analitikus kezelés befejezésének döntő kritériumát az önanalizáló képesség kialakulásában látják. Ha egy ilyen képesség kialakul, akkor a többi kritérium: a tüneti javulás, a strukturális változás, az objektkapcsolatok stabilizálódása és a pszichés instanciák közti jobb egyensúly relativizálható. A szerzők ismertetik a pszichoanalitikus folyamatmodelleket, de alapjában véve irreálisnak tartják azt az elképzelést, hogy a kezelés során a kisgyermekkorú fejlődési fázisok ismétlődnek meg. Réálisabbnak tartják a terápiás folyamatnak ún. "ulmi modelljét", amely szerint a kezelés minden időszakában egy probléma

áll a fókuszban, aminek megoldása után a terápia egy újabb gyújtópont felé halad. Az analitikus értelmezései függenek a terápia folyamatáról alkotott elképzelésétől — viszont a kezelés folyamata is függ attól, hogy az analitikus mikor mit értelmez.

Hasonlóan egyértelmű megállapítások azonban viszonylag kis számban emelhetők ki az egymással vitatkozó nézetek sűrűjéből. Az olvasó számára világos, hogy a szerzők milyen elvi alapról kritizálják a klasszikus pszichoanalitikus terápiát, valamint az is, hogy a továbbhaladást egy rugalmasabb, az analitikus szerepét és a pszichoanalízis párkapcsolat jellegét figyelembe vevő terápiás attitűdben látják. Egységes kép azonban erről a korszerű terápiás attitűdről nem alakul ki, sem arról, hogyan működik a gyakorlatban — ebben az igen gyér klinikai illusztrációk alig segítenek. Ezért Thomä—Kächele "tankönyve" elsősorban a képzett szakembernek nyújt gazdag információs anyagot, de — legalábbis hazai viszonylatban — nemigen segít a kezdőnek a mesterség alapjainak elsajátításában. A könyvet eszeizáló stílusa is nehéz olvasmánnyá teszi — sokszor inkább tanulmánykötetnek hat, mint tankönyvnek. A fordítók, a lektor (Szerdahelyi Edit) és a szakmai lektor (Hidas György) hősiiesen küzdenek a nehéz német mondatok átültetésével, hiszen a pszichoanalízis Freud utáni szakmai nyelvének még alig van magyar megfelelője. A magyar mondatszerkezet nehezen bírja el a német szakmai szöveg egy-egy mondatának fogalmi zsúfoltságát. Úgy tűnik, a fordítók több helyütt a szövegghűség mellett döntöttek a stílus magyarságának rovására. Aki azonban az olvasás bizonyos nehézségein átküzdötte magát és tudomásul veszi, hogy nem szokásos értelemben vett tankönyvet tart a kezében, maradéktalanul élvezheti egy olyan monográfia olvasását, mely felöleli a pszichoanalitikus terápia múltját és jelenét.

Vikár György

PORKOLÁBNÉ BALOGH KATALIN—SZÍTÓ IMRE—KALAMÁR HAJNALKA—SZISZIK ERIKA:
ISKOLAPSZICHOLÓGIA, 1—5. FÜZET

ELTE Pszichológiai Intézetének kiadványa, Bp., 1987.

(34, 44, 47, 45, 36 old.)

Régóta várták a pedagógusok, javasolták a pszichológusok az iskolai problémák belső, pszichológiai rendezésére hivatott iskolapszichológusi hálózat létrejöttét. Az elmúlt évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy az iskolák oktatási-nevelési gondjai nem csökkennek, hanem növekednek; a családi

szocializáció hiányosságai, a fokozódó társadalmi-gazdasági nehézségek egyre erőteljesebben jelentkeznek az iskolai élet vetületében is. A pedagógusok pszichológiai képzésének-továbbképzésének erősítése, reformjai ellenére a gyakorló pedagógusok sok nehéz, olykor megoldhatatlannak tűnő problémával küszködnek, s mindinkább igénylik a pszichológiai tanácsadást, segítségnyújtást.

A sürgető igény ellenére sokáig szinte semmi nem történt. Most "megtört a jég", az oktatásügyi irányítás felkarolta, támogatja az iskolapszichológia ügyét. Az ELTE BTK Társadalom- és Neveléslélektani Tanszékének irányításával 1986-ban kétéves kísérlet indult, amelynek keretében 30 iskolapszichológus kezdte meg működését Budapesten, Pest megyében, Debrecenben és környékén (20 általános iskolában, 7 gimnáziumban, 2 szakközép- és 1 szakmunkásképző iskolában).

A kísérlet célja, hogy megteremtse az iskolapszichológus hálózat továbbfejlesztésének alapját, kimunkálja e tevékenység szakmai, szervezeti, módszertani hátterét.

Mindezt az Iskolapszichológia című kiadványsorozat 1. számú füzetéből (Porkolábné Balogh Katalin—Szító Imre: "Az iskolapszichológia néhány alapkérdése") tudhatja meg az érdeklődő olvasó.

Az iskolapszichológia kialakulása, rövid története mellett a kiadvány elsősorban az iskolapszichológus feladatait, munkakörének leírását, a pedagógus és a pszichológus munkája közötti hasonlóságot, illetve különbözőséget taglalja. Megcélzott olvasói az iskolák vezetői és pedagógusai, akik "nem rendelkeznek semmiféle tapasztalattal, elképzeléssel arra vonatkozóan, milyen tevékenységi köröket társítsanak ezen szakterületekhez". Nekik kíván információt nyújtani az útmutató, s a szerzők szándéka szerint "remélhetőleg ezzel a tájékoztatással az együttműködés feltételeit kedvezőbbé tudja tenni" (i. m. 8. o.).

Az 1. számú füzet második részében a szerzők az iskolapszichológiának a társszakmákhoz való kapcsolódásait és elhatárolódásait fejtik ki.

A tanításhoz szükséges tanári készségek-kompetenciák felsorolása után az iskolapszichológus munkavégzéséhez nélkülözhetetlen attitűdök és készségek — javaslatszintű — megfogalmazására kerül sor. A szerzők szerint ez utóbbi szempontrendszerre úgy érdemes tekinteni, mint "rövidebb vagy hosszabb távon elérendő célra" (i. m. 26. o.), s mint amely készségek-attitűdök a speciális képzési eljárások és személyes tapasztalatszerzés mellett a szakmai működés közben is elsajátíthatók, illetve továbbfejleszthetők.

Hangsúlyosan fogalmazódik meg a Nevelési Tanácsadóban dolgozó pszichológus és az iskolapszichológus tevékenységének különbözősége. Amíg a NT-ban elsősorban egyéni, illetve csoportos terápia folyik (gyakorta a család bevonásával), addig az iskolapszichológiában a prevencióra helyeződik a hangsúly. Más a felmerülő problémák súlyossági foka és eltérő a beavatkozás módja is. Az iskolapszichológus a gyermekkel, illetve gyermekcsoporttal folytatott diagnosztikus-korrekciós munka mellett elsősorban a pedagógusok számára nyújtott konzultáción keresztül próbálja kedvezően befolyásolni az iskolai problémák megoldását.

A sorozat további kötetei már inkább a tevékenységet végző iskolapszichológusoknak szólnak (bár ez direkt módon nem fogalmazódik meg). Érezhető az a törekvés, hogy elméleti háttérrel és módszertani apparátust nyújtsanak a kísérletben résztvevőknek.

A 2. számú füzet Szító Imre munkája: "A tanulási stratégiák fejlesztése". A szerző a tanulási stílusoknak (reflektív--impulzív) egyszerű, érzékeltes felvázolása után a kognitív stratégia modern, Hunt-féle elméletét taglalja, majd egyszerűbb és bonyolultabb tanulási stratégiákat (SQ4R-technika, MURDER-program) mutat be. Az olvasóban itt felmerül a kérdés: kinek szánja a szerző munkáját — a pedagógusoknak vagy a pszichológusoknak?

Az ismertetett programok közül a MURDER-program, kidolgozói (Dansereau és mtsai) szerint is, főiskolások számára készült; azonban az iskolapszichológus hálózat tagjainak — mint láttuk — 2/3 része általános, 1/3 része középiskolában kezdte meg működését. Kérdés, hogyan adaptálhatók ezek a programok az általános és középiskolás korosztályra?

A sorozat 4. és 5. kötete, Porkolábné Balogh Katalin: "Készségfejlesztő eljárások tanulási zavarral küzdő kisiskolásoknak" és Kalamár Hajnalka: "Tíz alkalom (Tanulási zavarok korrekciójához kapcsolódó fejlesztő program tapasztalatai és lehetőségei)", a fenti szempontból egyértelműnek látszik. A fejlesztő programok az iskolapszichológus munkájának gyakorlati segítségét szolgálják. Az elméleti anyag színvonala, szakmai nyelvezete itt már határozottan kizárja azt, hogy az olvasók a pedagógusok lennének; a programok pedig — kiscsoportos jellegüknél, idő-hely igényüknél, vezetési módjuknál fogva — elsősorban a pszichológusok által alkalmazhatók. (Noha erre — mint Kalamár Hajnalka tanulmányából kiderül — a pedagógusok is felkészíthetők.)

Az iskola oldaláról "érintett" olvasó számára az iskolakezdés tanulási nehézségeit előrejelző és azokat korrigáló tevékenység jelentősége rendkívül nagy; az iskolapszichológus prevenciós tevékenységében ez az egyik legfontosabb terület. A kezdeti teljesítményzavarok és a hozzájuk társuló alacsony

önértékelés, a szociális pozíció romlása, majd a hibás kompenzáló viselkedés kialakulása-rögzülése a későbbi években beilleszkedési nehézségekhez, anti-szociális személyiségfejlődéshez vezethetnek.

A tanulási zavarokra utaló teljesítmény-, viselkedésjellemzők és teszt-eredmények ismerete lehetővé teszi a potenciális tanulási zavarral küzdő gyermekek óvodai fejlesztését, illetve a már beiskolázottak korai szűrését és korrekcióját. A korai tanulási nehézségek háttérében — mint azt Porkolábné dr. Balogh Katalin meggyőzően fejt ki — általában "a totális érzékelő apparátus" nem megfelelő szintje, a különböző percepciós funkciók kiegyenlítetlensége, a szenzomotoros rendszerek szükséges belső integrációjának zavara áll. A megoldás ezért olyan komplex fejlesztő program, amelyben a perceptuo-motoros funkciók fejlesztése életkorilag specifikus tevékenységeken keresztül történik. A komplex ráhatás fő területei: a mozgás, a testséma és a percepció fejlesztése. A tanulmány részletesen ismerteti ezeket a fejlesztő gyakorlat-sorozatokat, felhívva a figyelmet a hozzájuk társuló pedagógiai bánásmódra is.

Kalamár Hajnalka munkája a sorozat 5. füzete, amely a tanulási nehézségek korrekcióján belül (a kognitív szféra fejlesztése mellett) elsősorban a kisiskolások én-képének, önértékelésének fejlesztését célozza meg. Az írás tartalmazza a konkrét (10 alkalomra tervezett) program bemutatását, a lezajlott csoportfoglalkozások tapasztalatait, az ezekkel kapcsolatban felvetődő kérdéseket, módosítási javaslatokat.

A fejlesztő programot a szerző egy rákospalotai általános iskolában, első osztályos gyerekek csoportjában alkalmazta. A foglalkozásokon a gyerekeket tanító pedagógusok is részt vettek passzív és aktív módon (jegyzőkönyvezték az eseményeket, illetve bekapcsolódtak bizonyos közös játékokba, szervezésbe). A program végén megismételt iskolai teljesítményfelmérés nem hozott ugyan jelentős teljesítménybeli változást, de a gyerekek feladatkezelése, feladatteljesítésének módja, ritmusa megváltozott. Felesleges mozgásaik redukálódtak, hosszabban tudtak figyelni, jobban tudták az információkat kategorizálni. Megnőtt az önbizalmuk, kedvezően változott magatartásuk, s ennek következtében szociometriai státusuk is.

A tanulmány beszámol egy somogyi kis faluban, pedagógusok vezetésével szervezett hasonló program tapasztalatairól (itt a pszichológus levelező-konzultatív szerepet töltött be) és egy kisvárosban 4–5. osztályos tanulókból szervezett csoporttal, egy pszichológus vezetésével lefolytatott program eredményeiről-gondjairól is.

Az iskolapszichológus gyakran találkozik munkája során azzal az igény-nel, hogy a gondjaival hozzáforduló nevelőnek gyors, érthető, értelmezhető választ adjon. Ez a diagnosztikus szakasz lerövidítését igényli. A tanulóval kapcsolatos oktatási-nevelési nehézség feltárására szolgáló információrendszer elemei: az iskola belső szerkezetének, működésének, pszichés klímájának ismerete, a pedagógussal kapcsolatos ismeretek (szaktudása, módszerei, vezetési stílusa stb.) s végül magának a gyermeknek (áttételesen a családnak) az ismerete. Ez utóbbi információszerzést szolgálja (egyszerűsíti-gyorsítja) az olyan pszichológiai eszközöknek az alkalmazása, mint amilyeneket a sorozat 3. számú füzeté ad közre: a Kalamár Hajnalka által bemutatott CAT teszt, illetve a Sziszik Erika által ismertetett JEPQ személyiségkérdőív.

A Bellak-féle CAT iskolai alkalmazása mellett szól az, hogy a teszt viszonylag egyszerű, beszerzése olcsó, rövid idő alatt alapvető információkat nyújt a gyerekről, s a tesztfelvétel könnyíti magát a gyerekekkel kapcsolatos kontaktusteremtést is. A teszt értékelése is elég könnyen elsajátítható. Az eredeti (Bellak-féle) értelmezési kategóriák mellett a tanulmány ismerteti F. Várkonyi Zsuzsanna értékelőrendszerét, amely a motívumokat 4 fő faktorba (agresszió—szorongás—harmónia—kompetencia) csoportosítja. A szerző mindezt kiegészíti — saját vizsgálati tapasztalatai alapján — a 3. faktornál egy ún. "Jelenet" kategóriával, amelynek jelentése azonosulást nélkülöző, sivár helyzetjelentés.

A szerző tapasztalatai szerint a CAT teszt jól használható a tanulási zavarok diagnosztikájában is. Jellemzőek a tömondatokban jelzett történések, tapadás a tárgyak leírásánál, az "idill" kisebb arányú és a "jelenet" nagyobb arányú előfordulása, valamint gyakori az infantilis agresszió. A jegyzőkönyvi illusztrációk jól követhetővé teszik a szerző gondolatmenetét.

Viszonylag kevés a hazai gyakorlatban az olyan pszichodiagnosztikai eszköz, amely az iskolás korosztályra alkalmazható lenne. Az egyik ilyen jól hasznosítható eljárás az Eysenck-féle Personality Inventory (EPI) junior változata, a JEPQ, amelyet S. Eysenck, G. Kálmánchey és Kozéki adaptált és standardizált hazai viszonyokra. A JEPQ 7—15 éves kor között egyéni és csoport helyzetben is alkalmazható.

A kérdőív 86 kérdésből áll, amelyekre igen—nem válaszokkal kell felelni. Négy személyiség-dimenzió mérésére alkalmas; ezek: extroverzió—introverzió, neuroticitás, pszichoticizmus, hazugság. Az értékelés az alsókálánkénti pontérték-meghatározásból áll, amelyhez pontozási kulcs ad segítséget. Az alsókálánkénti pontérték összevethető a standard átlaggal és a szórással, s ennek alapján meghatározható a vizsgált személynek az adott dimen-

zióban való elhelyezkedése. A JEPQ jó kiegészítő eszköz lehet az exploráció, anamnézis felvételekor a problémák gyors kiszűréséhez. Ennek birtokában az iskolapszichológus hatékonyabban tudja kialakítani fejlesztő-korrekciós eljárásait, megtervezni a társas helyzetre vonatkozó beavatkozást.

Az Iskolapszichológia című kiadványsorozat eddigi füzetei betekintést engednek egy új, ígéretes pszichológiai szakterület kibontakozásába. Kíváncsian várjuk a folytatást, amely a diagnosztikus, ill. a tanulási nehézségek korrekcióját tartalmazó tanulmányok mellett várhatóan a pszichológusok iskolai elfogadásának tapasztalatairól, a pedagógusokkal való együttműködésről, az iskolai légkört befolyásoló törekvésekről, a nevelési problémák megoldását célzó módszerek alkalmazásáról is szól.

Keményné Pálffy Katalin

BRUNO BETTELHEIM: A VÉGSŐ HATÁR

Modern Könyvtár 570., Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 247 oldal

Elidegenedés, halálfélelem, patológia, trauma, erőszak. S mégis: a leg-humánusabb, legoptimistább lélektani munkák közül való, amelyből egy bölcs öreg tanító mély emberszeretete sugárzik.

A tanulmánykötet egyik első írása egy német koncentrációs táborról szól, amelynek a szerző maga is két évig volt lakója. Olvasásakor minduntalan Hegedüs Géza és Márai Sándor jutottak eszembe. Mindketten tudnak valami nagyon fontosat arról, hogy hogyan őrizheti meg az ember saját magát a legelvadultabb helyzetekben is. Ők a fasizmus éveit alatt a lelkük megmentéséért körülbástyázták magukat kultúrával. S e falak mindkettőjüket megmentették a kárhozattól. Bettelheim is várat épít, de ő a lélektani megfigyelés tudományából. S úgy tűnik, mindhárom építmény kiállta a legnagyobb próbatételeket is.

Az ember folytonosan, újra és újra arra kényszerül, hogy megküzdjön saját halálfélelemével. Amikor azonban az összes védekezési technika csődöt mond, akkor — a szerző elnevezésével élve — szélsőséges helyzetbe kerül, mint például a haláltáborok lakói.

Az ehhez való alkalmazkodás különféle típusait figyelte meg Bettelheim a privát, az egyéni és a tömegviselkedés szféráiban. Mint írja: "A szerző megfigyelése és adatgyűjtése a szélsőséges helyzetben kifejlesztett védelem sajátos típusának tekintendő." A privát viselkedés célja az, hogy amennyire csak lehet, óvja meg a személyiséget a dezintegrációtól. Ezek a magatartási formák általában az egyén korábbi életének érdeklődési területeihez kapcsol-

lódnak. Az a pusztá tény, hogy az agresszorok minden erőfeszítése ellenére képes a személy értelmes tevékenységet folytatni, jelentős mértékben növeli az önbecsülést.

A kezdeti sokkot viszonylag könnyen élték túl a politikailag képzett foglyok, mert öntudatukat növelte, hogy a Gestapo elég fontosnak tartotta őket ahhoz, hogy bosszút álljon rajtuk. Azok a középosztálybeliek viselték legnehezebben a traumát, akiket a politika nem érdekelt. Ők nem kételkedtek a törvények jogosságában, csak azt nem értették, hogy ezek miért éppen őket sújtják. Ezért "tévedésnek" nyilvánították elhurcoltatásukat. Amikor konfrontálódniuk kellett a realitásokkal, személyiségük dezintegrálttá vált.

A felsőbb osztályok tagjai nem alkottak külön egységet, de körülvették magukat középosztálybeli csoportokkal. Az arisztokrata foglyok pedig olyan hatalmas felsőbbrendűségi érzést formáltak ki, ami áthatolhatatlan volt.

Bettelheim saját magával kapcsolatban így ír: "A szerzőnek nincs kétsége afelől, hogy azért volt képes átvészelni a táborba szállítást és mindazt, ami ezután következett, mert rögtön a kezdet kezdetén meggyőzte magát, hogy ezek a szörnyű és megalázó élmények nem mint szubjektummal, hanem csak mint objektummal történnek vele."

A táborban élő emberekre általában is a kettősség volt jellemző abban az értelemben, hogy élesen kettéválasztották és amennyire csak tudták, szeparálták a táboron belülit az azon kívülitől.

A leginkább sokkoló élmények nem jelentek meg az emberek álmaiban, a fellelhető bosszú-okok is mindig viszonylag jelentéktelen dolgok voltak.

A továbbiakban a szerző az alkalmazkodás formáit és a regressziós jelenségeket elemzi. A szidás, pofozás, rángatás a gyermekkori kiszolgáltatottságra emlékeztette a foglyokat, s ezért gyermeki viselkedés- és reakcióformákat hívott életre.

A következő tanulmány a skizofréniáról mint a szélsőséges helyzetekben való reagálásról szól; valamint a szerző párhuzamot von a haláltáborokban történtek és a gyermekkori autizmus okai között.

Bettelheim a fenti pszichológiai megfigyeléseiből levont következtetéseket és eredményeket az általa alapított Orthonegikus Iskolában terápiás módszerként alkalmazta, ahol minden esetben a legfontosabb kérdésre kereste a választ, nevezetesen arra, hogyan juthat túl az egyén saját erejéből a traumatizálódáson. Ugyanis, hogy azonos környezeti hatásra miért reagálnak más és másféle módon a gyerekek, azt csak akkor érthetjük meg, ha észrevesszük, hogy bizonyos választási szabadságuk van, amikor válaszolnak az őket ért hatásokra. A gyermekkori skizofrénia lélektani okát a szerző abban látja, hogy

a fiatal ember úgy érzi, állandóan szélsőséges helyzetben él: "teljesen védtelenül a halálos fenyegetésekkel szemben, a saját, érthetetlen szeszélyeik által motivált, érzéketlen hatalmak kénye-kedvének kiszolgáltatva, megfosztva minden intim, pozitív igényt kielégítő személyes kapcsolattól".

Bettelheim nevelési elveinek kulcsa — mint azt a következő tanulmányból megtudjuk — a szigorú, fegyelmezett, a szeretet elvesztésének félelmén alapuló oktatási és nevelési rendszer. A legfontosabb célnak tartja a fejlett Felettes-Én kialakítását, a realitáselv diadalmaskodását az örömev felett. Mint írja: "a szorgalom, az összpontosítás és a kitartás korántsem a pusztán önérdek folytán jön létre, ahogy hinni szeretnénk, hanem egy irracionális Felettes-Én keltette szorongás miatt".

Az eredményes tanulás lényege ugyanis az, hogy az egyén felismerje, hogy a jelenlegi erőfeszítés majd a későbbiekben hozza meg gyümölcsét, vagyis hogy fel tudja adni az azonnali kielégülés iránti igényét.

A szerzőnek először az volt a meggyőződése, hogy a Felettes-Én mind a fiúk, mind a lányok esetében az apával való kapcsolatból származik. A későbbiek során azonban revideálta álláspontját, amikor alaposabban megismerkedett az izraelita kibuc közösségekkel. Ekkor már úgy látja, hogy a Felettes-Én kiépítésére a közösség is képes.

A kötet következő tanulmánya az agresszióról szól. Ebben Bettelheim lezögezi: "Mindaddig nem tudunk értő módon foglalkozni az erőszakkal, amíg nem vagyunk készek az emberi természet részeként látni." Hibás tehát az az eljárás, amikor gyermekeink előtt azt a látszatot keltjük, hogy agresszió nem létezik. A szerző remek példája: az iskolai olvasmányokban sohasem fordul elő, hogy egy gyerek éppen dühös az apjára, sohasem verekszik és még véletlenül sem csapja földhöz a fizikakönyvét. Így azután az agresszív indulat keletkezésének és megoldásának mikéntjéről semmit sem tanítunk meg gyermekeinknek, s azt a látszatot keltjük, hogy leghelyesebb, ha konfliktus nélkül élünk.

A szerző — alátámasztván azt az álláspontját, hogy a gyors és jó, vagyis eredményes tanulásnál is bizonyos dühöt vezetünk le —, érdekes kísérletről számol be. Kiderült, hogy azok a gyerekek, akik a hagyományos módszerrel képtelenek voltak megtanulni olvasni, egycsapásra jelentős előrelépéseket tettek, ha érzelmi töltésű szavakon kellett az olvasást gyakorolniuk. Mint például: "tűz, kés, vágni, összeütközés, lőni, ölni, ütni, harapni, fogak, harcolni, börtön, kiabálni, üvölni".

"Érdekes tehát tudni, hogy a gyerekek a "nem kellemes" és az "ijesztő" szavakat sokkal gyorsabban és tartósabban tanulják meg, mint akár a maguk választotta "kellemes szavakat"."

A hetedik tanulmány a várostervezés pszichológiai kérdéseit tárgyalja. Ebben Bettelheim megállapítja: mind a túl kevés, mind a túl sok tér károsan hat az emberre. De Lauwe-t idézi, aki szerint ha a személyenkénti tér 9-10 m²-nél kisebb, megduplázódnak a társadalmi és fiziológiai patológiák. Ám e patológia akkor is növekszik — ha nem is ilyen mértékben —, amikor a személyes tér 14 m² fölé emelkedik. Ezzel szemben a szerző az Orthogenikus Iskolában úgy találta, hogy a gyerekeknek a 16 m²-es tér volt az ideális.

A lakótelepi toronyházas építkezéssel kapcsolatban azt írja, hogy a házak közötti üres terek ugyan lehetővé teszik, hogy a lakások fénnel és levegővel legyenek körülveve, de annak az alapvető funkciónak, hogy a benti tér meghosszabbításai legyenek — nem tesznek eleget.

A gyerek azért mászik fel egy játszótéri szerre, hogy onnan diadalmasan letekintsen. Homokvárat is azért épít, hogy uralja vele környezetét. De ha feltekint a toronyépületekre, törpének érzi magát, bármilyen magasra mászott is fel, vagy bármilyen nagy homokvárnak is az ura. Ezért nem használják ki az emberek az ilyenfajta házak közötti tereket, hiszen a felnőtt és a gyerek egyaránt azt tapasztalja, hogy: "Ez a tér becsapta őt, megfosztotta attól a felfokozott éntudattól, amire vágyott ... és csak még inkább megerősíti az emberben azt az érzést, hogy reménytelen erőfeszítés egyéni eredményekkel a létezését kinyilvánítania a toronyházak árnyékában."

A szerző a fejezet további részében az iskolák építészeti baklövéseit ostromozza, amiből kiderül, hogy a folyosók nem csak nálunk "bosszantóan hosszúak", és alkalmatlanok a két óra közötti pihenésre, s hogy az éttermek máshol is "etetőgépek".

A következő két fejezet az öndestrukcióról, az önmagunk ellen fordított agresszióról és az elidegenedés kontra autonómia problémáiról szól. Ezzel kapcsolatban a szerző kulcsgondolata az, hogy amennyiben az ember érzi, tudja, tapasztalja, hogy képes befolyásolni környezetét, hatással van az őt körülvevő világra, akkor reménye van egészséges és célokban bővelkedő élet kialakítására. Ezt a problémát már a csecsemőkortól eredezteti, s ezt írja: "Az órára beosztott, mesterségesen kijelölt etetési idők dehumanizálják a csecsemőt. ... Amikor a csecsemő mosolyára az anya mosollyal válaszol, már az is az autonómia felé vezető úton indítja el, mert úgy érzi: "Nem mindegy, hogy mit csinállok." És megfordítva: ha gyakran tapasztalja, hogy a saját cselekedetei — sírás vagy mosolygás — nem számítanak, ez elindítja az elidegenedés felé vezető úton."

A szexuális forradalomról szóló fejezetben Bettelheim elemzi az e téren bekövetkezett változásokat, s a növekvő egyéni felelősség kérdését tárgyal-

ja. Ez egyenesen átvezet a zárótanulmányhoz, amely a magánélet jogairól szól. A magánélet iránti fokozott igény viszonylag friss élmény az emberiség történetében. Megváltozott azoknak a dolgoknak a tartalma, amelyeket titokként kezelünk. Ma leginkább az érzelmi életünket leplezzük a külvilág elől. A szerző találóan fogalmaz, amikor így ír: "Mindannyian csapdában vagyunk, mert mást mond a saját erkölcsünk és mást a társadalom arról, mi maradjon titokban és mi nem. Tehát végül mindannyian kettős morál szerint tevékenykedünk. ... Elképzelhető, hogy a privát és a nyilvános szférával kapcsolatos jelenlegi dilemmánk mélyén ... az a komoly és megoldatlan belső konfliktus rejtőzik, hogy nem tudjuk, mi a jó és mi a rossz."

Bettelheim a magánélet iránti igényt jelenleg túlzottnak tartja, mert — szerinte — a szülői generáció talán túlságosan is messzire ment a privát szféra megteremtése és kierőszakolása terén. A ma fiataljai között azt tapasztalja, hogy ismét a közösség előtt folyó életet próbálják feltámasztani. A szerző reméli, hogy ebből e kettősségből majd egészséges egyensúly fog kibontakozni, s talán a következő generáció képes lesz arra, hogy olyan magánélet-modellt hozzon létre, amelynek alapja nem az elfojtás.

Feuer Mária

EGY ÉVKÖNYV MARGÓJÁRA

A Heim Pál Gyermekkórház—Rendelőintézet Mentalhygieniai Osztálya és a Budapesti Gyermekideggondozók Jubileumi Évkönyve 1958—1988

Heim Pál Gyermekkórház—Rendelőintézet Mentalhygieniai Osztálya és a Magyar Pszichiátriai Társaság Gyermekpszichiátriai Szekciója, Budapest, 1988. 118 oldal

A Heim Pál Gyermekkórház—Rendelőintézet Mentalhygieniai Osztálya és a budapesti gyermekideggondozók 1988-ban ünnepelték fennállásuk 30 éves évfordulóját. Az Osztály elődje, a Fővárosi Központi Gyermekideggondozó Intézet és a szakmai irányítása alá tartozó hálózat 1958-ban alakult meg, dr. Schnell János vezetésével.

A jubileum alkalmából az OIE előadótermében rendezett nagygyűlésen, 1988. október 21-én már kapható volt a kis példányszámban nyomtatott Jubileumi Évkönyv. Cikkeinek, tanulmányainak egy része ott előadásként is elhangzott.

Az Intézet történetét a kezdetektől 1970-ig — Schnell János nyugdíjba vonulásáig — Bánlaky Éva; 1970—1982-ig akkori vezető főorvosa: Brunecker Györgyi; az 1982-től napjainkig terjedőt Buczkó István tanulmánya foglalja össze.

A történeti áttekintés első része az alapítás tízéves évfordulójára megjelent évkönyv anyagára támaszkodik, amelyben Schnell János ír szakmai életútjáról, a "preventív lelkiegészségvédelmi munkában" kifejtett erőfeszítéseiről és eredményeiről: a Ranschburg Pál alapította és hagyományait folytató Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratóriumban, majd az ebből alakult Gyermeklélektani Intézet élén.

Személye és szerteágazó munkássága teremt kapcsolatot e korábbi intézmények és a későbbi gyermekideggondozók között. Nem töretlenül. Az 1945-ben országos hatáskörűvé vált Intézetet 1949–50-ben átszervezték, "alapító igazgatóját elmozdították, majd nyugdíjazták".

Schnell János iskolai idegszakorvosként helyezkedett el, s "ebben a reménytelennek tűnő helyzetben sem adta fel addigi célkitűzéseit, és a pszichológiailag is megalapozott mentalhygienés munkának intézményes bevezetésére" törekedett. "Széles körű meggyőző tevékenysége és a vezetésben bekövetkezett szemléletváltozás következtében 1957. december 9-én megbízást kapott a Fővárosi Gyermekideggondozó Hálózat megszervezésére. E megbízás alapján az öt Fővárosi Iskolaszakorvosi Rendelőintézet idegszakrendeléseinek átszervezéséből jött létre az egységes Fővárosi Gyermekideggondozó Hálózat.

Az öt körzeti gondozó — 1. József utcai, 2. észak-pesti, 3. kelet-pesti, 4. dél-pesti, 5. budai gyermekideggondozó — a főváros 4-5 kerületét látta el, helyileg mindegyik az iskolaszakorvosi rendelőintézetben maradt."

A központ "hőskorát" a VIII., József u. 47. kis földszintes épületében élte, ahonnan 1968 decemberében költözött a tágasabb jelenlegibe, a már ott működő Gyermekszívbeteg-gondozóval és Gyermektüdőgondozóval közös Rosenberg házaspár utcaiba. Egyidejűleg neve is megváltozott: Gyermek-mentalhygieniai Központ lett. 1969-től a mentalhygieniai rendelés mellett — második műszakként — itt kapott helyet a főváros epilepsziás gyermekeinek gondozása, amit az osztály jelenlegi főorvosa szervezett, s akkor még önálló Epilepszia Részlegként vezetett. Az egészségügyben lezajlott integráció során került a központ 1977-ben szervezetileg is a Heim Pál Gyermekkórház kötelékébe és nyerte el mai nevét.

A Jubileumi Évkönyv első részében egykori József utcai munkatársak idézik fel az alapító "patriarchális", "tekintélyt parancsoló" alakját és a teamben szerveződött munkastílust. Gyurkovics Tibor írja Schnell Jánosról: "Az emlékezet előhívó lemezén különlegesen szép férfi áll. Magas, sudár, elegáns. Tartása van. ... Elszántság, erő — ez árad a férfiból. És valami, a zakó alól is kibukó nyugtalanság. ... Az új kis Intézményen, a Központi Gyermekideggondozón... végiglobogott a folyosón, viharzott mögötte a kabát, a

köpeny, a falak, az ajtók. Lendület volt benne és meg nem állás. Csak ezzel tudta elérni, hogy a hálózat kiteljesedjen. Roppant szervezőképességével összefogta a fővárosi ideggondozói munkát... Úgy éreztem, két ember lakik benne. Egy, aki ideges szemrágásokkal és belső vívódásokkal megtervezi nagyszabású akcióit, és egy, aki fölkel és végrehajtja a megbízatást." A szervezőképességet és fáradhatatlan munkabírást emeli ki Hódosi Rezső is: "Dr. Schnell János tanár úr, a munkatárs és szervező" című visszaemlékezésében.

"Néptanító, gyógypedagógus, pszichológus és elmeorvos voltam, úgy éreztem, ennek a négy elemnek az ötvözetéből talán lehet valami újat is alkotni" — idézi Schnell Jánost Torda Ágnes "Schnell János helye a gyógypedagógiai pszichológia gyakorlatában" című előadásában. Ebből az "ötvözetből" formálódhatott az átfogó mentalhygienés szemlélet: megelőző, terápiás, utógondozó és tudományos, ismeretterjesztő munka. Ennek szervezeti és módszertani modelljét az egykori Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratórium mellett működő Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó tevékenységét bemutatva vázolta az előadó.

A team-munka a gyermek-ideggondozóban — tudjuk meg Gerő Zsuzsa "József utcai imprinting" című dolgozatából — orvospszichológus—szakvédőnő egymást kiegészítő együttműködésében valósult meg. Schnell János — így tűnik a visszaemlékezésekből — a napi munkában nem vett részt. "Patriarchális vezetési stílusa", s az őt körülvevő "otthonosság" légkörében a team mindennapi munkája Ballay Judit főorvos körül szerveződött. Az ebben a teamben és Polcz Elaine játékszobájában szerzett benyomások imprintinggé vált tartalmairól: a páciens minden megnyilvánulást figyelő és ezeket "elfogulatlanul az egészbe illesztő" munkamódról, a kisgyermek ritmusára hangulódás készségének kialakulásáról, a "mindenkori beteghez igazított módszerre" találás örömeiről: a gyermekpszichológussá válás "egész életre szóló elkötelezettségéről" szól Gerő Zsuzsa szép dolgozata.

Ma már minden gyerekpszichológus diagnosztikus és terápiás eszköztárához hozzátartozik a Világ és a Bábteszt. Meghonosítása és kimunkálása a József utcai rendelőben Polcz Elaine nevéhez fűződik. Ennek történetét: "Játékdiagnosztika és játékterápia — szabálytalan jegyzetek pszichológiai alkotómunkához" címmel tárja az olvasó elé.

A Rosenberg házaspár utca új fejezetet jelentett az osztály szakmai profiljában. A Fővárosi Gyermek-Epilepsziagondozóval történt integráció és szoros együttműködés megteremtette a "minimális idegrendszeri sérülések diagnosztikájának finomítását" célzó többéves kísérleti munka alapját. A 70-es évektől kezdődően a vegyszerekkel és gyógyszerekkel visszaélő fiatalok és a

szuicid kísérletet elkövetők számának növekedésére az osztály új feladatot vállalt magára: a veszélyeztetett fiatalkorúak gondozását. Az itt folyó pszichológiai munkáról Bergmann Erzsébet, a pszichológiai személyiségkép kialakításához ajánlott szempontokról Csirszka János közöl rövid összefoglalást.

Az egykori körzeti gyermek-ideggondozók — ma területi gyermekkórházakhoz integrált rendelőintézetek — története és tevékenysége is a második részben kapott helyet. A Délpesti Gyermekideggondozó munkájáról Székely Ágnes, a Keletpestiéről Semsey András, az Újpestiéről Sebestyén Szilvia, a Budai Gyermekkórház—Rendelőintézet Gyermekideggondozó munkájáról Okrona Erzsébet és Szirmay Sándor számol be. Időközben a gyermek-ideggondozók száma kettővel gyarapodott: 1968-ban megalakult a Madarász utcai Gyermekkórház Neuro-Pszichiátriai szakrendelése, és 1972-ben a XI. kerületben kezdte meg működését új gyermek-ideggondozó. Előbbiről Krisztián Ágnes, utóbbiról Dobó Magda tollából olvashatunk.

A hajdani iskolaszakorvosi rendelők egy-két szobáját kinőve, a jelenlegi gyermek-ideggondozók és szakrendelők kedvezőbb feltételek között, megnövekedett pszichológusgárdával és nagyobb szakmai felkészültséggel látják el a növekvő forgalom támasztotta igényeket.

Miskolczi Orsolya "A Fővárosi Gyermekideggondozók jelenlegi helyzete a szám adatok tükrében" c. összefoglaló tanulmányából szembetűnő és elgondolkodtató adat, hogy — még ha szigorúbbak is a gondozásba vétel kritériumai — nő a vizsgálaton csak egyszer megjelent és gondozásba nem került gyermekek száma. Összefügghet ez a gyermek-ideggondozókban dolgozó védőnők (családgondozók) csökkenő számával?

Kiszely Katalin a gyermek-ideggondozók jelenéről és jövőjéről szólva a megelőző és gyógyító munka hatékonyságának növelését az egészségügyi, szociális és oktató intézmények munkájának összehangoltabb együttműködésében látja, az ideggondozón belül a gyermekpszichiáterek számának növelésében és a speciális feladatokra (pl. deviánsok gondozására) kialakított kisebb teamek szervezésében.

Az Évkönyv korlátozott terjedelme miatt csak néhány esettanulmány, terápiás kérdésekkel foglalkozó cikk kapott helyet a harmadik részben. Balogh Ildikó egy asztmás serdülő lány pszichoterápiájának részletét mutatja be, Hegybíró Béláné és Szirmay Sándor a gyermekkori magányosságra figyelt fel, Tarkovác Ágnes a szülő—gyerek kapcsolat zavarainak megfigyelését írja le dadogó gyerekek és szülők közös csoportjában. Fohn Márta serdülő- és adolescenskorúak terápiájában a gyógyszeres kezelés és a pszichoterápia kombinációját látja eredményesnek.

Végül a Mentahygieniai Osztály volt és jelenlegi munkatársainak jegyzéke segíti a tájékozódást a gyermek-ideggondozók múltját bemutató és a jelent is felvillantó Jubileumi Évkönyvben.

Ladócsy Mária

JEAN PIAGET: A VISELKEDÉS MINT A FEJLŐDÉS HAJTÓEREJE

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 157 oldal

Jean Piaget, a kognitív fejlődés pszichológiájának legkiemelkedőbb kutatója életének utolsó szakaszában fiatalkori szakterületéhez — a biológiához — tért vissza. E művében nem a gyermek, hanem általában az élőlények viselkedésének evolúcióját vizsgálja. A két szaktudomány közötti ingázást megkönnyíti a szerző alapkoncepciója, a "genetikus episztemológia". Ez a fogalom azt jelenti, hogy Piaget-t nem az élőlény és nem a külvilág tárgyainak változásai, hanem a kettőnek a kölcsönhatása érdekelte.

Mindkét területen érvényesíteni tudta a homeosztázis koncepcióját, az egyensúlyra törekvés és a különböző egyensúlytalansági állapotok nyomán követését.

Az evolúciót a viselkedésben tartja tanulmányozhatónak. Viselkedésen olyan cselekvések együttesét érti, melynek célja a külső környezetre való hatás, hogy annak állapotát módosítsa vagy saját helyzetén változtasson a környezethez való viszonyának módosítása érdekében. A viselkedés evolúciójában az egyensúlyi és egyensúlytalansági állapotok fő tényezőiként az asszimilációt és akkomodációt mint alapvető alkalmazkodási formákat tekinti. Ez utóbbi folyamatokat a szervezet külső környezettel való fiziológiás kölcsönkapcsolataira és magukra a viselkedési formákra egyaránt alkalmazhatónak tartja. A viselkedés szintjén asszimilációnak nevezi a tárgyaknak a tevékenységi sémákba való integrálását. Az akkomodáció ezzel szemben a gazdagodások forrása, amelyek nem szüntetik meg a megelőző viselkedési formákat, hanem alrendszerek kialakításával differenciálják azokat.

Az asszimiláció fogalmát e munkájában Piaget tovább differenciálja. Ezen belül különösen a fiziológiai és a viselkedési formákra jellemző asszimiláció megkülönböztetése figyelemre méltó. A szerző szerint míg az előbbi egyszerű ismétlésekben zajlik le, anélkül, hogy a megelőző fázisokra hivatkozna, addig az utóbbi olyan memóriát hoz létre, amely megszokszorozza a kapcsolatokat és hozzájárul növekedésükhöz.

Piaget könyvének célja az, hogy kritikus szemmel vizsgálja meg azokat a különböző koncepciókat, amelyeket a viselkedésnek az élet fejlődése általános folyamatában játszott szerepe alapján alakítottak ki. Ezen belül csak azokat a hipotéziseket kívánja elemezni, amelyek a viselkedésnek a fejlődés mechanizmusában betöltött szerepével foglalkoznak.

Lamarck és az újdarwinisták doktrínáját két szélsőséges álláspontnak tekintik. Lamarck a környezet új "szokásai" által előidézett viselkedésváltozásokban látta minden variáció forrását, amely a szerzett jellemvonások öröklődése útján rögzül. Az újdarwinizmus szerint viszont az új genotípus a véletlen változások eredménye, és adaptációs jellege csak a természetes szelekciót követően jelentkezik.

Piaget érezhetően szimpátiát tanúsít a pszichológus Baldwin koncepciója iránt, aki — szemben a lamarckizmussal — figyelembe veszi az ontogenezist és az individuális viselkedést is, és aki az új genotípusokat előkészítő alkalmazkodási formák nagy részét az ontogenezisben megjelenő kezdeményezésként értelmezi. Hiányolja azonban, hogy Baldwin nem tudja meggyőzően interpretálni a fenotípusnak a genotípussal történő helyettesítését.

Az etológia fejlődésének jelentőségét — a vizsgált téma szempontjából — Piaget abban látja, hogy mindinkább sikerül a viselkedés jelentős szerepének bizonyítása. Az etológusok felismerték, hogy a viselkedés nemcsak a fejlődés alárendelt tényezője, hanem annak egyik meghatározója is. Bírálja ugyanakkor az újdarwinizmushoz hű etologistákat egyebek között abban a vonatkozásban, hogy csak a szelekció területén tulajdonítanak a viselkedésnek evolutív szerepet, még az örökletes variációk kialakulása esetében is.

A viselkedés kibernetikai megközelítésének képviselői közül a szerző a Waddington-féle doktrína két központi aspektusát tartja különösen elemzésre méltónak. Ezek közül az első abban nyilvánul meg, hogy az organizmusok "megválasztják" környezetüket, és e szelekciós folyamat egyfajta kölcsönösséget hordoz magában. Másik oldalról a környezet hatása favorizálja a szervezet változását, amelyek megfelelnek a kiválasztott körülményeknek, és eltávolítják az alkalmazkodásra képtelen változatokat. Ily módon a fenotípus a genom válasza a környezet ingereire. A szelekció folyamatáért a genotípus felel, miközben a szelekció csak a fenotípusokra vonatkozik. Ez a felfogás közel áll a Baldwin-féle koncepcióhoz, de azzal a lényeges kiegészítéssel, hogy a szelekció a "génkontroll" hatása alatt működik.

Piaget elfogadja Waddington új génkombinációinak fogalmát, de leegyszerűsítésnek tartja azt a feltételezést, hogy a gén "gépezete" egyszerű természetes szelekcióval képes lenne bármilyen környezeti hatást reprodukálni.

Piaget szerint az "epigenetikus tartomány" változása nem a szelekciónak mint olyannak tulajdonítható, hanem a külső környezet hatásának, de olyan mértékben, amennyire az megfelel a gének természetének. Ezzel kiegészíti a waddingtoni modell mindenhatónak tűnő genomját a környezeti hatások hangsúlyozásával.

A műben szerepet kap az ösztönök problematikája is. E fejezetnek már a címében is "pszichológiai spekulációnak" nevezi a szerző saját és mások elgondolásait. Ennek indoklása, hogy laboratóriumi úton "soha nem láttunk új 'ösztönt' kialakulni" — írja Piaget (108. o.). Hinde óvatos megközelítését vallja magáénak, mely szerint az ösztönt egy fajra jellemző tevékenységi formák jellemzik. Ez kapcsolatot tételez fel a veleszületettséggel, de anélkül, hogy ezt előre pontosítani lehetne.

A mű összefoglaló fejezetében egyértelműen kifejezésre jut a szerző azon álláspontja, hogy a fejlődés hajtóereje a viselkedés, mivel sajátja az, hogy állandóan meghaladja önmagát, és így működik az evolúció hajtóerejeként. Piaget így eljut ahhoz a következtetéshez is, hogy a viselkedés vontta maga után a filogenezis folyamán a makrofejlődés morfogenetikai módosulásait. Tényekkel bizonyítja, hogy az idegrendszer és viselkedés evolúciójának kapcsolatán belül a kezdeményezés mindig a viselkedésből indul ki, amelyhez az idegrendszer biztosítja az eszközöket. Bár nem zárja ki, hogy előfordulhatnak bizonyos véletlenszerű evolatív variációk (vö. neodarwinizmus), de a könyvben is elemzett adatok alapján bizonyítottnak látja, hogy az új viselkedési formák kialakulása nem függhet a véletlen genetikájától. A viselkedési formák kialakulása kettős — külső és belső — teleonómiáknak alárendelt. Ez hatást gyakorol minden új formáció kezdetétől fogva anélkül, hogy utólagos szelekciók egyszerű eredménye lenne. Ez azonban nem jelent visszatérést a lamarcki téziszhez, miszerint "a funkció hozta létre a szervet". Piaget e szempontból kitűzött céljának megfelelően, megkülönbözteti az adekváció-szelekciót a túlélés szelekcióitól, és "megmagyarázza az előzőt a belső és epigenetikus környezet szelektív hatásainak segítségével, amikor ezt a külső környezettel való kölcsönkapcsolatoknak tulajdonítható fenotipikus tulajdonságok módosítják" (154. o.).

Jean Piaget utolsó könyve főként a filogenezis értelmezéséhez járult hozzá, de mindvégig érzékelhető e munkában is a szerző humán-episztemológiában végzett kutatások alapján kikristályosodott fogalomrendszerének következetes alkalmazása.

Salamon Jenő

FRANK J. SULLOWAY: FREUD, A LÉLEK BIOLÓGUSA — TÚL A PSZICHOANALITIKUS
LEGENDÁN

Gondolat, 1987.

A Freudról és a freudizmusról kialakított kép, továbbá az a szerep, amit a bécsi tudós és a pszichoanalízis betöltenek a magyar szellemi életben — szakmán belül és kívül egyaránt — még ma is számos torzítás nyomát viselik magukon. E torzítások egyik csoportja a "pszichoanalízis legenda" címkével jellemezhető, és mindenhol, ahol a tanok terjedtek, fölfedezhető. Másik csoportja a sajátos szovjet típusú fejlődésből vezethető le. A két okcsoport nem egyszerűen egymáshoz adódva, hanem egymással kölcsönhatásban teremtette a mai helyzetet.

A magyarországi viszonyok, és azon belül a magyar pszichológia alakulása 1945-től a 60-as évek közepéig közismert. E hosszú, Cseh Tamás szavaival "szűk levegőjű" időszakban az egész magyar szellemi élet pályája mellékvágányra került. Egyre inkább eltávolodott az ún. európai fejlődési iránytól, s ütköztek ki rajta mind jobban az ún. közép-kelet-európai jellegzetességek. Így a tudás mennyisége, ami Freudról, illetve a pszichoanalízisről a "művelt laikusok" birtokába jut(hat)ott, időben a mához közeledve — az utolsó néhány évet leszámítva — csökkenő tendenciát mutat (lásd Erős Ferenc: Check-point Sigmund — avagy a Freud-szenáriók c. cikkét, melyben megtalálható Freud magyarul megjelent műveinek bibliográfiája. BUKSZ, 1989. december). Az a tudás pedig, ami végül is birtokába került diplomásainknak, jórészt közvetett, így-úgy torzított formában jutott célba. A szakmai károkat tekintve pedig elmondható, hogy a pszichológiát sújtó hosszú szilencium, illetve az ideológiai nyomás nyomorító súlya miatt a pszichoanalízis nálunk nem nézhető szembe a természetesen jelentkező újabb irányzatok iskolák értékelő bírálataival, új utakat megnyitó alternatíváival. Így a pszichoanalitikusok — akik az 50-es években okkal érezhették magukat számkivetett üldözötteknek — a mártírok erkölcsi fölényével, a progresszió zászlóvivőiként bújhattak elő szellemi menedékhelyeikről, pedig közben történt egy s más a világban, ami a pszichoanalízisre is frissítőleg hatott.

E bevezető hivatott súlyt adni annak az önmagában súlytalan állításnak, hogy a tárgyalt könyv nagyon hasznos olvasmány!

A könyv több mint tíz éve született. Írója arra vállalkozik, hogy a Freudról, a pszichoanalízisről, a pszichoanalízis történetéről kialakult pontatlan, sok tekintetben valótlanra torzult képet pontosabbá, valóságosabbá tegye. Kiderítse a torzítások okait, körülményeit, keletkezési mechaniz-

musait. Olyan ez, mint egy izgalmas kirakósjáték. Tények, összefüggések tá-
rulnak fel, a kép egyre több részlete válik hitelessé.

Sulloway két tézist állít fel:

— Freud az évek során titkos biológus lett, s a pszichoanalízis így rej-
tett biológia. (Azaz, hogy Freud biológus voltát, illetve a pszichoanalízis
biológiai gyökereit, kapcsolatait módszeresen eltitkolták.)

— A Freudról kialakított kép: "hősmítosz".

A könyv tehát nem életrajzi mű, bár természetesen sok életrajzi adat,
utalás található benne.

Nem az elmélet teljes ismertetése, bár annak több lényeges pillére bemuta-
tásra kerül. Talán csak a tudattalanra, a pszichikum szerkezetére és a terápiára
vonatkozó freudi elképzelések azok, amelyek hiányolhatók a könyvből. E hiányok
miatt szellemi életrajznak sem igazán mondható, bár írója így címkézi művét.

Nem korrajz a XIX. század végi, XX. század eleji Monarchiáról vagy Európá-
ról, bár sok mindent megtudhatunk az akkori világról. Ízelítőt kapunk pl. a prűd-
nek tartott Monarchia szellemi életéből, melyben a szexuális élet kutatható,
vitatható téma volt, szemben a valóban erkölcsös korabeli Angliával.

Mégis fontos vonásait ismerhetjük meg Freud karakterének; siker iránti
szinte mohó vágyát, kudarcok okozta levertségét, tanáraihoz, tekintélyekhez,
hűséges és hűtlen tanítványaihoz való viszonyát. Érdekes, hogy gyűlöletéből
— Mollhoz való viszonyának taglalása kapcsán — kapunk némi kóistolót, de
szeretetéről jószerivel még utalás sincs a könyvben.

Az első lépésektől kísérhetjük végig, annak oldalhajtásaival együtt, tu-
dománytörténeti összefüggéseiben a gyermekkori szexualitásról, a pszicho-
szexuális fejlődésről, az elfojtásról, a neurózis kialakulásáról vallott
freudi gondolatokat.

Megjelennek a kor híres tudósai. Ki hosszabban, ki csak egy villanásra:
Darwin és Helmholtz, Brücke, Charcot és Meynert, Breuer és Fliess, Krafft-
Ebing, Ellis és Moll, W. James és pl. Weininger! Alig néhány sor szól róla,
és az ember mégis elképed. 23 éves korában megírja a Nem és karakter (Ge-
schlecht und Charakter, magyarul három kiadást ért meg, az utolsó 1930-ban
jelent meg) c. könyvét, amit számos nyelvre lefordítanak, lázba hozza vele a
világot, aztán még abban az évben öngyilkos lesz.

Úgy tűnik, abban a korban gyorsabban, szélárnyékosabb vizeken lehetett
az alkotó értelmiségi lét révébe evezni, a gyámkodásmentes felnőtt világ ré-
szévé válni.

Nézzük pl. Freudnál! 16-17 évesen a "darwinizmus igézetébe kerül"! Minek
az igézetébe kerülhet nálunk ma, egy 16-17 éves? Lambada? 20 éves korában már

Brücke Élettani Intézetében működik, és 26 éves koráig öt tudományos cikket ír, melyek közül az egyik egy új vegyi eljárást ismertet a mikroszkopikus vizsgálatokhoz. 29 éves korában egyetemi magántanári kinevezést kap. Kínálkozik a kérdés: Egy tudományos pálya kivételes, üstökösszerű indulásának állomásai ezek, vagy Freud is csak a szokásos grádicsokon, a szokásos ütemben haladt a Monarchia korabeli orvoskarrierék egyik lehetséges kitaposott útján?

A hosszadalmas — de bizonyára nem unalmas — összehasonlító elemzések nélkül is nyugodtan állíthatjuk, hogy bár az ifjú Freudot is jellemezte a feszítő ambíció, az eredeti gondolkodásra való törekvés és képesség, pályájának a maihoz képest gyors felívelése mégsem tekinthető rendkívülinek. Jól hitelesíti ezt az a tény is, hogy a Freud-legendák sorából — melyek közül 26-ot vesz bonckés alá az író — hiányzik a csodagyerek mítosza ("szcenáriója"). Így e ponton csak irigykedve, dühösen vagy révedező szemmel nosztalgizva tehetjük fel magunknak a kérdést: Mikor fogjuk már tudományos életünk színvonalával, szervezettségével, nem az USA, de a XIX. század végi, XX. század eleji Monarchiára jellemző szintet elérni?

Sulloway érzékletesen, gazdagon dokumentálva követi nyomon Freud elképzeléseinek alakulását, fogadtatását, illeszkedését a kor tudományos életének keretei közé. E keretek közt nem számított kivételesnek, ha valaki az akadémikus tanoktól eltérő elmélettel állt elő. Gyártották is a szellem elszánt munkásai a merészebbnél merészebb, nagyvonalú, szellemes, új vagy kevésbé nagyvonalú, kevésbé szellemes és új elméleteket különösebb szorongás nélkül. Ezek is mind megjelentek a megfelelő közleményekben, a szakemberek elolvasták őket, dicsérték vagy szidták, ahogy azt ilyenkor kell. Ebben a közegben alakult a pszichoanalízis, sokáig megmaradva a szakma berkein belül, ott valójában sem lényegesen kisebb, sem lényegesen nagyobb vihart nem kavarva a szokásosnál.

Nézzük csak, mit olvashatunk a könyv 349. oldalán!

"A Tanulmányok a hisztériáról (1895) először 13 év alatt 626 példányban fogyott el, azaz 48 példány évente... az Álomfejtésből évente 75 példány fogyott 8 éven át... a Vicc és viszonya a tudattalanhoz-ból (1905) az első 7 év alatt 1050 példány fogyott el, azaz 150 példány évente... a Leonardo da Vinci (1910) 1500 példányban fogyott el 9 év alatt, vagy 167 példány évente. Ezekhez képest Freud Három értekezése (1905) amolyan bestsellernek számít, a maga 5 év alatt eladott 1000 példányával, azaz 200 példány évente... az öt előadás a pszichoanalízisről (1910), amely Freud elméleteinek vitatása tetőpontján jelent meg, az első két év során több mint 1500 példányban kelt el, azaz évente 750 példányban, s végül az 1950-es évek közepére több mint 30 ezer példányt ért el."

Pedig a pszichoanalízis a század első évtizedeiben a nemzetközi tudományos élet szerves — bár vitatott — részévé vált. Kilépett szakmai keretei közül, s kezdett beivódni a mindennapok kultúrájába. Századunk végére pedig az állítás, miszerint a pszichoanalízis az ember önmagáról alkotott képét a legforradalmibb módon változtatta meg a XX. században (a zsidó-keresztény kultúra határolta világon belül), inkább tűnik száraz, tényszerű megállapításnak, mint túlzó, elfogult tömjénezésnek. Láttuk, hogy a világhírt nem a művek szerezték, sokkal inkább a világhír hatott a művek keresettségére.

De mikor, és főleg miért omlottak le a falak, melyek a szakma papjainak celláit a külvilágtól elválasztották? Milyen mértékben játszottak szerepet ebben Freud személyes tulajdonságai? Mennyit magyaráz a hatásból a gondolatok újszerű tartalma és mennyit a forma, ahogy azokat Freud közölte?

Tudjuk, hogy a gyermekkori szexualitás jelentőségével, az elfojtással, az álmok szimbolikájával, a tudattalannal, az asszociációs technikával már a Freud előtti kutatók is foglalkoztak. Ő vagy saját útját járva fogalmazta meg e gondolatokat, vagy némelyiket átvéve és alkotó módon átalakítva érlelte ki a pszichoanalízis sajátos rendszerét. Tudjuk, hogy elképzeléseit kezdetben gyakran tette közzé sarkosan, túl kategorikusan, s talán így hatósabban megfogalmazva, s így több esetben is később azok visszavonására, megváltoztatására kényszerült.

Vajon a hatásnak, mellyel a pszichoanalízis dicsekedhet, mennyiben volt szükséges feltétele (és mennyiben az ma?) a szigorú, szinte szektaszerű (zárt, hierarchikus, előírásokat alkotó és betartató) mozgalmi szerveződés? Milyen szerepe van a sikerben a sokak által alakított és ápolt Freud-legendáriumnak?

Akit "a" válaszok érdekelnek, csalódní fog a könyvben, "a" válaszok ugyanis Sulloway könyvéből is hiányoznak. Akit azonban ÉRDEKELNEK a válaszok, az egy páratlanul gazdag, sok lényeges részletet tartalmazó, cseppet sem unalmas, kézikönyvnek is használható gyűjteményt talál benne, melynek segítségével a kép — melyre a kérdések vonatkoztak — jelentős részei ragogathatók össze.

A kép — melynek helye van az emberiség legjelentősebb alkotásai között — nyilvánvalóan sohasem lesz tökéletes, a valóságot a maga teljességében mutató. Bizonytal maradnak benne avatatlan kezek festette és örökre üresen maradó részek is. Ha azonban Sulloway könyve nem marad méltó társak nélkül, s ha megtartóztatjuk magunkat a hiányok népmesei ihletésű kitöltésének kísértésétől, akkor a kép a mi számunkra is egyre igazibb, hitelesebb lesz.

Singer János

CONTENTS

Kiss, György: Some new findings on the history of Individual Psychology in Hungary	3
Paneth, Gábor: Mask as a means to the metamorphosis of the personality	18
Stubbe, Hannes: Béla Székely, the Hungarian pioneer of psychology in Latin America	28
Erdős, Erzsébet: Letters written by patients suffering from obesity ..	36

REVIEW

Gergely, György: Beyond the myth of psychoanalysis	56
Molnár, Péter: The lifework of Endre Grastyán	69

FORUM

Alarm? (Psychologists in psychotherapies (Füredi, János—Popper, Péter))	98
Lénárd, Ferenc (1911—1988) (Ranschburg, Jenő)	102
Goldschmidt, Dénes (1922—1988) (Varga, Pál)	106
A farewell to Fehér Imréné (Váriné Szilágyi, Ibolya)	109

BOOKS

C. G. Jung: Memories, Dreams, Reflections (Süle, Ferenc)	110
Helmut Thomä—Horst Kächele: A Textbook of Psychoanalytic Therapy, vol. 1: Foundations (Vikár, György)	112
Porkolábné Balogh, Katalin—Szitó, Imre—Kalmár, Hajnalka—Sziszik, Erika: Booklets on School Psychology, vols. 1—5. (Keményné Pálffy, Katalin)	115
Bruno Bettelheim: The ultimate limit (Feuer, Mária)	120
In the margins of a yearbook (The joint jubilee yearbook — 1958—1988 — of the Heim Pal Pediatric Hospital and the Child Mental Health Care Unit Network in Budapest) (Ladócsy, Mária)	124

Jean Piaget: Behaviour as a drive of development (Salamon, Jenő)	128
Sulloway, Frank J.: Freud, the Biologist of the Mind. Beyond the Psychoanalytic Myth (Singer, János)	131

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1990. Nyomdai táskaszám: 19696
Felelős szerkesztő: Popper Péter
Műszaki szerkesztő: Sándor István
Megjelent: 12,25 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0279

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Дьёрдь Киши</i> : Об истории создания движения венгерской индивидуальной психологии	3
<i>Габор Панет</i> : Маска как средство метаморфоза личности	16
<i>Ханнес Штуббе</i> : Венгерский пионер психологии в Латинской Америке Бела Секей ...	28
<i>Эржебет Эрёши</i> : Письма больных, страдающих ожирением	36

ОБЗОР

<i>Дьёрдь Гергей</i> : За пределами психоаналитической легенды	56
<i>Петер Молнар</i> : Творчество Эндре Граштыана	69

ФОРУМ

Тревога? (Психологии в психотерапии) (<i>Янош Фюреди—Петер Поппер</i>)	98
Ференц Ленард 1911—1988 (<i>Енё Ранибург</i>)	102
Денеш Голдшмидт 1922—1988 (<i>Пал Варга</i>)	106
Прощание с Имре Фехер (<i>Ибоя Силади Варине</i>)	109

КНИГИ

<i>Юнг</i> : Воспоминания, сны, мысли (<i>Ференц Шюле</i>)	110
<i>Хелмут Тома—Хорст Кёхел</i> : Учебник по психоаналитической терапии. Часть 1. Основы (<i>Дьёрдь Викар</i>)	112
<i>Каталин Балог Порколабне—Имре Сито—Хайналка Кальмар—Эрика Сисик</i> : Школьная психология. Часть 1—5. (<i>Каталин Палффи Кеменьне</i>)	115
<i>Бруно Беттелгейм</i> : Конечная граница (<i>Мариа Феуер</i>)	120
На поля одной юбилейной книги (Юбилейная книга 1958—88, изданная совместно Отделением умственной гигиены поликлиники и детской больницы им. Пала Хейма и Будапештских детских психиатрических диспансеров (<i>Мариа Ладочи</i>))	124
<i>Жан Пиаже</i> : Поведение как стимул развития (<i>Енё Шаламон</i>)	128
<i>Франк Дж. Саллоуей</i> : Фрейд, биолог души. За пределами психоаналитической легенды (<i>Янош Зингер</i>)	131

Ara: 100 Ft

Előfizetés egy évre: 300 Ft

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak. Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esetelemzéseket; pszichológiai történeti közleményeket; beszámolókat a hazai és a nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológia és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és folyóirat ismertetéseket.

2. A kézirat terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,75–1,00 ívet (24–32 soros, kettős sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n” betűjellel).

3. A teljes kéziratot három példányban kell a szerkesztőségbe beküldeni.

4. Az eredeti közlemények idegen nyelvű fordítására szánt 25–50 soros összefoglalását külön oldalon – 3 példányban – kell csatolni a közleményhez. Az összefoglalás elé a tanulmány címét, alá a szerző(k) nevét, ez alá pedig a munkahely(ek) megnevezését kell írni. A közlemény első oldalán ezeket az adatokat nem kell megismételni, mert az összefoglaló magyar nyelven a közlemény elé kerül.

5. A lábjegyzeteket számozással az irodalomjegyzék után, külön oldalon kérjük közölni.

6. A számozott és címmel ellátott ábrákat az első példányban csak eredeti rajzban – nem xerox másolatban – külön oldalon fogadhatjuk el. A közlemény szövegébe az ábrák számozott helyét be kell jelölni.

7. A szöveget normál betűtípusú írógéppel, 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. Egy oldalon maximum két-három hibajavítás lehet, a vesszőhibákat is beleszámítva. Amennyiben a szerkesztés folyamán több javítás kerül egy oldalra, azokat visszaküldjük a szerzőnek újragépelésre.

8. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagy betűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „sűrű szedéssel” szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számjegyekkel. Betoldás nem alkalmazható.

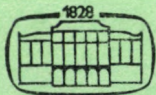
9. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknévét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

10. Az Irodalomjegyzék összeállítására ábécé-sorrendben történik. A szerző vezetéknéve és utónevének kezdőbetűi után zárójelben a megjelenés éve következik, majd kettőspont után a közlemény címe, kiadó, város, idézett oldalszám. (Folyóiratoknál a cím után kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám.)

11. A szerző vállalja, hogy a korrektúrát postafordultával, javítva visszaküldi a szerkesztőségbe. A kéziratától eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

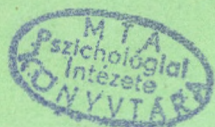
12. Szerzőinknek az eredeti közleményekből, az esettanulmányokból, valamint a vita- és szemleanyagokból – tiszteletdíjuk terhére – a nyomda 100 db különlenyomatot készít.

13. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Magyar Pszichológiai Szemle

1991-08-3

1990 / 3-4

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLOGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLOGIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A MAGYAR PSZICHOLOGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLVI. kötet

Új sorozat 30.

1990/3—4. szám

Szerkesztőbizottság:

ÁDÁM GYÖRGY, BELLÁK ERVIN, GLAUBER ANNA (technikai szerkesztő),
HEGEDŰS T. ANDRÁS, JAKABNÉ SZILÁGYI KLÁRA, KLEIN SÁNDOR,
KULCSÁR ZSUZSANNA, MOLNÁR IMRE, MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET,
PALOTÁS GÁBOR, POPPER PÉTER (főszerkesztő), SALAMON JENŐ,
UNGÁRNÉ KOMOLY JUDIT, VARGA ZOLTÁN, VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA,
ZÁNKAY ANDRÁS

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: HARMATTA JÁNOS, HÓDOS TIBOR, HUNYADY GYÖRGY, MÜNNICH IVÁN,
PÁL MÁRIA, PLÉH CSABA, RANSCHBURG JENŐ

Munkatársak: JÓNI ANNA (olvasószerkesztő), ANGSTER MÁRIA, FEUER MÁRIA, LAJTI
RUDOLF, PÁZMÁNDY GYÖRGYI, VEDRES MÁRTA (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 134-0790, 134-3743

Akadémiai Kiadó

1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19—35. Telefon: 181-2134

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Posta-bank Rt. 219-98936, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és a *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj egy évre: 300,— Ft

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389) Budapest, Pf. 149.

A tanulmányok közlési feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Virág Teréz: A magyarországi Holocaust-túlélők leszármazottainak sajátos lelki struktúrája	139
Feuer Mária: 6-10 éves korú gyermekek emberrajzának és intelligencia vizsgálatának összehasonlító elemzése	155

ESETTANULMÁNY

Ingusz Iván: A szülő tudattalan segítségnyújtása a gyerek történetének megértéséhez	172

VITA

Hozzászólók a grafológiához (Mészárosné Sebők Lili)	179

FÓRUM

Búcsú Vedres Mártától (Popper Péter)	184

KÖNYV

Vera John Steiner: A szellem jegyzetfüzetei. Vizsgálódások a gondolkodásról (Pléh Csaba)	186
E. R. Valentine: Fogalmak és nézőpontok a pszichológiában (Pléh Csaba)	189
Gerald A. Gladstein és mtsai: Empátia és tanácsadás (Elmélet és kutatás) (Klein Sándor)	191

FOLYÓIRAT

Revue Roumanie des Sciences, Série de Psychologie, 1987--1988 (Moussong-Kovács Erzsébet)	195

A MAGYARORSZÁGI HOLOCAUST-TÚLÉLŐK LESZÁRMAZOTTAINAK
SAJÁTOS LELKI STRUKTÚRÁJA

VIRÁG TERÉZ

Az ismertettett esetekben fokozatosan bontakozott ki előttem a túlélők gyermekeire és unokáira jellemző pszichodinamikai kép. Megfigyelhető volt a család meghurcolt és elpusztított tagjaival való tudattalan azonosítás. Ez az azonosítás annál feltűnőbb, mivel a mi körülményeink között soha nem beszéltek a szülők gyermeikkel a származásukról. Eseteimben gyakori volt a szülőkkel, az anyával szembeni extrém erős agresszív késztetés. Emiatt különösen fontosnak tartom, hogy betegeim felismerjék: szüleik "elviselhetetlen" magatartását az embertelen körülmények okozták. A terápia megválasztásánál rendkívül fontos felismerni, hogy a hozzánk forduló beteg családok társadalmi üldözések túlélői.

Ferenczi gondolatainak szellemében a holocaust túlélőinél alkalmazott analíziseimben is nagy hangsúlyt helyeztem a spontán öngyógyító tendenciákra. Az analízisben megjelenő indulatokból azokat a tendenciákat erősítettem, melyekben felismertem a spontán trauma-feldolgozási kísérletet. Mindegyik betegem a terápiában keresett gyógyulást.

A klasszikus freudi analitikus technikával a gyógyulást a tudattalan fantáziák feltárása és feldolgozása mentén érjük el. Az említett esetekben a patogén faktor a realitásban volt.

Jól követhető, ahogy a beteg acting out rendszerében megjelenik a család életének folyamatossága, de ezt a folyamatosságot egy torzult információs rendszer közvetíti, hiszen a szülő a titok elhallgatásával akarja megtörni saját sorsának ismétlődését. Világossá válik a feldolgozhatatlan kollektív traumák elfojtásának kudarca, hiszen a szándékos felejtés ellenére mégis emlékszik, tehát emlékeztet. Tudatosan a múltat el akarja hallgattatni, de viselkedésével, hangjával, gesztusokkal mégis közvetíti. A sűrítés eredményeként nem a múlt egésze rekonstruálódik, hanem annak csak egy pregnáns része, mely az archeológiai leletekhez hasonlóan képes hírt hozni az egészből.

A terápia célja megkísérelni az indukált tünetképzés leállítását, a titok kimondását, a túlélők gyászának feldolgozását.

A pszichoterápia olyan társadalmi környezetben válhat csak eredményessé, mely önkritikus a múlt bűneit illetően, amelyben nyíltan lehet beszélni a múlt szenvedéseiről, és amelyet nem fertőz az antiszemitizmus félelmetes szelleme.

Szerte a világon számos szerző évtizedek óta foglalkozik az ún. "túlélési szindrómával".

Saját terápiás megfigyeléseimben is, melyeket először 1982-ben, majd 1984-ben ismertettem, jól követhető volt a gyermekek tünetképzésében a szülők által átélt élmények sajátos megjelenése.

Magyarországon különösen jelentős kérdés a túlélők pszichés problémáival foglalkozni, hiszen 600 ezer zsidó pusztult el az üldöztetések következtében. R. Brahm két-kötetes műben dolgozta fel a magyarországi holocaust történeti

vonatkozásait. Erős F. és munkatársai a holocaust-túlélők második generációjával folytattak interjúkat.

Az USA-ban, Izraelben és több más országban végzett vizsgálatok olyan személyekre vonatkoznak, akik végleg elszakadtak otthonuktól, akik a lágerből szabadulás után az emigrációt választották. E személyek a deportálás és az emigráció tárgyvesztés sorozatát egyaránt átélték. Új nyelvi, kulturális közösségbe kellett beilleszkedniük. E második elszakadás együtt járt a nemzeti identitás, a kulturális, nyelvi örökség feladásával. A deportálás után hazatérők számára a haza, az otthon, az anyanyelv — feltételezésem szerint — az öngyógyítás egy másfajta feltételét biztosította azáltal, hogy a nemzeti identitásukat nem kényszerültek feladni, ezáltal nem szenvedtek el újabb tárgyvesztést.

A két jól elkülöníthető populáció összehasonlító vizsgálatára eddig még nem került sor.

Kestenberg (1980) felveti, hogy "arról a motivációról keveset tudunk, amikor nem túlélő házasságot köt túlélővel. Arról sem tudunk, hogy kevert házasságoknak milyen a hatása a gyerekekre. A legtöbb kutató benyomása az, hogy leginkább az elsőszülötteket viseli meg a szülők üldöztetése."

Azt is felveti, hogy a meghurcolt apa vagy anya hat-e patológiusabban?

Tanulmányomban megkísérlek olyan eseteket demonstrálni, melyek többek között ezekre a kérdésekre is keresik a választ. A következőkben felvillantok négy jellegzetes kazuisztikai töredéket, melyekkel demonstrálni kívánom a háború után született gyermekek tünete és a szülők élményeinek összecsengését.

András 1952-ben született. Kontaktus- és teljesítményzavarok miatt jött analízisbe. Egyetemi tanulmányait többször megszakította, második házassága — amelyből gyermeke született — felbomlóban volt. Családi kapcsolatai váratlanul értek. Anyja zsidó, apja keresztény. Sajátosan alakultak apjával való azonosítási problémái, hiszen vágyfantáziáiban egészen zsidónak érezte önmagát.

András anyja — fiatal lányként — egyedül tért haza a deportálásból, majd házasságot kötött egy keresztény férfival. András ebből a házasságból született. A lakás, ahol szüleivel élt, egy vasúti töltés mellett volt. Minden vonat dübörögve haladt el éjjel-nappal az ablakuk alatt.

18 éves korában — utólag banálisnak tűnő panaszok miatt — sebészeti beavatkozással circumcisiót végeztet. Mikor fia megszületik, gyermekének héber nevet ad. Feleségét, gyermekét szereti, mégis állandóan válás-krízisbe kerül. Mint mondja: "bolyongania kell, ki kell magát hajtania az otthonából".

Mindkét kijelentése feltűnő számomra. Kérdéseimre anyjáról kezd beszélni, amit azelőtt nem szívesen tett. Szégyellte külsejét, mindig csúnyának látta. Erős szemüvege miatt saját magát is csúnyának tartotta. A csúnya külső más "csúnyaságot" takart: a zsidó származást.

Családi háttér: András anyját kislányként szüleivel együtt elhajtották otthonából, bevagonírozták, majd Auschwitzba vitték. Az anya anyját elgázósították, apja túlélte a lágert — majd a felszabadulás után Izraelbe ment. Ott újraházasodott, gyermeke született, aki Andrásnál fiatalabb. Az utóbbi években többször hazalátogatott. Az ilyen látogatások alkalmából András érzékenyen érintette, hogy nagyapja lánya — a nagynénje — nála fiatalabb. Nehezen tudta a nagyapa és saját fia helyét a családi relációkban összeilleszteni.

András, amikor megházasodott, elköltözött a vasúti sínek melletti lakásból, amikor pedig otthagyta családját, hazaköltözött a "sínek mellé".

András analízise alatt anyja megbetegedett. Kórházba kellett szállítani, ahol az idős, beteg asszony megtagadta, hogy ételt vegyen magához. A lágerkórházról hallucinált. Azért nem mert enni, mert mérgezésről tartott. András ekkor már értette, mi zajlik anyjában. Elérte, hogy anyja tőle elfogadta a táplálékot. Halálát együtt gyászoltuk meg. Az anya életének utolsó napjaiban András közel került anyjához. Az anya halála után végleg elköltözött feleségétől, de nem költözött vissza gyermekkori otthonába.

András kényszeres bolyongását, otthonából való kihajtását csak az anyja által átélt tragédiával összefüggésben értettük meg. Analízisében a dübörgő vonatokhoz a kulcsot az anya által átadott holocaust-émlékek adták meg. Az analízise segíteni tudta a szublimálást, de feleségével való kapcsolatában nem állott be javulás.

Berta tehetséges muzsikussal, 1949-ben született. Álmatlanság és szívpanaszok miatt jött analízisbe. Számtalan belgyógyász, kardiológus vizsgálta. Szívpanaszát neurotikus eredetűnek tartották.

Kárpát-Ukrajnában született. A terápia előtt házasságot kötött egy pesti férfival. Így kerülhetett csak Magyarországra. Áttelepülése előtt apja meghalt, anyját magával hozta. Együtt laktak hármasan a férjével. Házassága rosszul sikerült, elvált. Évekkel később, analízise közben megismerkedett egy elvált férfival, aki két gyermekét nevelte. Nagy szerelem alakult ki közöttük, de a beteg — számára is érthetetlen módon — gyűlölte partnere

mindkét gyermekét. Csúnyán elhízottnak tartotta mindkettőt. Gyűlölete miatt többször is felbomlott kapcsolatuk. "Mit tegyek, ha egy idő után kezd a partner nyomasztani" — mondta.

A terápia során csak lassan bontakozott ki az aktuális tüneti kép mögött meghúzódó traumasorozat. Betegünk apját feleségével és két gyermekével együtt Auschwitzba deportálták. Egyedül az apa élte túl a borzalmakat. Hazatérve azonnal megházasodott. Betegem e második házasságból született. Anyja még lánykorából ismerte a tragikus végű család minden tagját, az elpusztított első feleséget és a két gyereket.

Az analízis során követhetővé vált, ahogyan apja első családjának tragédiáját Berta indulattalanította, miközben heves indulatokat jelzett partnere két gyermeke irányában. Tudatszinten nehezen volt képes átélni, hogy nem élne, ha féltestvéreit nem ölték volna meg. Az analízis során "jött rá", hogy apja meggyilkolt gyermekeinek ő a féltestvére.

Álmatlansága, szívpanaszai akkor kezdődtek, amikor érettségi után elkerült Kárpát-Ukrajnából, hogy a szülővárostól távol, Moszkvában folytassa egyetemi tanulmányait. Képtelen volt elviselni a távolságot maga és szülei között. Tanulmányait Moszkvában abba kellett hagynia, hogy visszatérhessen szülővárosába. Partnere gyermekei elleni gyűlölete apai féltestvéreinek tragédiája tükrében vált érthetővé. Testi tüneteinek, szívpanaszának, alvászavarainak gyökerét és kiindulópontját is analízise tárta fel. Közös munkánk sokat segített abban, hogy muzsikusként magasabb színvonalon teljesítsen. Szívpanaszai teljesen megszűntek, alvási nehézségei is rendeződtek. A muzsika teljesebbé tette életét, de állandó partnerkapcsolatot nem talált.

A 3 éves Ágit pedagógus anyja hozza terápiába, szófogadatlansága, engedetlensége miatt. Az anya már az első találkozásunkon feltárta családi titkát. Hangsúlyozottan négyszemközt akar velem beszélni Ágnes bajairól. Az anya a gyermek engedetlenségét azzal magyarázta, hogy férje — aki szintén pedagógus — a gyermeket minden csekélységért üti-veri, ezért neki állandóan el kell súlyoznia kell férje agresszivitását. Férje magatartása miatt válásra is gondolt.

Mikor mindkettőjük gyermekkorára rákérdezek, csak a sajátjáról beszél. Kiegyensúlyozott gyermekkori körülményekről számol be. Szülei együtt élték át a II. világháborút, apja egy hadiüzemben dolgozott. Férje gyermekkoráról nem akar beszélni. Határozottan, szinte agresszíven utasítja vissza kérdésem, nem érti, hogy miért érdekel az apai szülők gyermekora, ha az ő gyermekével van baj. Elutasító ágálása hirtelen sírásba csap át. Sírva mondja

el, hogy férje nagyszüleit deportálták. Mint kiderült, ő keresztény, férje zsidó. Férjében csalódoit — mondja —, nem akar a múltra emlékezni. Ő kényeszeríti minden évben arra, hogy a nagyszülők képletes sírjához elmenjenek. A beszélgetést legközelebb a férjjel együtt, hármásban folytatjuk. A férj kedves, gyermeket szerető személyiség. Retteg attól, hogy felesége túlkényeztetni gyermeküket, veszélyeztetni alkalmazkodóképességét. Szigorú apai viselkedését úgy éli meg, hogy Ágit neki kell felkészítenie az életre, kénytelen felesége kényeztetését ellensúlyozni. Ekkor értem meg az apa "nevelési elvét". Apja-anyja szülők nélkül nőtt fel: mindketten serdülők voltak, amikor a szüleiket deportálták.

Az apa 1950-ben született. Gyermekként őt "edzetté" tették. Felesége kényeztető nevelése azért tölti el félelemmel, mert ha megismétlődik a múlt, gyermekének csak akkor van esélye a túlélésre, ha bírja az ütlegeléseket.

Ági nem tűnt neurotikusnak, azonnal kapcsolatba lépett velem, könnyen levált anyjáról. Szívesen, jó színvonalon játszott. Engedetlensége énerőt jelzett. Az óvodában is jól teljesített.

A terápia során a szülők felismerték, hogy a "nevelési elveik" közötti különbség mögött az apai nagyszülők tragédiája húzódik meg. Mindkettőjükben tudatosodott, hogy saját múltjuk az, ami meghatározta jelen viselkedésüket. Az apa le tudta állítani agresszív viselkedését, az anya pedig túlkényeztető magatartását.

Dóra 1957-ben született. Közgazdász. Anyja gyermekként átélte Leningrád ostromát, apja gyermekként a budapesti gettóban volt. Dóra 20 hónapos kislánya miatt keres fel a következő panasszal: kislánya nem tudja megenni a marcipán Mikulást. Zokog, hogy a Mikulás él, nem szabad felfalni. Az exploráció tárja fel, hogy anyai nagyanyját kisgyermekként — Leningrád ostroma alatt — csak kíséreléssel engedték el hazulról, mert azt beszélték, hogy az éhezõ emberek magányos gyermekeket esznek. A "megevésrõl" az anyának eszébe jut, hogy fûr-detés után rendszeresen szájába veszi kislánya lábát. "Megeeszlek", mondja szeretettel. Amikor az összefûggés feltárul anyja gyermekkori félelme és sa-ját "játéka" között, rádõbben arra, hogy abba kell hagynia ezt a "játékot". Átéli azt a feszûltséget, amit anyja érezhetett a felfalástól rettegve.

Dóra maga is éhezõ csecsemõ volt. Anyja a szûlés után kórházba került, s így nem tudta szoptatni.

A 20 hónapos gyermek "Mikulást nem szabad megenni" félelme mögött az exploráció tárta fel a drámai múltat: a nagyanya éhezését, félelmét a kannibalizmustól, a nagypapa gettóbeli szenvedéseit és végül az anya csecsemõkori

éhezését. Csak ennek a családi múltnak az ismeretében lehetett a félelmetek az aktuális tünetről leválasztani.

Elméleti háttér

A Budapesti Iskola tagjai már a harmincas években felfigyeltek azokra a társadalmi-nevelési hatásokra, melyek a biológiai ösztönkomponensek mellett a személyiségfejlődést meghatározzák. Közülük először Bálint Alicera kívánok utalni, aki az anyai magatartás szerepét vizsgálta a gyermek érzelmi fejlődésében. Bálint Alice szerint az anyai és gyermeki szeretet más-más módon bár, de nélkülözi a realitást. A realitás nélküli anyai szeretetet "archaikus szeretetnek" nevezte, és a kulturális anyaszerep előfutárának tartotta. Az ösztönös, archaikus szeretetet a kulturális anyaszerep váltja fel. Az anya optimálisan adagolt frusztrációkkal tanítja meg gyermekét a realitáshoz való alkalmazkodásra. Ha az anya a külvilágot extrém módon fenyegetőnek éli meg, nem tudja fokozatosan leválasztani magáról gyermekét, hiszen nem tudja nyugodtan átadni a "külvilág-anyának". Ezzel önmagát az archaikus anya szintjén fixálja, és állandóan egy veszedelmes külvilágot közvetít a gyermek felé.

Róheim, a Budapesti Iskola kiemelkedő analitikus entográfusa kutatásai során a földrajzi környezet személyiségformáló hatásait vizsgálta. Megállapításai feltehetően érvényesek a kultúrtársadalmakban megjelenő, az életet hosszabb ideig veszélyeztető körülményekre is, melyekhez szinte képtelen alkalmazkodni. Ismeretes, hogy a lágerrendszerhez hozzátartozott a férfiak, nők és gyermekek azonnali szétválasztása. A szétválasztás tovább mélyíti az archaikus anyai szintre való regressziót, melyet mind a gyermek, mind az anya fiziológiásan már régen túlhaladott. Más megközelítésben Thomas Rodil-Weiss megállapításai is alátámasztják ezt a gondolatmenetet: "A koncentrációs táborokban a túlélés legfontosabb tényezője valószínűleg a kor volt. A fiatalok esélyei jobbak voltak, mint az öregeké, de ebben a különleges helyzetben a fiatalok 15 és 20 év közöttiek voltak, és az idősek közé számított szinte mindenki 30 év fölött. Bizonyos értelemben a koncentrációs táborok lakói regrediáltak a történelem előtti korszak emberének szintjére. A civilizációval kapcsolatos adaptációk, beleértve egyebek mellett a hosszú életkort, eltűntek, és a csoportnak reprodukálásra való képessége is korlátozódott azért, hogy sok nőnek megszűnt a mensese."

Míg Kestenberg és más szerzők a bizarr, szadisztikus fantáziavilágot az agresszorral való azonosítás egyik megnyilvánulásának tartják, én az archaikus anyai szeretet szintjére történt regresszió megnyilvánulásának tekintem,

mely a tartósan és szélsőségesen elembertelenedett körülmények, elviselhetetlen és feldolgozhatatlan kollektív traumák hatására lép fel.

A koncentrációs táborok és a II. világháború üldözöttjeit a nácik által teremtett elembertelenedett körülmények betegítették meg. A Leningrád ostromát átélte, felfalástól rettegő gyermek anyaként nem azért képtelen gyermeke táplálására, mert azonosít az éhezést okozó náci csapatokkal vagy a fantáziában gyermeket felfaló szomszédokkal, hanem maga az éhezés, az állandó életveszély, az elhúzódó pszichotrauma következtében lépnek fel mind az orál-, mind az análszadisztikus fantáziák. Önmagából kel ki a gyermekkel szembeni kannibalisztikus vágy, mint a Róheim által megfigyelt "csurunga népe" anyáinál.

Milyen terápiás következményei vannak a kétféle elméleti megközelítésnek?

Az agresszorral való azonosítás azt jelenti, hogy az agresszor és az áldozat azonos módon viselkedik. Azáltal, hogy az analitikus ezt a gondolatot közvetíti betege felé, óhatatlanul belép a paranoid pozícióba: "az apát üldözték (ami igaz!), az apa üldöz, a gyereket az apa üldözi". Ugyanez vonatkozik természetesen vagy elsősorban az anyára. "Az anyát üldözték (ami igaz!), az anya üldöz, a gyereket az anya üldözi."

A terápia során az aktuális traumának az indukált traumáról való leválasztását kulcskérdésnek tartom. Alapvető cél, hogy a terápia során eljuttassuk a beteget arra a szintre, hogy az "üldöző" szülőkből meglássák, felismerjék az apákat és anyákat üldöző emlékeket.

Olyan terápiás légkört kell teremteni, mely leállítja a tudattalan fantáziák tudatba áramlását. Ez az analitikus attitűd közel van a borderline betegek gyógyításánál alkalmazotthoz.

A szörnyű traumatikus történések emlékei a tudattalant állandó izgalomban tartják, ezért az orális-anális agresszív impulzusok, az Ödipusz-komplexus felerősödése elviselhetetlen szorongásokat okozhatnak. A tünetek mélyértelmezésével — a klasszikus neurózis gyógyításában bevált módszerrel — másodlagos traumatizációt okozhatunk.

Tapasztalataim alapján a traumafeldolgozás a következő mozzanatokat foglalja magában: a beteg acting out-jának értelmezését, a gátolt érzelmi feszültségek felszabadítását és lereagálását, valamint az aktuális tünet és az indukált trauma összecsengésének feltárását. Ez azt jelenti, hogy az értelmezés segítségével le kell választanunk az indukált traumát az aktuális pszichotraumáról. A szülők által indukált neurózisnak az a sajátossága, hogy a gyermek fantáziavilágát táplálja. Ezért az indukált traumát soha nem lehet a végső elintézéshez juttatni, emiatt az én-erők állandó gyengítésnek vannak

kitéve. Az aktuális tünetek leválasztása az indukált neurotikus tünetekről, a generációk közötti torz lelki kontinuitás felszámolása én-erősítő hatású. A meginduló én-erősítő folyamatok vigyáznak arra, hogy a tudattalan tartalmak már ne árásszák el a tudatot.

A közvetítő láncszem kérdése

A következőkben arra a kérdésre kívánok válaszolni, hogy melyek azok a valószínűsíthető mechanizmusok, melyekkel a szülők átadják gyermekeiknek saját félelmeiket. Eseteimben tett megfigyeléseim a gyermeklélektanból jól ismert jelenséghez köthetők.

Ismeretes, hogy van olyan pregnáns része a jelenségeknek, mely képes az egész cselekvést felidézni. Wallon szimulátrumnak, Mérei "utalásnak" nevezte el azt a részt, "mely jelzi, felidézi az egészet, teljes érzelmi, hangulati hőfokával, véletlenszerű epizódok megőrzésével". A párok, csoporttagok között egész utalásrendszer fejlődik ki; félszavakból, gesztusokból is megértik egymást. Párok vagy csoportok számára az "utalás" megkönnyíti a kommunikációt. De mi történik abban az esetben, ha a csoport tagjai nem akarják egymást beavatni múltjukba, ha el akarják titkolni szégyellt vagy félelmetes élményeiket?

Az elhallgatott, eltitkolt élmények mögötti pszichés feszültség mégis elárulja magát. Eseteimben jól követhetővé váltak azok a konkrét elemek, melyek hordozói voltak az elfojtott múltnak. Andrászt a vonatdübörgés emlékeztette anyja elhallgatott tragédiájára. Bertát barátja két kövér gyereke. Ágnes apjának a "kényeztetés" kifogásolása mögé bújt az a félelme, hogy csak az edzetteknek van reményük a túlélésre. Dóra kislánya nem ette meg a csokoládé Mikulást, és ezzel anyját az elhallgatott múltra emlékeztette.

Természetes, hogy a túlélő családok leszármazottai az életben rendszeresen találkoznak olyan jelenségekkel, melyek a szülő számára asszociatív összefüggésbe kerültek az elfojtott félelmetes emlékekkel. E jelenségek a túlélő szülő számára súlyos emlékek hordozói.

Az evésnél, ürítésnél a szülők, nagyszülők megemelkedett érzelmi feszültsége, hiperaktivitása az, ami felhívja a gyerek figyelmét arra, hogy e jelenségek mögött valami ismeretlen, fájdalmas, szégyellt titok húzódhat meg.

Az évek során a gyermeknél a *déjà vu*-hoz hasonló pszichés élmény jön létre. A felsorolt családok el akarták felejteni gyermekkori szenvedésüket, de az elfojtás rosszul sikerült. Megfigyelésem szerint az említett konkrét elemek alkalmasak arra, hogy a nagyszülők, szülők által átélt társadalmi megpró-

bálatások egész érzelmi feszültségét átadják. A túlélő családok számára a gáz, a vagon, a tábor, a drótkerítés, a szappan, az evés, a kórház szavak elszakadtak eredeti jelentésüktől, és a gyerek számára e szavak által közvetített emocionális feszültség hőfoka jelzi egy elhallgatott múlt emlékeit, melyekkel az iskola, a tömegkommunikációs eszközök hírei, a nagyszülők történetei összekeverednek, és a gyermek a "pszichés realitás" talaján vonódik be a szülők, nagyszülők által átélt félelmetes múltba.

A szülők traumás élményeinek átadási mechanizmusához egy másfajta megközelítést kínál Fónagy Iván munkássága. Fónagy kísérlettel igazolja, hogy a mimika hallható. Az "elfelejtett" lágér- és gettóélettel kapcsolatos szavak fájdalmas vagy titkolt hanghordozása teszi "hallhatóvá" az elhallgatott múltat.

A trauma, az öngyógyítás, az idő és az ismétlési tendenciák

A trauma, "a megrázkódtatás — írja Ferenczi — mindig váratlanul hat, és hirtelen vált ki összeomlást". A holocaust-trauma "elhúzódó", "sokáig" tartó pszichotrauma sorozat volt.

Hogyan segíthetjük a traumafeldolgozást, a lágér-, illetve gettóélet elhúzódó traumasorozata esetében?

A holocaust betegek gyógyítására Ferenczi két elméleti megközelítése tűnik alkalmasnak. Ferenczi szerint a trauma elintézésére két lehetőség áll rendelkezésre:

Az egyik, a valóságban elhárítani az ártalmat, kiküszöbölni a zavar okát.

A trauma elintézésének másik módját a következő szavakkal fogalmazza meg: "Elképzelések a valóság leendő kedvező irányban való megváltoztatásáról; ezeknek az "in spe" élvezetes fantáziaképeknek állandósítása lehetővé teszi, hogy a kint elviseljük, vagy hogy ne (vagy csak kevéssé) érezzük annak."

A tudatos gondolkodás segíteni tud abban, hogy a kint megszüntessük vagy legalábbis elviselhetővé tegyük. Ehhez sorolja Ferenczi a "nemsokára vége lesz", "csak egy pillanat még" gondolatokat is.

A holocaust túlélőinél nem áll módunkban a trauma elintézésének első lehetőségét felhasználni a gyógyuláshoz. Már nem tudjuk elhárítani a baj okát. De a trauma elintézésének másik lehetőségével — úgy tűnik — jól dolgozhatunk.

A tudatos gondolkodás, a megértés képes segíteni a trauma elintézését, a kín elviselését.

A túlélés ténye, a második, harmadik, negyedik generáció léte talán képes enyhíteni a túlélők fájdalmát. Tény, hogy sok-sok holocaust túlélőnek volt ereje újrakezdeni az életet.

Az elviselhetőség kérdésében vissza kell kanyarodni az időélményhez. Hermann foglalkozik az idő és a tudattalan viszonyával. Azt figyelte meg, hogy "az idő megváltoztatja a tudattalan tartalmát". Míg Freud szerint a tudattalan nem ismeri az időfogalmat, Hermann ezt a megállapítást korrigálja. Hermann szerint a tudattalanra a "görbe irányítottság" jellemző, az "időcsíra" nem egyenes vonalban halad, hanem "görbe térben" mozog, amelyben időszűsödések és időritkulások vannak.

Hogyan lehet az időélménnyel, az időszűsödéssel, illetve -ritkulással segíteni a traumafeldolgozást?

Ha a terápia során visszakanyarodhatunk a megpróbáltatás előtti időszakhoz, ez abszolúte rövidebbé teszi a lágér-, a gettóélet elviselhetetlen időszakát, viszont az évekig tartó DP^x élet meghosszabbította a tárgyvesztés időszakát.

Hermann a kényszeres, depressziós tüneteknél két fázist különböztet meg: az inkubációt és a tünettobzódási fázist.

Az inkubációs fázisban a beteg alig észrevehetően csúszik bele a tünetébe, ekkor az akarat még mozgósítható a tünettobzódása ellen. A második szakaszban az akarat már tehetetlenné válik a tünettől szemben.

E felismerésnek nagy hasznát vettem analíziseimben. Így kértem például Andrászt a vonatdübörgés utáni pszichés állapotának megfigyelésére.

Kestenberg hívja fel figyelmünket arra a trauma-kumulációra, amelyet a túlélők gyermekként átéltek: szüleik degradálódtak előttük, mivel képtelenek voltak megvédeni magukat a szenvedésektől, szereteteiket a szörnyű éh- és tűzhaláltól. A bizalomvesztés átterjedt az állam, a haza védőfunkciójának az elvesztésére is. Elveszett az erős apa-ideál, a gyermekét védő anyakép és a haza, az állam védő, óvó biztonsága is.

Lehetségesnek tartom, hogy a lágerekből hazatérők számára a haza, az anyaföld, az anyanyelv bizonyos értelemben megkönnyítette az öngyógyítást. A befogadó országok a lehetőséget biztosították a fájdalmas megaláztatottság területének elhagyására, de nem tudták biztosítani a megszokott kulturális és nyelvi közeget.

*A túlélők a felszabadulás után ún. DP (Displaced Person) lágerekben várták a befogadó országokba való áttelepülésüket.

A külföldön megjelent holocaust-tanulmányok rendszerint nem is foglalkoznak azzal, hogy honnan történt a beteg deportálása. Az analízis során Magyarországon könnyebb az első tárgyvesztés helyéig visszamennünk, hogy megtaláljuk a beteg életének a társadalmi traumatizáció előtti időszakát.

Lehetséges, hogy ha az analitikus feltárás mindig csak a szülő vagy nagyszülő lágeréletétől kezdi az emlékezést, ezáltal a gyermekben tartóssá válik a szülők, illetve az állam, a haza védő funkciójának elvesztése miatti csalódás.

A deportálás után az emigrációt választók többsége nem ismerte a befogadó országok nyelvét, kultúráját. Beilleszkedésüket nyelvi problémák fokozták. Gyermekükkel nem tudtak "anyanyelvi szinten" kapcsolatot teremteni. Nem azon a nyelven beszéltek gyermekeikkel, ahogyan szüleik velük beszéltek. A végleges nyelvi-kulturális tárgyvesztés fokozta az átélt tárgyvesztéseket.* A nyelvi kapcsolat egy sokkal korábbi anya-gyermek szintnek felel meg, mint a vallási közösségé. Így a nyelvi, kulturális közösségtől való elszakadás mélyebb regressziókat indít meg, mint a zsidó identitás elhallgatása. Ez utóbbi is súlyos tüneteket okoz, de saját megfigyelt eseteimben nem találok pseudopszichotikus képpel. A holocaust túlélők tünetképzése megfelelt egy fokozott pszichoszomatikus tünetképzéssel és acting out készlettel átszőődő neurotikus személyiség szerkezetnek.

Az elfojtás és az én-erők kérdése

A II. világháborút túlélő zsidóság két lehetőség között választhatott. Vagy az anyanyelvi, kulturális szokásrendszert tartotta meg, mely igen sok esetben együtt járt a zsidó identitás feladásával vagy a nemzeti identitás, az anyanyelvi, kulturális örökség feladásával, asszimilálódott a befogadó ország kultúrájához, ami rendszerint a zsidó identitástudat fenntartásával, sőt, erősödésével járt együtt. A túlélők gyermekeinek sorsát mindkét esetben eleve meghatározta a szülők választása.

A magyarországi túlélőknél minden esetben a zsidó múlt kényszeres elfojtását találtam. Több olyan betegem volt, aki a "zsidó" szót a legcsúnyább szónak tartotta, melyet nem tudtak félelem, sokszor undor nélkül kiejteni. Lehetőleg kerültek is a szó kimondását. A szégyen hozzátapadt a szóhoz. A szégyellt szó mögött minden esetben a szégyellt szülői sors húzódott meg.

*Nemes Livia dolgozta fel az emigrációba kényszerült magyar analitikusok sorsának alakulását.

Sokan büszkék voltak arra, ha senki nem nézte őket zsidónak. A zsidó külső hiánya, mint felszabadulás a félelmetes stigmától, büszkeséget váltott ki.

Az analízis során a szégyenhelyzetek szorongássá alakultak át. A szorongás utat nyitott a gyógyulás felé. Hermann írja: "Míg a szégyenkező nem tud megkapaszkodni, a szorongásban a megkapaszkodási vágy már hatékony."

A terápia folyamán a láger- és gettóélet elfojtott emlékei soha nem egészütkben, hanem mindig részaspektusaikban tértek vissza. A részek a pars pro toto gondolkodási rendszer alapján az egészet reprezentálták. Ami a szülők felől a gyermekhez eljut, az is a fájdalmas múlt egy-egy része. A vonat dübörgő hangja, a tábor, a kórház stb. szavak hallhatóan is félelmetes érzelmi töltést hordoznak. A részek által való közvetítés következtében megtörténik a percepció torzulása. Hiszen a részekből összeállított egész a realitással nem ellenőrizhető fantáziatévénységhez nyit utat.

Eseteimben az analízis során megjelent panaszok soha nem voltak tudatszinten kapcsolatban a szülők múltjával. Az került a figyelmem központjába, hogy a részekben, az egyes szavakban, a beteg acting out rendszerében felbukkanó elfojtott múltat felismerjem. Ezáltal tudtam felszámolni az izolációs mechanizmust. Itt csak utalni kívánok arra, hogy az izoláció mint elhárítás, önmagában is kényszeres tünetképzésre, halálfélelemre utal. A pszuedopszichotikus beteg mindenki, így az analitikusban is üldözött lát. A negatív viszontindulat-áttételre a túlélők leszármazottai különösen érzékenyek. Ezért mindig vigyáztam arra, hogy az irradiálásra különben is hajlamos paranoid fantáziákat a mélyértelmezéssel fel ne erősítsem. Az analízis során megjelenő érzelmek korrektív élményként beépülnek az analizált érzelmi életébe. Ahogy megindul a szégyenhelyzet feloldása, úgy jelennek meg a pozitív érzelmek a betegséget indukáló szülő irányába. András volt az egyetlen, aki az azelőtt szégyellt anyját megértette a halálos ágyán. Az anya egyedül tőle fogadta el az ételt. Az utolsó szolgálat, amit anyja mellett ellátott, éneerőiben megerősítette.

Modellhiány — terápiás attitűd

A népirtás legszörnyűbb következménye, hogy felnöött egy generáció, mely elpusztult vagy meghurcolt szülőktől származik. Eseteimben jól követhető, hogy milyen megnehezített helyzetbe kerül az a túlélő, akitől elszakították, majd meggyilkolták apját, anyját, gyermekeit, élettársát. Az újonnan alapított házasságban született gyermek mögött állandóan ott lebeg az elvesztett

család árnyképe, a szülői szerep betöltésekor pedig az elvesztett szülő hiánya miatt nincs követhető viselkedési modellje.

Hermann a neurotikus betegekénél az analízist "újra neveléshez" hasonlítja. Az elvesztett hozzátartozók a holocaust túlélőinél állandó érzelmi hiányt okoznak. Az együttérző attitűd segíti mind a gyász, mind a szégyen feldolgozását.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1989. II. 23.

IRODALOM

- Bálint, A.** (1965): Love for the mother and mother love. Primary Love and Psycho-analytic Technique (pp. 91–109), London, Tavistock Publications.
- Braham, R.** (1988): A magyar holocaust. I–II. Gondolat, Budapest.
- Erős F.** (1988): Megtörni a hallgatást. Múlt és jövő, Budapest, Zsidó Kulturális Antológia (pp. 19–27), Szimultán Rt.
- Ferenczi S.** (1934): Trauma a psychoanalisisben. Budapest, Gyógyászat 74.
- Fónagy I.** (1963): Érzelmek kifejező mozgása a gége szintjén. Budapest, Magyar Pszichológiai Szemle, XX. kötet, 2. szám (pp. 206–216).
- Fónagy I.** (1966): Hallható-e a mimika? Budapest, Magyar Nyelvőr, 90. évfolyam, 4. szám (pp. 338–341).
- Fónagy I.—Magdics K.** (1963): Az érzelmek tükröződése a hanglejtésben és a zenében. Budapest, Nyelvtudományi Közlemények, 65. (pp. 103–136).
- Freud, S.** (1900): Die Traumdeutung. Frankfurt a. M., Studienausgabe, Band II. Fischer Verlag.
- Freud, S.** (1933): Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Frankfurt a. M., Studienausgabe, Band I. Fischer Verlag (pp. 448–608).
- Hermann I.** (1933): A tudattalan és az ösztönöknek örvényelmélete. Budapest, Lélekelemzési Tanulmányok, Somló Béla Kiadó (pp. 41–54).
- Hermann I.** (1963): Die Psycho-Analyse als Methode. Köln u. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Hermann I.** (1934): Bevezetés Ferenczi traumáról szóló tanulmányaihoz. Budapest, Gyógyászat, 74. sz. (pp. 309–310).
- Hermann I.** (1943): Az ember ősi ösztönei. Budapest, Pantheon kiadás.
- Hermann I.** (1945): Az antiszemitizmus lélektana. Budapest, Bibliotheca.

- Hermann, I.** (1971): Drei Arten der psychisch-dynamischen Abläufe. *Dynamische Psychiatrie*, 4. (pp. 214–228).
- Kestenberg, J.** (1974): Kinder von Nazi-Verfolgten. Stuttgart, *Psyche* 28. 3. E. Klett Verlag (pp. 249–265).
- Kestenberg, J.** (1980): Psychoanalyses of Children of Survivors from the Holocaust: Case Presentations and Assessment. New York, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Vol. 28. No. 4. (pp. 775–804).
- Kestenberg, J.—Kestenberg, M.** (1980): Psychoanalyses of Children of Survivors from the Nazi Persecution: The continuing Struggle of Survivor Parents. *Victimology: An International Journal*, Vol. 5. No. 2–4. (pp. 368–373), Victimology Inc.
- Krystal, H.** (1968): *Massive Psychic Trauma*. New York, International Universities Press.
- Mérei F.** (1985): *Lélektani napló, I. Az utalás lélektana*. Budapest, Művelődéskutató Intézet.
- Nemes, L.** (1985): The Fate of the Hungarian Psychoanalysts during the Time of Fascism. Vienna, *Sigmund Freud House Bulletin*, Vol. 9. No. 2. (pp. 20–28).
- Rodil—Weiss, T.** (1985): Men in Extreme Conditions: Some Medical and Psychological Aspects of the Auschwitz Concentration Camp. *Current Content*, No. 28. (pp. 4–13).
- Róheim G.** (1931): *A csurunga népe*. Budapest.
- Róheim G.** (1933): *A primitív ember*. Budapest, Pszichoanalitikai tanulmányok (pp. 9–29), Somló Béla Kiadó.
- Vikár Gy.—Virág T.** (1985): Pszichotrauma elaborációja a gyermek-pszichoterápiában. Budapest, *Magyar Pszichológiai Szemle*, XLII. kötet, 2. szám (pp. 128–139).
- Virág, T.** (1984): Children of the Holocaust and their Children's Children: Working Through Current Trauma in the Psychotherapeutic Process. *Dynamic Psychotherapy*, Vol. 2. No. 1. (pp. 47–60), Brunner Mazel Inc.
- Virág, T.** (1986): Interpretation des Rêves en Psychothérapie d'Enfants. *Le Coq-Heron*, No. 98. (pp. 32–36), Paris.
- Virág T.** (1988): Aktuális traumatikus esemény feldolgozása a már folyamatban lévő terápiában. Budapest, *Klinikai Gyermekpszichológiai Tanulmányok*, Akadémiai Kiadó (pp. 72–82).
- Virág T.** (1987–88): Gyermekkori neurotikus állapotok, magatartászavarok történelmi háttere. Budapest, *Magyar Pszichológiai Szemle*, XLIV–XLV. kötet, 3. szám (pp. 227–244).

Wang, M. (1962): Psychoanalytische Betrachtungen zur Dynamik und Genese des Vorurteils des Antisemitismus und des Nazismus. Psyche, 16. (pp. 273--284).

Wallon, H. (1947): Les origines de la pensée chez l'enfant. PUF I--II.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХИКИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В СЕМЬЯХ,
ПЕРЕЖИВАЮЩИХ HOLOCAUST (ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕРТВЫ) В ВЕНГРИИ

Терез Вираг

В рассмотренных случаях передо мной постепенно разворачивается психодинамическая картина, которая характерна для детей и внуков тех, кто переживает Holocaust. Было отмечено, что они подсознательно идентифицируют себя с опозоренными и уничтоженными членами семьи. Это отождествление было очень заметным, поскольку при сегодняшних условиях родители никогда не говорили своим детям о своем происхождении. В моих случаях часто проявлялась экстремально агрессивное побуждение по отношению к родителям, к матери. Вот почему я считаю особенно важным у моих пациентов обработку, объективизацию их агрессии, направленную против отца и матери. При выборе терапии важно знать, что обратившиеся к нам семьи пережили преследование со стороны общества.

Соглашаясь с мыслями Ференци при анализе этих семей, я делаю большой акцент на спонтанно выздоравливающие тенденции. В ходе анализа я подкрепляю те аффективные реакции, в которых распознавала попытку к спонтанной обработке травмы. Все мои пациенты вылечивались сами, поскольку в терапии они искали облегчения.

При применении техники классического психоанализа Фрейда достигалось раскрытие и обработка подсознательных фантазий. В упомянутых случаях патогенный фактор скрывался в самой реальности.

Хорошо прослеживается процесс, когда в системе acting out у пациента появляется непрерывность жизни семьи, однако эту непрерывность обеспечивает информационная искаженная система, ведь хранением в тайне своего секрета родитель хочет прервать непрерывность своей судьбы. Перев нами — неудача подавления необработываемой коллективной травмы, ведь несмотря на умышленное забывание, он все же помнит. Своими словами он хочет заглушить свое прошлое, но поведением, голосом, жестами передает его внешнему миру. В результате реконструируется не все прошлое в целом, а лишь его значительная часть, по которой, однако, можно восстановить целое.

Цель терапии — остановить образование симптомов, раскрытие тайны, обработка траура выжившими.

Психотерапия может стать эффективной лишь в таком обществе, которое самокритично относится к грехам прошлого, в котором можно открыто говорить о страданиях прошлого и которое не заражено духом антисемитизма.

THE PARTICULAR PSYCHIC STRUCTURE OF THE DESCENDANTS OF THE SURVIVORS
OF THE HOLOCAUST IN HUNGARY

Virág, Teréz

In the cases which have been reported, an understanding of the psychodynamics of children and grandchildren of the survivors of the Holocaust in Hungary was gradually achieved. In all cases there could be observed an unconscious identification with the persecuted and murdered members of the family. This identification was all the more apparent because the parents never talked to their children about their ethnic identity. Furthermore, the patients frequently demonstrated extremely strong aggressive impulses against their mothers. For this reason the working through of the anger felt towards the parents was regarded as being particularly important, in a way which enabled their anger to be directed against the inhuman treatment the family members were exposed to. When choosing from among different forms of therapy, it was vitally important to consider the fact that the family which sought help was a survivor of social persecutions.

In line with Ferenczi's ideas, in the psychoanalytic treatment of the survivors of the Holocaust great emphasis was laid on self-healing. From among the impulses emerging during this treatment, those impulses were strengthened which could be identified as spontaneous attempts at working through traumas. All the patients could be regarded as self-healing as they themselves sought cure for their problems in therapy.

In classical Freudian psychoanalysis, healing is achieved through the revelation and working through of unconscious phantasies. In the cases under discussion, the pathogenic factor was to be found in objective reality.

The continuity of family history was apparent in the acting out system of the patients, yet this continuity was mediated by a distorted information system, since the parent tried to break the continuity of his/her experiences by keeping things secret. Failure to repress traumatic collective experience became evident during therapy. Despite intentional forgetting, memories were still present and therefore the person reminded others of them. By means of words he/she tried to silence the past, but his/her behaviour, voice, and gestures still mediated it. As a result of condensing, the past did not become reconstructed in full, but only important elements of it, which like archaeological remains nevertheless communicated concerning the whole.

The aim of the therapy was to stop induced symptom formation, to talk through things which had previously been secret, and to work through mourning in the survivors.

Psychotherapy can be successful only in a social environment which is self-critical concerning the crimes of the past, where the sufferings of the past can be openly discussed, and in places which are no longer liable to contamination by anti-Semitism.

6—10 ÉVES KORÚ GYEREKEK EMBERRAJZÁNAK ÉS INTELLIGENCIA VIZSGÁLATÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

FEUER MÁRIA

SOTE Orvopszichológiai Oktatási Csoport

A szerző összehasonlító elemzést végzett 50 olyan 6—10 éves korú, pszichológiai szakrendelésen megjelent gyereknél, akik a Wechsler-teszt alapján nem bizonyultak értelmi fogyatékosnak, s emberrajz-vizsgálat is történt.

Az IQ és RQ eredmények alapján a páciensek két csoportját mutatja be: az egyik, ahol a Q-értékek különbségei nagyok — 11—30 pont között vannak —, a másik, ahol a különbség extrém nagy — 31—65 pont között mozog. Az elemzésekből kitűnik, hogy az első gyermekcsoportnál az affektív szféra súlyos zavara a legjellemzőbb, s az emberrajzok ennek az emocionális problematikának a kifejezői. Ilyen esetekben az emberrajz instrukciójának hatására olyan projekciós mechanizmusokkal kell számolnunk, amelyek jelentősen rontják a rajz tartalmi és formai kivitelezését. Ekkor megtartott intellektus mellett az emberrajz súlyos deficitet szenved, jelezvén, hogy ez utóbbi vizsgálat igen érzékenyen jelzi a személyiségfejlődés zavarait.

A második gyermekcsoportnál elsősorban a központi idegrendszer mikroorganikus sérüléseire derült fény. Az IQ és RQ extrém mértékű különbségeinél az emberrajz abban az esetben is organicitás-jelző, ha a VQ és a PQ aránya kiegyenlített.

Vagyis a pszichésen nem teljesen egészséges gyerekek esetében az IQ nem korrelál az RQ-val, nagy eltérés esetén elsősorban emocionális problematikára, míg extrém nagy eltérés esetén organicitásra gyanakodhatunk.

Bevezetés

A klinikai munkában általános gyakorlat, hogy a 10 éves kor alatti gyerekek emberrajzainak színvonalából következtetünk az intellektuális színvonalra. Az IQ és az RQ korrelációt mutat, a két Q-adat általában azonos értékelési övezetbe tartozik. A korreláció 5—10 éves kor között a legerősebb. Goodenough vizsgálatai azt bizonyították, hogy az emberrajz létrehozása szorosan összefügg az intellektus fejlődésével (5). Ép intellektusú gyereknél az emberrajz általában nagyjából megfelel az életkori követelményeknek, még abban az esetben is, ha más tárgyú rajzaiban viszonylag gyengébb eredményt képes csak elérni.

Flam és P. Mirtse vizsgálatai 27—44 hónapos gyerekeknél alátámasztották azt a Goodenough által feltárt tendenciát, hogy a rajzfejlődés három hónapos időközökben ér el egy olyan új kifejezési szintet, amely értékponttal kifejezhető (3).

Saját gyermekklinikai anyagunkban azonban felfigyeltünk azokra az esetekre, amikor a fenti korreláció nem mutatható ki, és az IQ és RQ között több mint 10 pont különbség mutatkozik.

Kórlapjainkból taláalomra kiemeltünk 50 olyan esetet, ahol a páciens életkora 6 és 10 év között volt, Wechsler- és emberrajz-vizsgálatot csináltunk velük, és az IQ alapján a gyerekek nem estek az értelmi fogyatékos övezetbe. (A kiemeléseknél egyéb szempontokat nem vettünk figyelembe.)

Közleményünkben 50 eset alapján elemezzük a pszichológiai rendelésünkön megjelent gyerekek IQ és RQ eredményeit. Először a 11--30 pont különbséget mutató eseteket, majd pedig az extrém mértékű -- 31--50 pont -- különbséget jelző gyerekek anyagát mutatjuk be.

Feltételezésünk szerint az RQ érzékenyebben reagál a személyiségzavarokra, mint az IQ. Amíg az intellektuális teljesítmények megtartottak, az emberrajzban megnyilvánuló projekciós folyamatok hatására az RQ már lényeges deficitet szenved.

Nemes Livia vizsgálati adatai is arra mutatnak, hogy az RQ gyakran nem korrelál az IQ-val, sőt a PQ-val sem. Widlöchert idézi, aki megállapítja: a rajzfejlődést olyan sokféle tényező befolyásolja, hogy nem következtethetünk belőle közvetlenül az intellektus elmaradására. Nemes Livia így ír erről: "Saját tapasztalatom alátámasztja ezt a megállapítást, sőt, úgy tűnik, hogy az emberrajzokból elsősorban a testséma- vagy az affektuszavarokra lehet következtetni, s csak másodsorban az intelligenciáéra." (10)

Egyes szerzők szerint a 2-3 éves gyerekeket az ábrázolás folyamán szinte teljesen az emocionális és taktilis elem vezeti (Mühle, idézi: 7). Mások szerint 3 éves korig a motoros elem uralkodik, 3-5 éves korban a motoros és a vizuális elem egyensúlyba kerül, míg 6-10 éves életkorban a vizuális elem a domináns (Kienzle, idézi: 7). Mi Schilder meghatározásával értünk egyet, amely szerint a testvázlat a fejlődés folyamán taktilis, kinesztéziás és fájdalomérzésekből, valamint motoros és optikus tapasztalatokból épül fel, s eleinte egyszerű, később egyre inkább differenciálódó elemeket tartalmaz.

Fejlődéslélektani áttekintés

A hatéves kor rajzbeli jellemzői: ebben a korban csökken a képek fantasztikuma, a realitás előtérbe kerülésével a rajzok valóságosabbakká válnak. Tisztában van a gyerek azzal is, hogy rajzai a valósággal nem egyeznek meg. Megjelennek a díszítés első jelei, rendszerint pontok, köröcskék, cikcakk vonalak vagy tojásdad alakok formájában. Ezek általában ritmusosan ismétlődnek a rajzokon.

A hatévesek többsége már egy-egy helyzetet ábrázol, de a cselekvés megjelenítése nélkül. Ezzel mintegy áthidalja a szakadékot a realitás és a gyenge grafikus kivitelezés között: a helyzettel helyettesíti a cselekvést. A realitás felé való intenzív közeledés eredményezi azt a látszólagos paradoxont, hogy bár tartalmilag és formailag az ötévesek rajzai primitívebbek, mégis a szemlélő számára érdekesebbek és szebbek, mivel dús fantázia és bő érzelmi telítettség jelenik meg rajtuk.

Emberrajzainak főbb ismérvei a vonalak jó csatlakoztatása, a haj, a homlok és az áll ábrázolása, valamint hogy a karok és a lábak kétdimenziósak. A lányoknál az arcrészletek jó elhelyezése, a fiúknál a kézfej ábrázolása a gyakoribb. Az emberi arc érzelmeit még egyik nem sem képes kifejezni.

A hétéves kor rajzbeli jellemzői: a gyerek egyre több profil-rajzot készít, amelyek általában vegyes profilok. Itt nem két nézőpontból — oldalról és előlről — szemléli egyidejűleg a dolgokat, hanem két tendencia — a kinesztéziás kerek forma és a látott profil — egyidejű jelenlétéről, vegyülékéről van szó.

A gyerek általában egy-egy mozzanatot választ ki a cselekményegységből és azt töredékeiben, több képben rajzolja meg.

Emberábrázolásaiban a hatéves szinten túlmenően a szemöldök, kézfej, öt ujj, fül és a láb helyes aránya jelenik meg. A fiúknál a fül ábrázolása, lányoknál a megfelelő hosszúságú láb sikeres kivitelezése a gyakoribb.

A hatévesek igen sokat rajzolnak és ezen belül sok kompozíciót. Rajzaik összetettek, logikusak. Kezdetleges szinten távlatot is megpróbálnak érzékelteni.

A nyolcéves kor rajzbeli jellemzői: még mindig sok kompozíciót készítenek, de szívesen rajzolnak egyes dolgokat is, például egy-egy virágot vagy bizonyos tárgyakat próbálnak realisztikusan, természetyszerűen ábrázolni. Mintegy tanulmányt készítenek a világ különböző jelenségeiről, amelyek felkeltették érdeklődésüket.

A jó nivójú, szerkesztett jelenetrajzokon visszatérnek a firka egyes elemei, például az eget kék lengővonallal, a napot sárga körfirkával, a fák koronáját zöld gomolyagfirkával jelzi a gyerek. Szabad rajzait színessel festi, amely már nem olyan ríkító, mint a korábbi fejlődési fázisokban.

Az emberrajzokon némi visszaesés tapasztalható, ami az ujjak helyes számát és a fül ábrázolását illeti, viszont előrelépés tapasztalható a nyakvonal, váll, könyök, térd és a karok arányának ábrázolásában. A lányok a körvonalazás technikájában, míg a fiúk a kar-arány ábrázolásában érnek el jobb teljesítményt.

A kilencéves kor rajzbeli jellemzői: a legfeltűnőbbek az adekvát arány-ábrázolás kezdeményei. Gyakorivá válik az elbeszélő kép, amely sokszor úgynevezett szalag-kép formájában jelenik meg. Néha másfél méter hosszúra is összeragasztgatják a rajzlapokat, s rajtuk filmkocka-szerűen ábrázolják a jelenetsort. Ebben a korban enyhül az egocentrikus rajzolás, illetve más, át-tételesebb formát ölt. Például egy kislány lerajzolja Csipkerózsikát olyan ruhában, mint amilyen neki magának van.

A kilencéves korú gyerekek 20%-a már képes a teljes profil, valamint az ízületekben való mozgás ábrázolására is. Rajzaikat vázlatosan kezdik, majd fokozatosan dolgozzák ki, s megjelennek a keresővonalak is.

Díszítésképpen vonalas ornamentikát alkalmaz, amikor is a tárgy szélén erős vonalat húz vagy a szélre ritmusos alakzatokat rajzol.

Fejlődéslélektani szempontból tehát vizsgált pácienseink a képzeletszerű rajzolás vagy intellektuális realizmus szakaszában vannak.

A vizsgált minta bemutatása

Az életkori megoszlást az 1. táblázatban mutatjuk be.

1. táblázat

A vizsgált személyek életkora százalékos megoszlásban

Életkor év; hó	%
6; 1 — 7; 0	32
7; 1 — 8; 0	30
8; 1 — 9; 0	12
9; 1 — 10; 0	26

A 2. táblázatban összefoglaljuk pácienseink IQ, VQ, PQ és RQ eredményeit.

2. táblázat

A Q-értékek százalékos megoszlása

Q-érték	IQ	VQ	PQ	RQ
41 — 50	—	—	—	2
51 — 60	—	—	—	10
61 — 70	—	—	—	14
71 — 80	12	10	18	26
81 — 90	10	6	16	18
91 — 100	30	22	24	6
101 — 110	18	34	18	16
111 — 120	20	22	16	4
121 — 130	10	4	4	2
131 — 140	—	2	4	—
141 — 150	—	—	—	2

A táblázatban első pillantásra is feltűnő az RQ nagymértékű szóródása. Amíg a 91–110-ig terjedő átlagos tartományba az IQ 48%-a, a VQ 56%-a és a PQ 42%-a került — tehát közel a páciensek fele —, addig ugyanebben a tartományban az RQ csak 22%-kal szerepel. "Fogyatékos" rajzot produkál 26%-uk, míg az IQ alapján válogatva a vizsgált személyeket, ebbe az övezetbe senki sem került. Az átlag feletti IQ-teljesítményhez 30%-uk tartozik, míg az RQ-ból ugyanide csak 8%.

Már ez az áttekintés is egyértelműen mutatja a vizsgált személyek problematikus voltát. Ha nem tudnánk, hogy valamilyen pszichés tünettől szakrendeléshez fordultak segítségért, akkor is gyanakodnunk kellene e gyermekcsoport "nem teljesen egészséges" voltára.

A 3. táblázatban a Q-értékek közötti pontkülönbségeket foglaljuk össze.

3. táblázat

A Q-értékek pontkülönbségei %-ban

Pontkülönbségek	IQ — RQ között	VQ — RQ között	PQ — RQ között
0 — 10	32	32	34
11 — 20	26	18	24
21 — 30	14	18	20
31 — 50	28		
31 — 55		32	
31 — 65			22

A 1–10 pontos eltérést normálisnak, a 11–30 pontos eltérést nagymértékűnek, a 31 pont felettit extrém mértékűnek tartjuk.

A táblázatból leolvasható, hogy a vizsgált személyek kb. 30%-a a normál övezetbe került, kb. 40%-uk nagymértékű eltérést produkált, és kb. 30%-uk az extrém mértékű eltérések övezetébe tartozik. Ez utóbbiban a legnagyobb különbség a PQ és az RQ között volt, ami azért meglepő, mert azt várnánk, hogy a rajzkvóciens leginkább a performációs szinttel van összefüggésben.

A 4. táblázatban összefoglaljuk a Q-egyezéseket, vagyis a 0–10 pont közötti eltérések alakulását szemléltetjük.

A táblázatból kitűnik, hogy Q-egyezés 44%-ban fordul elő, és sem a VQ, sem a PQ, sem az IQ nem egyezik meg az RQ-val, s csupán 14%-ban kerül a normál övezetbe minden Q-érték.

Érdekesképpén említjük meg, hogy a PQ = RQ csoportban minden páciensünk enuresis nocturnában szenvedett. A VQ = RQ csoportba 1 enuresis noctur-

4. táblázat

A Q-egyezések %-os megoszlása

Q-egyezések	%
VQ = RQ	8
PQ = RQ	8
VQ = RQ IQ	8
PQ = RQ IQ	6
VQ PQ = RQ IQ	14

na és 3 pszichoszomatikus megbetegedés (asthma, diabetes) került. A más egyezéseket mutató csoportokba a legkülönbélebb panaszokkal kerültek gyerekek, de egyiküknek sincs a központi idegrendszer organikus sérülésére utaló panasza, s csak egy olyan páciens volt, aki tanulási problémák miatt jelentkezett és enyhe fokú dyslexiát állapítottunk meg nála.

Itt jegyezzük meg, hogy az RQ 8 esetben volt magasabb a többi Q-értéknél:

0 -- 10 pont közötti eltérés 2 esetben

11 -- 30 pont közötti eltérés 5 esetben

31 -- pont feletti eltérés 1 esetben

fordult elő az RQ javára. Az extrém eltérést egy kifejezetten tehetséges, rajzolni külön is tanuló páciensünk produkálta, akit iskolai beilleszkedési nehézségek miatt kezeltünk, és akinek több művész van a családjában. Érdekes adat ezen kívül, hogy a nagy különbséget mutató övezetben az 5 fő közül hárman csupán iskolaérettségi vizsgálaton jelentek meg, mert a szülők nem kívánták őket a kerületi nevelési tanácsadóba vinni. A további két gyereket testvérféltékenység, illetve éjszakai felriadások miatt kezeltük.

A nagy (11–30 pont) eltérést mutató csoport jellemzése

Ide soroltunk minden olyan gyereket, aki bármelyik Q-értékben nagy eltérést mutat a rajzkvócienshez képest. A döntő többség tanulási és magatartási panaszok miatt, valamint súlyos pszichés problémákkal került hozzánk. E csoportban vegyesen találunk nagyfokban agresszív és erősen gátolt, szorongó gyerekeket. Több pszichogén tic, lelki eredetű dadogás, encopresis, electiv mutismus tarkítja a képet.

Általánosságban elmondható, hogy ennél a gyerekcsoportnál -- bármilyen panaszok jelentkeztek is -- az affektív szféra zavarával találkoztunk. Több olyan pszichoterápiás eset is ide került, ahol családi csoportterápiát kellett folytatni a gyerek pszichés rendeződésének érdekében. Ezekben az esetekben -- feltételezésünk szerint -- a "Rajzolj egy embert!" instrukció a belépő projekciós mechanizmusok miatt olyan erővel érintette meg az emocionális problematikát, hogy megtartott intellektus ellenére, az ember rajzi kivitelezése nagymérvű deficitet szenvedett. Érdekes, hogy ezek a gyerekek házat vagy autót nagyjából koruknak megfelelő szinten ábrázolnak.

Többen nem szívesen tesznek eleget a fenti kérésnek, s szeretnének kibújni a feladat alól. Ugyanakkor azonban mást szívesen rajzolnak. E gyerekek közül sokan ábrázolnak örömmel egy-két jól megtanult és begyakorolt semleges figurát, például Miki egeret, Donald kacsát, Bubót stb. Így tulajdonképpen eleget tesznek a rajzolási felszólításnak, anélkül azonban, hogy bármi személyeset közölnének. Emellett a siker is biztosítva van, hiszen begyakorlott, szinte gépies tevékenységről van szó. (Ez egyben jelenthet realitásérzetet is, hiszen jó emberalakot rajzolni valóban nehéz.)

Általában megállapítható, hogy minél súlyosabb a személyiségfejlődés zavara, annál nagyobb a valószínűsége a gyenge kivitelű emberrajz produkálásának. S itt elsősorban tartalmi hiányosságokról van szó, a rajz összképe általában nem "patologikus". E rajzok "vak" értékelésénél csupán kisebb-nagyobb retardációra gondolnánk, vagy azt hinnénk, hogy a rajzolóknál alacsonyabb életkorú gyerek (nagyjából korának megfelelő szinten) készítette azt.

A csoportnál feltűnő még a színek gyér használata, s hogy legtöbbször a papír alsó egyharmadába kerül a rajz, ami részben infantilis jegy, de jelenthet kedélybeli nyomottságot, önértékelési problematikát is.

Gyakori jelenség az, hogy a pszichoterápiás kezelése hatására a páciens emberrajzának színvonala szinte ugrásszerűen javul, s az sem ritka, hogy néhány hónap alatt akár 1-2 éves elmaradások is eltűnnek. Az alábbiakban röviden egy ilyen esetet ismertetünk.

A hatéves kisfiút -- Zsoltot -- a szülők hozzák rendelésünkre azzal, hogy az utóbbi hetekben a gyereknek éjszakánként rendszeresen vannak pávoros rohamai. Ezenkívül az óvónők a kisfiú "elbutulásáról" panaszkodnak.

Az explorációs beszélgetésekből kiderült, hogy közel fél évvel ezelőtt meghalt Zsolt halmozottan sérült -- értelmi- és mozgásfogyatékos, tolókoscihoz kötött -- 4 éves öccse. Az öccsnek rendszeresen voltak saceres grand mal-jai is, s a halál status epilepticusban következett be a mentőautóban.

Zsoltnak a szülők nem merték megmondani testvére halálát, úgy tájékoztatták, hogy öccsét hosszabb gyógykezelésre kórházba kellett szállítani.

A pávoros rohamok kezdetét megelőző héten Zsoltnál tonsillectomiát végeztek, s emiatt négy napot kórházban töltött.

Zsolt első emberrajzának — amely második találkozásunk alkalmával készült — legfeltűnőbb jellegzetessége a torz befejezetlenség. Értelmezésünkben Zsolt azonosítja magát a beteg testvérrel. A rajz szinte "fogyatékos" produktumnak látszik. A végtagok nélküli test, a torz, nagy fej, zilált hajjal, üres szemekkel mered a nézőre. A rajz tartalmilag 20 hónapos retardációt mutat.

1. ábra

Tanácsunkra a szülők megmondták Zsoltnak testvére halálát. Ettől kezdve a kislányt sokat foglalkoztatták a betegségek és a kórházba kerülés körülményei. A pszichoterápiás foglalkozásoknak fő témája lett a mozgásképtelenségben megnyilvánuló, nagyfokú kiszolgáltatottsággal járó állapotok. (Pl. a legnagyobb játékmackó folyton "összeroskad", nem tudott a lábára állni, s még enni is képtelen volt önállóan stb.)

A második emberrajz egy hónappal a foglalkozások megkezdése után készült. Itt az ember már kiegészül törzzsel és végtagokkal, vagyis önálló helyváltoztatásra képes. A vonalvezetés még tört és bizonytalan, az érintkezések esetlegesek, az arc riadt szomorúságot árul el. A rajz tartalmilag 12 hónapos retardációt mutat.

Értelmezésünkben Zsolt kezd a testvérétől független, önálló, egyedi lénnyé válni.

2. ábra

A továbbiakban a pszichoterápiás órákon Zsolt félelmeiről és szorongásairól van szó. Ebben a fázisban katartikusnak tartjuk azt a két — az egyéni foglalkozások közé beiktatott — családi csoportterápiás ülést, ahol a szülők most már Zsolttal együtt újra "elsiratják" kisebbik gyereket. Ezután páciensünk pávoros rohamai rövid idő alatt megszűntek. Zsolt pszichés állapota gyors javulásnak indult, s újabb 5 hónap múltán a terápiás foglalkozásokat be lehetett fejezni.

Ekkor készült a harmadik emberrajz, ahová a kisfiú spontán házat, virágot, felhőt és napot is rajzolt. Az alapra állított egyenes tartású, kézfej-jel és ujjakkal ellátott, mosolygós, barátságos tekintetű alak nyílt, tevékenységre kész embert ábrázol. A ház nagy ajtaja, a feltűnően elhelyezett és aránytalanul nagy csengő a kapcsolatkézséget jelzi. Az elmúlt viharokra emlékeztet az oszladozó — épp csak jelzett — felhő, de a kisfiú fölött már hétágra süt a nap.

3. ábra

Páciensünk óvodai teljesítményei is visszatértek a tőle elvárható szintre.

A Wechsler-vizsgálatot — főleg a szülők megnyugtatóására — a második rajz készítésével egyidejűleg végeztük el. VQ = 110; PQ = 114; IQ = 114. (Ezek eredményei alapján soroltuk Zsoltot a "nagy eltérést" mutató csoportba.)

A kisfiú teszteredményeinek összefoglalását az 5. táblázat szemlélteti.

5. táblázat

Zsolt Goodenough-eredményei

Rajz	Goodenough pontszám	Zsolt életkora	A rajz retardációja	RQ
1.	6	74 hó	20 hó	72
2.	11	75 hó	12 hó	84
3.	16	80 hó	2 hó	97

Páciensünk tehát 6 hónap alatt 18 hónapos látszólagos retardációt hozott be, amely az affektív szféra súlyos zavarára és annak rendeződésére vezethető vissza.

Az extrém nagy (31—65 pont) eltérést mutató csoport jellemzése

Ide soroljuk minden olyan páciensünket — összesen 14 főt —, aki bármelyik Q-értékben extrém nagy eltérést mutat a rajz-kvócienshez képest.

A csoport Q-értékeinek átlagai a következőképpen alakultak: VQ = 107; PQ = 102; IQ = 106; RQ = 64. A verbális és a performációs kvóciens kiegyenlített volt 9 esetben; 4 esetben 12-26 pont különbség volt a VQ javára, 1 — sacerben szenvedő — gyerek esetében pedig a PQ 28 ponttal előzte meg a VQ-t.

Érdeemes végignéznünk a 6. táblázatban a panaszok és a későbbi diagnózisok alakulását, valamint a VQ—PQ arányokat.

A 6. táblázatból kitűnik, hogy a központi idegrendszer organikus sérülésére nem utal minden esetben a VQ és PQ aránytalansága, viszont minden esetben minimum 31 ponttal kisebb a rajzkvóciens eredménye az intelligenciatest bármelyik Q-értékénél. Vagyis a Wechsler-teszt és az emberrajz vizsgálat eredményeinek összevetése nagy biztonsággal utal az organikus háttér meglétére.

A 6. táblázatból az is világosan látszik, hogy mindössze egy esetben — 6. eset — lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy kizárható a mikroorganikus sérülés gyanúja, s a súlyos rajzi retardáció egyértelműen az affektív szféra zavarainak következménye.

Az "extrém" csoport tagjaira jellemző a dekoncentrálttság, a hullámzó figyelem, a fáradékonyosság, a túlmozgásosság, a bölcsődei, óvodai vagy iskolai beilleszkedés sok nehézsége. Teljesítményeik egyenetlenek, iskolai eredményeik romló tendenciát mutatnak, bizonyos tárgyakból szélsőségesen gyengén produkálnak. Szókincsük megfelelhet életkoruknak, azonban gyakran vannak

6. táblázat

A panaszok, a diagnózisok és a VQ—PQ arányok alakulása

Panasz	Diagnózis	VQ—PQ aránya
1. kiegészítő iskolából általános iskolába való visszatelepítés	dyslexia	=
2. értelmi elmaradás	enyhe hypacusis, encephalopathia	=
3. tanulási problémák	minimalis cerebralis dysfunctio, dyslexia	>
4. fejfájás, tanulási problémák	súlyos agyrázkódás, koponyatrauma utáni állapot	=
5. iskolai magatartási és tanulási problémák	iskolaéretlen beiskolázás miatt fellépő neurotikus tünetképződés, retardatio mentalis	=
6. iskolai magatartási panaszok	súlyos szorongásos állapotok, pavor nocturnus, enuresis nocturna, indukált neurosis	=
7. fejfájás	minimalis cerebralis dysfunctio	>
8. eszméletvesztések	morbus sacer	>
9. fejfájás	encephalopathia	=
10. tanulási problémák, nyugtalanság	hyperkinetikus syndroma	>
11. morbus sacer	morbus sacer	<
12. magatartási és tanulási problémák	autisztikus személyiségfejlődés	=
13. beilleszkedési zavarok	dyslexia, minimalis cerebralis dysfunctio	=
14. magatartási panaszok	dyslexia	=

szótalálási nehézségeik, nemegyszer hallásdiszkriminációs zavar, enyhe artikulációs hiba, a finommotorium általános gyengesége, a vizuomotoros koordináció zavara figyelhető meg.

Érzelmi életükre dühkitörések, túlérzékenység, szélsőséges érzelmi reakciók, hangulati labilitás, az érzelmi élet éretlensége, infantilizmus, sírásra való hajlam, alacsony frusztrációs tolerancia jellemzőek.

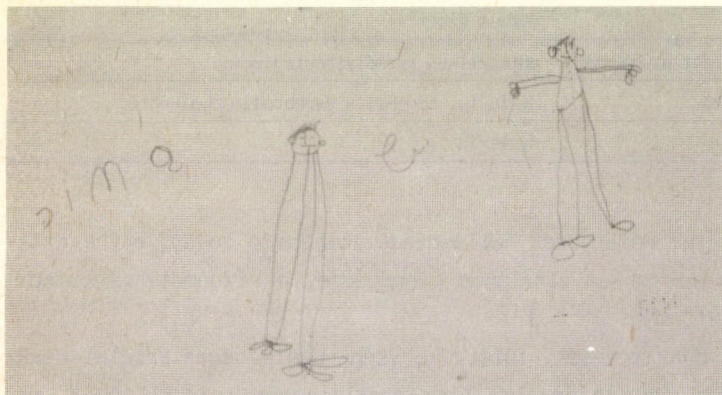
Kortársaikkal nemegyszer agresszívak, társasjátékokban vagy versenyhelyzetben nem tudnak veszíteni, egész játéktevékenységük retardált. Konfliktus-szituációra szorongással vagy erős daccal reagálnak. Nehezen verbalizálnak, emocionális feszültségeiket magatartásváltozással juttatják kifejezésre, érzelmeikről alig tudnak szóban nyilatkozni.

Önértékelésük csökkent, általában butának, ügyetlennek és "rossznak" tartják magukat.

Rajzaik már első pillantásra is patológikusnak tűnnek, alacsonyabb életkori szinten sem adekvátak. Ezek a gyerekek általában utálnak rajzolni. Ábrázolásaikra jellemző az igen gyenge vagy túlságosan erős nyomaték, a firka-szerű megoldás, a kapkodó, görcsös, szögletes, kusza, tört vonalvezetés. Az illeszkedések erőltetettek vagy inadekvátak, a különálló részleteket pedig egybefolyatják. A rajzok általában zűrzavart, diszharmóniát, bizonyos fokú sivárságot és primitivitást tükröznek. Gyakran fordulnak elő kusza satírozások, jellemző a ritmustalanság, aránytalanság, a jobbra vagy balra dőlő figurák. Rajzaikon nincs alap, vagy a papír alsó szélét tekintik annak, amely az infantilizmus és/vagy a regresszió jelzése. A teret nem használják ki. Ritkán színeznék, akkor is kevés, általában 1-3 színt alkalmaznak. Feltűnőek a hiányok, egyáltalán nem vagy csak jelzésszerűen rajzolnak ruhát; a 14 emberrajzon 9-nek nincs keze, 4-nek pedig egyáltalán nincs arca. Szinte semmiféle díszítést nem használnak, nem részleteznek. Rajzaikat spontán nem korrigálják. Mozgást, perspektívát nem képesek ábrázolni.

Az alábbiakban bemutatunk néhány rajzot, amelyet a fenti csoport tagjai készítettek.

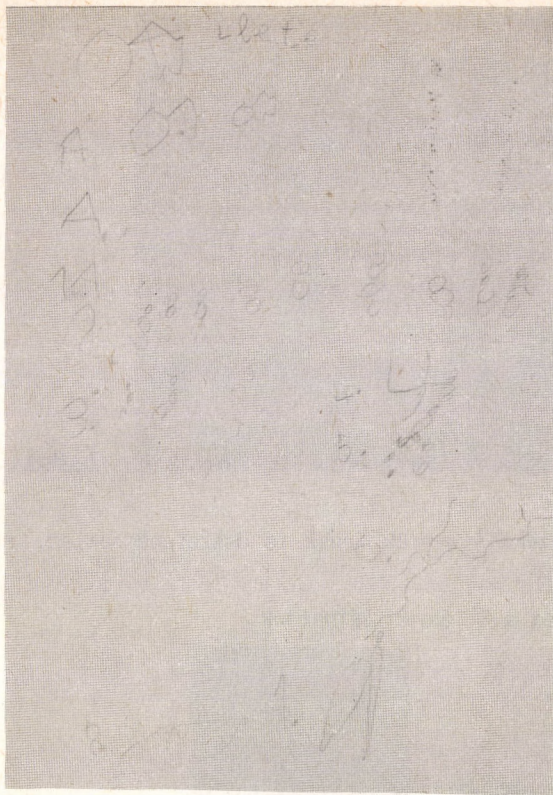
A 6. táblázatban 13-as számmal jelölt 6 éves 11 hónapos fiú rajza látható a 4. ábrán.

4. ábra

A bal oldali spontán készült fej-láb ember fogyatékos szintű produktum. Ezzel szemben a VQ-ja 94; PQ-ja 101; IQ-ja 97. A jobb oldali figurát az ember testrészeinek diktálása után készítette. A lapra azokat a betűket írta le, amelyek eszébe jutottak a "Milyen betűket ismersz?" -- kérdésre. Elolvasni már nem tudta őket. Az 5. ábrán a Bender-próba eredményeit mutatjuk be.

Feltűnőek az érintkezési nehézségek, a helytelen ábráfelfogások, az egymásba folytatott minták, a nyomaték változásai, a szögek kivitelezésének gyengesége.

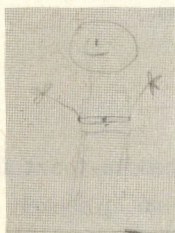
5. ábra

A 6. táblázatban 10-es számmal jelölt eset, 10 éves 0 hónapos fiú ember-rajza a 6. ábrán látható.

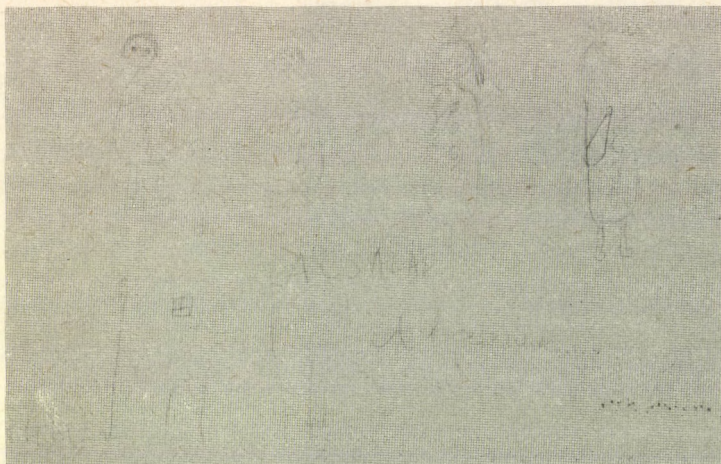
A sematikus, primitív, sivár rajz alátámasztja az intelligenciateszt központi idegrendszeri organikus sérülésre utaló értékeit (VQ = 118; PQ = 93; IQ = 108).

A 6. táblázatban 7-es számmal jött 9 éves 10 hónapos leány egyik rajzát a 7. ábra mutatja.

Az intelligenciateszt eredményei: VQ = 101; PQ = 92; IQ = 91. A rajzon dominál a bizonytalanság, helyenként kuszaság, a firkaszerűség, az eset-

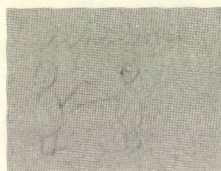
6. ábra

7. ábra

legesség, a gyenge nyomaték. A gyerek írása is összerendezetlen, zilált benyomást kelt.

A kislány másik rajzát a 8. ábrán láthatjuk.

8. ábra

A két rajz összevetéséből kitűnik, hogy érzelmileg erősen érintett rajzok készítésekor a tartalom esetenként komoly deficitet szenvedhet. A második rajz címe: "verekszenek". Páciensünk is gyakran verekszik az iskolában, amikor társai csúfolják. A rajz felfokozott emocionális állapotban készült, s kizárólag a feszültség levezetésére szolgált. A gyerek emlékei -- a kicsúfoltság szégyene, s az azt követő düh, amely verekedésben tör ki --, nem teszi lehetővé, hogy rajzolás közben kellőképpen mozgósítsa intellektuális erőit. A rajz színvonala mélyen saját átlaga alá száll. A részletek érdektelenek, a lényeg az összeakadt karok ábrázolása. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a mozgásábrázolás sem sikerül, a figurák statikusak.

Megbeszélés

Vizsgálatainkból kitűnik, hogy a Wechsler intelligencia-teszt és az emberrajz eredményeinek összevetése 6-10 éves ép értelmű gyerekek esetében nagy biztonsággal alkalmazható a diagnosztikus munkában. A Q-értékek eltéré-

seiből következtethetünk arra, hogy a páciensünkénél jelentkező panasz, tünet háttérében inkább pszichés vagy inkább organikus okok húzódnak-e meg.

A teljes diagnózis kialakításánál a Q-értékek közötti extrém nagy eltérés megerősítheti a gyermekgyógyászati, neurológiai vizsgálatok által kérdőjelesen felvetett központi idegrendszeri mikroorganikus sérülés gyanúját még abban az esetben is, ha az intelligencia-teszt eredményei önmagukban erről nem nyújtanak megfelelő tájékoztatást.

A nagy eltérést (11–30 pont) mutató gyerekek esetében pedig inkább emocionális problematikára gondolhatunk.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1989. III. 16.

IRODALOM

1. **Benkőné Zsemlye Erzsébet** (1964): Adatok 4-8 éves gyermekek személyiségvizsgálatához rajzvizsgálatok alapján. Pszichológiai Tanulmányok, VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 577–593.
2. **Eng, Helga** (1935): Gyermekrajz. A Kisdiednevelés kiadása, Budapest.
3. **Flam Zsuzsa—P. Mirtse Márta** (1974): Az akceleráció vizsgálata 27-44 hónapos gyermekek emberalak rajzai alapján. Magyar Pszichológiai Szemle, XXI. kötet, 15. 1. szám, 74–82.
4. **Gegesi Kiss Pál—P. Liebermann Lucy** (1965): Személyiségzavarok gyermekkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 90–136.
5. **Goodenough, F.** (1957): L' intelligence d'après le dessin. Le test du Bonhomme. Paris, Presses Universitaires de France
6. **Jankovichné Dalmai Mária** (1960): Az emberalak ábrázolásának fejlődése értelmi fogyatékos gyermekek rajzaiban. Tanulmányok a neveléstudomány köréből, Akadémiai Kiadó, Budapest, 419–466.
7. **Jankovichné Dalmai Mária** (1963): Pszichológiai tényezők összefüggései értelmi fogyatékosok emberrajzában. Pszichológiai Tanulmányok, V. Akadémiai Kiadó, Budapest, 577–594.
8. **Kósáné Ormai Vera—Kalmár Magda—Homokiné Grozdits Zsuzsa—Fabricius Ildikó** (1970): Adatok az agysérült gyermekek pszichológiai vizsgálatának metodikájához. Pszichológiai Tanulmányok, XII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 387–421.

9. **Nagy László** (1905): Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából. Singer és Wolfner, Budapest
10. **Nemes Livia** (1988): A nemi identitás megmutatkozása a gyermeki fantáziákban. In: Klinikai gyermekpszichológiai tanulmányok. Szerk.: Gerő Zsuzsa. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39—55.
11. **Németh Nóra** (1968): A testséma-változás integrációs zavara agydaganatos gyermekbetegeknél. Pszichológiai Tanulmányok, XI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 459—475.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ УРОВНЯ ИНТЕЛЛЕКТА
И РИСУНКОВ ЧЕЛОВЕКА У ДЕТЕЙ 6-10 ЛЕТ

Мария Фейер

Автор произвела сравнительный анализ 50 детей в возрасте 6-10 лет, которые по данным теста Векслера не показали умственной отсталости. С ними был сделан тест "рисунок человека".

На основании коэффициентов IQ и RQ детей можно разделить на две группы: к первой относятся те, у которых разница в значениях Q составляла 11-30 баллов, ко второй — у которых экстремальная разница была большой; в пределах от 31 до 65 баллов. Анализ данных показал, что в первой группе детей проявляется нарушение аффективных реакций, что подтверждается эмоциональными проблемами в выполнении ими теста рисунок человека. В этих случаях их механизм проекции значительно нарушал содержание рисунка и форму его выполнения. При сохранном уровне интеллекта наблюдался сильный дефицит на рисунке человека, сигнализируя о том, что этот тест очень чувствительно реагирует на нарушения в развитии личности.

Во второй группе детей выяснились микроорганические поражения центральной нервной системы. При экстремальном различии коэффициентов IQ и RQ рисунок человека сигнализирует об органическом поражении, если значения отношений VQ и PQ равны.

Таким образом, у не совсем здоровых в психическом отношении детей IQ не коррелирует с RQ, при большом их различии нужно подозревать эмоциональные проблемы, а при экстремальных — органические.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF INTELLIGENCE AND DRAWING TEST PERFORMANCES
IN CHILDREN AGED 6 TO 10 YEARS

Feuer, Mária

The author conducted a comparative analysis of performances in the Wechsler Intelligence test and in the "Draw a Man" test in 50 children aged 6 to 10 years. These children were brought along for psychological consultation and were not mentally retarded according to the Wechsler Intelligence test results.

On the basis of the IQ-s and RQ-s two groups of patients were set up; in the first differences in the scores gained on the two tests were con-

siderable ranging from between 11 and 30 points, while in the second group this difference was extremely large, ranging from between 31 and 65 points. The analysis indicated that in the first group (the considerable difference group) a serious disturbance in affective processes was the salient characteristic, the low quality of human figure drawings being the expression of emotional problems. In this group one had to reckon with projective mechanisms as a result of the instruction of the test, and these considerably impaired the drawing performance both in terms of content and form. In this group of children human figure drawings showed great deficiencies although the children's intellect was normal, and this suggests that human figure drawings sensitively reflect disturbances in personality development.

In the other group of children minimal brain damage could be identified. Extreme IQ--RO differences indicated organic brain damage even if the VQ--PQ ratio in the intelligest test was balanced.

In other words, when IQ and RQ do not correlate in children who, in psychological terms, are not completely healthy, great differences between the two performance scores suggest primarily emotional problems, while extreme differences suggest organic damage.

ESETTANULMÁNY

A SZÜLŐ TUDATTALAN SEGÍTSÉGNYÚJTÁSA A GYEREK TÜNETÉNEK MEGÉRTÉSÉHEZ

INGUSZ IVÁN

Budapest, XIII. kerületi Nevelési Tanácsadó

A gyerekpszichoterapeuta a páciens jelentkezése pillanatától szembetalálja magát azzal a kérdéssel: eredhet-e, és ha igen, milyen módon a gyerek problémája az egyik vagy másik szülő, esetleg az egész család problémájából. Ennek eldöntése, mint arra Anna Freud felhívta a figyelmet, azért is nehéz, mert a gyerek problémája oly módon hathat vissza a szülőkre, hogy az megtévesztő lehet a pszichológus számára is a szülői patogenitást illetően.

A nevelési tanácsadó gyakorlatának keretein belül a fenti kérdés gyors és hatékony megközelítése elősegítheti a gyerek problémájának jobb megértését és annak eldöntését: a terápia eredményességéhez milyen mértékben szükséges a szülőket a terápiás munkába bevonni.

A gyerekterápia sajátossága az, hogy a pszichológus a gyerek családtól való függősége, az introspekció, a betegségbelátás és gyakran a szenvedés hiánya miatt először a szülőkkal, leggyakrabban az anyával találkozik. Ennek a találkozásnak a későbbi terápia szempontjából mindkét részről nagy jelentősége van. A gyerek terápiára való motivátlanságát a terápia kezdetén ugyanis mindenképpen a szülői motiváció ellensúlyozza, a pszichológus számára pedig ezzel a találkozással veszi kezdetét a diagnosztikus munka. Az anyával való első találkozás tematikája hagyományosan a gyerek tünete és az anamnestikus adatok közötti összefüggések köré szerveződik.

A nevelési tanácsadók munkájára megalakulásukkor két szemlélet hatott erősen: az orvosi és a pedagógiai. Ezek az első találkozásnak adatfelvétel jelleget kölcsönöztek, ugyanakkor mindkét megközelítésmód nagy jelentőséget tulajdonított a szülők személyének. A dinamikus gondolkodásmód térhódításának hatására az előre csoportosított és meghatározott szempontok szerint haladó anamnéziszfelvételt szabadabb explorációs technika követte, amelynek során az anya gyermekének tünetével kapcsolatos attitűdje és személyiségének más összetevői is könnyebben megjelenhettek. Az utóbbi években az ambuláns

intézmények gyakorlati igényeihez alkalmazkodó pszichoanalitikus első interjú gondolati megközelítése — amelyben a páciens és a pszichológus között kapcsolati szinten "itt és most" lejátszódó történések nyújtják a megértés központi fonálát — érezhetően befolyásolta a nevelési tanácsadóknban a szülőkkel való első találkozás munkastílusát is.

A következőkben azt igyekszem végiggondolni, hogyan alkalmazható a Bálint Mihály gondolatait folytató Hermann Argelander szcénikus megértési modellje a szülőkkel folytatott első interjú helyzetében.

Szcénáról azokban az esetekben beszélhetünk, amelyekben az egymásra hatást gyakorló felek (vagyis a páciens és a pszichológus) beszélgetése során a páciens fontos tudattalan közlést jelenít meg. A szcena legfőbb jellemzője az, hogy a beszélgetés tárgyához a páciens megnyilvánulása látszólag nem tartozik hozzá.

Először egy anyával való első találkozást szeretnék bemutatni. Jól öltözött, nagydarab, felháborodott asszony kereste fel tanácsadómat. Elmondta, hogy fiát, Andrást, ki akarták rakni az általános iskolából, csak azért, mert rossz. Az áttelepítő bizottság elé küldték, de a vizsgálat egyértelműen megállapította, hogy a kisfiú az általános iskolába való (IQ-ja 102). Ott azt javasolták, hogy keresse fel a nevelési tanácsadót. András otthon kedves, segítőkész, csak az iskolában van vele baj. Fogalma sincs — mondja az anya —, mit tegyen, hiszen nyilvánvaló, hogy a tanítónők utálják Andrást, ha egyszer meg akartak szabadulni tőle, és az is biztos, hogy most, mivel nem vette át az áttelepítő, még jobban fogják utálni. Andrásnak egy iker-testvére van, Zsolt. Zavartalan terhességből születtek. Amikor a gyerekek négyévesek voltak, apjuk disszidált. Az anya előzőleg felbontotta a kapcsolatot férjével, de a gyerekek ezt nem tudták, mert továbbra is együtt laktak, és az apa nagyon rendes volt a gyerekekkel. Amikor az apa elment, András dadogni kezdett. Az iskolakezdésig nem volt egyéb gond Andrással. Akkor augusztus végén nyaralás közben rosszul lett, majd vakbélműtétre került sor. A kórházban belerúgott anyjába és elküldte. Korrekciós osztályba javasolták, de az anya ragaszkodott ahhoz, hogy az ikrek egy osztályba járjanak. Az első év végén belátta, hogy tévedett, és ő kérte, ismételtessék meg az évet Andrással.

Ha most az eddig hallott információk mentén a hagyományos exploráció keretein belül kezdünk el gondolkodni, a következő ötletünk lehet az esettel kapcsolatban. Feltehető, hogy az iskolai magatartási zavarok az Andrászt ért elszakadásokkal függenek össze: az apa disszidálása, a kórház, végül pedig az iskolában ikertestvérétől is el kellett válnia, amikor az első osztályt

ismételte. Feltételezésünket erősíteni látszik az a tény, hogy a probléma otthon, az anya mellett nem tapasztalható, csak az iskolában.

A gyerekeit egyedül nevelő anya iskolával szembeni felháborodását jogosnak érezhetjük, és arra is számíthatunk, hogy az anya nem lesz motivált gyereke terápiájában, hiszen az azt erősítené meg benne, a pszichológus is a gyereket tartja hibásnak, nem az iskolát.

Vizsgáljuk meg a fent bemutatott első találkozás kezdetét a beszélgetés közben kapcsolati szinten lejátszódó történések tükrében, majd kövessük a beszélgetés további alakulását úgy, hogy elsősorban a beszélgetés-helyzet szituatív összetevőire fordítjuk figyelmünket.

Az anyáról, ahogy belép a szobámba és beszélni kezd, azonnal Ursula, a nyers erejű, nagydarab, nagyhangú medvenővér jut eszembe a Dr. Bubó című rajzfilmsorozatról. Átfut az agyamon, hogy akkor én vagyok a kicsi és félnék dr. Bubó, és egy pillanatra nevetnénekem támad, ez azonban rögvest el is múlik, mert teljes mértékben akceptálom az anya tanárnővel kapcsolatos felháborodását. Miközben megértően hallgatom, egyre több nehezteléssel jut eszembe egy pár igazságtalanság, amit magam is tapasztaltam az iskolában az utóbbi időben. Azonosulásomból azonban valami kizökkent. Ahelyett ugyanis, hogy az anya észrevenné részvételemet és egy kicsit megnyugodna, hangja egyre hangosabbá és támadóbbá válik. Mintha el nem hangzott szemrehányásokra válaszolna, úgy panaszolja, milyen nehéz két gyereket egyedül felnevelni. Én egyre kényelmetlenebbül érzem magam, mert megcsap ellenségessége, és úgy érzem, mintha vádolna valamiért. Közben már nem elvont szemrehányást, hanem személyes dühöt érzek a tanítónők iránt, akik ilyen helyzetbe hoztak engem. Valahogy veszélyben érzem magam, és legszívesebben túl lennék az egész beszélgetésen. Miközben az anya azt mondja, hogy korrekciós osztályba akarták tenni Andrást, de ő nem engedte, mint egy verekedéshez készülő férfi, könyéig felhúzza pulóvere ujjait. Én végig sem gondolva, hogy a korrekciót a nevelési tanácsadó javasolhatta, amit a helyzetben én képviselek, csak az aszszoy mozdulatára reagálva konstatació, hogy harc dúl közöttünk. Gyávaágomat és békülésemet jelezve, enyhén, szinte csak jelzésszerűen felemelem mindkét kezem. Az anya egy pillanatra értetlenül néz rám, majd utalásomat hirtelen megértve, elmosolyodik.

Ettől kezdve az anya önmagáról beszél. A gyerekek apját a munkahelyén ismerte meg. Ő annyira fiús volt, hogy még felnőtt korában a munkahelyén is verekedett a férfiakkal. Amikor az apa udvarolni akart neki, először meg volt sértve, amiért nőnek nézi, mert ő arra volt büszke, hogy a férfiak beveszik havernak. Aztán szerelem lett az ismeretségből. Saját nővérét és any-

ját utálja, mert — úgymond — mindig együtt főzték a dolgaikat boszorkánykonyhájukban. Apját mindig is imádta. Huszonhét éves koráig azt hitte, hogy meddő; terhessége alatt nem tudta, hogy ikrei lesznek, ez csak az utolsó nap derült ki. Nem jutott más név az eszébe, csak a saját neve — Andrea — fiúváltozata, András. Ő született másodikként. Mindig félt, hogy András meghalhat vagy valami súlyos baja lesz. Az apával nem házasodott össze, mert nem akart "né" lenni. Amikor szült, azért harcolt, hogy a gyerekei az ő nevén maradhassanak. A gyerekek vádolják őt, azt mondják, hogy ő üldözte el az apjukat.

Próbáljuk meg megérteni, mit sűrítetett a közöttünk lejátszódó jelenet. Az anya elsősorban férfias identifikációját mutatta be. Azzal, hogy engem elgyengített és "megadásra" kényszerített, a férfiakkal való kasztráló rivalizációját is megjelenítette. Valószínű, hogy tudattalanul azonosíthatta magát a mintegy ráadásként született Andrással — akinek a neve is az övéhez hasonló —, aminek jelentősége lehet az iskolában sokat verekedő, férfiasan agresszív kislány tünetében, hiszen úgy tűnik, az anyában munkálkodó, gyermekkorából fennmaradó nemi identifikációs zavar kasztrációs problémakört jelezve a fiával kapcsolatos halálfantáziákban is kifejeződik. A mindebből kifejlődő tudattalan büntudat a jelenetben a belső veszélyt kívülre helyezhette, ami ellen megint csak fel kellett vennie a harcot.

Amikor most rátérek a szülőkkal folytatott első interjú szcénikus megértésének általánosabb követésére, akkor az egyszerűség kedvéért nem választom szét a nevelési tanácsadóba küldött, illetve az önként jelentkező szülőket. Ez azért is megengedhető, mert ahol a terápiás segítségkérés tudatos motivációja csekély, ott a nem tudatos motiváció magas lehet, ahogy ezt esetünkben is láttuk, és fordítva.

A következőkben röviden ismertetem a szcénikus megértés modelljét Argelander "Az első interjú a pszichoterápiában" c. könyve alapján. Argelander három olyan információforrást különböztet meg, amit az interjúvoló hasznosíthat.

Az első: az objektív információk; ilyenek az életrajzi adatok, tények stb. Esetünkben például ilyen volt az ikerhelyzet és az elszakadások sora.

A második: a szubjektív információk; vagyis azok a tények, amelyeknek a páciens valamilyen érzelmi jelentést tulajdonít. Ezek az interjúvolóval kialakított kapcsolatban is megjelennek, és érvényességüket az a szituatív evidencia adja, amit a helyzetben létrejött történések és az információk összhangja nyújt. Példánknál ez volt a tanítónők felé irányuló düh.

Léteznek azonban olyan információk is — mondja Argelander —, amelyeknek a beteg nem feltétlenül tulajdonít jelentést — a páciens akár hallgathat is —, mégis megjelennek a szituációban. Ezek a szcénikus információk. A pszichológus az interjú vezetésén túl magát a beszélgetés-helyzetet is figyeli, oly módon, hogy észlelését a beteg közlései által kiváltott reakciói irányítják. Ekkor a szituáció élménye kerül előtérbe, amelyben a tudattalan erőik szcénikusan jelennek meg. Argelander ezt írja: "Egy objektíve látszólag értelmetlen, de a helyzetre vonatkozó közlés váratlan értelmet nyer" — ahogy a fent leírt első interjúban a felhúzott pulóverujjak támadó jellegének szcénikus jelentése a további anyag tükrében vált világossá. A váratlan-ság abból adódik, hogy a különböző objektív, szubjektív és szituatív, azaz szcénikus adatok az interjú egy adott fázisában összegződnek. Ez példánkban kissé leegyszerűsítve így hangzik: az elszakadások azért lehettek feldolgozhatatlanok a gyerek számára, mert az ezektől való szorongást az anya identifikációs nehézségeiből származó tudattalan, pusztító fantáziák tarthatták elevenen.

Mindez persze egy villanásnyi hipotetikus konstrukció csupán egészen addig, amíg a gyerek terápiás anyagában nem kap kellő megerősítést. Itt nincs módomban bővebben kifejteni a terápia folyamatát, csak illusztrálni tudom a szcénában megsejtett problémakör meglepő hasonlóságát András első bábjátékával.

Az udvarnál mindenki nagyon boldog, mert a királynő mindjárt szülni fog. Már a pólyát is előkészítették, amikor kiderül, hogy a várt kisbaba helyett kígyó született. Ahogy András ideér a játékban, az imént megszületett kígyót elhajítja a szoba másik sarkába, majd felkapja a polcomon lévő puskát és vadul löni kezdi. A következő órákon a lövés motívum önállósul. A bábokból kiválasztja a vadnak ítélt állatokat, elhajítja a szobában, majd sorra lelövi.

A pszichológus igyekszik szabadon lebegő figyelemmel fogadni az információkat az interjú során. Minden egyes mozzanatra úgy tekint, mint ami nem véletlenül jelent meg épp itt és épp ekkor; megkísérel összefüggéseket keresni a páciens által hozott anyag, a kettejük között lejátszódó történések és az ezek által keltett viszontindulat áttételes rezdülései között. Ahhoz, hogy a beteg személyiségének mélyebb rétegeit megértse, saját személyiségét is be kell vonnia az észlelési folyamatba. Átmeneti regresszióval azonosul páciensével, és ezt a tudatelöttes észlelési folyamatot megpróbálja hozzáférhetővé tenni önmaga számára.

Bármilyen furcsán is hangzik, az első interjú helyzete az, amelyben a pszichológus — éppen mert még nem torzítja észlelését a pácienssel kialakí-

tott kapcsolat — olyan információkhoz juthat, amelyek jóval később, valószínűleg csak egy hosszú terápiás kapcsolatban bukkannának újra fel. Ennek nagy jelentősége van a nevelési tanácsadós gyakorlatban, ahol a szülők egy részének nincs kellő problémabelátása, amikor is csak egy-két beszélgetésre nyílik alkalom, gyerekek pszichoterápiáját azonban nem gátolják meg. A pszichológus maga is elfogulatlanabban figyelheti meg a szülő-gyerek viszony megjelenését az interjú folyamatában, hiszen ekkor többnyire még nem ismeri jövőendő páciensét, a gyereket.

Az előzetes elvárásfantáziákkal ötvöződő első interjú helyzete a szülők fontos tudattalan közléseit provokálja, s ezek egy jelenetben sűrűsödhetnek össze. A szülők akkor keresik fel a nevelési tanácsadót, ha gyerekek problémája vagy az ő számukra, vagy a külvilág számára kritikussá válik. Feltételezhető, hogy a gyerek tünete mobilizálja a szülő szorongást keltő tudattalan impulzusait, s ezt integrációjának védelmében igyekszik elhárítani. A háritásnak kedvez az a tény, hogy a szülőnek elsősorban mégsem magáról, hanem gyerekeről kell beszélnie, azaz az esetleg meglévő belső konfliktust gyermekén keresztül kívültre helyezheti. Minél érintettebb azonban a szülő gyereke problematikájában, annál fokozottabb a helyzet énprezentációs hívása a pszichológussal való első találkozás során. Ez pedig növeli a szcénikus megjelenítés valószínűségét.

Amikor a szülő a pszichológussal találkozik, általában tehát nem saját, hanem gyerekének betegségétörténetéről számol be. Számíthatunk azonban arra, hogy érintkezési pontokat találhatunk a szülőnek gyereke tünetéhez való viszonyulása és aközött, ahogy a pszichológussal alakítja a kapcsolatát. Direktebben fogalmazva: azt feltételezzük, hogy a gyerek élettörténetének megismerése során kialakuló kapcsolat történéseiből jellemző anya-gyerek tárgykapcsolati elemek bonthatók ki.

Természetesen nem minden interjúban ragadhatók meg szcénikus elemek. Ahol viszont megjelennek, ott munkánk során azokat igyekszünk hasznosítani, amelyek a gyerek problémájával összecsengenek. Ekkor a szcéna olyan, a pszichológussal együtt létrehozott és egy időben átélt érzelmetli hivatkozási keret lehet, amelynek értéke abban rejlik, hogy ez az aktuális jelenben zajló élmény a szülő számára is hozzáférhetővé válik. Ha sikerül, néha akár szavak nélkül is, megragadunk valamit gyereke tünetének rejtett dinamikájából, akkor a gyerek problémájának jobb megértésén túl az erre adott reakció előre jelezheti a későbbi, mélyebb együttműködés lehetőségét.

- Alpár Zs.** (1980): "A szülői elhárítás és ellenállás a gyermek pszichoterápiája során" c. előadás, elhangzott a Heim Pál Gyermekkórház--Rendelőintézet Pszichológiai Rendelőjének szemináriumán.
- Argelander, H.** (1985): Az első interjú a pszichoterápiában. A Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1970-es kiadása alapján (ford.: **Alpár Zsuzsa**), Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest.
- Freud, A.** (1969): Normality and Pathology in Childhood, Assessments of Development. The Hogarth press and the Institute of Psychoanalysis, London.

VITA

HOZZÁSZÓLOK A GRAFOLÓGIÁHOZ

Tegnap elolvastam Csütörtök Csaba: Grafológia című írását a hasonló című könyvből. Ehhez szólok hozzá most röviden. Következtetéseket vonunk le az írásból. Munkaadók használják fel álláshelyek betöltésénél. Pszichológusok, pszichiáterek alkalmazzák "jellemkutatásra"... Könyvek jelennek meg — egyszerű halandók számára is érthetően, hadd kutatgassák saját jellemüket kézírásuk alapján... Egyetlen dologról azonban nem beszélnek ezen írók. Az írás kialakulásáról. Úgy tüntetik fel az egyéni jegyeket, mintha azok szépen maguktól jelennének meg a betűk formálásában, kötésében. Nem beszélnek erről, tehát nincs is. Strucc módjára, homokba dugott fejjel nem látják, amit nem akarnak látni. A betűk döntése: balra dől, függőleges, jobbra dől — ez koronként, országonként más és más. Az elmúlt századokban általános volt a jobbra dőlő betűk használata. Ma is így írnak a Szovjetunióban, Svédországban stb. Elenyészően kevesen térnek majd át — az egyéni íráskép "érdekében" — a függőleges, döntés nélküli betűk használatára. Ha a szovjetunióbeli tizenéves lát egyszer egy döntés nélküli írást, különlegesnek fogja találni, és utánozni próbálja majd. Erre konkrét példám is van, sajnos, már láthatóan bizonyítani nem tudom, mert nem tartottam meg a levelet, de kérem, higgyék el nekem. Moszkvában volt egy levelezőpartnerem, egy tizenhét éves lány. Ő a náluk megszokott, jobbra dőlt betűkkel írt, vagy három-négy levélben is. Én döntés nélkül öneki, ahogyan írtam, írok. Azután egyszer "kipróbálta" a döntés nélküli írást, és így küldött egy levelet. A következő megint döntött, az azt követő ismét függőleges betűkkel íródott. Feltehető, hogy vagy a szokatlan írásmód tetszett neki, vagy — a leírtak alapján — én találtattam szimpatikusnak, ezért utánozni próbált. De később mégis visszatért hagyományos írásához, talán szóltak neki társai, tanárai...

A továbbiakban is a magam példájából fogok idézni. Harmadik-negyedik osztályban nagyon tetszett nekem osztálytanítóm írása. Néhány betűformát át-

vettem tőle. Ötödik osztálytól magyartanárnőmnek sokkal egyszerűbb írása volt, és mivel én nem vagyok "nőies nő" típus, tetszett nekem a sallangmentes írás, utánoztam.

Hatodikban édesanyám írását próbáltam utánozni, kicsi, jobbra dőlt betűkkel írt. Talán fél évig is azt a ferde írást alkalmaztam, előbb említett magyartanárnőm nem nagy örömeire. Mivel az osztályban — falusi, kis létszámú csoport — én voltam "a jó tanuló", többen is használtak az enyémhez hasonló, jobbra döntött írást...

Mivel mégiscsak a függőleges írás automatizálódott bennem az iskola első öt évében, nehezemre esett hosszú távon a ferde betűk használata, abba is hagytam. A többiek is lassan leszoktak róla, mindenki megmaradt az iskolában tanult hagyományos írásnál. Ahogyan egyre több írivalónk volt az órákon, úgy kellett — szükségszerűen — egyre gyorsabban és gyorsabban írunk. Itt kezdődött meg az egyéni betűformálás. A t-ből † lett, a k-ből pedig ξ . Az iskolában tanult f is \mathcal{f} -fé alakult. Nem jobbra, majd rajta vissza vonalvezetéssel írtuk már az a-t, d-t, hanem gyorsítva. Ilyen módokon: *akkak, ablak, atlak*. Az Ottó is *Ottó'*-vá alakult. Több országban eleve így is tanítják. Hamarosan megjelent a girland, ami szintén gyorsította az írást a gyakran használt n és m betűk u-san formálásával. E gyorsítások nagy része azonban felsőbb osztályokba járó tanulóktól vagy másoktól ellesett típusok használata volt csupán, nem pedig az egyén sajátosságainak kizárólagos lecsapódása az írásképből. Ezen állításomat a következőkben majd példákkal is igazolom, itt azonban szükségesnek tartom megemlíteni: annak, hogy valóban vizsgálhassuk egyéni jegyek megjelenését az írásban, olyan gyermek vagy felnőtt írását kellene vizsgálnunk, aki az iskolában tanult szabvány betűformálási és -kapcsolási módon kívül soha, semmilyen más, írott betűs írást nem látott. Sem szüleiét, sem iskolatársaiét, de még az újságok vagy a televízió hirdetéseiben előfordulót sem.

Az írásmód és írásképek kialakulására, amint az egész emberre is, hat a környezet, jelen esetben a környezetében lévők írása. Ezenkívül az illető szellemi fejlettsége, intelligenciája, sőt elérendő céljai is. Aki jó vagy kitűnő rendű az általános iskolában, és tovább is akar tanulni, igyekszik minél többet lejegyezni abból, amit a tanár — csak úgy kiegészítésképpen — az anyaghoz hozzáfűz, s így szükségképpen gyorsabb írást használ, ami "csúnyább", mert egyszerűsödtek a betűk, de kötöttebb, ritmikusabb, lendületesebb.

A közepes tanuló igyekszik szépen írni, ezzel ellensúlyozva "közepességét". A rossz tanulót írása sem érdekli, az is olyan csúnya lesz, amilyen

gyenge a tanulmányi eredmény. Előfordul, hogy rossz tanulónak szép az írása, mert megtartja az első osztályban elsajátított betűformákat, és nem is törekszik egyéniesíteni, úgyis olyan munkát keres, ahol az írásnak nincs nagy fontossága.

Igen nagy a szerepe az egyéni íráskép kialakulásában a szülő és gyermeke személyiségének, egymáshoz fűződő kapcsolatának is.

Ha a gyermek erős karakter, és nem hajlik meg általában a szülői tekintély, a szülő akarata előtt — lázad. Megszokott jelenség, hogy ha a szülő és gyermek között megszűnik a harmonikus kapcsolat, a gyermek tanulmányi eredménye romlik. Sok esetben azonban a szülő olyan erősen "kézben tartja" gyermekét, hogy az nem mer rosszabbul tanulni, de csúnyábban ír. És akkor is így ír, ha megverik érte. Lázad.

Ha nem ennyire erőteljes a gyermek karaktere, meglapul, kis elnyomott lesz, aki mindenben meghajol a szülői hatalom előtt, és picike, apró gyöngybetűkkel ír. Ez utóbbi jelenséget nagyon helytállóan állapítja meg az elején említett könyv is.

Középiskola: Amelyik gyermek továbbtanul, annak mindenképpen kialakul egyéni írásképe, mégpedig azért, mert gyorsabban kell írnia. Mi hat erre az írásképre? A többiek. A többiek írása, a tanárok írása. A legalább érettségivel rendelkező emberek írását már félrevezető egyéninek nevezni. Ez keverék, amiben benne van az ország oktatásában használatos eredeti írásmód, benne a gyorsítás kényszere, hiszen továbbtanult, gyorsabban kellett írnia, benne az osztály összetétele, az egyes osztálytársak családi háttere, hiszen az ő írásuk is átvett valamit a szülőkéből, benne a tanárok műveltsége és benne van az egyén személyes ízlése.

Ha egy gyermek lát egy írást, és az megtetszik neki, utánozni próbálja. S ezzel serdülőkkora körül elveszíti egyéni írásmódját, s írása nem saját személyiségének jegyeit, hanem sok-sok más személyre jellemző vonást fog magában hordozni. Sok más emberét, akinek talán irigyeltek családi körülményei, eltérő a magával hozott műveltsége stb.

Saját írásomban több ember hatását is ki tudom mutatni, annál is inkább, mivel emlékszem, kiknek az írását utánoztam annak idején.

Az, hogy hosszú vonalú ékezeteket használok, általános iskolai magyartanárnőm hatása. Elfogadtam az ő tekintélyét, mert határozott, erős jellem volt, és tetszett nekem. A 2-es formájú "sz" betű általános iskolai orosz-tanárnőmtől ered, aki tetszett nekem. A kis nyomtatott "b" betű változatlan átvétele az írott betűk közé egy gimnáziumi fiú osztálytársamtól ered, ő is tetszett nekem, mert nem volt olyan "nagyfiú", mint a többiek. Az, hogy a

kis írott "e" betűt nem egyszerűen, egy vonallal írom, hanem a fejénél egy kis körívvel megtörve a vonalat, ez egyébként nagyon sok embernél megfigyelhető, szinte a kis írott "e" betű divatjának tekinthető, ez édesanyámtól ered. Ő meg valószínűleg az ő édesanyjától tanulta, mert emlékszem, nagymama is úgy írta. Nem ellenőriztem következő állításom helyességét, de mintha egyszer láttam volna egy század eleji írással íródott ábécét, és ha emlékezetem nem csal, akkor ez volt az elfogadott formálás. A régi, jobbra dőlő írásmód egyébként is mutatósabb volt, mint a '45 után bevett stílus. Ráadásul, hogy a politikát is belekeverjük, sok szülő vagy nagyszülő fitymálta annak idején az új írásfajtát, dicsérve és bemutatva a régit. Ennek hatására sok gyermek átvett nem egy elemet a "múlt rendszer" betűformálásából.

Általában egész írásképemre azonban egy nagymamám révén megismert, akkor egyetemista lány volt hatással. Ahogy most magam elé képezem írását, még egy összefüggésre döbrentem rá. Nagymamám és az ő nagyanyja gyerekkori jó barátok voltak, s ezt a barátságot mindvégig megőrizték. Gyakran váltottak egymással levelet. Gizi néni írása nagyon sok jellemzőjében megegyezett unokája írásával, ami egyértelműen mutatja, milyen láncolata érvényesül itt a hatásoknak. A nagymama írása az unokájáéra, az övé egy idegenére, az enyéme hatott. Mit is "örökölttem" ettől a lánytól — és nagymamájától? Ő használt hosszú 'felvezető', vagyis kezdő vonalakat a k, h, l, m, n stb. betűk esetében. Átvettem az ő sor- és szótávolságát is.

Az, hogy a h, k, l stb. betűk hurkolását gyakran elhagyom, egy angliai levelezőpartnerem angol sajátosságokat magán viselő írásának hatása. Tetszett nekem egy-két betűje, hát utánozni próbáltam. Gyakran írom *l*-nek, az *i*-t, *m*-, *n*-nek az *m*-et, *n*-et. Ez azért van, mert az amerikai stílusú betűket is próbálgattam egy időben, csak kíváncsiságból, milyen lehet úgy írni.

Mivel serdülőkoromban verseket, novellákat is írtam — a gimnáziumi sok írás mellett —, ez rendkívül felgyorsította tempómat. Én magam nem érzékeltem ezt írás közben, nekem az volt a természetes. De a többiek meglepetten figyeltek fel gyors írásomra. Tetszett nekik. Páran talán vettek át tőlem is egy-két betűformát vagy kötési típust.

A főiskolán is volt egy lány, akinek írása tetszett nekem. Főleg azután figyeltem fel rá, hogy egyik pszichológiatanárunk, aki nem keresett különösebben közelebbi kapcsolatot hallgatóival, egyszer félrevonta, és elkért tőle egy füzetet, mondván: szeretné elemezni az írását, mert olyan különleges. Ettől kezdve használok betűmben alul is, felül is viszonylag nagy kielengéseket. Pl. *u, q, ly*. Nem egészen akkorákat, mint ő, mert ő lassabban írt nálam, s én a "lassító elemeket" nem vettem át, de egy-két vonást igen.

Amikor elsőseimet tanítottam, volt egy kisfiú, aki néha nem így írta az a-t, \bar{a} , hanem így: *ablak, ajtó* \Rightarrow . Ezt is átvettem, mert néha jó szolgálót tesz. De már ez is módosult írásomban, mert nem volt elég gyors, s most így használom: *hoh, hatott*. Vannak, szavak, amelyeket mindig ugyanúgy írok: *met, is, 1* (mert, is, 1) (mert, is, 1). Az r betűt is -- a gyorsítás kedvéért -- gyakran leegyszerűsíttem: *egzer*!

Nos, magamból kiindulva, ennyi írás jut eszembe, amit utánozni próbáltam. Egyiket azért, mert szimpatikus volt, aki írta, másikat, mert maga az írás tetszett, a többit azért, mert a gyorsítást szolgálta.

Befejezésül csak annyit: amikor elsőöket tanítottam, tapasztaltam, hogy már ők is utánozni próbáltak írásokat: dőlt, széthúzott vagy apró betűket írtak.

Amikor írásokat elemzünk, ezeket az idegen hatásokat is be kellene számítanunk, és kicsit nagyobb valószínűséggel kézre adnunk emberek jellemének -- írásukból általunk megállapított -- sajátosságait.

Mészárosné Sebők Lili

FÓRUM

BÚCSÚ VEDRES MÁRTÁTÓL

1989 áprilisában, 31 éves korában meghalt Vedres Márta, a Magyar Pszichológiai Szemle szerkesztőségének titkára.

Döbbenetes leírnom ezeket a sorokat. 19 éves kora óta dolgozott mellett, először az I. sz. Gyermekklinika Pszichológiai Osztályán, majd együtt örültünk a SOTE Orvopszichológiai Csoport megalakulásának, aminek kezdettől munkatársa lett, végül átvette folyóiratunk titkári teendőinek ellátását. Kócos, szabálytalan, rokonszenves kamasz-lázadásokkal teli kislánként ismertem meg, s csodálkozó tisztelettel néztem azt a belső fejlődési utat, amelyet olyan gyors ütemben járt végig, mintha érezte volna a számára kimért idő korlátait. Komoly, megbízható, segítőkész kolléga lett belőle, akinek imponáló volt okossága, műveltsége, olvasottsága. Derűje, kedves humora, egyszerű embersége olyan légkörrel vette körül, amelyben jóleső volt megmártózni munkatársainknak, ügyfeleinknek, felnőtteknek és gyerekeknek egyaránt. Távol állt tőle minden nagyképűség, tekintélytisztelet, hamis manír. Néha megdöbbenve kaptuk fel a fejünket, eredeti, ironikus látásmódját tükröző megjegyzései hallatán. Kitűnő érzéke volt ahhoz, hogy észrevegye a dolgok fonáságát, az élet tragikomikus, abszurd helyzeteit. Napi szertartásaink közé tartozott, hogy egyenrangú partnerekként "húztuk" egymást; egyikünkben sem maradt sohasem a legparányibb tüske sem. Néha irigyeltem bátor egyenessége, szókimondása, nyíltsága miatt. Az én nemzedékemet sokkal óvatosabbá, gyanakvóbbá és gyávábbá csiszolta az élet. Az évek során igazán megszerettük egymást, jó volt együtt dolgozni Vele.

Eltöprengek azon, hogy mennyi mélységet, életbölcseiséget villantott fel néha beszélgetéseink során, hiszen a munka mellett mindig beszélgettünk, 12 esztendőn keresztül. Sokszorosan összetett, bonyolult kapcsolatunk volt, amiben egy kicsit apa és lánya, főnök és beosztott, két jóbarát viszonya keveredett változón, kaleidoszkópszerűen.

Korán ment férjhez, úgy véltem, hogy a felnőtttség szempontjából két fél-kész embert kapcsolt össze a szerelem. Kezdetben kicsit aggódtam értük. De ketten együtt olyan erővé váltak, mint a boltív, amiről Leonardo da Vinci egyszer azt mondta: "Két egymásnak támaszkodó gyengeség, amiből végtelen teherbírású erő lesz." Jót tettek egymásnak, a szó legjobb értelmében érlelték egymást felnőtté.

A súlyos betegséget megható szelídséggel, alázattal viselte, mint aki ámuló csodálkozással tekint saját sorsára. Olyan emberi tartás szemtanúi lehetünk, ami előtt csak megrendülten lehet kalapot emelni.

Vedres Márta nincs többé ezen a földön. Az ember értetlenül bámul ki az ablakon, hiszen már útközben kigondoltam, hogy mivel fogom cukkolni -- és már nincs kinek elmondanom. Mindig úgy gondoltam Rá, mint olyan örök munkatársra, aki majd tanúja lesz megöregedésemnek, és talán majd nyugdíjas koromban néha beállít hozzám, az "öreghez", valami finom ennivalóval, egy kis beszélgetésre. És most én búcsúzom Tőle. Ki érti ezt?

Popper Péter

KÖNYV

VERA JOHN STEINER: A SZELLEM JEGYZETFÜZETEI. VIZSGÁLÓDÁSOK A GONDOLKODÁSRÓL
(Notebooks of the mind. Explorations of thinking)

New York: Harper and Row 1987; University of New Mexico Press, Albuquerque, 1985, XIII + 264 oldal.

Sikerkönyvről van szó, mely eredetileg ugyan a kicsiny Új Mexikói Egyetemi Kiadónál jelent meg, két éven belül azonban a neves New York-i Harper és Row kiadó Perennial Library sorozatában vált zsebkönyv sikerré.

A siker titka: a téma, a stílus és a szerző szabad mozgása kultúrák, diszciplínák és az emberi szellemi munka legkülönbözőbb területei között. A téma újfent, mint már oly sokszor, a kreativitás. Ehhez a témához a hatvanas években volt kutatási fellendülés óta elválaszthatatlanul hozzátartozik persze a módszer is: nem ugyanúgy van a kreativitásról szó, ha kisdíjak ötletteliségét vizsgáljuk standard eljárásokkal, ha Thomas Mann alkotómódszerének és személyiségének kapcsolatát próbáljuk feltárni a dokumentumok és az önkifejező funkciót is hordozó művek alapján, s ha a gyógyszeripari találmányok számát próbáljuk összevetni a munkaszervezettel. Vera John Steiner könyve a kreativitáskutatás "közember"—"kiemelkedő egyéniség" alternatívájában a kiemelkedők vizsgálatát képviseli; a képesség, személyiség, folyamat hármából pedig a személyiségre és a folyamatra helyezi a hangsúlyt. Úgy tér vissza a nagy emberek (tudósok és művészek) vizsgálatára, hogy megtermékenyíti ezt a közelítést a mai kognitív pszichológia újabb fogalmaival és folyamat-elméleteivel pl. a leképezési módról (vizuális és verbális), az átkódolások szerepéről a megismerésben. Ez a téma a könyv sikerének első oka.

A második: a kutatói és a szerzői (írói) stílus összhangja. Steiner Vera nem statisztikák és kísérleti tervek bűvöletében élő kutató. A kreativitás kutatására is az életteli, a témát koncentrikusan körbe-körbejáró, a jelenségeket inkább felmutató, mintsem bizonyító attitűdöt alkalmazza. Írók, művészek, tudósok dokumentumait használja fel: naplóikat, levelezésüket, (ritka) reflexióikat saját alkotásmódjukról. A könyv címe onnan származik, hogy különösen nagy hangsúlyt helyez a vázlatokra, feljegyzésekre, firkákra mint az alkotás folyamatának tükrözőire.

A rendelkezésre álló, nyilvános dokumentumok felhasználása mellett Steiner Vera hetvennél több alkotóval készített interjúkat alkotó munkájukról, élettörténetükről és az alkotással kapcsolatos véleményükről. Mindez illusztráló stílusban, a szerző saját szövegével szervesen összeötvöződő nagyszámú idézetben jelenik meg a kifejtés során. Ez a stílus — könnyed, olvasmányos — sokat visszaad maguknak az alkotóknak a személyes stiláris varázsából is.

A siker harmadik mozzanata a szokásosnál jóval tágabb perspektíva. Az alkotókat és az alkotás területeit illetően a szerző figyelme kiterjed pl. a táncra; a kevésbé ismert kultúrák közül az észak-amerikai indián írókra vagy a magyar kultúra számos aspektusára. A szerző saját kutatói attitűdje pedig a művészetpszichológus, a kultúra történetírója és a kognitív pszichológus hozzáállását ötvözi, illetve váltogatja.

A könyv 7 fejezete két fő részt alkot, amelyeket azután konklúzió egészít ki. Az első rész a kreativitás forrásaival foglalkozik. Elsősorban az alkotók korai élettörténetét és az alkotás olyan forrásait foglalja össze, amelyeket ebben az összefüggésben nem szoktunk figyelembe venni. A kezdeteket áttekintő fejezet gazdag anyaga azt illusztrálja, hogy a jövőndő alkotó mögött többféle családi háttér állhat; a kreatív személyek életében különösen fontosnak tartott megszállott érdeklődés mögött bátorítás és magas követelmények egyaránt meghúzódhatnak. Figyelemreméltóan vizsgálja e fejezet a speciális képességek korai alakulását is, kitérve a verbális és vizuális szféra mellett a mozgás mint az alkotás egy területének elemzésére is. A fejezet erénye, hogy ami az intellektuális oldalt illeti, összekapcsolja az emberi alkotás közegeinek a gyermek általi felfedezését a kognitív pszichológia és a fejlődéslélektan általános elveivel. Ez az erény egyben a fejezet fogyatékosága is: amikor, mondjuk, a mozgás jelentőségéről olvasunk az első életévben — nem kapunk választ arra, hogy valójában miben több itt a jövőndő Barisnyikov a szomszédék Pistikéjénél.

Az inasévekről szólva a könyv a mester—tanítvány viszony jelentőségét emeli ki az alkotó ember kibontakozásában. A mintakövetés s az ehhez kapcsolódó beválási konfliktusok érzékletes bemutatása mellett a fejezet külön erénye, hogy a valóságos mesterek (tanárok, professzorok stb.) mellett a távoli, a kultúrából származó képzeletbeli mesterek jelentőségét is kiemeli. Ezek nélkül nemcsak az olyan hatalmas történeti mozgásokat nem lehetne megérteni, mint a reneszánsz, hanem egyedi alkotók mai munkásságának valós modelljeit sem. S mindez nemcsak a művészetre, hanem a tudományra is érvényes tendenciaként kerül bemutatásra. Az alkotás láthatatlan szerszámaival fog-

lalkozva az alkotói lelkesedést, a fenyegető kudarcral szembeni fegyelmezett kitartást és az emlékek — a művészet esetén például és főként a korai emlékek — hatékony felhasználását jellemzi a szerző, mint három olyan rejtett erőforrást, melyeket az alkotás csillogó mozzanataira összpontosítva nehezebben veszünk észre, mint elengedhetetlen összetevőket. Ezeknek az erőforrásoknak a kiemelése a tehetség demisztifikálásának hagyományába illeszkedik, abba a hagyományba, mely közkeletű megfogalmazásban "a géniusz 5% tehetség, 95% szorgalom és verejtékes munka" maximaként él.

A II. rész az Elme nyelvezete cím alatt a kreativitást a kognitív pszichológiában tárgyalt különböző reprezentációs módoknak megfelelő területi felosztásban elemzi. A vizuális gondolkodást vizsgálva Steiner Vera természetesen bemutatja, hogyan rehabilitálódott az utóbbi két évtizedben a vizuális képzelet (anélkül, hogy a képi és a kijelentés-jellegű, propozicionális reprezentáció súlyának vitájába belemerne); természetesen bemutatja a vizuális képzelet szerepét festők és színművészek életében. A fejezet legérdekesebb része azonban a képzelet és a vizualitás szerepének nem kézenfekvő eseteivel kapcsolatos: azzal, ahogyan tudósok (pl. Einstein és Darwin) beszámolnak a vizuális modell-szerű megoldások elsődlegességéről, illetve ahogyan ez tetten érhető különböző időpontokban készített vázlataikat tanulmányozva.

A verbális gondolkodásról mondottakat a szerző több vezérgondolat köré szervezi. Egyik alapgondolata a belső beszéd és az alkotó írás közbeni tervező szerepű vázlatkészítés kapcsolata. A vázlat: a gondolat formálódásának tükrö. Másrészt maga a gondolat és a verbális kifejezés közt dialektikus viszony van. A megfogalmazás "önálló életre kelhet", s ilyenkor a forma mintegy megelőzi a gondolati felfedezést, összefüggések átlátását. Ennek az önállósodásnak különleges és kitüntetett formája az óvodásnál is meglévő, majd a művésznél újra előtérbe kerülő szómágia, a szavak önálló élete és hatalma.

Az érzelem nyelvei címszó alatt a könyv a zenei és a mozgásművészetet tárgyalja. A zene tekintetében (itt hozza egyébként a legtöbb magyar példát a szerző) a hangsúly a kreativitás egyik visszatérő feszültségére: a hagyomány és az újítás viszonyára kerül. A táncról szóló alfejezet érdekessége pedig az, hogy a koreográfiai ihletés sok forrásának és a táncművészet bonyolult emberi viszonyainak (muzsikus, koreográfus, táncosok együttműködése, beleszólása), a modern alkotás csapatmunkájának bemutatása kap elsődlegesen hangsúlyt.

A tudományos gondolkodásról szóló rész a tudományos kíváncsiság, a szellemi kalandvágy korai keletkezésének leírásával indít. Az igazán érdekes al-

fejezet azonban a tudományos ötlet keletkezésére újabban felvetett különböző elméletek ismertetése. Az analógia, a területek közti határok átlépése, a rendtelenség felismerése és a rendteremtés mind részletes illusztrációval jelennek meg, hogy azután a fejezet a tudás el nem hanyagolható szellemi játékoságának illusztrálásával záruljon.

A könyv konklúziója három kérdést exponál. Az alkotóvá válás kezdetei, az alkotói közegek eltérései vagy hasonlóságai, végül a hétköznapi élet és az alkotó gondolkodás viszonya a könyv három kulminációs pontja. Az alkotás generatív folyamata minden területen hasonló: az értelem és a struktúra keresése az egyidejű és a szekvenciális folyamatok egymást váltogatását eredményezi. A forma, a kifejeződési közeg eltérései azonban gyökeresen elkülönítik egymástól a különböző alkotói területeket. A záró fejezet az odaadás, a szenvedély, a kitartás, egyszóval a motivációs oldal hangsúlyozásával kerékíti le a könyvet.

Végezetül néhány szót a szerzőről. Vera John Steiner magyar származású nyelvész és pszichológus, ezért emlegettem néha Steiner Veraként. Az Új Mexikói Egyetem tanára, aki igen élénk és kiterjedt kapcsolatokat tart fenn a hazai szakmai körökkel. A pszichológiában elsősorban Vigotszkij amerikai megismertetéséért végzett munkái révén vált jól ismertté, a nyelvészetben pedig a szegénysorsúak s különösen a kétnyelvűek nyelvi helyzetének feltárása, és az indiánok iskoláztatása terén végzett munkáival. Ritka egyéniség az amerikai tudományban, a magas színvonalú szakmai munkát közvetlenül összekapcsolja a baloldali társadalmi elkötelezettséggel.

Pléh Csaba

E. R. VALENTINE: FOGALMAK ÉS NÉZŐPONTOK A PSZICHOLOGIÁBAN

Gondolat, Budapest, 1988, 356 oldal.

A londoni kolléga angolul 1982-ben megjelent könyve olyan kérdéseket tárgyal, melyeket korábban meglehetősen elhanyagolt a hazai szakirodalom. Röviden filozófiai pszichológiának, továbbá a pszichológia ismeretelmélete és módszertana határán mozgó kérdéseknek nevezhetnénk ezt a tematikát. Azért hangsúlyozom, hogy nálunk korábban elhanyagolt kérdésekről van szó, mert az utóbbi fél-évtizedben ez az elméleti reflexió sokkal határozottabbá vált, gondoljunk csak a Pszichológia vitájára a kísérletezésről vagy a megértő és magyarázó attitűd közötti viták megjelenésére az analitikus irodalom herme-

neutikus változatának s általánosságban a társadalomtudományi fenomenológia magyarországi megjelenésének kapcsán. Ezt a viszonylagos magyar újdonságot nem önmagáért hangsúlyozom: a könyvet hiba lenne úgy értékelnünk, mint amely egy tudatlan közegbe tör be az újjal. Értéke csak akkor van, ha könyvként új szintézist vagy legalábbis tankönyvi feladatokat vállal magára.

Előrebocsátom, hogy ilyen szigorú kritériumokkal mérve Valentine munkája nem állja ki a próbát. A feldolgozás sokszor csak listaszerű: megadja, mi ilyen problémák vannak, de a tanulni szándékozó olvasónak máshol kell megtalálnia a pontos információt. Ez különösen veszélyes eljárás olyan könyvben, mely a fogalmi elemzés módszerét használja: így a fogalmi elemzésből gyakran lesz pusztá verbalizmus, ami jó út a fogalmi elemzés gyors lejáratására. Ugyanakkor nem is eredeti, nemigen található a műben olyan vezérfonal, mely kiemelné e munkát a hasonló könyvek tömegéből.

A könyv 14 fejezete valójában három csoportba sorolható: a pszichológia "végső kérdéseit" elemző fejezeteket követik a tudományelméletet taglalók, majd a történetileg kialakult pszichológiai elméletek fogalmi elemzése következik. Az első fejezetek a determinizmussal, magyarázat és szabad akarat viszonyával, test és lélek összefüggésével, a tudattal és az introspekcióval foglalkoznak. Kétségkívül sok mindent felvet Valentine, s jóval tájékozottabb, mint egy hazai főiskolai tanár, de talán nem elég sokkal. Hozzáállása többnyire eklektikus. A determinizmust őrizzük meg — mondja például —, de úgy, hogy a szabad akarat illúzióját is adjuk meg az embernek. Hirdetheti ezt egy filozófiai pszichológia, de akkor válik érdekessé, ha összekapcsolja ezt az események értelmezésének pszichológiáját felvető attribúciós elmélettel (pl. sikertelen dolgaimban áldozat, sikereimben szabad cselekvő vagyok). Ezt az összekapcsolást Valentine azonban nem teszi meg. Test-lélek viszonyát elemezve pedig éppen azok a legújabb új-funkcionalista távlatok maradnak ki a könyvből (Putnamnek még a neve sem szerepel), melyek a testi és a lelki szerveződés közötti viszonyok logikai szükségszerűségét vetik fel. Végül, az introspekcióról sok mindent megtudunk. Nem kapunk azonban fogalmi elemzést éppen arról, miben különbözik ez a beszámólótól, illetve, hogy az a mód, ahogyan a klinikus felhasználhatja az ún. 'saját élményeket' miben tér el a tulajdonképpeni introspekciótól.

Két fejezetben foglalkozik a könyv általános tudományelmélettel. "Lényegében" popperiánus felfogást fejt ki, mely módot ad az angolszász tudományelmélet központi kategóriáinak (felfedezés és bizonyítás eltérése, az elméletek funkciói stb.) tágabb bevezetésére is. Mindez többé-kevésbé korrekt, csak kissé pótlék ízű. Karl Popper jobban tudja képviselni saját magát.

Hat fejezet foglalkozik kifejezetten pszichológiai tudományelméleti kérdésekkel. Valamennyi fejezetre jellemző azonban, hogy a szerző nem tud dönteni a fogalmi elemzés és a pszichológiai szakismeretekre vonatkozó ismeretterjesztés között. Mikor például a számítógépes szimuláció kérdéseit vizsgálja, hol a Herbert Simon-féle szimulációk részleteiről olvashatunk, hol arról, mi is egyáltalán a szimuláció korlátja. A legtöbb fejezet elévült mára. A szimulációnál maradványok és csak neveket említve: Minsky és Schank ugyanúgy kimarad a könyvből, mint Rumelhart. Mindaz a forrongás, melyet megismeréstudományként emlegetünk, elkerüli a szerző figyelmét. Hasonlóan sok minden lehetne számon kérni a pszichofiziológiával foglalkozó fejezeten is, ezzel persze az ismeretterjesztés irányába szorítanánk a szerzőt.

Az utolsó két fejezet történeti ismeretterjesztés. Dilthey-től Rogersig tekinti át a természettudományos pszichológiával szemben álló humanista, fenomenológus és egzisztencialista jelzőkkel önjellemzett alternatívákat, melyek a megértést állítják előtérbe a magyarázat helyett.

Halász László rövid utószava éppen azt emeli ki a könyv érdeméért, hogy hozzájárulhat a két pszichológiai kultúra, a természettudományos és a humán orientációjú pszichológia közti szakadék csökkentéséhez. Félek, hogy ez túl optimista értelmezés. A könyv éppen azért nem tud e téren átütő lenni, mert sem nem eredeti, sem nem elég sokoldalú. Marad a kérdés: érdemes volt-e kiadni magyarul? Kétlem. Az eredeti művek, gondoljunk csak a könyvben központi szerepű Popperre, sokkal hatásosabbak lennének.

A fordítás, Habermann M. Gusztáv munkája, a tőle megszokott precíz, néha kicsit pedáns. (Így lesz például a split brain-ből széttagolt agy.) Hazai gyakorlatunktól eltérően, az irodalom is jó: azonosítja a hivatkozott munkák magyar változatait is, többnyire mindet.

Pléh Csaba

GERALD GLADSTEIN és munkatársai: EMPÁTIA ÉS TANÁCSADÁS (ELMÉLET ÉS KUTATÁS).

G. A. Gladstein and Associates: Empathy and Counseling. Explorations in Theory and Research.

Springer Verlag, New York, 1987, 220 oldal.

Thomas Gordon — tanárok és szülők fejlesztésére szánt könyvek, tréning-programok jól ismert kidolgozója — a személyközpontú megközelítés 3. Fórumán San Diegóban 1987-ben többek között arról beszélt, mennyire sajnálja,

hogy Carl Rogers a '60-as évek közepétől hátat fordított a komoly kísérletezésnek (aminek saját hírneve és a kliensközpontú pszichoterápia elismertsége köszönhető), és a fenomenológia iránt kezdett érdeklődni.

Bár Rogers munkásságának ilyen jellegű változása valóban nyomon követhető, az általa felvetett kérdések, a kliensközpontú pszichoterápia elmélete az elmúlt 30 évben folyamatosan serkentőleg hatott a pszichológiai kutatásokra.

Gerald Gladstein — e könyv szerzője-szerkesztője — a doktorátusát készítette az University of Chicago-n 1950-ben, amikor Carl Rogers és munkatársai először kezdtek írni az "empatikus megértés"-ről mint a pszichoterápiás folyamat lényeges tényezőjéről. Gladstein — és irányításával az University of Rochester sok-sok doktorandusza — azóta foglalkozik az empátia természetének kutatásával. E kitartó kutatómunka eredménye ez a könyv.

Mint a szerző az Előszóban írja: "A könyv fő célja az, hogy ismertesse mindazt, amit az empátiáról és az empátiának a tanácsadásban betöltött szerepéről napjainkban tudunk." (VIII. o.)

A három fő kérdés, amire a könyv a választ keresi:

1. Mi az empátia,
2. Hogyan alakul ki? és
3. Milyen szerepet játszik a segítő foglalkozásokban?

E kérdések megválaszolását a következő szerkezetben kísérli meg:

1. Az 1. fejezetben a szerző az empátiának a tanácsadásban betöltött szerepéről készült főbb elméleti tanulmányok szintetizálására törekszik.
2. A 2--7. fejezet 6 empirikus vizsgálatot tartalmaz e témakörben.
3. A 8--10. fejezet a tanácsadók empátiájának fejlesztéséről szól (először elméletben, majd két igen érdekes fejlesztő tréning leírásával).
4. Az utolsó fejezet az áttekintést szolgálja: a különböző típusú "empátiák" egy újszerű kategóriarendszerére tesz javaslatot és további kutatások lehetőségeire hívja fel a figyelmet.

A bevezető fejezet 29 év irodalmát tekinti át. Carl Rogers 1957-ben közölte "A terapeutikus személyiségváltozás szükséges és elégséges feltételei" című cikkét, melynek végkövetkeztetése — többek között — az volt: "nem világos, hogy az empátiának milyen része van a pozitív végeredmény létrejöttében". A szerző szerint ma már — kutatási eredmények alapján — sok mindent tudunk erről a kérdésről. Így például:

1. Az empátia sokszintű interperszonális folyamat, melynek érzelmi, azonosulási és szerepfelvételi aspektusa is lehet.

2. A gyerekek empátiája különbözik a serdülők és felnőttek empátiájától (noha kapcsolatban is van vele).

3. Az empátia elvezethet a segítő viselkedéshez, de nem feltétlenül nyilvánul meg viselkedésben.

4. Az érzelmi és gondolati empátia a pszichoterápia és a tanácsadás bizonyos fázisában bizonyos klienseknél jó szolgálatot tehet, máskor viszont éppen akadályozhatja a pozitív kimenetelt.

A kutatásokat tartalmazó fejezeteket egy-egy mondatban így foglalhatnánk össze:

2. fejezet: A tanácsadók érzelmi és gondolati empátiája (mint személyiségvonás) között kevés kapcsolat van.

3. fejezet: A kliens viselkedése befolyásolja a tanácsadó empatikus viselkedését.

4. fejezet: Az empátia és a szorongás (mint személyiségvonás vagy mint aktuális állapot) között nem mutatkozik kapcsolat.

5. fejezet: A tanácsadó viselkedésében megnyilvánuló magas szintű verbális és nem-verbális empátia befolyásolja a kliens önvizsgálatának mélységét és az interjúval való elégedettségét.

6. fejezet: A kutatónak választania kell az "in vivo" vizsgálatok élet-szerűsége és a laboratóriumi vizsgálatok szigorú feltételei között.

7. fejezet: A kliensek nem éreztek különbséget a férfi vagy női (férfias vagy nőies), illetve a velük azonos vagy ellentétes nemű terapeuták empatikus megértésében.

9. fejezet: Az empátia fejlesztésére a kombinált tréning-programok látszanak a legalkalmasabbnak.

10. fejezet: Az empátia fejlesztésére sajátos szupervíziós programok dolgozhatók ki.

Természetesen az egyes fejezetek e száraz mondatoknál lényegesen gazdag anyagot tartalmaznak, a szerző mégis igen nehéz feladatra vállalkozott, amikor az utolsó fejezet címében ("Mindez mit jelent?") önmagának feltett kérdésre igyekszik válaszolni.

A könyv elején megfogalmazott három alapvető kérdésre a könyv vége felé ez a felelet található: "... nincs egyszerű válasz ezekre a kérdésekre" (179. o.).

Szerencsére mégsem ez a szerző végző válasza, hanem — a kutatási eredmények alapján — sikerül az eredeti kérdéseket az empátia komplexitását jobban tükröző kérdésekké átformálnia:

1. Milyen fajta empátiák léteznek?

2. Hogyan fejlődnek ki ezek a különféle empátiák? és

3. Mi a különféle empátiák szerepe a tanácsadásban?

A kérdésekre adott válaszok közül valószínűleg az első kérdésre adott válasz a legérdekesebb, bár valószínűleg a leginkább ellentmondásos is.

A 11.2. táblázat egy $3 \times 2 \times 3$ -as mátrixban 18 különböző empátiát feltételez, s a szerző ehhez még azt is hozzáteszi, hogy ez a szám feltehetően megháromszorozható, "mert a gyerekkori, serdülőkori és felnőttkori empátia valószínűleg eltérő jelenség... és ezt ez a táblázat nem veszi figyelembe" (181. o.).

Ez arra a beszélgetésre emlékeztet, amit Guilford híres Intelligencia Struktúra Modelljéről olvastam valahol (melyben az emberi értelem faktorai százegynéhány kis kockát tartalmazó téglatestbe vannak elrendezve):

— Ha én Isten lennék, nem teremtettem volna ennyi kockát — mondja az egyik pszichológus.

— És ha én Isten lennék, nem rendeztem volna el őket ilyen szabályosan — válaszolja a másik.

E történet elmondásával egyrészt annak a véleményemnek szerettem volna hangot adni, hogy az empátiával kapcsolatos kutatások serkentését tekintve ez a modell igen hasznos lehet, másrészt kétségeimet szerettem volna kifejezni azzal kapcsolatban, hogy valóban van-e értelmes jelentése ennyifajta empátiának.

Kétségtelennek tűnik azonban, hogy ez a könyv kötelező olvasmány mindenkinek, aki a jövőben empátiával kapcsolatos kutatásokat akar végezni.

Klein Sándor

FOLYÓIRAT

REVUE ROUMAINE DES SCIENCES SOCIALES

Série de Psychologie. Tome 31, No 1. 1987 I.—VI., No 2. VII.—XII., Tome 32, No 1. 1988. I.—VI.

Az izgalmasnak ígérkező recenziós feladat legkevesbé a román nyelv tudását igényelte, mert — s ezt lényeges és elgondolkoztató információként bocsátjuk előre — a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája által kiadott Román Társadalomtudományi Szemlének harminckét éve létezik idegen nyelvű, angolul, franciául és németül, de szerzői igény esetén oroszul és spanyolul is publikáló "Pszichológia" sorozata, mely bár a legfontosabb, de nem egyetlen idegen nyelvű folyóirata a szakterületnek.

Nem mellékes azonban a román pszichológia ismerete ahhoz, hogy megítéljük, mi történt a középiskolákban már több mint fél évszázada kötelezően oktatott diszciplínával, s ahhoz sem, hogy felismerjük a mai közleményekben a tradicionális lélektani kutatási témákat és rátaláljunk a tudományos hírnevű szerzőkre. A román pszichológia jelenlegi helyzetének megértéséhez s nem tagadható preconcepciónk valóságtartalmának ellenőrzésére nem mellőzhető a hermeneutika, s ezért mielőtt egyes írások mondanivalóját ismertetnénk, arra is hozunk példát, hogy milyen informatív lehet az, ami nincs leírva vagy a lakonikus megfogalmazásban rejlik. A Román Pszichológiai Társaság 1987-es közgyűléséről 11 sor jelent meg, ebben részletesen leírva a helyszín és lényegre csupaszítva az 5 napirendi pont. Egy temesvári pszichoterápiás Szimpóziumról 1987-ben szűk fél oldal olvasható: a nagyon változatos és teljesen korszerű módszerek és az alkalmazás cím és szerző szerinti felsorolása. A pszichológiai közéletet mégsem sikerült maradéktalanul sterilen tartani a politikától: az 1987-es 1. szám békefelhívással kezdődik, bevezetőjeként "A pszichológia és a béke" című szimpóziumnak. Az ideológiailag oly kényes téma kezelése, amint az 1988-ban közölt rövid előadásokból kitűnik, tárgy-szerű és igényes. Diákoknál attitűdvizsgálatokkal, gyermekeknél rajzaikban próbálják megragadni a háború s a béke kognitív és emocionális feldolgozás-

módjait, más szerzők pedig egy béke-pedagógia lehetőségeit kutatják, nem feledkezve meg a fogoly-dilemma tanulságairól sem.

Az áttekintett 300 oldalon mindössze egyetlen rövid konferencia-ismertetésben találtunk apologetikus hangvételt, vezetőnek címzett hódolatot. Figyelemre méltó viszont a kutatói önelégültség hiánya, s az az imponáló irodalmi tájékozottság, amelynek alapján megjelölik vizsgálataik helyét a nemzetközi tudományos áramlatokban. A felzárkózás a témákat és módszereket illetően szembetűnő az orvosi pszichológia területén, bár nem minden közlemény számol be eredeti kutatásokról. G. Ionescu az "Alvás-megvonás mint terápiás módszer depresszióban" című tanulmányában kitűnő, kritikailag átszűrt, tömör referátumot nyújt e vitatott kérdés mai állásáról. "A pszichológia és orvosi biológia" szerzője, A. Ciplea szintén az új neurobiológiai elméletek alapján ismerteti az Alzheimer-kór vagy az MCD (minimális agyi diszfunkció) mai kóroktani felfogását, melyet saját biokémiai vizsgálatokkal is alátámaszt. Az allergiás betegségek pszichológiai és pszichiátriai aspektusait I. Bradu Iamandescu viszont zömmel saját tapasztalatai alapján tárgyalja. A pszichoimmunológia szinte minden alapvető kérdésével találkozunk tanulmányában — kivéve magát a fogalmat. Pszichoszomatikus szemlélete szerint egyaránt lehet rohamprovokáló az allergén vagy a pszichés stressz, bár kétli ez utóbbi önálló etiológiai szerepét. Tesztekkel (Rorschach, MMPI) sem sikerült specifikus személyiségstruktúrát feltárni, de a fokozott sérülékenység jeleit igen. Döntő súllyal a pszichoterápiától vár hatást, bár a neurózis nem nélkülözhetetlen kísérője a kórképnek, noha 200 asztmás betege közül ez csak 60%-nál hiányzott.

A hagyományosan kiemelt témákban is megjelennek a modern kutatások eredményei. A nyelvi viselkedés tipizálását I. Oprescu az agyi féltekék funkcionális specializációjának megfelelően kísérli meg két (100-100 fős) populációban. A transsylvaniai mintában jelentősebb fokú az absztrakt, közvetett információ feldolgozás, mint az olténiai közegben. Ezt a kutatást még tágabb elméleti keretbe foglalja V. Mihăilescu, illetve M. Golu, aki a szervezet és környezet közötti interakciókat idegi, neurokémiai (transzmitter) és endokrin szinteken modellezi és tipizálja. A neurolingvisztika problémakörét az agyi patológia szemszögéből közelíti meg L. Dănilă és M. Golu. Nem organikus szemléletű pszicholingvisztikai tanulmányt Ursula Schiopu jeles kutatótól olvashatunk, bár a szövegalkotás fejlődéslélektani koncepcióját ő is olyan neuropszichológiai fogalmakkal bővíti, mint a rövid és hosszú távú memória.

A román pszichológusok egy másik kedvelt témája a kreativitás, erről szól három tanulmány az 1987/2. számban — s ezzel kapcsolatban emelnék ki a lapszerkesztés jellegzetes törekvését a tematikus blokkok közlésére. A. Rosca akadémikus "Kiemelkedő tudósok gyermek- és fiatalkori életrajzi előzményei" nyomán vizsgálja a tudományos kreativitás tényezőit. A 70 román tudós biográfiájából kirajzolódó érdeklődési és információfeldolgozási struktúra ismeretét hasznosíthatónak véli a tehetséggondozó pedagógiában. U. Schiopu — nevével sokszor találkozunk a másfél év pszichológiai termésében — a kreativitásról szóló kutatások utóbbi fél évszázadát tekinti át, de beleszövi saját elméletét is, miszerint a kreativitás ciklikus hullámzásai figyelhetőek meg az alkotók életében. A nyugati szerzők — s elsősorban Guilford — munkásságának bemutatása mellett ízléses formában foglalkozik a román kreativitás-iskolával, visszanyúlva E. Gruber (1893) vagy Fl. Stefanescu-Goangă (1911) és C. Radulescu-Motru 1920-as évekbeli közleményeihez. Számunkra különösen jó érzést kelt, hogy az alkotás-lélektan régi kiemelkedő személyiségei, mint pl. Rosca, Popescu-Neveanu és Schiopu önmaga is, irányító szerepet töltenek be a mai román pszichológiában.

Román kutatóműhelyek tradícióira utal a hangsúlyozott idegéletteni beárlítódás pl. a személyiségkutatásokban, s ebben szerepet játszhat az a körülmény, hogy a pavlovi tanokat már az 1930-as években asszimilálták (pl. Benetato), de tulajdonítható ez a jelentős neuroendokrinológiai iskolának is (Parhon, Milcu).

Az áttekintett kötetekben több problémaösszefoglaló, az irodalmat valamilyen szubjektív elméleti megvilágításban tárgyaló közleményt találunk mint a mi lapjainkban. Felmerülhet a kérdés, kinek szólnak ezek a továbbképzésre igen alkalmas szintézisek és miért idegen nyelven? Idézzük e témakörből A. Rosca tanulmányát, "A tudományos pszichológia — prospektív megközelítésből", vagy ugyancsak tőle "A lélektan elmélete és a pszichológia egysége". Nagyon érdekes V. Mihăilescu összeállítása: "A játék és az elsajátítás kereszt-kulturális perspektívában". A szerző Piaget felfogásán kívül, mely szerint a játék egységes célja az akciós sémák elsajátítása, kiemeli Sutton-Smith nézeteit a másodlagos asszimilációról, amikor a játékszabályok közvetítik a kulturális elvárásokat.

Az elméleti dolgozatok mellett a folyóirat helyt ad természetesen az alkalmazott pszichológia képviselőinek is. A klinikai területről említenék R. O. Clit és A. Dumitrescu tanulmányát az extracorporális keringés beiktatásával végzett szívűtéteket megelőző szorongásról. 232 betegnél alkalmaztak egy nappal a műtét előtt féligstrukturált interjút a kognitív szinten

kifejezett félelmükről, s adatokat nyertek a nem verbális kommunikációban kifejezett szorongásukról, valamint az illető személy szorongásosságáról mint karaktervonásról s az általa preferált én-védő mechanizmusokról. A pszichológiai szempontból legkedvezőbb postoperatív lefolyást azoknál a betegeknek tapasztalták, akiknél ezek a mutatók közepes szintű szorongást valószínűsítettek. Érdeemes egybevetni ezt a pontosan dokumentált, gondosan elemzett kutatási beszámólót G. Ionescu témareferátumával, amelyben modern és széles körű irodalmi alapon vizsgálja a gyermekkori érzelmi deprivációk és a későbbi affektív traumák szerepét a depressziók kórszarmazásában. A két, egyaránt értékes cikk összemérhetetlensége igazolni látszik a lapszerkesztés stratégiáját — bár közvetlen szerkesztői állásfoglalással nem találkoztunk a recenzált anyagban. A gyakorlati lélektan más területein is meggyőződhetünk a kortárs román pszichológusok változatos érdeklődéséről és módszertani felkészültségéről pl. az alkalmasságvizsgálatokban vagy a relaxációs terápia sikerességét meghatározó személyiségtényezők feltárásában. Korszerű, komplex pszichodiagnosztikai metódusokkal derítik fel az ólom és higany expozíció pszichológiai ártalmait kiterjedt rizikó csoportokban (M. Iștoc-Bobiș, S. Gabor). A személyiségvizsgálatokat, melyek az időskori alkalmazkodást hivatottak az aktivitás és a szubjektív jóllét alapján prognosztizálni, V. Ne-goesco-Fodor és munkatársai kiemelkedő színvonalú matematikai feldolgozásban, invenciózus grafikonokkal szemléltetik.

A hathónaponként megjelenő folyóirat gazdag tartalmához viszonylag szerény mértékben járulnak hozzá könyv- és lapismertetések. Valódi hiányérzetet mégis az a sajátos körülmény keltett bennünk, hogy a szerzők intézményes vagy más módon elérhető címéről semmilyen adatot nem közölnek, pedig értékes publikációik méltán számíthatnak érdeklődésünkre és személyes kontaktusfelvételre, tapasztalatcserékre indítanak.

Moussong-Kovács Erzsébet

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1989. V. 16.

CONTENTS

- Virág, Teréz:** The particular psychic structure of the descendants of the survivors of the Holocaust in Hungary 139
- Feuer, Mária:** A comparative analysis of intelligence test and drawing test performances in children aged 6 to 10 years 155

CASE STUDIES

- Ingusz, Iván:** The parent's unconscious help in reconstructing the history of the child's symptoms 172

DISCUSSION

- Some remarks on graphology (**Mészárosné Sebők, Lili**) 179

FORUM

- Márta Vedres: An appreciation (**Popper, Péter**) 184

BOOKS

- Steiner John, Vera:** Notebooks of the mind. Explorations in cognition (**Pléh, Csaba**) 186
- Valentine, E. R.:** Conceptual issues in psychology (Hungarian edition) (**Pléh, Csaba**) 189
- Gerald A. Gladstein et al.:** Empathy and Counselling. Theory and Research. (**Klein, Sándor**) 191

JOURNALS

- Revue Roumanie des Sciences Sociales, Serie de Psychologie, 1988. (**Moussong-Kovács, Erzsébet**) 195

СОДЕРЖАНИЕ

- Терез Вираг:** Особенности психики молодого поколения в семьях, переживающих Holocaust (положение жертвы) в Венгрии 139
- Мариа Феуер:** Сравнительный анализ исследования уровня интеллекта и рисунков человека у детей 6—10 лет 155

КАЗУИСТИКА

- Иван Ингус:** Неосознанная помощь родителей при понимании историй детьми .. 172

ДИСКУССИЯ

- Мои добавления к графологии (**Лили Шебёк Месарошне**) 179

ФОРУМ

- Прощание с Мартой Ведреш (**Петер Поппер**) 184

КНИГИ

- Вера Джон-Штейнер:** Записки о духе. Исследование мышления (**Чаба Плех**) . 186
- Е. Р. Валентине:** Понятия и точки зрения в психологии (**Чаба Плех**) 189
- Гералд А. Гладстейн с соавт.:** Эмпатия и дачь совета (Теория и исследование) (**Шандор Клейн**) 191

ЖУРНАЛЫ

- Revue Roumanie des Sciences Sociales, Serie de Psychologie, 1987—1988
(**Эржебет Муссонг-Ковач**) 195

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Budapest, 1991. — Nyomdai táskaszám: 19738

Felelős szerkesztő: Popper Péter

Műszaki szerkesztő: Sándor István

Megjelent: 5,60 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0025—0279

Ára: 100 Ft

Előfizetés egy évre: 300 Ft

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak. Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esetelemzéseket; pszichológia-történeti közleményeket; beszámolókat a hazai és a nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológia és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és folyóirat ismertetéseket.

2. A kézirat terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,75–1,00 ívet (24–32 soros, kettős sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n” betűjellel).

3. A teljes kéziratot három példányban kell a szerkesztőségbe beküldeni.

4. Az eredeti közlemények idegen nyelvű fordítására szánt 25–50 soros összefoglalását külön oldalon – 3 példányban – kell csatolni a közleményhez. Az összefoglalás elé a tanulmány címét, alá a szerző(k) nevét, ez alá pedig a munkahely(ek) megnevezését kell írni. A közlemény első oldalán ezeket az adatokat nem kell megismételni, mert az összefoglaló magyar nyelven a közlemény elé kerül.

5. A lábjegyzeteket számozással az irodalomjegyzék után, külön oldalon kérjük közölni.

6. A számozott és címmel ellátott ábrákat az első példányban csak eredeti rajzban – nem xerox másolatban – külön oldalon fogadjuk el. A közlemény szövegébe az ábrák számozott helyét be kell jelölni.

7. A szöveget normál betűtípusú írógéppel, 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. Egy oldalon maximum két-három hibajavítás lehet, a vesszőhibákat is beleszámítva. Amennyiben a szerkesztés folyamán több javítás kerül egy oldalra, azokat visszaküldjük a szerzőnek újragépelésre.

8. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagy betűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „sűrű szedéssel” szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számjegyekkel. Betoldás nem alkalmazható.

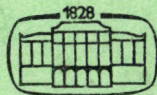
9. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknevét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

10. Az Irodalomjegyzék összeállítása ábécé-sorrendben történik. A szerző vezetékneve és utónevének kezdőbetűi után zárójelben a megjelenés éve következik, majd kettőspont után a közlemény címe, kiadó, város, idézett oldalszám. (Folyóiratoknál a cím után kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám.)

11. A szerző vállalja, hogy a korrektúrát postafordultával, javítva visszaküldi a szerkesztőségbe. A kéziratától eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

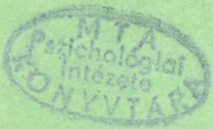
12. Szerzőinknek az eredeti közleményekből, az esettanulmányokból, valamint a vita- és szemleanyagokból – tiszteletdíjuk terhére – a nyomda 100 db különlenyomatot készít.

13. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Magyar Pszichológiai Szemle

1991-08-3

1990 / 5-6

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

ВЕНГЕРСКИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HUNGARIAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLVI. kötet

Új sorozat 30.

1990/5—6. szám

Szerkesztőbizottság:

ÁDÁM GYÖRGY, BELLÁK ERVIN, GLAUBER ANNA (technikai szerkesztő),
HEGEDŰS T. ANDRÁS, JAKABNÉ SZILÁGYI KLÁRA, KLEIN SÁNDOR,
KULCSÁR ZSUZSANNA, MOLNÁR IMRE, MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET,
PALOTÁS GÁBOR, POPPER PÉTER (főszerkesztő), SALAMON JENŐ,
UNGÁRNÉ KOMOLY JUDIT, VARGA ZOLTÁN, VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA,
ZÁNKAY ANDRÁS

Szerkesztőség:

Rovatvezetők: HARMATTA JÁNOS, HÓDOS TIBOR, HUNYADY GYÖRGY, MÜNNICH IVÁN,
PÁL MÁRIA, PLÉH CSABA, RANSCHBURG JENŐ

Munkatársak: JÓNI ANNA (olvasószerkesztő), ANGSTER MÁRIA, FEUER MÁRIA, LAJTI
RUDOLF, PÁZMÁNDY GYÖRGY, VEDRES MÁRTA (szerkesztőségi titkár)

Szerkesztőség: 1083 Budapest, Bókay János utca 54. Telefon: 134-0790, 134-3743

Akadémiai Kiadó

1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19—35. Telefon: 181-2134

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98936, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és a *Magister* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj egy évre: 300,— Ft

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389) Budapest, Pf. 149.

A tanulmányok közlési feltételeit lásd a borító negyedik oldalán.

TARTALOMJEGYZÉK

Váriné Szilágyi Ibolya: Gustav Ichheiser a képességről, a sikerről és az érvényesülésről	203
Pléh Csaba: A mondatmegértés tanulmányozásának módszerei	225

ESETTANULMÁNY

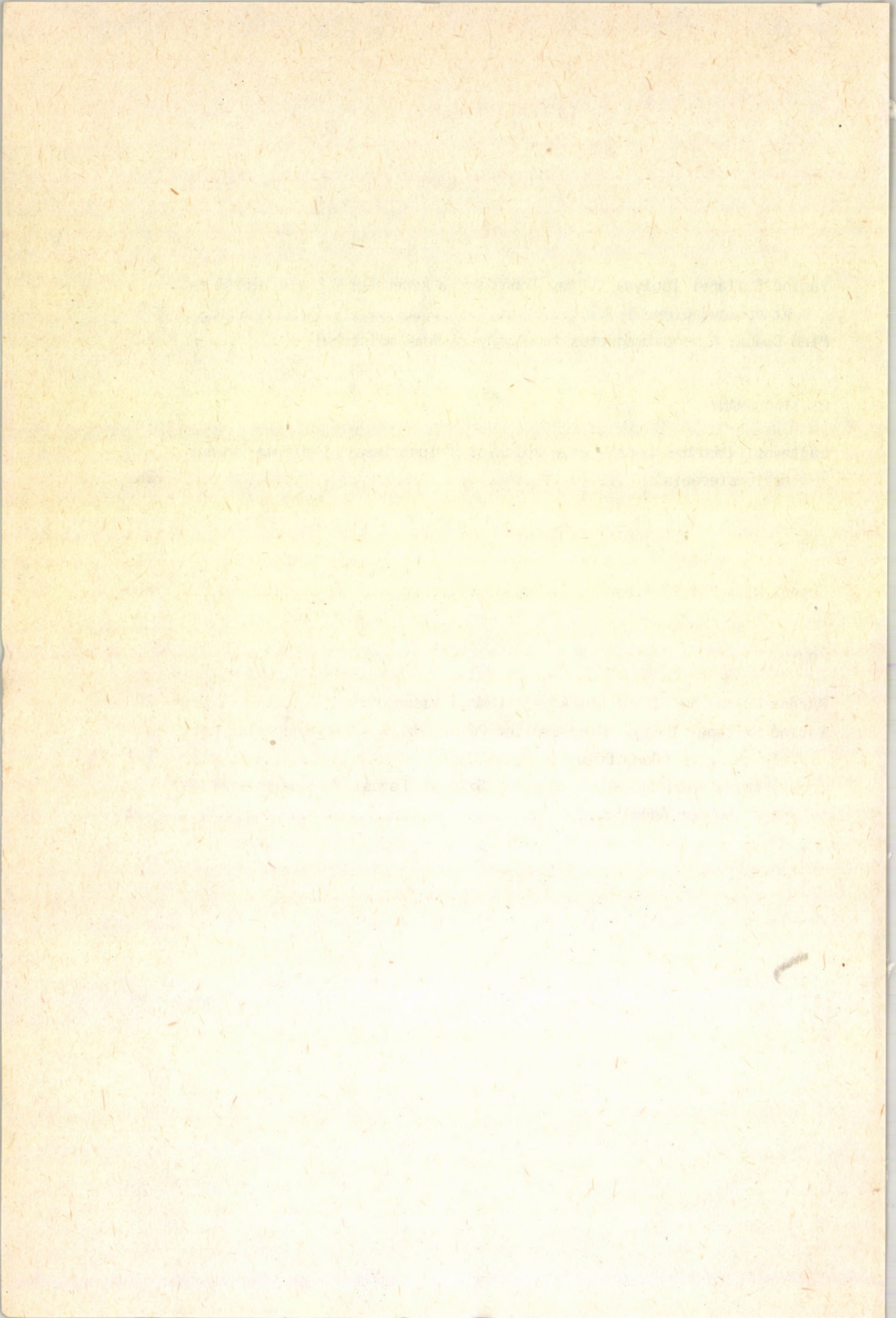
Lajtavári László: Beérik-e a zölddió? (Hipnózissal indított egyéni pszichoterápia)	261

FÓRUM

Gegesi Kiss Pál 90 éves	283

KÖNYV

Kardos Lajos: Az állati emlékezet (Csányi Vilmos)	288
Váriné Szilágyi Ibolya—Niedermüller Péter (szerk.): Az identitás ket-tős tükörben (Buda Béla)	292
Énekesképzés pszichológiai alapon. Szamosi Lajos: A szabad éneklés útja (Kondor Ádám)	295

GUSTAV ICHHEISER A KÉPESSÉGRŐL, A SIKERRŐL ÉS AZ ÉRVÉNYESÜLÉSÉRŐL*

VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA

MTA Pszichológiai Intézet

A tudományban nem ritka egy-egy méltatlanul elfeledett tudós újrafelfedezése. Ez nem csupán véletlen vagy egy-egy odaadó kései utód személyes érdeklődésének a műve. A tudományos érdeklődést többnyire valós, egyre inkább tudatosuló szükségletek hajtják bizonyos irányokba. Vonatkozik ez Gustav **Ichheiser**, a 20-as–30-as években Bécsben működő, majd a fasizmus elől előbb Angliába, azután Amerikába emigráló szociálpszichológus újrafelfedezésére is. Ez a folyamat a 70-es évek közepén indult el, és tevékeny részt vállalt benne a kontextuális szociálpszichológia két kiváló képviselője: Serge **Moscovici** és Robert **Farr**, valamint az Ichheiser életének és tudományos pályafutásának mozzanatait és buktatóit, irodalmi hagyatékát — részint Marie **Jahoda** segítségével — szenvedélyesen kutató kanadai pszichológus: Floyd **Rudmin** (Farr, R. M., Moscovici, S. 1984; Rudmin et al., 1987). Az **Ichheiser** iránti növekvő érdeklődés mögötti szükségletet Moscovici és Farr abban látták, hogy a jelenkori szociálpszichológiában határozottan erősítésre szorul a vizsgált jelenségek társadalmi természetének és kötéseinek a kutatása, annak érdekében, hogy igazi dinamikájuk követhetőbb legyen, az empirikus eredmények ökológiai érvényessége pedig növekedjék. Ehhez nyújthat segítséget Ichheiser korai nézeteinek, perspektivikus elgondolásainak megismerése és újragondolása.

Mivel G. **Ichheiser** — M. **Jahoda**, P. **Lazarsfeld**, K. **Mannheim** kortársa és egy ideig munkatársa — csaknem teljesen ismeretlen a magyar pszichológusok előtt, néhány szóban nem árt kitérni pályafutásának főbb állomásaira és témáira.

Ichheiser kalandos élettörténetéről és tudományos pályafutásáról eddigelő a leghitelesebb tanulmány Floyd **Rudmin**től és szerzőtársaitól jelent meg a *British Journal of Social Psychology*-ban (Rudmin et al., 1987).

*Jelen tanulmány a szerzőnek az MPT IX. Tudományos Konferenciáján (1989. április 5–7., Budapest), valamint az 1st European Congress of Psychology (Amsterdam, 2–7. July, 1989) keretében G. Ichheiserről rendezett szimpóziumon tartott előadásainak anyagát tartalmazza.

Gustav **Ichheiser** 1897-ben, a monarchiabeli Krakkóban született és nőtt fel, egy lengyel zsidó család tagjaként. Tüzértisztként végigharcolta az első világháborút, majd 1918-tól a Bécsi Egyetem Jogi Karának hallgatója lett; 1920-tól pedig az egyetem Bölcsészkarán végezte esztétikai és pszichológiai tanulmányait. 1924-ben Karl **Bühler** felügyeletével védte meg Az esztétika tárgya című disszertációját. Itáliai tanulmányai során megismerkedett Machiavelli írásaival, s ez sorsdöntő élmény volt számára, amint az Machiavelli-tanulmányából is kiderül (Ichheiser, 1927). Ez a hatás ugyanis felerősítette Ichheisernek a konvencionális gondolkodásmóddal szakító, a látszatok mögé hatoló kritikus szemléletét.

1926-tól Bécs Városa Foglalkozási Tanácsadási Irodájának tudományos főmunkatársa, majd két éven belül vezető pszichológusa lett; ezzel egyidejűleg személyiséglélektant, szociológiát és alkalmazott lélektant tanított a Bécsi Pedagógiai Intézetben és a Bécsi Egyetemen. Kollégái (így Marie **Jahoda** is) erre a periódusra visszaemlékezve kiemelik, hogy mennyire impresszionáló volt finom és határozott pszichológiai elméleti elemzőkészsége és önálló kritikus elméje. 1934--39-ig pár évet Varsóban töltött a Szociális Problémák Intézetének munkatársaként, ahol főként ipari munkapszichológiai feladatokat oldott meg (pl. az elsők között vizsgálta az üzemi baleseteket).

Ichheiser az Anschluss idején — családját Krakkóban hagyva — előbb Svájcba, majd Londonba emigrálni kényszerült. Londonban Karl **Mannheim**mel dolgozott együtt az Institute for Education-ban, aki rendkívül megtermékenyítőnek tartotta és nagyra értékelte Ichheisernek a sikerrel és kudarccal kapcsolatos elgondolásait. 1940-ben Ichheiser az Egyesült Államokba utazott, és ott élt haláláig (1969). Főként Chicagóban — a szociológiai kutatások fellegvárában — igyekezett volna állandó tanszékhez jutni, E. **Brunswik** és K. **Mannheim** támogatása ellenére végül is sikertelenül. Részint azért, mert a korai emigránsok már telítették a helyeket, részint mert a gyanakvás és ellenségeskedés éveiben érkezett, s maga sem volt könnyű természet. Családja elvesztése, súlyos egzisztenciális nehézségei (sorozatos álláskeresősi kudarcok, teljes létbizonytalanság) miatti depresszióját félre-diagnosztizálták; így jó pár évig pszichiátriai klinikára is került, ahonnan úgy került ki, hogy megnyert egy Rockefeller pályázatot.* (Az a fajta igazságtalanság és tragédia történt vele, amelyet oly sokszor bírált a pszichiáter Szász. A veszélyeztetettsége, kiszolgáltatottsága miatti védekezést diagnosztizál-

*A Rockefeller Foundation-hoz benyújtott és díjat nyert pályázat egy monográfia vázlat, címe: On our current illusions concerning the basic issues of place and war (1964).

ták pszichotikus állapotnak.) Ezt később meg is írta a "Was I mentally ill or was I railroaded" (Pszichés beteg voltam-e vagy erőszakkal lettem bezárva) c. máig publikálatlan tanulmányában. Időközben nemcsak a tudományos élettől volt elszigetelve, de jó néhány írásának is nyoma veszett.

Az, hogy miért nem lett **Ichheiser**ből valóban nagy hatású szociálpszichológus — vagy legalább olyan ismert kutató, mint Fritz **Heider** —, magyarázatát nem Ichheiser tudományos tevékenységében leli. Sokkal inkább a történelmi körülmények, az életút és bizonyos személyiségbeli adottságok, személyiségjegyek szerencsétlen találkozásának köszönhető. Úgy is mondhatnánk, hogy a fasizmus áldozata: hiszen ha Bécsben — eredeti szellemi klímájában és egzisztenciájában — marad, feltehetően nem roppan ketté tudományos karrierje. Ez az érzékeny, ám kritikus gondolkodó valóban nehezen illeszkedett az Amerikai Egyesült Államok által nyújtott létfeltételekbe: nem bírta a versenyt az állásokért; a bizonytalanságot, a maccartyzmus légkörét, az uralkodó pozitivistá paradigmát a társadalomtudományokban és a pszichológiában. Noha voltak jelentős sikerei — hiszen a *Journal of American Sociology* különszámként 1949-ben megjelentette Ichheiser egyik legjelentősebb tanulmányát, a *Misunderstandings in Human Relations*-t, ő maga saját példájával is bizonyította, hogy mennyire más a siker és a siker szubjektív megélése (Ichheiser, 1949a).

Ichheiser egész életében harcolt az ellen, hogy a kudarc vagy a siker jelenségeit kizárólag meglévő vagy hiányzó személyiségjegyek függvényében értelmezzék, függetlenül a rejtettebb vagy explicitebb társadalmi szituációk által, valamint a róluk való tudás által szült pszichológiai hatásoktól. (Ezek szintén részesei a pszichometriai és egyéb vizsgálatok alkalmával kapott "összeredmény"-nek, a megfigyelhető, a manifeszt viselkedésnek.)

Posztumusz megjelent főművéből: *Appearances and Realities: Misunderstandings in Human Relations* (Ichheiser, 1970) bárki meggyőződhet arról, hogy jelentős gondolkodó és invenciózus kutató volt.

Kivételes logikai elemző- és fogalomalkotó készséggel, briliáns elmével, éles és kritikus megfigyelőkészséggel, alapos és mély társadalomtudományi műveltséggel, jó pedagógiai érzéssel és kiváló stílussal rendelkezett. Sikkerrel alkalmazta a fenomenológiai és weberi szociológia felismeréseit a pszichológiai jelenségek — így pl. a képesség, a teljesítmény, a siker és a kudarc, vagy akár az expresszív én-prezentálás és a benyomás divergálásának a vizsgálatára. **Farr** és **Moscovici** szerint **Heider** inkább pszichológusként, míg **Ichheiser** inkább szociológusként művelte a szociálpszichológiát; ugyanakkor Heider igen sokat vett át **Ichheiser**től (Farr, R., Moscovici, 1984).

A két tudós személyesen nem ismerte egymást, de Heider minden bizonnyal olvasta Ichheisert, legalábbis az 1949-ben megjelent munkáját (Heider, 1958: 54, 56, 81).¹

Előre kell bocsátani — noha a jelen tanulmány elsősorban nem ezzel foglalkozik —, hogy Ichheiser fő kutatási területe a személyészlelés, pontosabban: a téves észlelések és félreértések mechanizmusainak tanulmányozása volt.² Különös figyelmet fordított az expresszív viselkedés és a benyomás divergálásának jelenségeire és az általa image-oknak nevezett szociális reprezentációk vizsgálatára, nem kis mértékben impresszionizálva ezzel a nála jóval ismertebb Ervin Goffmant. E témakörben olyan mechanizmusokat ismert föl és azonosított, amelyekkel végeredményben az attribúció-elmélet előfutárának tekinthető. Ezt Ervin Goffman, Fritz Heider is többé-kevésbé elismerték — bár nem túlságosan hangsúlyozták. Ugyanakkor Ichheiser az ún. foglalkozási pszichológiát is jelentős elméleti fejtegetésekkel, új és hasznos fogalmak bevezetésével és kitűnő elemzési szempontokkal gazdagította. Működése kiterjedt az etnikai viszonyok és a politikai pszichológia területére is (Ichheiser, 1949b). Bármilyen témához is nyúlt, elsősorban az foglalkoztatta, hogy milyen illúziók és félreértések termelődnek szükségképpen a társas viszonyokban. Úgy vélte, hogy ezek tudatosítása nélkül nem is lehet ellenük eredményesen küzdeni, a személy- és csoportközi kapcsolatok jobbítását elérni.

Ichheisert meglehetősen ritkán idézték, pedig rendkívül termékeny szerző volt: több mint 70 cikket és 5-6 könyvet publikált, zömét még a 20-as, 30-as években, német nyelven. Az 1970-ben megjelent *Appearances and Realities*:

¹"A viselkedést övező feltételek inadekvát felfogásának számos példája található Ichheiser *Misunderstandings in Human Relations* c. esszéjében" — írja ismert könyvében Heider Ichheiserről (Heider, 1958: 54). Hivatkozik — egyebek között — Ichheisernek arra a példájára, hogy az anya és a tanító mennyire különböző képet alkothat magának a gyermek személyiségéről, mert egyfelől vakok a viselkedés jellegzetes helyzeteire, másfelől túlbecsülik a személyiség egységét. További hivatkozások Heidernél könyve 56. és 81. oldalán találhatók.

²Ichheiser voltaképpen előfutára volt Goffman későbbi, a benyomáskeltéssel kapcsolatos munkájának, még inkább a jelenkori attribúciós elméletnek. Ichheiser részletesen tárgyalta azoknak a téves percepcióknak számos forrását, amelyeket a későbbiekben az attribúciós elmélet (Jones, E., Nisbett, R., 1971) vizsgált.

Ilyen volt mindenekelőtt a személyiségfaktorok túlbecsülése, a situációs tényezők alábecsülése a megfigyelt viselkedés magyarázatában (vagyis az "alapvető attribúciós hiba"), továbbá a személyiség egységének túlbecsülése, a "siker" és a "kudarcc" (pontosabban a közhiedelemben róluk élő-ható sztereotípiák) szerepe, mint a félreértelmezések forrása, a sztereotip gondolkodásmód, valamint az, amit ő a "szálka-gerenda" mechanizmusnak ("mote-beam"-mechanizmusnak) nevezett — (vagyis az a tendencia, hogy bizonyos jellemzőket, például egy előítéletet, másokban olyan módon észleljünk, hogy közben magunkban észre sem vesszük ezeket a tulajdonságokat, s így csupán mások megkülönböztető jegyeiként fogjuk fel). (Lásd erről Farr és Moscovici 1984-es, valamint Rudmin 1987-es tanulmányát.)

Misunderstandings in Human Relations -- noha nem öleli fel valamennyi fontos művét, összefoglaló jellegűnek tekinthető (Ichheiser, 1970).

A képességek szocio-kontextuális megközelítése

Mindaz, amit **Ichheiser** a 20-as évek végén, a 30-as évek elején a képességekről írt, híven tükrözi egész tudományos beállítódását. Ez utóbbi jellemzésére hadd kölcsönözzem R. **Merton** találó megállapítását a szociológusokról. Eszerint a szociológusok legfontosabb szellemi teljesítményei akkor születtek, amikor kutatásaikban a figyelmet a manifeszt funkciókról a latens funkciókra irányították. Ez **Ichheiserre** is illik, hiszen tudományos pályafutása kezdetétől nagyította ki az általa vizsgált pszichikus jelenségek latens funkcióit és összefüggéseit, mesterien mutatva be, hogy nemcsak a rejtett, hanem a mindennapos, túlságosan nyilvánvaló dolgok is észrevétlenek maradhatnak a tudományos megismerés számára — pedig hatásuk és szerepük távolról sem jelentéktelen. Ő volt az az ember, akinek a **Merton** által jelzett figyelem-, illetve szempontváltás a vérében volt, s mindehhez kivételesen széles és mély tudáskészlettel is rendelkezett. Hogy prediszponálva volt erre a feladatra, az posztumusz megjelent könyve prológosából kiolvasható tudományos credójából is kitűnik. Kezdetből fogva kihívásként hatott rá az a felismerés, hogy "...az emberi viszonyok és az emberi dolgok legkülönösebb és legjellemzőbb sajátossága az, hogy "valóságra" (reality) és "megjelenésre" (appearance) hasadnak akár azért, mert az emberi dráma szereplői aktuálisan álcázzák vagy elrejtik a valóságot, akár azért, mert a "nézők" tévesen észlelik és interpretálják azokat" (Ichheiser, 1970: 3).

Ichheiser kétféle tudóstípust látott maga körül: az egyik, aki számol a valóság és a megjelenés közötti "hasadék"-kal és igyekszik számba venni, megismerni azokat a közvetítő és torzító mechanizmusokat, amelyek befolyásolják az egyén és mások személyes motivációinak, tulajdonságainak, képességeinek a megjelenítését — következésképp az önkifejezést, az expresszív viselkedést és a benyomások formálódását — a mindennapi élet jellegzetes küzdőterein és általában. A másik tudóstípus az, aki nem hajlandó tudomásul venni a szóban forgó "hasadékot". **Ichheiser** önmagát természetesen az első típushoz tartozónak vallotta, és valóban ezt igazolja minden írása; így azok is, amelyekben a képességekkel, valamint az ember és a munka viszonyával kapcsolatos elgondolásait rögzítette.

Indulása egybeesett a pályalélektan klasszikus alapozási korszakával, sőt, első virágzásával. Az F. **Parsons** alapította első foglalkozási tanács-

adási iroda 1908-ban történt létrehozása és **Münsterberg** fellépése óta növekvő figyelem fordult az alkalmazott pszichológia e területe felé -- részben az ipari, üzemi érdekek megjelenése, részben a gyakorlati pedagógia eszméinek és szükségleteinek ösztönzése nyomán. Ez a pályaválasztási tanácsadók gyors megjelenését hozta magával, amit elősegített a pszichometriai módszerek sikeresnek vélt és fokozott alkalmazása a tanácsadásban a pályaalkalmasság (job-fitness) megállapítására. A 20-as évek végére domináns paradigmává vált az egyes foglalkozások munkakövetelményeinek, illetve sajátosságainak főként tesztek segítségével történő szembeállítása bizonyos -- ezek kielégítésére alkalmas -- tulajdonságeggyüttesekkel; így az ezek közötti megfelelés (a "matching") vált a pályaalkalmasság megítélésének döntő faktorává. Ez haladást jelentett az egyes tulajdonságok és képességek korábbi individuálpszichológiai és izolált szemléletéhez képest, de még mindig elég életidegenül és statikusan modellezte az ember és a munka viszonyát.

A "Matching Men and Jobs Approach" évtizedekig uralkodó paradigma volt a pályalélektanban, amelyet eredményesen csupán az 50-es évek vége felé váltott fel a Super-féle elmélet (Crites, 1969; Super, D., 1957).³

Ichheiser viszont már a 30-as évek elején lényeges pontokon megkérdőjelezte ezt a paradigmát (Ichheiser, 1930, 1933), egy időben a híres Hawthorne Electric Company-nál végzett kísérletsorozattal. Ez a megvilágítás munkatermelékenységre gyakorolt hatásának vizsgálatával indult, de mint ismeretes, időközben -- Elton **Mayo**-ék bekapcsolódása után -- jelentős szemléleti változáshoz: az "emberi tényezőknél" a munkafolyamatban játszott döntő szerepe felfedezéséhez vezetett.

Ichheiser hasonló jelentőségű szemléleti változást kezdeményezett a képességek pályalélektani vizsgálatában és egyáltalán a képességek lélektanában, főként a 30-as években megjelent tanulmányaiban (Ichheiser, 1930, 1933, 1934). Tette ezt azzal, hogy rávilágított a képességeket felmérő pszichológusok helyzetértelmezésében közrejátszó, ítéleteiket is befolyásoló rejtett buktatókra, továbbá, hogy összehasonlíthatatlanabban mélyebben vette számításba mindazon pszichológiai, szociális és kulturális tényezőket, amelyek az adottságok kibontakozását, a képességek érvényre jutását -- végső soron a sikert és a kudarcot -- befolyásolják.

³Crites így jellemezte a munka- illetve foglalkozáslélektan e történeti szakaszát: "A foglalkozás-választás 'személyiségjegyek és faktor' (traits-and-factor) elméletei azt a viszonyt hangsúlyozták, amely egy egyén személyiségjegyei és az általa választott foglalkozás között fennáll... Igazán új szempontot a fenti szemlélettel és az azon alapuló módszerrel szemben csupán meglehetősen későn, 1957-ben Super tanulmányai hoztak." (Crites, 1969: 26.)

Végül -- de nem utolsósorban -- tette ezt azzal, hogy megalkotta a finomabb, latensen közrejátszó jelenségek elemzéséhez szükséges fogalomkészletet, például az olyan fogalmak, mint a képesség és a képesség megélése, a mozgástér és a mozgástértudat, a cselekvőképesség élménye, az expresszív viselkedés és az impresszió fogalmainak megkülönböztetésével és behatárolásával, a siker és a kudarc többértelműségének jelzésével, a teljesítményszféra és a sikerszféra megkülönböztetésével és pszichológiai szempontú elemzésével.

Ichheiser azért volt képes észrevenni és elemezni a képesség, a siker -- egyáltalán az ember és a munka, valamint a munkaszerep -- találkozásának ellentmondásokkal terhes összetettségét, mert maga nem csupán a munkalélektan művelője, hanem társadalomkutató volt a szó széles értelmében, erős szociológiai és politikai fogékonysággal és alapos társadalomtudományi műveltséggel. Sokat tanult a fenomenológiától (mindenekelőtt a mindennapi életet, hiedelmeket és viselkedést latensen befolyásoló közvetlen tapasztalat elemzésének a fontosságát) és a tudásszociológiától (a nyilvánvaló dolgok mögötti források és háttér felderítését), a szemantikától (a fogalmak jelentésváltozatainak precíz tisztázását és használatát). Ichheiser sokat merített az alaklélektan megfigyeléseiből (aza alak-háttér viszonyt a szociálpercepcióban is vizsgálta), a kollektív reprezentáció és az anómia dukheimi elemzéseiből, valamint a mélylélektanból (de hangsúlyozta, hogy az eredeti freudi elképzelésnél szélesebben és szelektívebben alkalmazza a "tudatalatti" fogalmát).

Így jutott el oda, hogy miközben megalkotta a képességek, a siker és a kudarc lélektanát, egyúttal széles ívben felvázolta a foglalkozáslélektan szinte valamennyi fontos fejezetét, az alkalmasság, a képesség és érvényesülés összetevőitől az üzemi baleseteken és pszichés hatásaikon át a munkahelyi konfliktusokig és pszichés megoldásmódjaikig.

Ichheiser felfigyelt arra, hogy a pszichometrikus módszerek megtévesztő helyzetbe hozták a pszichológust; olyan helyzetbe, amikor az ún. inger-hiba elkövetőjévé vált anélkül, hogy tudott volna róla. A pszichometriai mérések tulajdonképpen a "korrelációs pszichológia" hagyományához tartoznak, amelyben -- mint a pszichikai jelenségek megközelítésében -- olyan rejtett szemléleti akadály érvényesül, amely beépített attribúciós hibaként működik. A szemléleti korlát abban a döntésben van, hogy előbb standardizálni kell a megfigyelés vagy a tesztmérések eredményeit, majd minden variációt és eltérést a képességekben rejlő egyéni különbségek számlájára kell írni, mintha más tényező nem is eredményezhetné ezeket (pl. az is, hogy a mérési situációt a személyek másként értelmezik, vagy bizonyos háttértényezők akadá-

lyozzák őket abban, hogy valódi képességeik felszínre jöjjenek). A probléma tehát az, hogy a pszichometrikus megközelítés magából a módszerből fakadóan mindig leegyszerűsített szituációval, továbbá egyszer s mindenkorra adotttnak vett adottságokkal és képességekkel foglalkozott. Ez a megközelítés sem a szituáció, sem a képesség fogalmát nem bontotta olyan összetevőkre, amelyek a mérések "össz-output"-jáért különböző mértékben lehetnek felelősek. Így a mérés eredményeként tapasztalt valamennyi eltérés közvetlenül csak a személyhez volt kapcsolható, és szükségképpen individuálisan, azaz személyiségre jellemző adottságként, illetve képességként volt értelmezhető.

Ichheiser szerint a képesség elemzésekor három feltételrendszert kell a pszichológusnak figyelembe vennie:

1. a képesség közvetlen, specifikus személyi feltételeit;
2. az objektív mozgásteret, vagyis a képesség konstellatív feltételeit (beleértve az egyéni cselekvés és érvényesülés szociológiailag és kulturálisan behatárolt lehetségszféráját, rutinszerűen adódó helyzeteit és szerepeit);
3. azt a sajátos lelki képződményt, amelyet mozgástértudatnak nevezhetünk, s amelynek jelentősége a képesség érvényesülése szempontjából semmiképpen nem lebecsülendő (Ichheiser, 1934: 358).

A képesség feltételeinek e hármas tagolása ad vezérfonalat a képesség hiányának vagy meglétének elemzéséhez és elméletéhez.⁴ Ichheiser eleve folyamatként, dinamikusan kezelte a képességeket, megelőlegezve Super későbbi felfogását.

Úgy vélte, hogy az érdemi elemzéshez mindenképp először új fogalmak létrehozásával hozzáférhetővé kell tenni ezeket a lelki jelenségeket. A téma ugyanis sokkal bonyolultabb, mint ahogyan az a korabeli szakirodalomban, annak szegényes leíró fogalomkészletében tükröződik. Az egyik szükséges fogalmi distinkció szerinte a képesség megléte és a képesség megélése, élménye között van. Mindkettőre vonatkoztatható a tudás kifejezés -- a "Können" --, de

⁴"Szándékosan nem definiáljuk előre a képesség fogalmát. Ugyanis ami figyelemre méltó a képesség folyamatában, az az, hogy mind maga a képesség, mind pedig ennek személyi és külső feltételei sajátos egységet képeznek, és hogy mélyreható, a téveszméket leküzdni tudó analízis szükségeltetik ahhoz, hogy a képességet feltételeivel együtt, a maga valóságos mivoltában megismerjük. A feltáró analízis feladata mindenképp először új fogalmak létrehozásával hozzáférhetővé tenni ezeket a jelenségeket; ez az oka annak, hogy a definíciót csak a 3. fejezetben adjuk meg. -- A téma bonyolultságának szemléltetéséért szeretnénk előljáróban csak a következőkre rámutatni: "Minden képesség, tehát az is, amely kétségtelenül (túlnyomórészt vagy kizárólag) külső tényezőktől függ (mint például a pénz birtoklásából eredő képesség), nagyon sajátos módon mégis az individuum képessége és mint ilyen élhető át." (Ichheiser, 1933: 364.)

közöttük a valóságban olyan dinamikus játék van, amely különböző eredményekhez vezethet a képesség érvényesülésében.

A képesség megélése és a valódi képesség egyik összefüggése "intencionális": ez azt jelenti, hogy a képesség megélése a tudatosodás révén hat a valódi képességre. A képesség-élmény a képesség tudati reflexiója (de nem kizárólagosan csak az, hiszen ebbe belejátszik, latens módon beleszövődik a mozgástértudat is). A képesség-élmény lehet túlbecsülő, alábecsülő vagy a ténylegessel egyező; modifikációi a bizonyosság, kétség, feltételezés, eredmény jelenségei. A képesség és a képesség megélése közötti másik összefüggés már nem intencionális, hanem reális. Erős funkcionális kölcsönhatás áll fenn közöttük: egyrészt a képesség hat a képesség megélésére, meghatározott módon alakítva azt — másrészt a képesség megélése is befolyásolja magát a képességet, de az előbbi, intencionális összefüggéstől teljesen eltérő módon (részint tudatosan, részint nem-tudatosan).

A fentiekből "figyelemre méltó tényállás következik: a valóságos képesség tükröződése a képesség megélésében — legyen az akár adekvát, akár inadekvát — öntörvényű realitássá alakul át, amely azután maga is hatósugárral rendelkezve nemritkán hatékonyabb, mint az eredeti realitás" (Ichheiser, 1933: 366.). Folytatója és alkalmazója e tekintetben a híres thomas-i teorémának is: "...ha az emberek valamely helyzetet reálisnak, valóságosnak tekintenek, akkor e szituációk valóságosak lesznek következményeikben is" (Thomas and Thomas, 1928: 567). Ichheiser nemcsak Thomas elgondolásának folytatója ebben, hanem a fenomenológiai szociológia, A. Schütz szellemi rokona.

G. Ichheiser nemcsak az attribúciós elmélet előfutárának tekinthető, hanem az ún. kontextuális szociálpszichológia — vagyis a társadalmi jelenségek dinamikáját és összefüggésrendszerét, ez utóbbiaknak a pszichikus jelenségekre gyakorolt konstitutív hatását figyelembe vevő szociálpszichológia — egyik első megfogalmazójának is.

Ichheiser fontosnak tartotta megkülönböztetni a képesség személyiségbeli és külső feltételeit, beleértve mind a képesség realizálásának aktuális szituációját, mind az egyén kumulálódott tapasztalatát saját cselekvőképességének hatékonyságáról, másokéval egybevetve. Úgy vélte, hogy ezt a különbséget a pszichológusok általában nem vagy csak elégtelen mértékben veszik figyelembe. Ez az oka annak, hogy a képesség összhozamát félreérthető módon a személyes komponensekhez sorolják. Ichheiser szerint ez nem egyéni és átmeneti tévedés:

"A félreértelmezések, amelyek a szituatív faktorok lebecsülésében és a személyiségfaktorok túlbecsülésében jelentkeznek, nem véletlenül keletkeznek. Ezek nem egy individuum által elkövetett személyes hibák. Sokkal inkább a 19. századi társadalmi rendszerek és ideológiák következetes és elkerülhetetlen következményei, amelyek azt a hiedelmet ültetik belénk, hogy az adott társadalmi térben alakuló sorsunk kizárólag vagy döntő részben tőlünk, egyénektől, a mi egyéni kvalitásainktól, és nem túlnyomórészt azoktól a társadalmi feltételektől függ, amelyek életünket formálják." (Ichheiser, 1943: 152.)

A képességek — az általa megkülönböztetett négyféle képesség: a fizikai, a pszichikai, a technikai és a szociális — természetesen eltérő mértékben befolyásoltak a külső feltételek által; a technikai és a szociális képességet, az egyén cselekvőképességét és társadalmi érvényesülését csaknem kizárólag a körülmények határozzák meg. A körülményeket máshol "személyes szituáció"-nak is nevezte, William **Stern** után.⁵

A személyes szituációban, a számunkra releváns környezetben két komponens (két szféra) különböztethető meg: a "látható" és a "láthatatlan". Ezt az alábbi példával világította meg:

"Egy utcai járókelő számára az utca térbeli formája, az ismert és ismeretlen emberek, akikkel találkozik, a kirakatok, az autók, a szórakozóhelyek mind-mind az áttekinthető-látható szituációt képezik. Ezzel szemben annak a tudata, hogy kontója van egy bankban, vagy van egy állása, amely folyamatosan lehetővé teszi, hogy meghatározott viszonyok és intézkedések megvalósuljanak — mindez az absztrakt-láthatatlan szituációt alkotja... Mármost az az érdekes, hogy a körülményeknek ezek a láthatatlan komponensei sok esetben erősebben befolyásolják az élményt és a viselkedést — egyáltalán az egyes ember egész sorsát —, mint azok a feltételek, amelyek a létezés közvetlen, áttekinthető terében fordulnak elő; hiszen végül is többnyire az egyes ember absztrakt-láthatatlan szituációjától függ a konkrét szituáció alakulása." (Ichheiser, 1935: 368—369.)

A képesség elemzésénél és leírásánál használatos másik fontos különbségtétel a potenciális és az aktuális képességek megkülönböztetése.

"Az élethelyzet áttekinthetetlensége, amelyben mindnyájan élünk, nagyrészt azon alapul, hogy az absztrakt és láthatatlan pozíciók (pénz, állás stb.) — noha egyrészt nem "megfoghatók", vagyis "fikciókként" éljük meg

⁵A személyes szituáció fogalmát Ichheiser William **Stern**től vette át. "A személyes szituáció közvetlen aktuális kihívásának a személy reaktivitása és spontaneitásra való készsége iránt ezek együttes, egymásban való jelenléte" (William Stern: A személyiségtudományról. Leipzig, J. A. Barth, 1930).

őket — másrészt mégis a "legvalóságosabbnak" mutatkoznak; ti. mint olyan faktorok, amelyek élethelyzetünket és sorsunkat messzemenően befolyásolják.

A pszichológia mind a mai napig helytelen szituációfogalommal operál, amely meghatározó momentumokat hagy figyelmen kívül. Csaknem minden esetben egyedül az áttekinthető-látható komponenseket veszi figyelembe; így gyakran éppen a legfontosabb, absztrakt-láthatatlan összetevőkre nincs tekintettel. Előfordul, hogy teljesen eltérő szituációkat is "azonosnak" tekintenek, holott látszólag azonos helyzetben lévő két ember igazi, hatékony szituációja nagyon is eltérő: az egyik olyan, társadalmilag garantált pozíciókkal rendelkezik, amelyek kitérítik és elérhetővé teszik számára a külvilágot, míg a másik — nem rendelkezvén ilyen pozíciókkal — összeszűkülő világban él, és mindenütt az elérhetetlenség korlátaiba ütközik." (Ichheiser, 1933: 369--370.)

Hogyan függ a képesség megélése a valódi képességtől? Biztonsággal állíthatjuk, hogy saját képességünk személyi feltételeinek milyenségéről és mélységéről alkotott képünk csak a realizálódások kerülőútjait megtéve szokott kialakulni. Csakis cselekvés folyamán, eredményekhez, célokhoz, teljesítményekhez és sikerekhez jutva tapasztaljuk, tudjuk meg, hogy mire vagyunk "képesek". A képesség megélése, amely folytonosan magában hordozza az önlebecsülés és a túlbecsülés elemeit, ily módon folyamatosan korrigálódik.

A tényállás azonban sokkal komplikáltabb és kuszább, mint eleinte esetleg feltételeztük. Az aktuális képesség ugyanis (mint már láttuk) nemcsak a személyes faktorok, hanem éppúgy — sőt, sokszor sokkal inkább — a személyektől független, azaz konstellatív faktorok eredménye és kifejeződése is. Mint már láttuk, némelyek hajlamosak a képesség összhozamát magához a képességhez (azaz a személyi feltételekhez) sorolni. Ebből az következik, hogy az, aki a képességeit kedvező körülmények között fejtheti ki és magas realizációs fokot ér el, hajlamos saját magát túlbecsülni, éppen mert az összes eredményt a saját számlájára írja (nem pedig a körülményekére). Ezzel szemben az, akit kedvezőtlen körülmények gátolnak, és nem ér el magas realizációs fokot, elkedvetlenedik, mert saját maga is hajlamos arra, hogy az objektív körülményeken kívül önmagát is okolja és a balsikerben vétkesnek tekintse.

"Tehát úgy véljük: a képesség megélését maga a képesség orientáló, de megtévesztő módon is befolyásolhatja. Ezért mondhatjuk, hogy a képességnek minden naiv megélése magában hordja egy hamis »teória« elemeit — vagyis a képesség megélése a tudat csalódási formáinak hosszú sorába sorolandó." (Ichheiser, 1933: 372.)

Nézzük mármost azt, hogy a képesség megélése hogyan befolyásolja az aktuális képességet? Vajon a képesség megélése csak tükrözi a realitást valamilyen adekvát vagy inadekvát módon, vagy ő maga közvetlenül is hat rá, miközben alakítja is azt? Erre a következőket válaszolhatjuk: "Minden cselekvés, tehát minden aktuális képesség is feltételez bizonyos mozgástértudatot, egy — ha mégoly sematikus és körülbelüli — anticipációját az intendált "következményeknek". A cselekvés nem más, mint kívárni, hogy bizonyos következmények bekövetkezzenek. A pszichológia nagy gyengesége, hogy a viselkedésnek és a következménytudat "következményének" éppen az alapvető jelentését nem, vagy legalábbis nem a jelentőségét megilletően vizsgálta." (Ichheiser, 1933: 374.) (Ezt a problémát Ichheiser szerint csupán Max Weber tanulmányozta azzal kapcsolatban, hogy hogyan hatott a protestáns erkölcsi nevelésben a személyes üdvözülés ideájának a gazdasági motivációkra. A pszichológia sajnos hosszú évtizedeken át elment e probléma mellett.)

"A helyzet tehát itt az, hogy a képesség valamennyi feltétele között, valamint a képességfeltételek és az egyes képességformák között kölcsönhatások lépnek fel, és ez azzal a következménnyel jár, hogy minden aktuális képesség automatikusan egy újabb képesség feltételévé válik. Ha például egy üldöző autó elől menekülve árkot ugrok át, akkor biztonságérzetem támad (amely eddig nem volt) a tekintetben, hogy átugorhatok egy bizonyos távot. Ez a biztonság most már az ilyen irányú képesség további realizálásának alapját képezheti, amely azután újabb mozgástértudat-fokozatot, majd újabb aktualizálásokat tesz lehetővé, és így tovább a végtelenségig..." (Ichheiser, 1933: 375.)

A képességekről — útban a szocio-kontextuális szociál- és munkapszichológia felé

Megkísérlem összefoglalni, hogy miért és mennyiben jelentett Ichheiser elgondolása a képességekről új paradigmát a korabeli képességfelfogáshoz és -kutatáshoz képest.

E "new look" fő ismérvei szerintem a következők voltak:

a) Ezt a képességfelfogást határozott anti-izolációs tendencia, vagyis strukturális és funkcionális rendszerjellegű kutatói beállítódás jellemezte. Ichheiser képes volt nemcsak arra, hogy megkülönböztesse a képesség személyes és külső feltételeit, hanem arra is, hogy igazolja: a képesség folyamatában épp ezek sajátos egysége a legfigyelemreméltóbb. Kimutatta, hogy a konvencionális megítélés tévúton jár, ha ezt nem ismeri fel, s csupán statikusan diagnosztizálni kívánja a képességek meglétét vagy hiányát. Ichheiser törekedett

mindazon intrapszichikus, személyközi és szociológiai jelenségek szerepének a megismerésére, amelyekkel a képességek fejlődése és érvényesülése kölcsönösen összefügg. E kutatói beállítódással Ichheiser a szociálpszichológiában leginkább a Tajfel, Moscovici nevéhez kapcsolható szocio-kontextuális irányzat előfutára lett.

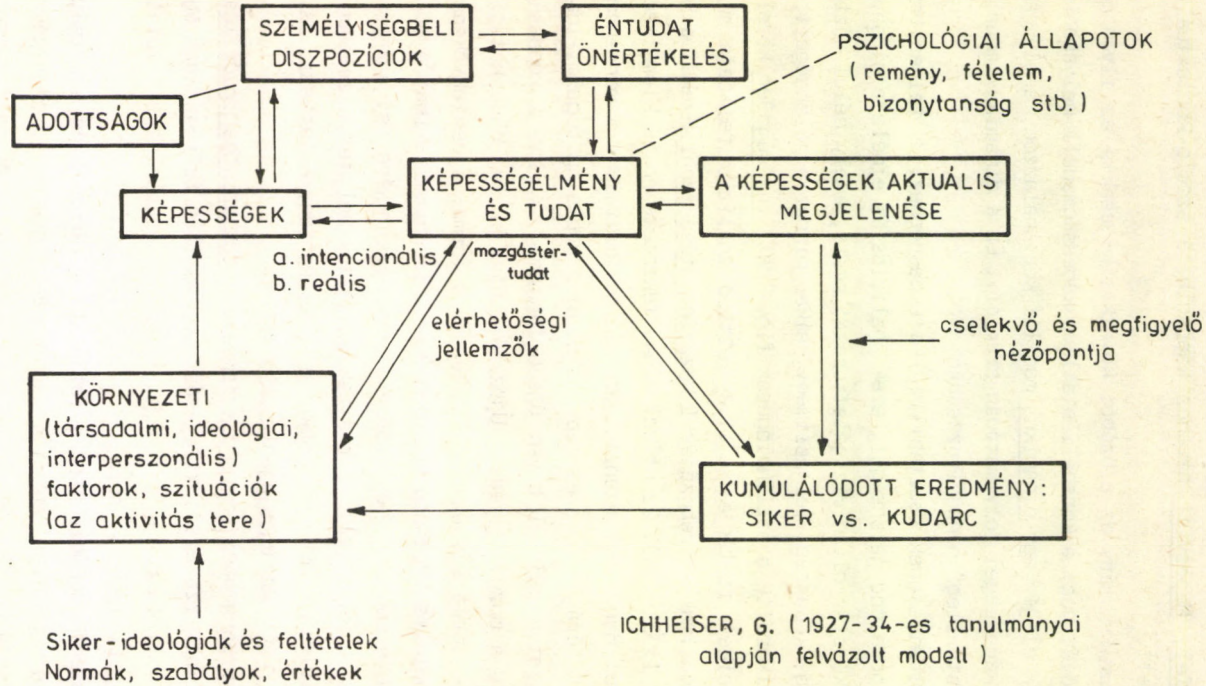
b) A másik ismérv az előzőből következik: csakis az ilyen megközelítés tette lehetővé, hogy a korabeli statikus képességmodell helyébe Ichheiser már a 30-as évek elején egy dinamikus modellt körvonalazzon, amely nemcsak attól az, hogy a képességet folyamatában szemléli. Ez a dinamikus modell nem merül ki a folyamatjelleg" hangsúlyozásában.

"A rátermettségnek (suitability) a képességhez, a teljesítményhez és a sikerhez kapcsolódó jelenségei, ezek analízise és elmélete elhanyagolt terület. Jelen kutatás olyan vizsgálatsorozat része, amely célul tűzte ki, hogy a rátermettség, képesség, teljesítmény, siker mindazon jelenségeit, amelyek jelentősége elkerülte a pszichológusok figyelmét, valósúghűen közelítse meg és összefüggéseiket feltárja." "...A feltáró analízis feladata mindenekelőtt szakszerű fogalmak létrehozásával hozzáférhetővé tenni ezeket a jelenségeket" (Ichheiser, 1933: 364). Ez utóbbi munka tekintetében is kiemelkedő Ichheiser tevékenysége. Rendkívül szenzitíven és szemléletesen, a mindennapi élet tapasztalati szférájához közel alakította ki a képesség fogalmi-logikai környezetét, bevezetve például olyan újabb fogalmakat, mint a képesség-élmény, a mozgástér és a mozgástértudat. Újszerű vonása az is, hogy kitágította a képességfajták sorát egy újabb, általánosabb forma: a cselekvőképesség és élmény, a szociális képesség bevezetésével. Ez ugyanis kihat a specifikus képességek megjelenésére, megélésére és érvényesítésére is. A képességek általánosabb és specifikusabb formáinak összjátékából természetesen le kellett vonni a megfelelő következtetéseket a képességhiány kutatására is, és Ichheiser erre is tett lényeges ajánlásokat.

c) E képességmodell harmadikismérve a többszintes felépítés. Ichheiser maga nem alkalmazza ezt a kifejezést, a képesség felfogásának egész konceptualizálása mégis ezt demonstrálja. E modellt szemléletesen mutatja be az általam felvázolt ábra (1. ábra).

A képességformálódás első szintjével: a természetes adottságok és a képesség összefüggésével, ebben a nevelés és a gyakorlás szerepével Ichheiser nem sokat foglalkozott, hiszen ez az, amire a tradicionális megközelítés kizárólagosan összpontosított, s amelyet mint minimum-paradigmát, Ichheiser modellje is tartalmazott — ám elégtelennek tartott. Kivált a képességhiány megítélésénél és korrekciójánál tartotta kifejezetten károsnak, ha a gyakorló pszichológus vagy kutató csak ezt a szintet volt képes elemezni.

A KÉPESSÉGEK ÚJ SZEMLÉLETE

1. ábra

A képességformálás második szintjébe tartozik a képesség és a képesség megélése közötti összefüggés, kapcsolatban egyúttal a mozgástérrel, vagyis a képesség érvényesülésének "környezeti" szociológiai, szociálpszichológiai, ideológiai feltételeivel, valamint a mozgástértudattal, amelyben a fenti környezeti feltételek, követelmények ún. elérhetőségi, hozzáférhetőségi karakterisztikumokkal ruháznak fel. Azok a pszichikus állapotok, amelyek a képesség megéléseinek különböző átmeneti vagy stabilizáló formái, természetesen ugyancsak ehhez a szinthez tartoznak (remény, kétség, csüggedés stb.). Úgy vélem, ezért is jogos volt Ichheisernek Adlerről adott kritikája. Adler ugyanis az elbátortalanodást, csüggedést tévesen helyezte el kizárólagosan a képességeket befolyásoló pszichológiai térben: csupán a kisebbrendűségi érzéssel és az egyéni adottságokkal, vagyis az első szinttel hozta kapcsolatba.

A "képesség — képesség megélése" összefüggést befolyásoló tényezők a személyiség általánosabb diszpozíciói; így pl. igény szintje, énképe, akarati beállítódása, valamint a környezet közvetlen szociális és interperszonális adottságai, helyzetei befolyásolják. Ez utóbbiak egyébként az egyén mozgástérét (a lehetőség-szférát) alkotják az egyén számára, a képesség megéléseiben ún. elérhetőségi karakterisztikumokkal ruháznak fel, többé-kevésbé tudatosan vagy öntudatlanul is.⁶

A képesség és a képesség megélése együttesen eredményezi azt a formát, ahogyan a képesség egy-egy feladathelyzetben aktuálisan megjelenik.

A képességformálódás harmadik szintjét ideológiai-szociálpszichológiai szintnek nevezhetnénk, itt épülnek be és hatnak az adott kultúrára jellemző sikerminták és ideológiák "elérhetőségi" jellemzőikkel együtt. Ez utóbbiak között szerepelnek a deklarált és a tényleges normák és feltételek, amelyek

⁶"A kérdés itt az, hogyan függ a mindenkori cselekvőképesség a meglévő mozgástér többé-kevésbé egyértelmű tudatától. A mozgástértudat a cselekvőképesség integráns, nélkülözhetetlen feltétele. Minden realizálási szándék valamilyen keretet feltételez, egy potenciális szituációmát, melyben a realizálásra lehetőség nyílik. A cselekvőképességnek a mozgástértudathoz mint lehetséges cselekvéspályához való kötöttségét magától értetődő dologként éljük meg, olyannyira, hogy — mint ahogyan bármilyen más, magától értetődő dolog — ez sem jelenik meg expliciten a tudatunkban... De nemcsak az élet mozgástérének térbeli konfigurációi és pályái, hanem a társadalmi 'lehetőségek' is kifejezésre jutnak a mozgástértudat megfelelő szerkezetében, és ha továbbra is naivan gondolkodunk efelől, ezzel a beállítódással minden probléma tisztázását megkerüljük. — Például teljesen objektív tényként fogadjuk el a környezetnek a pénztől és a tulajdonviszonyoktól függő mozgástér-viszonyait, és cselekvésünk holdkörös biztonsággal alakul a képességünk és a szokások által formált 'racionalizált' mozgástérben... Ismételjük: a mozgástértudat a cselekvőképesség integráns része, és az egyes ember konkrét élethelyzetét csak akkor érthetjük meg, ha a mozgástértudat mindenkori szerkezetét is figyelembe vesszük."

E megállapítás pszichológiai relevanciája nem kétséges, és arra utal, hogy a képesség realizálása terén számos probléma gyökere a mozgástértudat zavaraiban rejlik. (Ichheiser, 1933: 374—375.)

összhangja vagy ennek hiánya ugyancsak megjelenik az egyén és a csoport tapasztalati élményében.

Természetesen e szintek között kölcsönös áthatások és függések alakulnak ki. **Ichheiser** éppen ezeket tudta mesterien felmutatni, amint az bemutatott példáiból is kiderülhetett. E modell sokoldalúan igazolja, hogy a képesség épp az a terület, ahol a "szociológiai behatol a pszichológiaiba és olyan valóság-zónát hoz létre, amelyben a szociológiai és pszichológiai komponensek újszerű egységet képeznek". (Ichheiser, 1933: 371.)

Ichheiser a foglalkozási és munkahelyi konfliktusokról — útban a szervezetszichológia felé

Ichheiser először 1929-ben vetette fel az egyén foglalkozási tevékenységével és munkaszerepével kapcsolatosan kialakuló konfliktusok gondolatát, valamint megismerésük fontosságát. Egyúttal kísérletet tett osztályozásukra is. A téma tovább foglalkoztatta, és az 1940-es "On Certain Conflicts in Occupational Life" című rövid tanulmányában már olyan kiérlelt tipológiát állított fel a munkahelyi konfliktusokról, amely ma is igen jól használható. (Ezt egyébként Crites is ismertette 1969-es kitűnő és átfogó foglalkozáslélektanában.)

A foglalkozási konfliktusok az egyénben alakulnak ki, azokat az egyén éli át (akkor is, ha egyúttal egész csoportok, rétegek tapasztalata hasonló); ezért kialakulásuk, formáik és megoldásmódjaik csak akkor válnak követhetőkké és érthetőkké, ha az egyén biológiai és pszichológiai alkatához, igényeihez mérten az "ember — munka" viszony három aspektusát — az intra-individuálist, az interperszonálist és a munkaszervezetit — együttesen próbáljuk tanulmányozni. Ichheiser valójában itt is — mint mindenütt — szocio-kulturális kontextusban, munkaszervezetekben, foglalkozási szerepek hálójában gondolkodott.

Négyféle konfliktust különböztetett meg:

Először a funkció konfliktusát, amelyet a dolgozó akkor él át, ha igen nagy a távolság az általa és a munkahely által elvárt napi tevékenységek között. Például, ha úgy érzi, hogy szakmai kompetenciájához és elkötelezettségéhez képest méltánytalanul alacsonyabb színvonalú ("ranton aluli") munkát végez. Ez esetben tehát a konfliktus a dolgozó kompetenciája és igény szintje, valamint az aktuálisan végzett munka természete és jellemzői közötti ellentmondásból fakad.

A funkciók konfliktusát Ichheiser az alábbi módon jellemezte: "Amikor valamilyen kötelesség teljesítésére vagy elhárítására, illetve feladatvállalás-

ra igényünk van, és e szükséglet kielégítése akadályozott, az ilyen akadályoztatás a funkció konfliktusához vezet, függetlenül attól, hogy ez a szükséglet velünk született vagy szerzett. Ezek a konfliktusok vagy a megfelelő alkalom hiányából erednek bizonyos tevékenységek végrehajtására, amelyek belső kívánságainkat fejezik ki, vagy olyan foglalkozásból, amely arra kényszerít bennünket, hogy bizonyos, nekünk nem megfelelő, sőt, általunk kifejezetten elutasított feladatokat teljesítsünk. Az egyén pszichológiai alkatától függ, hogy az előbbi vagy az utóbbi konfliktustípus az, ami zavaróbb számára." (Ichheiser, 1940: 108.)

Másodszor megkülönböztette a meggyőződés konfliktusát, amelyet a dolgozó akkor él át, ha az általa kitűzött célok és a rendelkezésére álló eszközök között morális természetű ütközést, meg nem felelést érez.

Harmadszor elkülönítette az ambíció konfliktusát, amikor is meg nem felelés tapasztalható -- s ezt a dolgozó belsőleg is átérzi -- a felelősség elvileg feltételezhető és aktuálisan elvárt, vagy elvileg és ténylegesen adott szintje, valamint a munkahelyi hierarchiában elfoglalt hely vagy/és pozíció között (példaként említi, ha egy különlegesen tehetséges egyén nem találja meg az utat tehetsége realizálásához személyi, illetve bürokratikus szervezettü akadályoknál fogva).

Végezetül számolhatunk még Ichheiser szerint a viszontválaszok konfliktusával, melyen hasonló meg nem felelés értendő, csak nem a munka tartalmi vonatkozásában, hanem a munkahelyi miliőben, a személyközi kapcsolatokban (a dolgozó azt éli meg konfliktusként, hogy gyakran kell érintkeznie olyanokkal, akikkel kölcsönösen nem kívánnak jó kapcsolatot kialakítani).

Későbbi kutatások megerősítették e felosztás értelmes és tapasztalatilag is igazolható voltát, s eredménnyel építették be ezek vizsgálatát a foglalkozási beilleszkedést és aspirációt, valamint a foglalkozási mobilitást vizsgáló projektekbe (pl. Hughes, 1958; Crites, 1969). Magam is meggyőződhettem e konfliktus-tipológia életszerű és ma is használható voltáról akkor, amikor egy longitudinális kutatás keretében fiatal értelmiségiek kezdeti és további pályaattitűdjeit és személyes értékorientációit tanulmányoztam, és a kutatás egyik eszközeként -- Ichheiser nyomán -- olyan konfliktushelyzeteket alkalmaztam "hívóanyagként", azaz a megítélés, véleménykéres tárgyaként, amelyek a "funkció" és a "meggyőződés" konfliktusait reprezentálták és szignifikáns eltéréseket hoztak felszínre (Vári-Szilágyi, 1978; 1981; 1986).⁷

⁷Szociálpszichológus létemre úgy figyeltem fel Ichheiser sokoldalú tevékenységére és konfliktus-tipológiájára, hogy egy elsősorban szociálpszichológiai jellegű foglalkozási attitűd-

Ichheiser konfliktus-típológiájából jól érzékelhető, hogy elsősorban az egyén nézőpontjából közeledett a munkaszervezethez és a szervezeti lét szociálpszichológiájához. Ugyanakkor képes volt arra is, hogy kimutassa és funkcionális szerepükben mérlegelje az egyénnek a képességek realizálására és a sikerre vonatkozó, döntő részben társadalmilag kondicionált és örökített sztereotípiáit (a siker többféle jelentését, a siker-normákat, a siker megjelenítésére vonatkozó jegyeket és a siker elérhetőségének feltételeire vonatkozó elvárásokat). **Ichheiser** konfliktus-elemzése voltaképpen egy köztes mező kinagyítása, amely a képességformálódás és az érvényesülés, a megvalósítás, a siker között helyezkedik el. Ennek megfelelően a munkaszervezeten belüli egyéni konfliktusokra vonatkozó fejtegetései, a képességről és a képességihiányról, a sikerről írott tanulmányaival együtt, voltaképpen egy koherens koncepció viszonylag önálló fejezeteit képezik. Jellemző jegye ezeknek a tanulmányoknak, hogy a társadalmi individuumból szólnak úgy, ahogy az a mindennapi élet mikrotársadalmának látens erővonalait és jelentéstulajdonításait megéli, másokra és önmagára is vonatkoztatja. Elemzés módja éppen ezért a fenomenológiai szociológiához áll legközelebb, arra jellemző, de empirikusan is igazolható — amint azt Ichheisernek 1928-ban a siker-fogalom többértelműségével és kultúra-, illetve rétegspecifikus voltával kapcsolatos bécsi vizsgálata is mutatta (Ichheiser, 1928).

Túlfeszítené e tanulmány kereteit, ha behatóan kívánnánk ismertetni Ichheiser siker-pszichológiáját, amelyet egy korabeli recenzió szerzője a szociológia egyik újonnan formálódó modern fejezetének tekintett (Ichheiser, 1930; 1933). Mindenesetre a konfliktust illetően úgy foglалható össze elgondolása, hogy az egyén ott él át belsőleg konfliktusokat, ahol ütközést tapasztal saját képességtudata és a között a kép között, amelyet saját mozgástértudatában a célként vagy eszközként számba vehető "környezeti mozzanatok elérhetőségi karakterisztikumairól" korábban hitt és aktuálisan tapasztal (ez azt is jelenti, hogy ha valamit eleve reménytelennek ítélt az elér-

vizsgálathoz kerestem olyan szerzőket, akik életközeli módon foglalkoztak az ember és a munka találkozásával, s az ebben lehetséges frusztrációkkal és konfliktusokkal. Így, amikor a 70-es évek elején rátaláltam Ichheiser elméletileg kiművelt és megfigyelésekben gazdag munkáira, rögtön el tudtam fogadni azt a nézetét, hogy a foglalkozási konfliktusok lélektanát érdemes és szükséges kidolgozni, mert az nélkülözhetetlen eszköz az egyén foglalkozási attitűdjének és értékorientációjának a megismeréséhez.

Egyetértettem Ichheiser ama nézetével is, hogy a foglalkozási konfliktusok gyújtópontjai a foglalkozási attitűdnek, ám ezek csak a foglalkozási gyakorlatban jönnek felszínre, és tudatosításuk — az egyén számára elfogadható vagy kivitelezhető megoldásuk — is csak akkor válhat világossá. Ezért lehet rendkívül hasznos a foglalkozási attitűd- és beilleszkedési vizsgálatokban a konfliktusok követése, vizsgálata.

hetőség szempontjából, akkor azt nem belső konfliktusként éli meg, inkább csak vágyként, álomként). Ugyanis minden képességtudatnak megfelel egy "elérhetőségi karakterisztikum", azaz az egyén mozgástértudatában a környezetnek, a társadalmi létnek az adott képesség érvényesülése szempontjából ki-tüntetett része bizonyos -- pozitív vagy negatív irányú -- "elérhetőségi jellemzővel" ruházódik fel részint tudatos, nagyobbrészt latens élmények és tapasztalatok hatására. Ezek a tapasztalatok leginkább az **Ichheiser** által szociális képességnek nevezett cselekvő- és hatóképességet befolyásolják, amely nem azonos a társadalmi érvényesülés képességével, de azt is tartalmazza, és nem szűkíthető le a speciális képességek teljesítményorientált megvalósítására sem, mert valamilyen módon komponense a társadalmi siker is. "Mindannyiszor megmutatkozik, hogy a képesség minden formáját, irányát és területét a szociális képesség uralja vagy legalábbis messzemenően befolyásolja. A szociális képesség a konkrét mozgástér minden dimenziójába behatol, és minden kulcspozíciót döntően meghatároz." (Ichheiser, 1933: 377.)⁸

A szociológiai és pszichológiai jelenségek egymásba épülése, kölcsönös "átkulcsolása" és függősége valóban jól követhető Ichheiser leírásaiból. Az általa alkotott fogalmi és szemantikai térkép pedig jelentős mértékben alkalmasnak bizonyult épp ezeknek az átmeneteknek a kinagyításához. **Ichheiser** paradigma-váltásának létjogosultsága még inkább kitűnik a képességihiány vizsgálatának általa javasolt modelljéből, melynek hármass feltételrendszer-t kell figyelembe vennie és elemeznie: "...először a Fähigkeitenet, azaz a képesség közvetlen személyi adottságait, másodszer az objektív mozgástér-et, vagyis a képesség konstallatív feltételeit, s harmadszer a mozgástértudatot,

⁸Figyelemre méltó Ichheisernek a megjegyzése a fentiekhez: "A tulajdonnak (mindenekelőtt a pénztulajdonnak) a tulajdonképpeni pszichikai korrelációja tehát nem a birtoklás, hanem a képesség; a tulajdonon kívül csak a "társadalmi állásnak" van hasonló jelentősége a képesség kialakulására. Ez az oka annak, hogy a törekvések is leginkább a "pénz" és a "pozíció" megszerzésére irányulnak." (Ichheiser, 1933: 377.)

A siker problematikája különböző okokból igen hangsúlyos és előtérben álló téma volt a kései 20-as és a 30-as évek német társadalomtudományában, kivált a gazdaság-szociológiában (pl. Mannheim, 1930). Kurt Lewin és Hoppe ezzel a siker iránti növekvő figyelemmel összhangban, empirikusan vizsgálták az aspirációs szintet (Hoppe-Lewin, 1931). Ichheiser is végzett ez időben Bécsben empirikus vizsgálatot a siker többféle élő jelentésének a feltárására (Ichheiser, 1930), de még fontosabbak azok az inkább teoretikus jellegű, de nagyon gyakorlati relevanciájú okfejtések, amelyeket a siker-jelenségek és -feltételek összetettségéről írt leghamarabb, összefoglaló jelleggel a *Kritik des Erfolges* c. munkájában, amely a *Völkerpsychologie und Soziologie* című sorozat egyik könyveként jelent meg (1930), s amelyet Mannheim és más kortársak igen nagyra becsültek, és ezzel kapcsolatban a siker szociológiáját mint a szociológia egyik lényeges új fejezetét üdvözölték (Neff, 1931/32).

amelynek a képesség alakulása és a viselkedés szempontjából egyaránt igen nagy a jelentősége, és amelynek a kutatása a jövő legfontosabb pszichológiai problémájává válhat.

A képesség feltételeinek e hármas tagolása ad vezérfonalat a képesség hiányának az analizéséhez; így megkülönböztethetjük a személyes defektusokat, a mozgástér és a mozgástértudat zavarait." (Ichheiser, 1934: 358.) Ez utóbbin belül például behatóan vizsgálta az ún. ideatorikus apraxia — vagyis a cselekvés belső megtervezése zavarának — az eseteit.

Könnyen belátható, hogy messzemenő gyakorlati jelentősége van annak az állításnak, mely szerint más terápiás vagy korrekciós utak választása indokolt a diagnosztizált képességhiány lényegileg eltérő eseteiben.

A képességről és hiányáról, továbbá a sikerről szóló írásokat át- meg- átszövik Ichheisernek a személypercepcióról, a téves észlelések forrásairól és mechanizmusairól kialakított következtetései. Amikor például arról ír, hogy a társadalomban élő siker-kritériumok, siker-normák és feltételekre vonatkozó hiedelmek hogyan épülnek be az egyén mozgástértudatába, a valóságos történéssort jobban meg tudja világítani azzal, hogy bekapcsolja az "aktor", a "cselekvő" és a "spectator", a "néző", "megfigyelő" váltakozó nézőpontját, és az ebből adódó tapasztalatok koherens vagy inkoherens voltát, és utal az iskolai nevelés által sugallt sikerminták ökológiai érvényességének aktuális, napi megmérettetésére.

Ezen az úton haladva természetes, hogy az a mód, ahogyan a siker problematikáját megközelíti, lényegesen eltér attól, amit az amerikai pszichológiában a teljesítménymotiváció normájának, normatív megközelítésének nevezhetnénk, s amelyet McClelland és Atkinson képviselnek. A sikerfogalmak és elképzelések közös nevezője az előrelépés vagy erőnyerés egy szociális térben; a siker tehát — bár az egyén éli át — mélyen szociális természetű jelenség.

Ichheiser úgy tudta a képesség és a siker szociálpszichológiáját megalakítani, hogy a legkülönbözőbb tudományágak nézőpontjait és eredményeit tudta mozgósítani a vizsgált jelenségek természetének és dinamikájának a megértésére. Természetes átjárása volt a szociológiából a személyiség- és pályaléktanba és vissza, a tudásszociológiából a siker szociálpszichológiai jelentésvariációihoz és így tovább.

Természetes közege volt az interdiszciplinaritás, de nem tartozott azok közé, akik csupán divatból csapódnak egyik vagy másik tudományághoz. Ugyanakkor másik erényeként említhető, hogy nem vezett el a sokféle ismeret-

anyagban, uralni tudta azt; amint láthattuk: okos kérdései voltak és jó, használható, integratív tudást tükröző válaszai. Ezért érdemes keresni és kijelölni helyét a pszichológiai tudás fejlődésében.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1989. IX. 21.

IRODALOM

- Crites, J. O.** (1969): Vocational Psychology: The Study of Vocational Behavior and Development. McGraw-Hill, New York.
- Farr, R.—Moscovici, S.** (1984): On the nature and role of representations in self's understanding of others and of self. In: **Cook, M.** (ed.): Issues in Person Perception. London: Methuen.
- Heider, F.** (1958): The Psychology of Interpersonal Relations. New York, Wiley.
- Ichheiser, G.** (1927): Die Antinomie zwischen Politik und Moral nach Machiavelli. In: Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie, 1927; 3.
- Ichheiser, G.** (1930): Das problematische im Begriff der Berufstüchtigkeit. (The Problem with the notion of job fitness.) In: Zeitschrift für angewandte Psychologie und psychologische Sammelforschung, 34. 461—471.
- Ichheiser, G.** (1930): Kritik des Erfolges: Einer soziologische Untersuchung. Forschungen zur Völkerpsychologie und Soziologie. Vol. 9. Leipzig: Hirschfeld.
- Ichheiser, G.** (1931): Bemerkungen zur Psychologie der Konflikte zwischen dem Individuum und seinem Beruf. Jugend und Beruf, 6. 113—114.
- Ichheiser, G.** (1933): Die Vieldeutigkeit im Begriff des Erfolges. In: Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik, 1933; 34. 97—104.
- Ichheiser, G.** (1933/a): Das Können, die Bedingungen des Könnens und das Erlebnis des Könnens. (Ability, conditions of ability and the experience of ability.) In: Zeitschrift für angewandte Psychologie und psychologische Sammelforschung, 44. 364—378.
- Ichheiser, G.** (1934): Zur Psychologie des Nicht-Könnens. (On the psychology of inability.) In: Archiv für die gesammte Psychologie, 92. 358—362.
- Ichheiser, G.** (1940): On Certain Conflicts in Occupational Life. In: Occupational Psychology, 14. 107—111.

- Ichheiser, G.** (1943): Misinterpretation of personality in everyday life and the psychologist's frame of reference. *Character and Personality*, 12. 145--160.
- Ichheiser, G.** (1943/a): Structure and dynamics of interpersonal relations. In: *American Sociological Review*, 8. 303--305.
- Ichheiser, G.** (1949/a): *Misunderstanding in Human Relations: A Study of False Social Perception*. Chicago: University of Chicago.
- Ichheiser, G.** (1949/b): Sociopsychological and cultural factors in race relations. *American Journal of Sociology*, 54. 395--399.
- Ichheiser, G.** (1970): *Appearance and Reality*. Jossey-Bass. Inc. Publ., San Francisco, 1.
- Hughes, E. C.** (1958): *Men and their work*. Glencoe, Ill: Free Press.
- Mannheim, K.** (1930): Über das Wesen und die Bedeutung des wirtschaftlichen Erfolgsstrebens. In: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 63.
- Merton, R. K.** (1968): *Social Theory and Social Structure*. The Free Press.
- Rudmin, F. et al.** (1987): Gustav Ichheiser in the history of social psychology: An early phenomenology of social attribution. *British Journal of Soc. Psychol.* 26. 165--180.
- Super, D. E.** (1957): *The psychology of careers*. New York: Harper and Row.
- Thomas, W. I.—Thomas, D. S.** (1928): *The Child in America*. New York: Knopf, 567.
- Váriné Szilágyi Ibolya** (1978): Értékorientációk vizsgálata -- konfliktushelyzetben. In: 75 éves az MTA Pszichológiai Intézete (szerk.: Dancs István). Az 1977. november 21--24-i tudományos ülészak előadásai. MTA Pszich. Int. kiadványa. Budapest, 1978. 178--187.
- Váriné Szilágyi Ibolya** (1981): *Fiatal értelmiségiek a pályán*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vari-Szilágyi, I.** (1986): Untersuchung von Wertorientierungen bei der Beurteilung von Verhaltensalternativen in Konfliktsituationen. *Z. Psychol.* 194. 105--114.

A MONDATMEGÉRTÉS TANULMÁNYOZÁSÁNAK MÓDSZEREI

PLÉH CSABA

ELTE Általános Pszichológiai Tanszék

A tanulmány a pszicholingvisztikában a mondatmegértés tanulmányozására az utóbbi harminc évben körvonalazódott kutatási módszerek rendszerezett áttekintését adja. A módszerek fejlődési rendszerezésének alapelve: a megértés utólagos mércéit (off-line) olyan mutatók váltják fel, melyek időben egyre közelebb kerülnek a megértés tényleges gyorsaságához. Az utóbbi időben ez a kifinomult akusztikai ingerlés (hangok megváltoztatása, cél-inger pontos lokalizációja) és a pontosan időzített számítógépes olvasási ingeradás változatos eljárásainak bevezetését jelenti. Az egyes módszerek bemutatásának alapvető szervező elve: a módszer kidolgozása, az eljárás alapjai, egy reprezentatív kísérlet bemutatása mondatanyaggal és a fontosabb eredményekkel együtt, végül a módszer hiányosságainak, korlátainak kritikai ismertetése.

Előzetes elméleti és történeti megjegyzések

A kutatómunka egyéb területeihez hasonlóan a nyelvpszichológiában sem függetleníthetők egymástól a módszerek és az elméleti előfeltevések. Az alábbiakban a módszereket aszerint fogom csoportosítani, hogy mennyire igyekeznek a feltételezett megértési folyamatokkal azonos időben megragadni a megértés folyamatát. Történetileg, részben a műszeres technikák fejlődése révén is kézenfekvő az a fejlődési folyamat, melynek során a másodlagos, a megértés következményeit vizsgáló módszerektől halad a kutatás a menet közbeni mércék alkalmazása felé. Ez azonban nemcsak technikai fejlődés. Többé-kevésbé igaz az is, hogy a módszertani váltások együtt jártak a megértésről alkotott elméleti képünk változásaival is. Az utólagos, off line kísérletek jó részét az a lelkesedés szülte, mely úgy vélte, hogy a generatív nyelvtan közvetlen pszichológiai realitással bír. Ennek következtében a kutatókat nem annyira a megértés pontos menete, hanem a nyelvtan "igazolása" motiválta. Ha megfogalmaztak valamilyen koncepciót a megértésről, ez körülbelül azzal volt egyenlő, hogy a megértés a nyelvtani levezetés fordítottja: annak a szabályait alkalmazza ellenkező irányban. A menet közbeni, on line módszerek irányába való eltolódás összefüggött azzal az elméleti változással, amelynek során megfogalmazódott az a koncepció, mely szerint "pszichológiai realitá-

suk" a mondattani szerkezeteknek s nem a szabályoknak van. Innen már királyi út vezet ahhoz az elképzeléshez, hogy a megértés során struktúrákat rendelünk a mondatokhoz, s a hozzárendelés közben jellegzetes megértési stratégiákat alkalmazunk, nem pedig szigorúan vett nyelvtani elemzést (pl.: A névelőtől a főnévig terjedő részt a mondatban kezeld úgy, mint ami együvé tartozik!). A következő lépés (sokak, de korántsem mindenki számára) az volt, hogy ezek a stratégiák rövidre zárhatják a szerkezet hozzárendelés folyamatát. Közvetlen összefüggést teremthetnek az észlelhető ("felszíni") jellegzetességek és a szemantikailag értelmezett alapvető viszonyok között. A magyar nyelvben például: ragtalan főnév → cselekvő; az angolban: első főnév → cselekvő. Ezek az eljárások természetesen valószínűségi jellegűek, időnként hibás eredményre vagy kétféle értelmezésre vezetnek (pl. A fiam bátyja hozott jegyet, ahol a ragtalan fiam nem alany), s további információ szükséges a helyes vagy releváns értelmezés megtalálásához (ebben a példában a birtokon lévő jel).

Ezekkel a rövidre záró eljárásokkal jut el a kutatás oda, hogy találkozunk a hétköznapi intuícióval: azzal az érzésünkkel, hogy — hacsak nincsenek tartalmi problémák, pl. hacsak nem atomfizikát olvasunk — a megértés szinte azonnali, időt nem is igénylő folyamat. Az elméleti terepen mindez a különböző információforrások (feldolgozási szintek) sorbarendezését állítja a kutatás előterébe: vajon mindig a 'hang — szó — mondat — jelentés — világismeret' utat követjük-e, vagy pedig a szavakra vonatkozó elvárásaink és világismeretünk belejátszanak az értelmezésbe akár már a hangok szintjén is. A megértés gyorsaságát az interakcionista tábor azzal magyarázza, hogy minden információforrást egyszerre próbálunk figyelembe venni, míg a szigorú rendezettséget hirdető modularista felfogás azzal, hogy meghatározott információkra specializálódott feldolgozó egységeink éppen a specializálódás révén működnek rendkívül gyorsan. A módszertan fejlődését elősegíti a két felfogás vitája. Mindkettő a megértés gyorsaságát, szinte azonnali jellegét hirdeti, s miközben menet közbeni mércéket keres, igyekszik rajtakapni a másikat azon, hogy mércéi csak látszólag menet közbeniek.

Mindezen kutatások egyre inkább a megértés teljes folyamatát kívánják leképezni. Az összefoglalóban én mégis úgy kezelem a mondatmegértést, mintha az a beszédpercepció, a hangelemzés és a mondatok felhasználása (pl. megjegyzése, az utasítás teljesítése stb.) közé világosan beiktatható szakasz lenne. Ez természetesen idealizáció, hiszen éppen magukban a mondatmegértési kutatásokban derül ki, amikor pl. hangelemzést használnak mutatóként, hogy a felsőbb szintek talán már a "hangfelismerést" is befolyásolják. Az idealizá-

ció annyiban azonban jogos marad, hogy amikor mondatmegértésről beszélünk, a bemenő anyag mint mondat megértésén van a hangsúly.

Az összefoglaló nem törekszik könyvészetileg pontos bemutatásra. A dolgozat végén található irodalom ad eligazítást az elsődleges forrásokhoz. Olyan anyagokra adok közvetlen hivatkozást, melyek az eljárást is tartalmazzák. Minden módszernél közlöm azonban a kezdeményező nevét. Ezt az eljárás leírása követi, majd egy példa a nyelvi anyagra, mely nem feltétlenül azonos az eredeti kísérlet mondataival. Ahol van, magyar anyagot mutatok be. A klasszikus eredmény alatt nem "örökérvényű" klasszikusságra kell gondolni; a jelző itt a jellegetes szinonimája. Végül minden módszer ismertetését kritika zárja; itt vagy az irodalomban felmerült, vagy az eljárás korlátait, kiterjeszhetőségét illető egyéb kételyek szerepelnek. A dolgozat anyaga korántsem teljes: egészében kihagytam belőle az olvasás terén a szemmozgás kutatásokat s a megértés pszichofiziológiai korrelátumainak keresését (a vegetatív mutatóktól egészen az eseményfüggő agyi válaszokig). Ezek külön részletes bemutatást igényelnek.

Általános módszertani elvek és gondok

(a) Minden pszicholingvisztikai kísérletben alapvető a gyakoriság és a hosszúság ellenőrzés alatt tartása. Eseményi esetben a mondatokban szereplő minden szónak kiegyenlítettnek kell lennie az egymással összehasonlított listákban. A nemrég megjelent magyar gyakorisági szótár segít ebben. A szógyakoriság azonban nem old meg minden statisztikai problémát, ugyanis a szavak közti viszonyok is eltérő mértékben jósolhatóak be. A kutya ugat nyilván bejósolhatóbb állítmányt tartalmaz, mint A kutya alszik. Annak érdekében, hogy az ehhez hasonló, többnyire plauzibilis-ként emlegetett tényezők s például a szavak kiejthetősége is kiegyenlítettnek legyenek, valójában arra van szükség, hogy azonos szóanyag s azonos viszonyok szerepeljenek az allistákban. Ehhez két eljárást használhatunk:

(i) A kísérletben szembeállított hatások alapján készített allistákban azonos mondatok szerepeljenek, kivéve a döntő változót. Pl. ha a szórendet vizsgáljuk: A kutya ugat — Ugat a kutya. Ilyenkor azonban elveszíthetjük az önkontroll előnyeit (lásd (b) alatt).

(ii) Mikor listákat készítünk — a gyakoriság természetéből kifolyólag — először a triviális, gyakori dolgok jutnak eszünkbe. Az így kapott mondatok között próbáljuk meg "keverni" a szavakat, persze kerülve az értelmetlenségeket.

- (b) Ne feledjük, hogy maga a lista (a kísérlet) kontextust teremt! Kerüljük vagy pedig szisztematizáljuk például egy szó többszöri szereplését egy listában. Ellenőrizetlenül hagyva ez elronthatja az eredményeket (hosszú időn át érvényesülő lexikai előfeszítéseket hoz ugyanis létre).
- (c) Lehetőleg legyen több példánk minden változó kombinációra. Ha sokváltozós kísérleteket tervezünk, akkor is ügyeljünk erre, ugyanis egyébként általánosításaink nem a nyelvre, hanem csak az adott példákra érvényesek. Ha túl hosszú listát kapunk, a kísérlettervezés elveinek megfelelően bontsuk azt "blokkokra".
- (d) Tudjuk, hogy mikor teszünk erőszakot a nyelven!

A varianciaanalízis gondolatmenetét alkalmazva teljes elrendezéseknél sokszor kapnánk olyan anyagot, ami agrammatikus, nyelvtanilag helytelen mondatokat eredményez. Tárgyas mondatokban a ragokat variálva például a következő változatokat kaphatjuk:

(× jelöli szokás szerint az agrammatikus mondatokat)

- (1) A kutya kergeti a macskát.
- (2) A kutyát kergeti a macska.
- (3) × A kutya kergeti a macska.
- (4) × A kutyát kergeti a macskát.

A konzervatív felfogás szerint (3) és (4) nem használható kísérletben (hacsak éppen nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen hatása van a szabálysértésnek). A konzervatív felfogás azt mondaná itt, hogy ha például azt keressük, hogy mi történik, ha nincsen rag egyik főnéven sem, keresünk olyan szerkezeteket, ahol ez grammatikus (pl. (5)).

- (5) A kutyám kergeti a macskád.

A konzervatív felfogás szerint ugyanis az agrammatikus mondatok "alkalmi", az ember általános kognitív képességein alapuló megértési eljárásokat indukálnak, melyek semmi biztosat nem mondanak a megértés természetes folyamatáról. Az engedékeny felfogás szerint nincs ilyen szakadék, minden anyag megértésére szokványos értelmezési eljárásainkat visszük rá. A "liberálisok" is azt hirdetik azonban, hogy mindenképpen tartssuk ellenőrzés alatt a nyelven tett erőszakot; véletlen vagy a kísérleti tervben aszimmetrikusan szereplő agrammatikus anyagok alkalmazása tilos.

- (e) Gondoskodjunk megfelelő gyakorló feladatról (legalább 5-10 példa) s "töltelékanyagról". Az utóbbi a kísérletben nem vizsgált mondatokból áll, hogy elkerüljük a túlzott beállítódást valamely szerkezettípusra.

Akkor járunk el ügyesen, ha két kísérletet illesztünk egymásba: ami az egyik szempontjából töltelék, a másik felől nézve kísérleti anyag, s fordítva.

- (f) Hosszabb kísérlet során (20 perc felett) legyenek szünetek. Rendezzük az anyagot kiegyenlített kísérleti tömbökbe; ezeket különböző alcsoportok kapják eltérő sorrendben.

Módszerek

Utólagos (off -- line) eljárások

Tanulási és emlékezeti módszerek

A grammatika "pszichológiai realitásának" koncepciója közepette ezek az eljárások voltak a legelterjedtebbek. Tanulási és emlékezeti mutatókban igazolták szerkezetek vagy szabályok "realitását", s ez volt hivatott tükrözni a megértés menetét is.

1. Páros asszociációs tanulás

Kezdeményező: N. F. Johnson

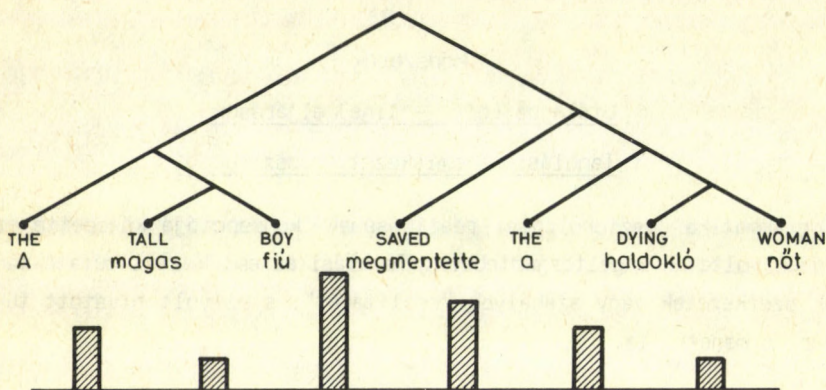
Eljárás: a személyek emlékezeti dobon tanulnak számokhoz mondatokat, anticipációs módszerrel a 2. próbától kezdve (szám -- válasz -- helyes mondat). A próbák során elkövetett átmeneti hibázások valószínűségét vetik össze a mondat szerkezetével:

$$P(\text{tranz}) = \frac{f(N + 1 \text{ téves})}{f(N \text{ helyes})}$$

Hányszor fordult elő, hogy tévesen (vagy nem) mondta a rákövetkező szót, mikor a megelőző helyes volt.

- Példaanyag: (6) 1 -- A magas fiú megmentette a haldokló nőt.
2 -- A lusta kalauz megbüntette a vidám utast.
3 -- Az éber portás megállította a lassú tolvajt.
4 -- A ürge sofőr felvette a kövér eladót.
5 -- A kedves néni megetette a szőke lányt.
6 -- A részeg hippi megtalálta a német kalapot.
7 -- A nyugodt zenész bemutatta a szorgos vasutast.
8 -- A bátor erdész felismerte a néma katonát.

Klasszikus eredmény: az 1. ábra mutatja Johnson eredeti kutatásainak eredményét. Az átmenet hibázásai gyakoribbak ott, ahol nagy mondattani határok vannak (pl. alány vége -- állítmányi rész eleje: fiú -- megmentette), s általában a hibázási minta megfelel a mondat szerkezetnek.

1. ábra. A mondat szerkezet és a szavak közötti átmenet hibázásának valószínűsége (Johnson nyomán)

Kritika: a módszer csak annyit mutat, hogy a szerkezetet fel tudjuk használni átkódolási eszközként, azt azonban nem, hogy felhasználjuk-e a megértésben is.

2. Mondatok rövid távú felidézése

Kezdeményező: Savin és Perchonock

Eljárás: a személy egy mondatot kap s azt követően a mondathoz nem kapcsolódó nyolc szót, melyek meghatározott kategóriákba sorolódnak (pl. állat, ruha, növény stb.) s a kategóriák mindig azonos sorrendben követik egymást. Ezt a személy tudja: állandóan előtte van egy papírlap a kategóriák listájáról.

A személy feladata: a lista elhangzása után mondja vissza a mondatot, majd annyi szót, amennyit tud. A függő változó (mutató): a helyesen felidézett szavak száma, ha a mondat felidézése pontos volt.

Példaanyag: Csak a mondatokra adok példát, a szavak listájára Kónya és Pintér (1982) kategóriánormáiból lehet kiindulni.

- (7) a. A fiú, aki a lányt, aki a nagymamát ápolja, ismeri, elesett.
 b. A fiú, aki ismeri a lányt, aki a nagymamát ápolja, elesett.
 c. Elesett a fiú, aki ismeri a lányt, aki a nagymamát ápolja.

Klasszikus eredmény: a (7)-hez hasonló esetekben a mondatbeágyazások számát variáljuk (hány tagmondatot "nyel le" teljesen a főmondat). (7a) kettőt, (7b) egyet, (7c) egyet sem. A klasszikus eredmények szerint a beágyazások számával csökken a megjegyzett szavak száma.

Kritika: emlékezeti és nem megértési módszer, bár az extra anyaggal ügyesen kerüli meg azt a gondot, hogy rendszerint képesek vagyunk egy mondatot hibátlanul felidézni. Ráadásul a hatások gyengülnek vagy eltűnnek, ha a személyek először a szavakat mondják fel, vagy lehet, hogy nem is tárolási, hanem kimeneti interferencia hatásról van szó.

Közelít azonban a megértés megragadásához, ha olyan csoportot is használunk, ahol az ingeradási sorrend: 'szavak -- mondat' s olyat is, ahol 'mondat -- szavak'. Az első esetben az emlékezeti tár "lefoglalása" nehezítheti a mondat megértését, ami arra utalhat, hogy a beágyazott mondat megértésének nehézségét az egymásnak megfelelő mondatrészek egymáshoz kapcsolásához szükséges tárolási terhelés okozza.

3. Kiváltott utánzás gyermekeknél

Kezdeményező: Dan Slobin. A módszer voltaképpen mondatfelidézés, csak a gyermeknyelvi kutatás sajátos terminológiája miatt nevezzük így.

Eljárás: A többnyire óvodás korú gyermeknek egy mondatot mondunk, azzal az utasítással, hogy ismétlje meg. A kísérletet magnetofonon rögzítjük, s utólag kódoljuk azt, hogy milyen mondatoknál milyen átalakításokat végzett a gyerek. A mutatókat hibák adják: szórendváltoztatás, kihagyás, s a mondatból felidézett szavak száma.

Példaanyag:

- 8(a) A kövér fiú hirtelen felállt az unalmas mese közepén.
 8(b) A kékszemű kislány ült örömmel le a hatalmas elefánt mellett.

Klasszikus eredmény: a (8)-hoz hasonló mondatoknál Ackerman, Pléh és Komlósi (1991) kimutatták, hogy különösen kisebb óvodások a (8b)-t átalakítják (8a)-vá. Az igekötőt vagy egyéb módosítót (pl. színházba ment, teát ivott) a szokványosabb, az ige előtti helyére teszik. Kevesebb jelzöt adnak vissza (8b)-ből, és összességében kevesebb szót.

Kritika: mind 2, mind 3 alkalmazható mondatok (feltehetően nemcsak emlékezeti, hanem megértési) nehézségeinek összehasonlítására. Nem ad választ azonban arra, milyen megértési műveletek okozzák a nehézséget. A gyermek-módszer alapfeltevése: a gyermek saját, fejlődésben lévő nyelvtani rendszeréhez igazítva utánozza azt, amit hall. Gond azonban, különösen ha korcsoportokat hasonlítunk össze, hogy a mondatfelidézés a fejlődő emlékezeti terjedelem s a szó szerinti megjegyzés fejlődésének is függvénye, nemcsak a nyelvtani tényezőké. Nagyobb gyermek a nehezebb mondatot is visszaadja szó szerint; de ez nem bizonyítja, hogy az számára nem nehezebb.

4. Emlékezeti latenciavizsgálatok

Kezdeményező: G. Suci (a), illetve Wilkes és Kennedy (b).

Eljárás:

(a) A személy kap egy mondatot. A mondatot azonnal követi egy hívószó, s a személynek a mondatban a következő szóval kell válaszolnia (pl. magas — fiú).

(b) A személyek Johnson módszeréhez (1) hasonlóan mechanikusan megtanulnak egy mondatlistát. A tanulási kritérium elérése után szavakat kapnak, s a (valamelyik mondatban) rá következő szóval kell válaszoljanak.

Mindkét módszerben szigorú kritérium, hogy minden szó csak egyszer szerepeljen egy egész listában. A függő változó mindkét esetben a latenciaidő a mondatszerkezet függvényében.

Példaanyag: vö. (6).

Klasszikus eredmény: a latenciaidő egy-egy szó szerkezeten belül (pl. magas — fiú) rövidebb, mint szerkezetek közt (fiú — megmentette). A (b) eljárás azt is kimutatta, hogy a reprezentáció irányított gráf-szerű, a visszafelé reagálás (fiú — magas) ugyanis lassabb, mint az előrefelé.

Kritika: nem megértés, hanem emlékezeti reprezentáció vizsgálat. Továbbá: a latenciák csak a nagy szerkezeti határokat tükrözik, a finomabb, a nyelvészetben alkalmazott "bontásokat" (vö. 1. ábra) már nem.

Módosított eljárások kimutatták, hogy talán az egész módszer inkább az alapvető, mögöttes viszonyokra érzékeny, semmint az egymásmellettiességgel is járó szintaktikai kapcsolatokra. Stewart és Gough eljárásában a személy feladata a mondat hallása után kapott két szóról eldönteni, hogy szerepelnek-e a mondatban.

1. táblázat

Szópárok mondatbeli előfordulásának megítélése.
Döntésidők, s
(Walter és mtsai nyomán)

A cserkészek, akiket az indiánok láttak, megölték a bivalyt.

Ige	láttak (mellékmondat)	megölték (főmondat)
Főnév		
<u>cserkészek</u> (főmondat)	1,06	1,02
<u>indiánok</u> (mellékmondat)	1,06	1,12

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy a mondat lineáris rendjétől legtávolabb álló főmondatbeli állítás -- cserkészek megölték -- tekintetében a leggyorsabbak a latenciaidők.

Közvetlen megértésvizsgálat

A legközvetlenebb, de utólagos eljárások: megkérdezzük a személyt, hogy mit hallott, illetve kérdésekre kell válaszolnia a mondat alapján.

5. Mondathallgatás zajban

Kezdeményező: George Miller és Stephen Isard

Eljárás: a személyek különböző erősségű fehér zajjal elfedett mondatokat (jel/zaj arány: +15 és -5 dB között van) és mondatszerűségeket hallgatnak. Feladatuk minden inger után megmondani, hogy mit hallottak. A kísérletben fejhallgatót használtak, és a válaszokat magnetofonon rögzítették, elvileg azonban csoportos ingeradás és írásbeli válasz is elképzelhető. A kísérlet mutatója: a helyesen felidézett szavak száma, illetve a helyesen felidézett mondatok száma a zaj és a lista típusának függvényében.

Példaanyag:

(9a) Helyes mondatok:

Egy tanú aláírta a hivatalos jogi dokumentumot.

Egy ékszerész felbecsülte a csillogó gyémánt fülbevalót.

A színtelen celofán csomagolás hangosan zörög.

Az új étteremnek vendégekre van szüksége.

(9b) Szemantikai anomália a mondatokban:

Egy tanú felbecsülte a csillogó szövetséges almát.

Egy ékszerész feltárta az évi tűzokádó iratot.

Színtelen sárga eszmék dühödten alszanak.

Az újonnan hirdetett bűnöző tetszett a megkülönböztetésének.

(9c) Agrammatikus mondatok:

Jogi csillogás a feltárta piknik lovagot.

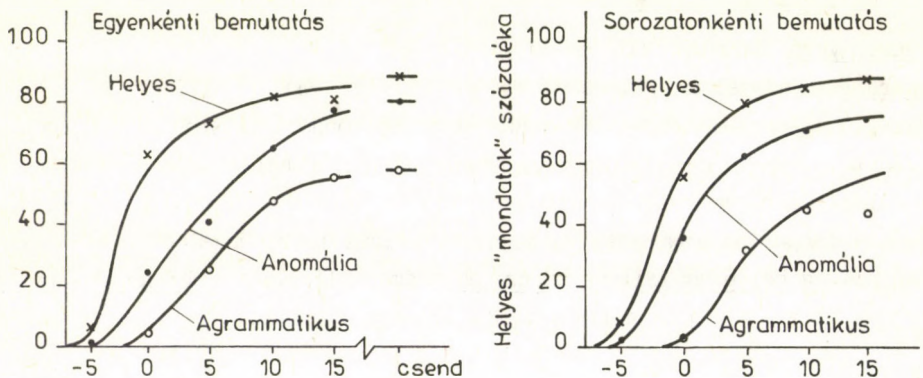
Gyémánt egy meglepő megakadályozta a sárkány tanút.

Alszanak könyvet fiatal rózsák színtelen.

Kellett hirdetni okos a játékoknak tárgyalást.

A teljes részlistákon azonos szavak szerepelnek: a szemantikai anomália az azonos szerkezetű mondatok szavainak cserélésével, az agrammatikusság az anomália-mondatok sorrendi permutációival jön létre. (A magyarban persze más módok is rendelkezésre állnak az agrammatikusság előállításához, például ragok cseréje.)

Klasszikus eredmény: mint a 2. ábra mutatja, megfelelő beállítódás mellett (hasonlítsuk össze a bal és jobb oldalt) az anomália kisebb mértékben rontja a megértést, mint a nyelvtanszerűség lerontása.

2. ábra. A mondatok helyes felidézésének százaléka a beszéd/zaj arány függvényében (Miller és Isard nyomán)

Kritika: a kísérlet "nyers" hatásokat mutat: a mondatkontextus segíti a szóazonosítást. Nem válaszol azonban arra, mi biztosítja ezt a mondatkontextust zaj közepette. Érdekes kérdés pl., hogy a magyarban milyen szerepe van a ra-

goknak? Vajon jobban ellenállnak-e a zajnak, mint a szavak (gyakoribbak-e a 'helyes rag — rossz tő' hibák, mint a 'helyes tő — rossz rag' hibák).

6. Mondatlejátsszás és kérdésekre válaszolás

Kezdeményező: Thomas Bever

Eljárás: gyermekek mondatokat (többnyire állatokról szóló egyszerű tárgyas mondatokat) hallanak, s az előttük lévő, a két szereplőnek megfelelő játékalattal le kell játsszák a mondatot. Az eljárás alkalmazását kisebb gyermekeknel a mondatokban szereplő cselekvések és tárgyak megértését ellenőrző ismerkedés vezeti be. Felőttteknél (kontrollként) ugyanilyen mondatoknál a "Ki tette?" típusú kérdésekre (a mondat cselekvőjére) vonatkozó választ kérőnk. Általában beállítódást feltételezünk, vagyis a kérdést nem tesszük fel állandóan.

Mutatók: helyes válaszok (vagy a mondatban elöl álló főnév választása), illetve a latencia.

Bár az egyedi válaszok dichotómok, megfelelő nyelvi változók szerint rendszerezett mondatanyag mellett a válaszok varianciaanalízissel dolgozhatók fel (valójában a helyes válaszok százalékarányára vonatkozó hipotézisvizsgálatot végzünk a nyelvi rendszer függvényében).

Példaanyag: Pléh és MacWhinney (1985) nyomán.

(10a) Ragok variálása:

Az oroslán eltolja a szarvas.

A kecskét elfogja a malac.

A kacsá lelöki a tehenet.

(10b) Élőtség variálása:

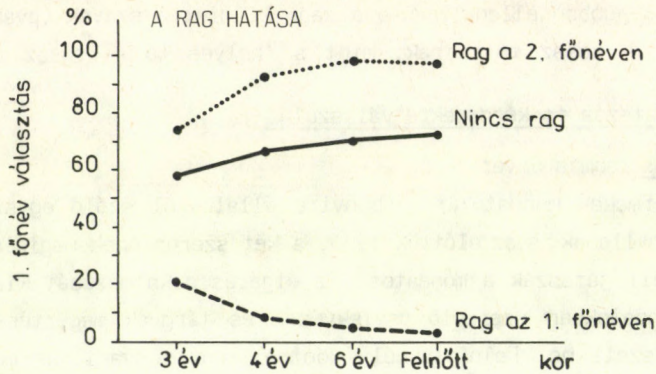
A kacsá lelöki a tehenet.

A gólya elfogja a cipőt.

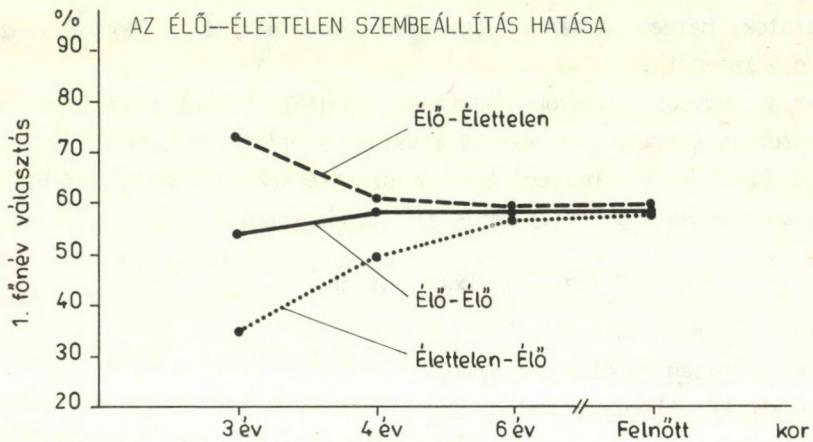
A tévé megüti a csacsit.

Klasszikus eredmény: a 3. és 4. ábra mutatja, hogy a magyarban az életkorral az értelmezés egyre kizárólagosabban a nyelvtani értékű ragokra támaszkodik, s a kognitív támpont (élőtség) jelentősége csökken.

Kritika: utólagos mérce, mely csak azt mutatja: minek függvénye a megértés eredménye (kimenete), azt azonban nem, hogyan jutunk el ehhez.

3. ábra. A ragok hatása az 1. főnév választásának százalékában kifejezve

4. ábra. Az élőség hatása az értelmezésben az életkorral csökken

7. Mondatmegfeleltetés

Kezdeményező: George Miller

Eljárás: egyszerű, állító, kijelentő mondatok listájához képest egy-egy, majd több átalakítási lépésben bonyolultabb, de azonos szavakat tartalmazó mondatok listáját készítik el. A személy feladata megtalálni a cél-listában a kiinduló lista mindegyik tagjának a megfelelőjét. A függő változó: az egy mondatra eső idő (az össz-idő osztva a mondatok számával). Későbbi változatban az ingeradás egyenkénti. Kiinduló mondat, a személy elvégzi a transzformációt, lenyom egy gombot, megjelenik a keresési lista, megkeresi a megfelelő mondatot. A transzformációs plusz keresési időt mérik.

Példaanyag: (rövidítve)

(11a) Kiinduló lista:

- A vidám fiú olvassa a vékony könyvet.
- A komoly tanár hallgatja a vidám zenét.
- A bátor iskolás vezeti a lassú kocsit.
- A szőke lány ismeri a csúnya orvost.

(11b) Tagadó:

- A bátor iskolás nem vezeti a lassú kocsit.
- A komoly tanár nem hallgatja a vidám zenét.
- A szőke lány nem ismeri a csúnya orvost.
- A vidám fiú nem olvassa a vékony könyvet.

(11c) Kérdő:

Vezeti a bátor iskolás a lassú kocsit? stb.

(11d) Kérdő -- tagadó:

Nem ismeri a szőke lány a csúnya orvost? stb.

Klasszikus eredmény: a mondatok minden egyes átalakításához meghatározott idő szükséges. Sőt: az átalakítások (transzformációk) összegződnek. A szenvedő átalakításhoz szükséges átlagos idő 1,7 s, a tagadóhoz: 1,2, a szenvedő tagadóhoz: 2,7.

Kritika: az, hogy az emberek képesek egy kísérleten belül következetesen végrehajtani a transzformációkat, még semmit nem mond arról, hogy a megértés szokásos folyamatában is ilyen transzformációkat alkalmaznának. Tudunk a transzformációknak megfelelően eljárni, de egyáltalán nem biztos, hogy így is járunk el. Továbbá: az emberek sok esetben ilyen mesterkélt helyzetben sem a transzformációknak megfelelően viselkednek: pl. a törlési transzformációval létrejött mondatok pszichológiailag nem bonyolultabbak számunkra, mint az általános alanyúak (A fiút kitüntették nem nehezebb, mint a Valaki kitüntette a fiút).

* * *

Irodalom az utólagos eljárásokhoz: 1, 2, 4-re: Pléh (1971), valamint Fodor, Bever és Garrett (1974) módszertanilag is igen részletes kézikönyve ad eligazítást. 3-ra Ackermann, Pléh és Komlósi (1991), 5-re és 7-re Fodorék könyve, valamint Miller (1981), 6-ra pedig Pléh és MacWhinney (1985) ajánlható.

Félig menetközeli (kvázi-on-line) eljárások

Az ide csoportosított eljárások az előzőekkel szemben (i) finomabb ingeradást használnak és (ii) többnyire a válaszok latenciájának pontos mérését, (iii) olyan válaszok során, melyek közvetlenül a megértést tükrözik s nem annak következményét, és főként nem az emlékezeti reprezentációt. A megértés azonban tág fogalom, a mondatelemzés folyamatától kezdve a mondat igazságértékének az eldöntéséig sok minden belefoglalható. Az ide sorolt módszerek azért kvázi on line jellegűek, mert a technikai finomodás, az idő előtérbe kerülése közepette többnyire nem a hozzárendelési folyamatot ragadják meg, hanem annak eredményét, bármennyire közvetlen eredmény legyen is az.

Kifinomult emlékezeti eljárások

Ezek a módszerek kivédik a korábban ismertetett emlékezeti munkák egyik módszertani gyengéjét: megjegyzési szándék nélkül, folyamatos hallgatás közben vizsgálják a már megértett mondatok emlékezeti reprezentációját. A személy nem tudja, mikor s melyik mondatra lesz a kísérlet kíváncsi: csak annyit tud -- ami persze bizonyos emlékezeti beállítódást kialakít --, hogy fogják kérdezni.

8. Forma és tartalom a felismerésben

Kezdeményező: J. Sachs

Eljárás: a személyek értelmes szövegbe ágyazott mondatokat hallgatnak. Az eredeti mondatához képest különböző idők (0, 80, 160 szótag, illetve 0, 10, 20, 50 s) után a kísérleti mondatok különböző átalakított változatait hallja a személy (figyelmeztető jelzés után), s mindegyikről meg kell mondania, hogy szerepelt-e a szövegben. A függő változó az elfogadás százaléka, a kulcsfontosságú tényező pedig a kiinduló és tesztmondatok közötti viszony.

Példaanyag:

(12) Kiinduló:

(a) Küldött erről egy levelet Galileinek, a nagy olasz tudósnek.

Tesztmondatok: (az eredeti mellett)

(b) Egy levelet küldött erről Galileinek, a nagy olasz tudósnek.

SZÓREND

(c) Küldött erről Galileinek, a nagy olasz tudósnek, egy levelet.

MONDATREND

(d) Galilei, a nagy olasz tudós, küldött neki erről egy levelet.

JELENTÉS

(13) Kiinduló:

(a) Jánosnak tetszett a festmény, s megvette azt a hercegnőtől.

Tesztmondatok:

(b) János szerette a festményt, s megvette azt a hercegnőtől.

ALANY VÁLTÁS

(c) Jánosnak tetszett a festmény, s a hercegnő eladta azt neki.

ALANY VÁLTÁS

(d) János szerette a festményt, s a hercegnő eladta azt neki.

KÉTSZERES ALANY VÁLTÁS

Klasszikus eredmény: Sachs kimutatta, hogy a mondatok felszíni szerkezetére igen rövid ideig emlékszünk: (12b)-t és (12c)-t már 20-40 s után sem tudjuk megkülönböztetni (12a)-tól; (12d)-t viszont, ahol a jelentés is eltér, el tudjuk különíteni. Johnson-Laird és Stevenson azt is kimutatták, hogy itt valóban a jelentésről van szó: 50 s után (13b-c-d)-t egyaránt elfogadjuk (13a) után, pedig itt a nyelvtani szerepek és az igék is megváltoztak (pl. vesz — elad), a pragmatikus jelentés azonban nem.

Kritika: spontán emlékezeti reprezentációról szól a kísérlet, nem a megértés folyamatáról.

9. Emlékezeti terjedelem mondatokra

Kezdeményező: R. Jarvella

Eljárás: a személyek szövegeket hallgatnak, s egy váratlan bűgő hang után le kell írjanak annyi anyagot, amennyit csak tudnak. A mutató itt a helyesen felidézett szavak százalékaránya, illetve a helyes mondatok százalékaránya.

Példaanyag: A kísérletben a releváns teszt-részek összefüggő, értelmes szövegbe illeszkednek.

A

B

(14) A tanácsadó nehéz helyzetbe került, mivel nem tudta

C

cáfolni a vádakat. Taylort később elbocsátotta az elnök.

A

B

(15) Az ülés hangneme fenyegető volt. Mivel nem tudta cáfolni a

C

vádakat, Taylort később elbocsátotta az elnök.

Klasszikus eredmény: a helyesen felidézett szavak százalékait a 2. táblázat mutatja a (14) és (15) példára.

2. táblázat

Helyesen felidézett szavak százalékaránya
a tagmondatok helyének és szerkezetének függvényében

Tagmondat	1 (A)	2 (B)	3 (utolsó) (C)
C külön mondat (14)	47	50	96
B és C azonos mondat (15)	29	81	96

A kísérlet értelmezése szerint a mondatokat ciklikusan tároljuk rövid távú emlékezetünkben. Először a teljes bejövő nyersanyagot tároljuk szekvenciálisan, majd a közben folyó elemzés eredményeként a mondathatárnál töröljük ezt s felcseréljük a jelentéssel. Ez eredményezi B részmondat jobb felidézését (15)-ben: itt ez egy mondatba tartozik az utoljára hallott részmondattal (C), míg (14)-ben nem.

Kritika: emlékezeti eljárás, bár sokat mond az emlékezet helyéről a megértésben.

Mondathallgatási módszerek

10. Irreleváns anyag lokalizációja

Kezdeményező: Fodor és Bever (Ladefoged és Broadbent kezdeményei nyomán)

Eljárás: a személyek fejhallgatón mondatokat hallgatnak, s közben rövid kattanásokat vagy (későbbi kísérletekben) 1000 Hz-es szinuszos hang-részt. Az ingerlés általában monoaurális: egyik fülön hallják a személyek a mondatokat, a másikon a 25 vagy 30 ms hosszúságú kattanást. Ezt a tényezőt is szisztematikusan variálják, s összekapcsolják a nyelvi feldolgozás agykérgi aszimmetriáinak kutatásával. A személy feladata: a mondat hallgatása után egy füzetben lapozva az azonos írott mondaton megjelöli, hol hallotta a kattanást. (Általában a jelek lehetséges helyét megadó füzetekről van szó, bár

egy-
tes kísérletekben a személy írta le a mondatokat.) A releváns függő változó itt: a lokalizációk eltolása a mondat szerkezet függvényében. A korszerű kísérleti anyagok "szalagvágdosással" készülnek. A (16a) és (16b) példában az odaadta szótól kezdve azonos az akusztikai anyag. A kattanások helyett a (16a) és (16b) példákban a "+"-ok mutatják a számozott helyeken. Minden példamondat csak egyetlen kattanást tartalmaz; a variációk mondatok sorozatában jönnek létre.

Példaanyag:

1 2 3 4 5
+ + + + +

(16a) Bár Józsi odaadta a fiú apjának, mégsem tetszett a dolog neki.

1 2 3 4 5
+ + + + +

(16b) Bár Józsinak odaadta a fiú, apjának mégsem tetszett a dolog.

Klasszikus eredmény: a személyek a tagmondathatár (3) felé tolják el a kattanásokat, sokkal több hibájuk van ebben az irányban (különösen a később hallottat tolják "előrébb"), mint az ellentétes irányban (a hibák kétharmada a határ felé tart). Ennek oka: a tagmondat határon az elemzés mintegy szerkezeti "szakadékot" érez. Különösen meggyőző, ha ezt a (16a) és (16b) esetén máshol tudjuk kimutatni. Itt ugyanis az azonos akusztikai anyag eltérő nyelvtani elemzést kap.

Kritika: eredetileg a kísérletek amellet szoltak, hogy a mondat teljes szerkezeti elemzése "megjelenik" a szubjektív eltolásokban. Kiderült azonban, hogy ez csak alapvető (főleg tagmondathatár-szerű) szerkezeti bontásokra érvényes. Ezzel kapcsolatban is felmerülhet azonban, hogy válasz-befolyásolta, utólagos, s nem megértés közbeni hatásokról van szó. A "kattanások" ugyanis akkor is a tagmondat határ felé "tolódnak el", ha küszöb körüli ingereket használunk és a kritikus ingereknél egyáltalában nincs is kattanás. Továbbá sok vita forrása volt, hogy intonációs hatások és a szünet is magyarázhatják az eltolódást. A fenti példa kivédi ezt: a kritikus részek szalagmásolással készülnek. Látszik azonban az is, hogy az egyértelműséget a mondatbontáskor nehéz biztosítani: (16a) például többféle tagolást is megenged, ha nem szerepel a végén a neki szó.

11. Irreleváns anyag felismerési ideje

Kezdeményező: Abrams és Bever

Eljárás: a személyek mondatokat hallgatnak, s a mondat különböző szavaival egy időben rövid zaj (30 ms, 1000 Hz-es sinus vagy kapacitív kisülés) hangzik el. Feladatuk: a válaszgomb lenyomása, amikor meghallják a kattánást, illetve bűgást. A lényeges mutató a RI annak függvényében, hogy hol volt a kattánás.

Példaanyag:

(17a) Ha valaki sokat telefonál éjjel, a tarifák olcsóbbak.

(17b) Telefonálj hat után, mert éjjel a tarifák olcsóbbak.

Klasszikus eredmény: Bever és munkatársai kimutatták, hogy a részmondatok (clause) elején sokkal gyorsabb a felismerés, mint a részmondatok végén. Az éjjel szóval egy időben elhangzó kattánás felismerése például sokkal lassabb (17a)-ban (itt a részmondat végén van), mint (17b)-ben (itt a részmondat elején van). Ennek oka: a mondat egységek elején csak puszta információbe-gyűjtés folyik, a figyelem "kifelé" irányul, míg a tagmondat végén (mikor pl. az intonáció jelzi, hogy vége az egységnek) nyelvtani elemzéssel vagyunk elfoglalva, kisebb "kapacitás" jut a kívülről jövő irreleváns anyag felismerésére.

Kritika: a legtöbb bírálat a módszerhez kapcsolódó elméletet érinti. Maga az eljárás tulajdonképpen átvezet a menet közbeni módszerekhez. Sokan megkérdő-jelezik, hogy mondatelemzést csak a mondat végén végeznénk. Ehelyett azt hirdetik, hogy van egy azonnali, folyamatos, előzetes elemzés az egész mondat hallgatása során, s a részmondatok végén a végleges szerkezethozzárendelés dönt a lehetséges elemzési alternatívák között.

12. Fülváltás felismerése

Kezdeményező: Wingfield és Klein

Eljárás: dichotikus elrendezésben a személy egy mondatot hall az egyik fülén, s a mondat valamikor átvált a másik fülre. (Egyes elrendezésekben mindkét fülön ugyanazt hallja, csak az egyiket -3--5 dB-lel gyengébben; ilyenkor szubjektíven a váltás szintén lokalizáció-váltás, a hangerő-váltás révén.) A személy feladata: a mondat leírása és a váltás helyének bejelölése, illetve (Flores d'Arcais módszere) a RI gomb lenyomása a váltáskor. A függő vál-

tozó ennek megfelelően a téves bejelölés, illetve a RI a váltás helyének függvényében.

Példaanyag: lásd (16) és (17)

Klasszikus eredmény és kritika: lényegében azonos a kattánás lokalizációval: szubjektíven eltoljuk a fülváltást a szerkezeti határokra; illetve a második tagmondat elején rövidebb a RI, mint az első végén. A bírálatok is hasonlóak a kattánásoknál említettekhez.

13. Szavak hozzáférhetősége a mondat reprezentációban

Kezdeményező: Caplan

Eljárás: a személyek egy mondatot hallanak, majd egy szóról el kell döntsék, szerepelt-e a mondatban. A szót tachisztoszkópon kapják, s a gombnyomásos igen–nem reakcióidőt mérjük. (Természetesen megfelelő negatív kontroll szóval.)

Példaanyag:

18 (a) Amióta olyan népszerű téma lett a viselkedés, elméletei is a divattal sodródnak.

18 (b) Amióta a behaviorizmus népszerű, a viselkedés elméletei is a divattal sodródnak.

Klasszikus eredmény: a (18a) után a viselkedés szóra hosszabb a RI, mint (18b) után. Ugyanis: az utolsó tagmondat még hozzáférhetőbb szó szerinti reprezentációban áll rendelkezésünkre. Bever és munkatársai összetett mondatoknál kimutatták azt is, hogy amíg a tagmondat még nyers formában rendelkezésünkre áll, balról-jobbra hatások is kimutathatók: a részmondat elején álló szavak a legjobban hozzáférhetők.

Kritika: természetesen ez a megértés és az emlékezet interakcióját vizsgáló eljárás. A problémát a technika okozza: a hangkövetéssel kapcsolatban felvetett gondok itt is felmerülnek. A tachisztoszkópot a magnetofonszalag egyik csatornájáról irányítják a jelzések, s védeni kell ezt az áthallás ellen. Jobban járunk, ha számítógép irányítja a magnetofont és jeleníti meg a szavakat is.

Olvasási módszerek

A mikroszámítógépek elterjedésével váltak bevetté azok az eljárások, amelyek kihasználják az olvasási megjelenítés könnyű és variábilis időzítését, valamint az olvasási idők mérését. Különböző eljárások alakultak ki, attól függően, hogy mennyire bontják fel részekre a szöveget és hogy a megjelenítési idő rögzített-e vagy variábilis. Az említett eljárások az ELTE Általános Pszichológiai Tanszékén, illetve az MTA Pszichológiai Intézetében Bernáth László és Nádasdy Zoltán munkájaként hozzáférhetőek.

Mindegyik eljárásnál fontos technikai követelmény: gyorsan "lecsengő" képernyőt használjunk s olyan kontrasztbeállítást, ahol rövid az utóhatás a képernyőn. Fontos az is, hogy a program alapján tisztán lássuk a valódi expozíciós időt, s annak elkerülhetetlen szórását a képernyőfrissítés révén. Szövegtovábbításra általában a betűköz billentyűt használjuk, igen--nem válaszokra pedig a jobb, illetve bal alsó billentyűt a klaviatúrán vagy külön válaszoló billentyűzetet. A külön billentyűzet mikrokapcsolói pontosabb időket adnak. Ha többféle reakciót (pl. továbbítás és igen--nem) várunk a személytől, különösen sok előgyakorlás szükséges.

14. Mondat és szöveg olvasás

Kezdeményező: H. Clark

Eljárás: a személyek mondatokat olvasnak képernyőn. A betűköz billentyű lenyomásával maguk irányítják az expozíciót. A lenyomásra eltűnik a mondat, s bizonyos rögzített idő (pl. 30 ms) után megjelenik a következő mondat.

Különböző változatok vannak a személyek feladatai szerint. Clark vizsgálataiban a személyek egymást követően megjelenített 2 mondatot olvastak, s a válaszgombot akkor kellett lenyomják, ha sikerült a 2. mondatot összekapcsolniuk az elsővel (integrációs idő). Ilyenkor a 2 mondatos egységeket követi egy próbák közti szünet (3 sec), az első mondat "magától" jelenik meg, a személy csak eltűnését irányítja. Máskor (pl. Pléh és MacWhinney, 1987) a kutatás releváns egysége egy-egy bonyolult mondat, ezt egy kérdés követi, a személy szóban válaszol, de a válasszal egy időben lenyomja a betűköz billentyűt, ekkor jön a következő mondat. Vagyis a szekvencia és a mért idők:

Mondat₁ ---- 30 ms ---- Kérdés ---- 3 s ---- Mondat₂

Olv. idő Billentyű Válaszidő Billentyű

Folyamatos, összefüggő szövegeket is olvastatunk hasonló módszerrel (Haberlandt). A személy feladata itt a teljes szöveg megértése (általában kilátásba helyezünk s használunk is utólagos kérdéseket vagy felidézést az egész szöveg után). A személy mondatonként vagy a kísérletező meghatározta nagyobb releváns egységekben olvassa a szöveget, lenyomva minden egység után a betűköz billentyűt. Az olvasási időket pl. szavankénti olvasási időre egységesítve, többnyire regresszió elemzéssel dolgozzuk fel. Ez kimutatja, hogy pl. a szógyakoriság, mondat szerkezeti bonyolultság s egyéb nyilvánvaló meghatározók mellett mi befolyásolja még az olvasási időt folyamatos szövegnél. A regressziós egyenletből kilógó egységeket értelmezzük ilyenkor (pl. egy váratlan fordulatnál lelassul az olvasás).

Példaanyag:

(19a) Mari sört vett ki a kocsiból.

A sör meleg volt.

(19b) Mari uzsonnát vett ki a kocsiból.

A sör meleg volt.

Klasszikus eredmény: Clark a (19a)-hoz hasonló esetekben a 2. mondatra átlagos 885 ms olvasási időt kapott, (19b)-ben pedig 1016 ms-ot. Ennek oka: a sör a (19b) változatban nem szerepel az előzményben, az integrációhoz egy szóvaló következtetést kell tenni (az uzsonnába beletartozott a sör is).

Összefoglalás: (i) a mondat nem természetes olvasási egység, az idők sok tényező együttes hatását mutatják; (ii) nehéz ellenőrizni az olvasási időt befolyásoló összes tényezőt, az olvashatósági faktorokat; (iii) a személyek feladata nem elég természetes ("értse meg", "kapcsolja össze"), túlságosan "meta"-jellegű feladatokat kapnak.

15. Szavankénti mondatolvasás

Kezdeményező: Aaronson

Eljárás: az olvasandó mondatokat szavakra bontjuk. (Időnként pl. a névelő és a főnév esetében tehetünk engedményeket s a kutya egyszerre jelenhet meg a képernyőn.) A billentyű lenyomásának hatására eltűnik a szó s megjelenik a következő. Általában mindegyik szó a képernyő közepén jelenik meg, bár vannak változatok, ahol mintegy előreléptetve a szöveget, minden újabb szó egy-gyel jobbra jelenik meg a képernyőn (ún. mozgó ablak eljárás).

Nagyon fontos, hogy a személyek minden mondatot követően kapjanak feladatot. Helyes, ha a feladatok változatosak. Így elkerülhető, hogy a személyek csak rutinszerűen nyomogassák a gombot, s ne próbálják megérteni a mondatot. Pléh, Szépe és Hermann (előkészületben) Thomas Bever laboratóriuma nyomán a következő feladatokat használják: szófelismerés (szerepelt-e egy szó a mondatban), előző mondat (Mondjon egy mondatot, ami ez előtt állhatna!), folytatás (Mondjon egy mondatot, ami ez után állhatna!). A négy feladatot (hisz szófelismerés kétféle van: helyes és téves szó) randomizálva rendeztük a mondatokhoz. Minden személynél randomizáltuk a mondatokat, miközben a feladatok listája rögzített volt. Ez biztosítja azt, hogy minden mondat minden feladattal "találkozzék".

Példaanyag:

(20a) A férfi bement a könyvtárba.

(20b) A férfi átment a könyvtárba.

(21a) A hangya bemászott a kulcslyukba.

(21b) A hangya lemászott a kulcslyukba.

(22a) A részeg ráfeküdt a pázsitra.

(22b) A részeg lefeküdt a pázsitra.

Pléh és mtsai (előkészületben) annak vizsgálatára használtak (20)--(22)-nek megfelelő mondatokat, hogy az igekötő és a főnév közötti redundancia (az (a) változatoknál van ilyen redundancia) felgyorsítja-e a főnevek olvasását.

Klasszikus eredmény: a 3. táblázat a második főnév olvasásának átlagait mutatja. Jól látható, hogy amikor redundancia van, amikor az igekötőből bejósolható a vonzat, a második főnév olvasása éppenséggel lelassul (20 és 22-es típus).

3. táblázat

Az igekötő és a rag közötti viszony hatása a főnév olvasására (ms)

Típus	Bejósolható (20)	Alternatív (21)	Bejósolható (22)
A Redundáns változat	608	546	547
B Nem redundáns változat	527	564	507

Kritika: a fentebb, a mondatolvasásnál felsorolt gondok itt is érvényesek. Ezen felül igencsak ügyelni kell arra, hogy a személyek tényleg próbálják integrálni, megérteni a mondatot, ne csak nyomogassák a gombot. Fontos korlát az is, hogy e technikával csak egyes szavakra lebontható megértési kérdések vethetők fel értelmesen.

16. Szavankénti gyors bemutatás

Kezdeményező: Forster. RSVP = Rapid Serial Visual Presentation néven ismert a módszer.

Eljárás: a személyek ennél az eljárásnál nem maguk ellenőrzik a bemutatási időt, hanem a szavakra bontott mondatok szavanként jelennek meg a képernyő közepén. Az expozíciós idő rendkívül rövid s minden szónál azonos: 30-100 ms közötti időket használunk, a szavak között 20-30 ms szünettel. Az idők a gépek és képernyők függvényében variálnak. Szokványosan olyan időt használunk — ezt előkísérletekkel kell kikalibrálni —, hogy a személyek 50%-ban tudják csak visszamondani a mondatokat. A személy benyomása ilyenkor az, hogy semmit nem értett a mondatokból. Mégis, a mondatot követően a személyek meglepő biztonsággal el tudják dönteni, hogy szerepelt-e egy szó a mondatban. Ez is lesz a feladatuk, s a függő változó: a felismerési döntés latencia ideje. Forster eredeti kísérlete felidézést használt, a szó mondat szerkezeti helye, pl. szófaja függvényében. Egy-egy kísérleti egység felépítése tehát a következő:

1. szó 2. szó ... n. szó — szünet — eldöntendő szó — gombnyomás — szünet — figyelmeztető jelzés

Az esetek felében természetesen téves szavakat használunk, melyek nem szerepeltek a mondatban, ez igencsak megnyújtja a listát, illetve megnöveli a kísérleti személyek számát.

Példaanyag:

(23) A fekete kutya megugatta a csöndes utast.

Klasszikus eredmény: Forster kísérletei szerint a (23)-hoz hasonló mondatokban a főnevek (pl. kutya) rövidebb RI-t eredményeznek, mint a melléknevek (pl. fekete). Vagyis az elemzés során kialakuló kezdeti reprezentációban a főnevek máris előtérbe kerülnek, hozzáférhetőbbek. Gergely hasonló eltéréseket mutatott ki a magyarban az alany és a tárgy hozzáférhetősége között.

Kritika: mesterséges a helyzet, így sosem olvašunk; s legfeljebb azt mutatja, hogy még akkor is végzünk valamilyen mondatelemzést, ha a megértésre nincs módunk.

Döntési helyzetek a mondat igazságáról

Olyan eljárások tartoznak ide, melyek mondatok igaz--hamis voltának eldöntését vizsgálják, vagyis a mondat jelentését. Ezt azonban a forma függvényében teszik, kérdésük például az, hogy a tagadás mint mondattani változó hogyan lassítja a döntést. A vizsgálatok logikája többnyire a reakcióidő összegződő tényezőe mintázatát követi, s a legtöbb kutatás valamilyen döntési modell érvényességét hivatott igazolni (pl. hagyd el a tagadást, ellenőrizd a maradék mondat igazságát, ennek megfelelően hagyd igaznak vagy váltsd tagadóra az igazságértéket, majd váltsd át még egyszer a tagadás miatt). A szemantikába átnyúló eljárás család azért említendő itt is, mivel mindegyik modell valahol magába foglalja a mondatmegértést is. A kutatások alapvető nyelvi kérdései: a tagadás, az ellentét és a téri viszonyok kérdése. Mutatjuk általában a RI, ilyenkor a hibás válaszokat (4-5%) kihagyják. Nehezítt helyzetben azonban a hiba is előléphet függő változóvá.

17. Mondat összevetése ismereti bázissal

Kezdeményező: Wason

Eljárás: a személy mondatokat olvas egyenként, számítógép képernyőjén megjelenítve. Feladata: az igaz, illetve a hamis gomb lenyomásával eldönteni, hogy igaz-e a mondat. A mondatok tartalma valami tárolt információra vonatkozik, s a jellegzetes vizsgált változók a tagadás és az igazság-hamisság.

Az eljárás azonban átnyúlik a szemantikai emlékezet szerkezetének feltérképezésébe, ahol az igaz--hamis döntés reakcióideje a hálózat elméletek alátámasztója akar lenni. Itt a mondat csak eszköz; a mondat megértése előfeltételezett, és a hangsúly a szemantikai emlékezeten van. (Pl. A kanári sárga, A kanári madár, A kanári repül).

Példaanyag:

(24) a. <u>A 4 páros szám.</u>	Állító, Páros, Igaz
b. <u>Az 5 páratlan szám.</u>	Á, Páratlan, I
c. <u>A 3 nem páros szám.</u>	Tagadó, Páros, I
d. <u>A 8 nem páratlan szám.</u>	I, Páratlan, I
e. <u>A 7 páros szám.</u>	Á, Páros, Hamis

- f. A 6 páratlan szám. Á, Páratlan, H
 g. A 4 nem páros szám. T, Páros, H
 h. A 9 nem páratlan szám. T, Páratlan, H

Klasszikus eredmény: a 4. táblázat Bernáth (1988) nyomán mutatja, hogy Wason eredményeihez hasonlóan a magyarban is igaz, hogy: a tagadó mondat nehezebb, mint az állító; az igaz könnyebb, mint a hamis (s a két tényező közt interakció van); továbbá a páratlan nehezebb predikátum, mint a páros. Az utóbbi átlagok: 2130 és 1875 ms.

4. táblázat

Átlagos döntési idők különböző mondattípusokra (ms)

	Igaz	Hamis	Összes
Állító Páros	1290	1590	1535
Páratlan	1590	1670	
Tagadó Páros	2410	2210	2470
Páratlan	2610	2650	
Összes	1975	2030	2002,5

Kritika: a feladat s a kezdeti modellek nem különítik el világosan a megértést és a döntést. Döntési vagy megértési nehézséget okoz-e pl. a tagadás?

18. Kép és mondat összevetése

Kezdeményező: H. Clark és Chase

Eljárás: a személy egy mondatot és egy egyszerű vizuális elrendezést kap téri viszonyokról. Feladata: olvassa el a mondatot, vesse össze a képpel, s annak megfelelően, hogy a mondat jól írja-e le a képet, nyomja meg az igaz vagy hamis gombot.

A kezdeti kísérletek egyszerre vetítették a mondatot és a képet. A 'mondat majd kép' (vagy fordítva) szekvenciális elrendezések a szokásosak, s a kép sokszor igen rövid ideig exponálódik csak (ilyenkor a RI helyett a hibaszázalék válik fontos mutatóvá).

Példaanyag:

		Átlagos RI (ms)
25 (a) <u>A csillag a kereszt felett van.</u>	Á,I	1810
(b) <u>A csillag nem a kereszt felett van.</u>	T,H	2495
(c) <u>A kereszt a csillag felett van.</u>	Á,H	1997
(d) <u>A kereszt nem a csillag felett van.</u>	T,I	2682

Rajz: ×
 +

Klasszikus eredmény: a (25)-ös példa mellett a reakcióidők mutatják Clarkék klasszikus eredményét: a tagadás és az igazság között interakciók vannak.

Kritika: milyen közös formában kódolódik a mondat és a kép, hogyan befolyásolja a kép kódolását a mondat, vannak-e egyszerűbb, természetesebb téri viszonyok (pl. a felett könnyebb-e, mint az alatt) — mindezek nem is annyira kritikai megjegyzések, mint a kutatás kiterjesztésének irányai.

19. Mondat és mondat összevetése

Kezdeményező: H. Clark, Huttenlocher és mások

Eljárás: a személy egy mondat igazságát korábbi mondatokhoz viszonyítva kell eldöntse. A kontextusmondatok és a kritikus mondat között következményes (26) vagy előfeltevési (27) viszony van. A kontextus válhat egészen hosszúvá és kibontottá.

Példaanyag:

(26) a. Feri okosabb, mint Józsi. Józsi okosabb, mint Tamás.

b. Igaz-e: Feri butább, mint Tamás. (Hamis.)

(27) a. Feri elfelejtette, hogy esik az eső.

b. ? Igaz-e: Esik az eső. (Igaz.)

Klasszikus eredmények: a (26)-hoz hasonló ún. lineáris szillogizmus problémáknál kimutatták, hogy könnyebb a döntés, ha a premisszák egy irányba mutatnak, ha igaz a konklúzió, ha a konklúziókban s a premisszákban azonos reláció kifejezés szerepel, s ha az ún. jelöletlen kifejezést (okosabb, magasabb stb.) használjuk.

Kritika: a módszer a gondolkodás-következtetés és a megértés interakcióját vizsgálja s nem külön a megértést. A nyelvi változókat illetően sok tisztázást igényel az ellentétesség különböző típusainak elkülönítése. (Vannak ellentétpárok, ahol az egyik összehasonlító használata felteszi, hogy az összehasonlított elemek mind rendelkeznek a tulajdonsággal -- pl. Feri butább, mint Józsi — míg másoknál nem ez a helyzet: Feri alacsonyabb, mint Józsi.)

* * *

Irodalom: 8-ra; Pléh (1972), Levelt (1978). 9: Fodorék könyve, valamint Levelt. A kattanásokra, 10--11: Fodorék könyve, Levelt, valamint Olson és Clark (1976), 12: Levelt, 13: Fodorék könyve. Az olvasási módszerekre álta-

lában: Clark és Clark (1977) tankönyve ad eligazítást. 14-re ez a legjobb forrás. 15-re és 16-ra: Cutler és Norris (1979) ad támpontokat. A mondatverifikációra (17, 18, 19) Clark és Clark (1977) mellett Levelt, Olson és Clark, valamint Bernáth (1988) ajánlható kiindulópontok.

Azonos idejű (mondatközbeni) módszerek

Nyelvi elemek követése (monitoring)

Ilyenkor a személy feladata nem külső anyag (pl. kattanás) figyelése, hanem a nyelvi anyag valamilyen előre kijelölt szempont szerinti elemének megjelenésekor a billentyű lenyomása. Természetesen a mondatok 50%-ában nem szerepelhet az elem; s a személyek főfeladatnak feltüntetett mellékfeladatot is kapnak annak érdekében, hogy megértsék a mondatot, s ne csak az elemet figyeljék. Pl. körülírás, kérdésekre válaszadás minden mondat után.

20. Hangkövetési reakcióidő

Kezdeményező: D. Foss

Eljárás: a személy mondatokat hall, s minden mondat előtt egy hangfelismerési feladatot: nyomja le a gombot, ha valamelyik szó ezzel a hanggal kezdődött. Emellett mellékfeladatként általában azt várjuk tőle, hogy kérdésekre válaszoljon a mondat után vagy adjon róla körülírást. A függő változó: a helyes hangfelismerés reakcióideje. (Természetesen megfelelő számú téves riasztási próba iktatandó a kísérletbe.)

Példaanyag: (egy-egy tényleges pozitív kísérleti egységre)

(28) Szerepel-e a mondatban a szó elején a b hang, b mint Béla?

Mária nem tudta, ballagásra mennek-e.

Ki nem tudta?

(29) Szerepel-e a mondatban a szó elején a b hang, b mint Béla?

Mária nem tudta, hogy ballagásra mennek-e.

Mit nem tudott Mária?

Klasszikus eredmény: az igen érzékeny módszer kimutatta, hogy a megértést nehezítő tényezők szinte minden esetben lelassítják a hangfelismerést, ha megelőzik a kritikus hangot. A b-re adott felismerési idő (29)-re rövidebb, mint (28)-ra például, mivel a (29)-ben szerepel a kötőszó. De ugyanúgy megjelenik a reakcióidőben a megelőző szó ritkaságának vagy nehézségének hatása is.

Kritika: éppen a módszer érzékenysége miatt nehéz ellenőrizni, hogy pontosan csak az gyakoroljon hatást, amit vizsgálunk. Maga a célszó is befolyásol. Használjunk mindig zárhangokat (p, t, k, b, d, g), ügyeljünk a gyakoriságra s a mondatnyomatékra (hangsúlyos elemnél gyorsabb hangfelismerés). Másrészt bizonyos kritikák szerint az eljárás nem elég menetközbeni. A külön hang azonosítása ugyanis lehet másodlagos is a szótaghoz képest; illetve valójában a felismert szó elemzésének eredménye. Ezért azután az eredmények nem feltétlenül a szemantikai feldolgozás előtti hatásokat mutatják, hanem az az utániakat is. Másrészt: a határok nemcsak a megelőző anyag függvényei, hanem a célhangot hordozó szótól is függenek. Vagyis: lehet, hogy nem azt mérjük, amit akartunk.

21. Szókövetési reakcióidő

Kezdeményező: Marslen-Wilson

Eljárás: a személyek három csoportja (illetve: egy csoport minden anyagrész előtt új uiasítással) háromféle instrukcióval hallgat rövid szövegrészeket: azonos, rímelő és kategória alapján kell felismerniök egy szót és lenyomniuk a válaszbillentyűt. A függő változó a szófelismerési idő a feladatok és a kontextus függvényében.

Példaanyag: (egy tényleges kísérleti egység változatai).

Feladat

Azonos: Nyomja le a gombot, ha a puli szót hallja.

Rímelő: Nyomja le a gombot, ha a kuli szóval rímelőt hall.

Kategória: Nyomja le a gombot, ha egy kutyanévet hall.

Röviden:

SZÓ: PULI

RÍM: KULI

KATEGÓRIA: KUTYA

(30) Szokvány kontextus:

A nyáj őrzése igen komoly feladat. Még ma is a puli ennek leghatásosabb segítője.

(31) Elrontott kontextus:

Az afgán ellenzék nem adta fel a harcot. Még ma is a puli ennek leghatékonyabb segítője.

Klasszikus eredmény: Nyilván mindig az azonos feladat a legkönnyebb. A (30)-hoz hasonló helyzetekben azonban a kategória alapján ugyanolyan gyors a válasz, mint a rímelő esetben. És a válaszok nagyon gyorsak is lehetnek, néha 250 ms-osak, ami azt jelenti, hogy a személy az első szótag alapján dönt a szóról. (31)-nél a rím alapján jóval gyorsabb a döntés, mint a kategória

alapján. A releváns kontextus párhuzamos és interaktív feldolgozást indít el különböző szinteken.

Kritika: a módszer a megértés interaktív elméleteinek s a szófelismerés "csapat" (cohort) elméletének próbaköve. Ez utóbbi szerint balról jobbra haladva minden szótag az összes vele összeférhető szó-jelöltet aktiválja a mentális szótárban, s a felismerés alapja: kizárás, a kontextus alapján például kizáródik a többi jelölt (puma, puszi stb.), s így "felismerem" a pu-li szót.

A kritikák épp kulcsfontossága miatt nem magát a módszert, hanem az elméletet érintik.

Rontott szöveggel kapcsolatos eljárások

Ezek a módszerek nem általánosságban rontják el a hallgatott szöveget, például zajba helyezve azt, hanem meghatározott s kísérletileg variált helyeken vezetnek be elrontott akusztikus anyagot. Ilyenkor arra vagyunk kíváncsiak, hogy mennyire könnyű a hiba felismerése (ha egy elem nagyon redundáns, a korábbi feldolgozásból nagyon bejósolható, nyilván nehezebb lesz a hiba felismerése), illetve hogy a hibáról mit sem tudó személyek hogyan állítják spontánul helyre a szöveget.

22. Kiejtési hibák felismerése

Kezdeményező: R. Cole

Eljárás: a személyek mondatpárokból álló listákat vagy összefüggő szövegeket hallgatnak s feladatuk a választógomb lenyomása, amikor rosszat mond a beszélő. A szövegben egyetlen hangban (általában mássalhangzóban) "eltérített" szavak is szerepelnek. A rontás mindig olyan, hogy nem létező szót eredményez. A mutató itt a hibák aránya s a válaszlatencia a vizsgált nyelvi változók függvényében. A módszerrel természetesen szótári és pragmatikai bejósolhatóságot is lehet vizsgálni (pl. A kutya ugat), itt azonban az az érdekes számunkra, amikor a meghatározottság mondattani. Ezek a "nyelvtani" vizsgálatok is felhasználják a lexikai predikciókat, ezeken keresztül vizsgálják a nyelvtan hatását.

Példaanyag: L. Tyler a visszautalás típusok (anafora) megértését vizsgálta gyerekeknél a hiba-felismerési mutatókban. Az (a), kontextus mondat mindeütt ugyanaz, (b)-ben pedig csak a visszautalás változik.

(32) Főnévi visszautalás:

(a) Anya már messziről meglátta a postást.

(b) A postás legelet hozott az amerikai nagybácsitól.

(33) Általános főnév:

(b) A férfi legelet...

(34) Névmás:

(b) Az legelet hozott...

Klasszikus eredmény: felnőtteknél a hiba felismerési idő a három esetben 379, 424 és 404 ms. Az általános terminus úgy látszik kevésbé hatékony visszautalási eszköz, mint a főnév ismétlés illetve a névmás.

Kritika: bár azonidejű a módszer, mesterkélte. Ilyen hibákat nem hallunk meg s rendszeresen nem a hibára figyelünk. Másrészt a módszer használata korlátozott: a mondatmegértésnek csak a bejósolhatósággal kapcsolatos aspektusait képes megközelíteni, csak a "redundanciákat" s a predikciókat.

23. Spontán hibajavítás utánmondási helyzetben

Kezdeményező: Marslen-Wilson

Eljárás: a személy a figyelemkutatásból ismert utánmondási (shadowing) helyzetben folyamatosan utánmondja az egyszerre hallott két szöveg közül az egyiket. A szövegben azonban gondosan kialakított kiejtési hibák vannak. A kísérlet legfőbb mutatója: milyen arányban igazítják helyre (a beszélő feltételezett szándékainak megfelelően) a hibás ejtésű szavakat a személyek, illetve másodlagos mutatóként: milyen arányban javítják a kontextust.

A kontextus és a "cél szó" rontását egyaránt keresztezve vizsgálja a kísérleti helyzet.

Példaanyag:

Előző mondat: Tegnap bejelentették a békefeltételeket.

(35) Helyes: Ezek lényege minden ellenséges erő visszavonása a fegyverszüneti vonalak mögé.

1. szótag

2. szótag

3. szótag

Rontások: kegyverszüneti

fegyberszüneti

fegyverküneti

(36) Szemantikai rontás: Ezek lényege minden ellenséges erő egyetemessége a fegyverszüneti vonalak mögé.

(37) Szintaktikai rontás: Ezek lényege minden ellenséges erő nyilatkoznak a fegyverszüneti vonalak mögé.

Klasszikus eredmény: a személyek a rontások esetén is helyreállítják a célszót (fegyverszüneti), különösen ha: megfelelő a kontextus (35) és a célszó első szótagja (fegy-) helyes. Ez arra utal, hogy már a szó felismerésénél is figyelembe veszik a szemantikai és szintaktikai kontextust (ha az rontott, ritkább a helyreállítás), s a szó "elérése" megfelelő kontextusnál már egy szótag alapján is megvalósulhat. Mindez igen gyorsan megy végbe: a személyek igen gyors, 250 ms körüli eltolódással utánmondó alcsoportjánál is megvalósul.

Kritika: a kontextus variálása igen nehéz; kitűnő, de nagy felkészültséget s türelmet igénylő módszer.

* * *

Irodalom: az itt összefogott módszerekre (20--23) Cutler és Norris (1979), valamint Levelt a jó források. (20)-ra magyar példa Pléh (1984). A technikai finomságok miatt nem árt az eredeti anyagokhoz visszamenni.

A lexikai összetevővel kapcsolatos eljárások

Bár látszólag nem közvetlenül a mondat mint mondat megértését érinti, mégis külön ki kell térnünk azokra az eljárásokra, melyek a szavakhoz való hozzáférést vizsgálják. A szavak "elérése" ugyanis a mondatmegértés vizsgálatának is finom mutatójává kezd válni: az elővételezési s általánosabban a kontextuális hatások ebben jelennek meg legérzékenyebben. A szó: különböző forrású információk interakciójának támadáspontjaként válik központi érdekességűvé.

24. Hanghelyreállítási hatás

Kezdeményező: Warren

Eljárás: mondatokból egy-egy hangot kiiktatnak (kb. 0,12 s-os szegmentumot) és természetes zörejjel, köhögéssel helyettesítik. (Egyes kísérletekben szinuszos hanggal vagy zörejjel, illetve kontrollként: csönddel.) A személyek feladata annak megállapítása, van-e hiányzó hang a mondatban, illetve annak eldöntése, hol volt a hiányzó hang. A mérce: a fel nem ismerések, illetve a téves lokalizációk aránya.

Példaanyag: * = köhögés

(38) A miniszterek találkoztak a parla^{*}menti képviselőkkel.

(39a) Kiderült, hogy a ^{*}ár az ajtón volt.

(39b) Kiderült, hogy a ^{*}ár bepiszkolta a ruháját.

(39c) Kiderült, hogy a ^{*}ár minden tornya üres.

(39d) Kiderült, hogy a ^{*}ár nem fizethető ki.

Klasszikus eredmény: A (38) példában a személyek nem éreznek hiányzó hangot, a köhögést pedig nem tudják jól lokalizálni. A (39a)--(39d) példákban pedig, a kontextusnak megfelelően, rendre zár, sár, vár és kár szavakat hallanak egyazon szegmentum helyén a személyek.

Kritika: a módszer lexikai alapú kiegészítéseket mutat be. Egyes vizsgálatok szerint mondattani kiegészítések, restaurációk nem hozhatók így létre. Másrészt: részletesebb akusztikai elemzések szerint a zavaró hang jellege is befolyásol. Szünetnél: kisebb a helyreállítási hatás, magánhangzónak jobb "helyettesítője" a szinuszos hang, sziszegőre a fehérzaj stb. Vagyis a hatás nem olyan globális kontextuális jellemző, mint kezdetben hitték.

Kiolvasás

Az ide tartozó mindkét módszer feltételezi a mentális szótár hálózatszerű szerveződését és azt, hogy tovaterjedő aktiváció lép fel minden szó agykérgi reprezentációjának izgalma nyomán (s ennek mértéke a kiinduló szó és a célszó "szótárbeli" távolsága).

25. Modalitásközi előfeszítés (priming)

Kezdeményező: Swinney, Tannenhaus és mások

Eljárás: a személy mondatokat hallgat, melyek különböző helyeken elhallgatnak s a személy előtt vetítve 20-1000 ms latenciával megjelenik egy szó, melyet ki kell olvasnia. A kiolvasás latenciája rövidebb lesz, ha a kontextus már előfeszítette a szót. Pl. a puli gyorsabban olvasható ki, ha előzőleg a mondatban a kutya szó szerepelt, mint ha pl. az állat szó. Úgyesen összeállított mondatkontextusokkal az eljárás alkalmas lehet "mondattanibb" kérdések vizsgálatára is, mint az alábbi eset mutatja. Ilyenkor fontos változó maga a késleltetés: bizonyos mondattani eredetű előfeszítések ugyanis csak rövid ideig állnak fenn.

Példaanyag: Gergely (1988) nyomán

(40) Bár nagymama elmosta a tányérokat...

(41) Mialatt nagymama elmosta a tányérokat...

Klasszikus eredmény: az ellentétes szerkezet (40) után a koszosak szó kiolvasása gyorsabb, mint az ebből a szempontból nem elkötelező (41) után. Vagyis a mondatszerkezet — esetünkben az ellentétes kötőszó — befolyásolja az előfeszítési hatásokat.

Kritika: technikailag alapos előkészítést igénylő vizsgálat: a gondok a magnetofon és a vetítő illesztéséből, a pontos késleltetéséből és a vokális válasz reakcióidejének méréséből fakadnak. A mikroszámítógépek mindezt persze integráltan is képesek megoldani. Másrészt: a módszer csak sok áttétellel használható a mondatmegértés kutatására: 'Szerkezet — fogalom — szó' áttételek vannak itt, melyek "saját" gondokat eredményeznek.

26. Lexikai döntés

Kezdeményező: Swinney, Tannenhaus és mások

Eljárás: az általános eljárás lényege, hogy a személy vetített betűkombinációkról eldönti, hogy szavak-e vagy sem, és igen — nem választ ad. A szótár kutatásának alapvető eszköze ez; a gyakoriság hatásától a fonetikai szerkezeten át (a gatamo sort nehezebb elutasítani, mint a krültija alakot) az asszociatív facilitációig sok minden vizsgálatának eszköze. Mondat és szövegkontextusban is használható. A magyarban nyilvánvalóan legérdekesebb felhasználása a több morfémájú (elemű) szavak megértésének vizsgálata, mint az alábbi példák illusztrálják.

Példaanyag:

(42) (a) kertemben (b) kedtemben (c) kertejben (d) kertembej

(43) (a) legondol (b) felutalás (c) kiteg

Kiinduló helyes alak: (elgondol) (kiutalás) (beteg)

Klasszikus eredmény: saját előkísérleteink szerint (42)-höz hasonló példákban a tő (b) és a rag (d) elrontása gyorsabb elutasítást eredményez; talán a szóalak értelmezése e két végpont felől halad. (43)-ban pedig a hamis (c), áltövet használó alakok elvetése a leggyorsabb. A virtuális, önálló szóként nem létező tövet használóké (b) lassabb, míg a leglassabb azoké, ahol "pusz-

tán" kombinációsan rossz igekötő kapcsolódott az önálló szóként is létező tőhöz (a).

Kritika: magáról a technikáról sokat vitáznak, elsősorban azzal összefüggésben, hogy a szó elolvasása és a lexikai döntés nem azonos hatásokra érzékeny. Nem érdektelen probléma ez a mondat megértése szempontjából sem, hiszen azt érinti, vajon független-e egymástól a megértés lexikai és mondattani összetevője.

Fontos technikai gond, hogy a kísérletekben a gyakoriságot, kiejthetőséget és hasonló "rang nélküli" tényezőket pontosan ki kell egyenlíteni, amit néha megnehezít az "előfeszítési" kapcsolatok jellege (vagyis hogy az előfeszítéshez szükség van asszociatív alapokra).

* * *

Irodalom: a hangrestaurációra Clark és Clark (1977) tankönyve, a lexikai előfeszítésekre pedig Gergely (1988) dolgozata és Cutler (1989) tanulmánya jó kiindulópont.

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1989. VIII. 31.

IRODALOM

Ackermann, Farrell—Pléh Csaba—Komlósi András (1991): Az igemódosítók pszicholingvisztikája. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVIII.

A "késleltetett utánzás" vagyis szabad felidézés vizsgálata nehéz mondatokkal óvodásoknál.

Bernáth László (1988): Páros és páratlan: ellentétpárok vizsgálata. *Pszichológia*, 4, 515--526.

Az egyetlen magyar mondatverifikációs vizsgálat a módszertanba is bevezet.

Clark, H.—Clark, E. (1977): *Psychology and language: An introduction to psycholinguistics*. New York: Harcourt.

Jó tankönyv, sok módszert is tartalmaz, de nem elég részletes a metodikák leírásában.

Cutler, A. (1989): Morfológiai tényezők a szófelismerésben. In: Pléh Csaba (szerk.): *A mondatmegértés és a produkció pszichológiája*. Bp., Tankönyvkiadó.

Gondos összefoglaló a lexikai hozzáférés kutatásáról. A kötetben más módszertani dolgozatok is találhatóak.

Cutler, A.—Norris, D. G. (1979): Monitoring sentence comprehension. In: Cooper, W. E.—Walker, E. C. T. (szerk.): Sentence processing. Hillsdale: Erlbaum.

Kiváló, tiszta fejtű elemzés főleg a "monitorozó" eljárásokról s ezeknek a megértési komponensek rendjével való kapcsolatáról. A kötetben emellett több módszertani munka is van (Forster, Chodorow, Bever és Townsend).

Fodor, J.—Bever, T.—Garrett, M. (1974): The psychology of language. An introduction to psycholinguistics and generative grammar. New York: McGraw—Hill.

A kiváló klasszikus kézikönyv a módszerek s eredmények ismertetésében is igen megbízható és részletes. A klasszikus (utólagos) mércéjű kutatások és a "kattanás" vizsgálatok autentikus forrása.

Gergely György (1987/88): A nyelvi kiemelésen alapuló következtetések hatása a szöveglismerésre. Magyar Pszichológiai Szemle, 14, 443—471.

Az előfeszítési eljárás szellemes alkalmazása a magyar mondatmegértésre.

Kónya Anikó—Pintér Gábor (1985): Kategória norma a verbális emlékezet vizsgálatához. Magyar Pszichológiai Szemle, 42, 93—111.

Levelt, W. J. M. (1978): A survey of studies in sentence perception: 1970—1976. In: Levelt, W. J. M.—Flores d'Arcais, G. B. (szerk.): Studies in the perception of language. Chichester: Wiley.

Alapos munka, módszer s eredmények egyaránt. A "kattanásokról" és a mondatverifikációról a legjobb. A kötet egésze is hasznos forrás.

Miller, G. A. (1980): A nyelvtan pszichológiai vizsgálata. In: Pléh Csaba (szerk.): Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához. Bp.: Tankönyvkiadó.

A klasszikus, "utólagos" mércék — első kézből.

Olson, G. M.—Clark, H. H. (1976): Research methods in psycholinguistics. In: Carterette, E. C.—Friedman, M. P. (szerk.): Handbook of perception. Vol. VII. Language and speech. New York: Academic Press, 25—74.

Az emlékezeti módszerek, a "kattanások" és a mondatverifikáció az összefoglaló erős oldalai.

Pléh Csaba (1971): Mondat és emlékezet. I—II. Magyar Pszichológiai Szemle, 31, 24—35, 147—158.

Az "utólagos" tanulási és emlékezeti mércékről ad összefoglalót.

Pléh Csaba (1984): Néhány szemantikai és pragmatikai tényező az anafora értelmezésben a magyarban. Magyar Nyelvőr, 82, 208—218.

Pléh Csaba—Brian MacWhinney (1985): Formai és szemantikai tényezők egyszerű magyar mondatok megértésében és a megértés fejlődésében. Pszichológia, 5, 321—378.

A közvetlen, de utólagos megértési vizsgálatok magyar példája.

Brian MacWhinney—Pléh, Csaba (1988): The processing of restrictive relative clauses in Hungarian. Cognition, 29, 95—141.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОНИМАНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Чаба Плех

В работе дается обзор методов исследований, используемых в психолингвистике за последние тридцать лет при изучении процесса понимания предложений. Основной принцип систематизации методов, представленных в статье, следующий: показатели, вначале используемые при исследовании интерпретации предложений, сменяются такими, которые со временем становятся ближе к реальной скорости понимания предложений. За последнее время акустические раздражители (изменяемость звуков, точная локализация целевых раздражителей и запрограммированная с помощью ЭВМ подача стимулов) обеспечили возможность применения различных методов. Основной организующий принцип показа некоторых подходов в исследованиях был следующим: описание разработки самого метода, демонстрация репрезентативного эксперимента вместе с тестовым материалом (набор предложений) и результатами, а в конце статьи — анализ недостатков метода, причины ограниченного его применения.

METHODS IN STUDYING SENTENCE UNDERSTANDING

Pléh, Csaba

The paper presents an organized review of research methods proposed to study sentence understanding in the psycholinguistic literature of the last 30 years. The basic organizing principle of the review is the gradual shifting away from off-line methods towards on-line methods. The latter ones try to track the apparent immediacy of understanding. During the last decade this has led to the elaboration of fine acoustic stimulation (change of sounds, the exact localization of target stimuli) and the introduction of a rich variety of computer controlled presentation of reading material.

Each method is surveyed in the following way: elaboration of the method, review of a classic experiment together with its sentence material and representative results, finally a summary of the basic criticism of the method (limitations, misinterpretations etc.).

ESETTANULMÁNY

BEÉRIK-E A ZÖLDDIÓ?

(Hipnózissal indított egyéni pszichoterápia)

LAJTAVÁRI LÁSZLÓ

Fővárosi Tanács Róbert Károly krt. kórház

Az első találkozás

Évát 1987 áprilisában vettük fel osztályunkra. 38 éves volt. Belgyógyászati osztály helyezte át, ahol gyógyszerintoxikáció gyanújával kezelték, de toxikus állapotot igazolni nem tudtak. Tekintettel az anamnézisében szereplő funkcionális idegosztályos kezelésekre, a nyugtalan, izgatott állapotra, indokoltnak tartották pszichiátriai osztályon történő kezelését.

Első találkozásunknál anyjával együtt üldögélt az előtérben. Éva elhízott volt és a kopottas kórházi köpenyben enyhén lompos, tekintete kissé réveteg, meggyötört, haja fakó vörösesbarna, de látszott rajta, hogy korábban vonzó nő lehetett. Anyja egyenes, szinte katonás tartású, őszes hajú, komoly, szigorú tekintetű nő volt, aki egy ismert orvosprofesszor asszisztensnőjeként mutatkozott be. Megkért, hogy próbáljak segíteni az ő beteg lányán, akit már nagyon sok ideg- és belosztályon -- kitűnő helyeken -- kezeltek, de meggyógyítani nem tudták. Rögtön bemutatta a magával hozott kisebb köteg zárójelentést is.

Éva eközben magába roskadva hallgatott, időnként megpróbált közbeszólni, de anyja mindig visszavette a szót. Elmondta, hogy Évával állandóan baj van, epilepsziás jellegű roszullétei vannak. Ha rájön a roham, ő szokta injekciózni vagy beviszi az ügyeletre. A lányát otthagya a jugoszláv üzletember férje, a két gyereket azóta Éva neveli. Éva idegei gyengék, dührohamok jönnek rá, gyakran iszik és gyógyszert is szed rá. Ő már tehetetlen, kéri a segítségemet, nem lesz ezért hálátlan. Közöltem, hogy majd meglátom, mit tehetek, és kértem, hagyjon minket magunkra.

Éva nyugodtan válaszolt a kérdéseimre. Elmondta, hogy a betegsége 1984-ben kezdődött, fáradtságérzés, kimerültség, a jobb kezében érzett "írógörccs" és járászavar (bizonytalanul és nehezen tudott járni) formájában. Ekkor ke-

rült először idegosztályra, ahol gyógyszereket, majd pszichofarád kezelést kapott. A faradozást naponta végezték, az egész testére kiterjedő görcsöket váltottak ki. Kibocsátása után 3 nappal az utcán hirtelen elvesztette az eszméletét, testszerte görcsök jelentkeztek, székletét, vizeletét maga alá bocsátotta. Ismét idegosztályra vitték, a rosszullétet alkalmi epilepsziás rohamnak tartották, antiepileptikumra beállították. Ennek ellenére a rosszullétek egyre gyakrabban jelentkeztek. Mintha mentolos levegő lett volna a gyomrában, majd a jobb keze és a bal lába görcsbe rándult, teste kicsavarodott, a görcsök tovább terjedtek az arcra és a hasizmokra is. Ha nem kapott orvosi segítséget, akkor az eszméletét is elvesztette, be is vizelt. Ca-Sandosten intravénás adásával a rosszulléteket meg lehetett szüntetni, de Seduxen injekció is használt. A naponta többször jelentkező rosszullétek miatt az élete szinte lehetetlenné vált, közlekedni sem mert, volt, hogy az utcán is megmerevedett, úgy kellett elcipelni a forgalmas útkereszteződésből.

1984 óta szinte állandóan kórházban van, belgyógyászaton, ideggyógyászaton kezelték, nagyon sokféle gyógyszert szedett, de betegségét nem tudták meggyógyítani. Kezdetől fogva felmerült, hogy a rosszullétek nem szervi eredetűek, emiatt pszichoterápiás intézetben is feküdt, de ott is görcsölt, a kezelés eredménytelen volt. Rengeteg gyógyszert szedett az évek folyamán, rá is szokhatott, egyidejűleg szed többfélét. Betegsége miatt megindították leszázalékolását.

Életéről szárazan, monoton hangsúllyal beszélt, mintha minden csak megtörtént volna vele, hiányzott az érzelmi átélés.

Szigorúan nevelték, a szülei mindent megtettek, hogy komoly lányt faragjanak belőle. Mind a mai napig fennmaradt ez az erős függőség, elsősorban az anyjával kapcsolatban. Olyan ez neki, mint a "köldölszinór, nics, aki elvágja". Nőkkel sohasem barátkozott, csak férfiak társaságában érezte jól magát. Gimnáziumban érettségizett. Mutató lány volt, az érdekes emberek vonzották, de nagyon gátlásos természetű volt, szűzen ment férjhez egy jugoszláv üzletemberhez. Serdülőkorában már voltak kisebb rosszullétei, a torkában szorító érzés, szívdobogásérzés, ájulásszerű érzés jelentkezett. Előfordult, hogy ilyenkor ki kellett futnia az osztályból. Házassága rosszul sikerült, férje ivott, nőket vitt fel a lakásba. Mindenki irigyelte őket a körülményeikért, de ő boldogtalan volt. A szexuális életük is rossz volt, külön szobában aludtak, férje időnként a reggeli órákban meglátogatta, így született a két gyerekük. Sok problémát okozott ez neki, de senkinek sem tudta elmondani. "Még káromkodni sem tudtam, mert annyira nem tudtam a nyelvet" -- mondta Éva. "Inkább mindent lenyeltem éveken át."

15 évi házasság után hagyta el a férje, mindenüket magával vitte Jugoszláviába. Ő itthon maradt a két gyerekkel, férje még gyerektartást sem fizet. Nem volt mit tennie, dolgozni kezdett, titkárnőként helyezkedett el. Ebben az időben kezdődött a betegsége. Orvosi tanácsra ment másodszor is férjhez, de kiderült, hogy a férj alkoholista. Beadta a válópert, nem élnek együtt. Férfikapcsolata a férje óta nem volt, időnként megpróbálnak közeledni hozzá, de ő mindenkit elutasít. Van egy kis szükségglakása, de nem mer ott lakni, így a szüleinél lakik a családi házukban 16 és 11 éves fiaival együtt.

Nagyon nehéz volt minderről beszélnie, fájt neki a múlt, sok mindenre nem is emlékezett, annyira fájdalmas volt felidéznie. Betegségéről sokáig azt hitte, hogy epilepszia vagy tetánia, de most már hajlamos elhinni, hogy a betegség lelki alapon kezdődött. A baj csupán csak az, hogy senki sem tudta eddig a görcsöket megszüntetni, pedig annyian próbálták. Olvasott és hallott a hipnózisról, talán az segítene, de nem ismer senkit, aki tud hipnotizálni...

Az első beszélgetés után átnéztem a zárójelentéseket. 1984--1987 között 13 alkalommal feküdt kórházban, belgyógyászati, organikus neurológiai, neuropszichiátriai, mentálhigiénés és pszichoterápiás osztályokon. Igen részletes neurológiai és endokrin kivizsgálás történt, ennek során organikus betegségekre utaló jelet nem találtak, a tüneti kép alapján felmerülő epilepsziát és tetániát nem tudták igazolni. Az egyik zárójelentésben részletesen le is írták a rosszullétet:

"A rosszullétek naponta jelentkeznek, szomjúságérzéssel kezdődnek, majd vizeletürítési ingerre van, előfordul, hogy vizeletét nem tudja tartani. Ezt követően görcsös roham következik, nyaka bedagad, végtagjai megmerevednek, kifordulnak, ellilulnak, majd rángatózik. Rosszulléte spontán kb. 5-8 óra alatt szűnik, orvosi ellátásra lényegesen hamarabb."

A kezelések során a következő diagnózisokat kapta: "Obs. neurosis exhaustiva et reactiva. Dystonia neurovegetativa. Karakterneurózis, konverzív tünetekkel. Psychopathia. Neurosis conversiva."

Az első beszélgetés utáni napon már magam is észlelhettem a rosszullétet. Évát egész testében megmerevedve hozták be a szobámba. Jobb keze "őzfej" tartásban rögzült, a bal lába kimerevedett, feje jobbra csavárdott, a jobb arcfél izmai rángatództak. A tudata teljesen tiszta volt, nagyon kellemtelennek élte meg a helyzetet. Elmondta, hogy bármennyire próbál is uralzkodni az izmain, képtelen erre. Ilyenkor csak vénás Seduxen vagy Ca-Sandos-ten használ.

Eldöntöttem, hogy én nem fogok Évának injekciót adni, relaxálással próbálkoztam. Néhány instrukciót követően a görcsök lassan oldódni kezdtek, majd huzamosabb relaxálás után meg is szűntek. Éva meglepődve és csodálkozva nézett rám.

Az első benyomások összegzése és a terápiás terv

Bennem maradt az első pillanat, az anya és lánya kettőse. Nagy párviadalt éreztem, és ez az érzésem a terápia során be is igazolódott.

A rosszulletet neurotikus tünetnek tartottam. Ebben megerősített az eddigi orvosi dokumentáció áttekintése és persze magának a rosszulletnek az észlelése. Aggasztott a tüneti kép súlyossága, az állandó ismétlődés, a krónicizálódásra és hospitalizációra való hajlam, a többféle tünet együttes jelenléte. Konverziós hisztériára gondoltam, de a képet időszakos alkohol és drog abuzusok, pszichogén homályállapotok színezték. A tüneti kép mögül hisztériás személyiségzavar képe sejlett fel, erre már a korábbi diagnosztikusok is utaltak.

Szociális státusában is súlyosan lecsúszott Éva. Az egykor vonzó külsejű nőtől kórházlakó, leszázalékolás alatt álló, szüleitől függő, egy alkoholista férjjel küszködő beteggé vált. Feltűnő volt a terápia rezisztencia, a terápiás kapcsolat létesítésére való eddigi képtelenség. Ugyanakkor mégis éreztem benne pozitívat. Talán valami emberi tartást, ami nem engedi, hogy teljesen lecsússzon, igényt jobb emberi kapcsolatokra, színt, érzékenységet és kedvességet. Nyilván éreztem belőle a hajdani "jó nőt" is, aki egészségesen még vonzó is lehetett volna számomra. Ezek inkább "csak" sejtések voltak.

Tisztában voltam azzal, hogy a betegségfolyamat visszafordításához hosszú ideig tartó pszichoterápiára van szükség. Feltáró terápiára Éva abban az időben nem volt alkalmas. Túl fájdalmas volt számára a vele történekről beszélni, és a tünet uralt mindent. Az átmeneti megoldás kulcsát végül ő maga nyújtotta felém. Mi lenne, ha hipnózissal próbálkoznánk? A relaxációra bekövetkező drámai javulás őt igazolta. Kialakult a terápiás tervem: egyéni hipnoterápiát kezdek, a pszichiátriai osztályról a mentálhigiénés részlegünkre vesszük át, és ott részt vesz a csoportterápiákon, ha ezekbe bevonható. A korábbi pszichoterápiás csoporttapasztalatok negatív eredményűek voltak, a pszichodráma csoportokon mindig görcsölni kezdett.

A hipnoterápia és a csoportmódszerek

Először a Stanford Hipnotikus Szuszeptibilitási Skálát vettem fel. Igen hipnábilisnak bizonyult, a maximális 12 pontot érte el. A hipnózis indukció szemfixációval történt, nagyon gyorsan mély hipnózisba merült. A hipnotikus állapotot igen kellemesnek érezte, utána egész nap nyugodt volt, leginkább aludni szeretett volna. A görcsöket néhány indirekt szuggesztió adásával könnyen meg lehetett szüntetni. ("...lehet, hogy oldódik a görcs, ha így érzi, csak hagyja...") Ugyanilyen könnyen elő is lehetett idézni görcsös állapotot, majd megszüntetni. Ez volt a hipnoterápia egyik célja: megmutatni, hogy a görcsös állapot bizonyos (hipnotikus) körülmények között akaratlagosan is befolyásolható. Nemcsak szüntethető, hanem elő is idézhető. A cél a tünet feletti kontroll megszerzése volt.

A kezelés első heteiben drámai hatás mutatkozott. Éva feltűnően jól kezdte érezni magát. Ez meglátszott az öltözködésén, külsejének ápoltságán. Jókedvű volt, sokat beszélgetett betegtársaival, alig várta, hogy bejöhessen hozzám. Erős pozitív érzések áradtak felém, ezeket részben el is mondta: "...ilyen orvos nincs több. Csodálatos dolog történt. Miért nem kerültem korábban Önhöz..." A tekintetéből rajongás, vonzódás, hála érzése áradt, ehhez később szerelmi érzések, szexuális csábító magatartás társult. Egyre gyakrabban alakult ki görcsös állapot, de már nem otthon, nem is az utcán, hanem bent az osztályon, lehetőleg akkor, ha én is bent tartózkodtam. Ilyenkor a betegtársai cipelték be a szobámba. Éva arcán látszott, hogy mennyire tetszik neki ez a privilegizált szerep. Abban az időben csak ő állt hipnózis kezelés alatt. A többiek irigykedtek is rá. Sok mindent elárult róla a hipnoterápia alatti magatartása, többek között erős vonzódását az őt kezelő férfihez. Ezekről akkor még nem beszéltem vele, túl korainak éreztem.

Az erős függőségi és a túláradó pozitív érzések miatt változtattam a hipnózis technikán, mindezt a hipnoterápiát követő szupervizorral megbeszélve. Az első változtatás az volt, hogy hipnotikus állapotban a bal kézbe helyezett gumilabda nyomogatásával a jobb kézben előidézett görcsöt megszüntettem, majd mindezt poszthipnotikus szuggesztióba adtam. Éva vett magának egy ugyanilyen kis gumilabdát, és ha érezte, hogy jön a görcs, a bal kezével nyomogatni kezdte. A módszer előnye az volt, hogy szinte észrevétlenül lehetett a labdát használni. Pl. a táskájában rejtette el. A módszer bevált, Éva éber állapotban is szüntetni-csökkenteni tudta a görcsöket.

A második változtatás az volt, hogy a hipnózis szövegét magnókazettára vettem fel, ezt Éva esténként feltette magának. Ez a módszer is bevált, al-

vása jobb lett, otthoni rosszulletei megszűntek. A kezelések során mindig megkérdeztem, hogy milyen behatásokra alakult ki a görcsös állapot. Az első hetekben szinte semmilyen összefüggést sem tudott említeni, a görcs "csak úgy jött", a későbbiekben egyre feltűnőbb összefüggés mutatkozott: görcs szinte kizárólag akkor jelentkezett, ha erős agresszív feszültséget próbált visszatartani magában és akkor, ha szexuálisan akartak közelíteni hozzá. A helyzet prototípusa az volt, ha valamelyik betegtársával összeveszett vagy férfi betegtársai szexuálisan próbáltak közelíteni hozzá. Erős szexuális reakciókat váltott ki a férfiakból, előfordult, hogy hirtelen megfogták a mellét vagy ráugrottak az ágyára. Ilyenkor szinte azonnal kialakult a görcs. Egyre inkább megdőlt az a hipotézis, hogy a görcs "csak úgy jön". Éva is kezdte elismerni, hogy bizony vannak gondjai a kapcsolataival, a szexualitásával, de makacsul elutasította, hogy beszéljünk is ezekről. Nem akart sem ezekről, sem régi emlékekről beszélni, nagyon fájdalmasnak érezte ezt, és egyébként is alig emlékezett arra, ami történt vele az elmúlt években. Olyan volt ez a számára, mint egy rossz álom. Nem erőltettem tovább a dolgot, annyi megjegyzést tettem, hogy szerintem enélkül nehezen jön rendbe az élete, de várni is lehet.

Az egyéni hipnózis kezelésre egyre kevesebb szükség volt, a görcsöket — ha ritkán jelentkeztek — önmaga is meg tudta szüntetni. Elég volt, ha csupán rágondolt a hipnotikus állapotra, már megszűnt a görcs.

Kb. két hónapig tartott az egyéni hipnoterápiás szakasz. Eközben sor került a leszázalékolására, ez ellen már nem volt mit tenni. Életkörülményei változatlanok voltak. Kis szükséglakását fenntartotta, de gyakorlatilag a szüleinél élt a két gyerekkel. Reggel bejött az osztályra, délutánig ott volt, aztán hazament. Segített a háztartásban, foglalkozott a gyerekekkel. A környezete beteg embernek tartotta, persze, a pszichiátriai betegeknek kijáró előítéletekkel. Ő volt a család szégyene, aki lecsúszott, aki saját maga tehet mindenről. Akkor lesz beteg, amikor akarja, betegségével manipulálja a környezetét. Sohasem fog meggyógyulni, felesleges rá időt áldozni. Férfikapcsolata nem volt, betegesen félt a férfiaktól. Alkoholista férjétől válófélben volt, de a férfi állandóan zaklatta, önkényesen beköltözött a lakásába, botrányokat okozott, a rendőrség kiszállása mindennapos volt. Minderől persze csak ő tehetett.

Éva számára ebben a helyzetben menekvés volt az osztály. Nagyon szívesen járt be, sokat segített az ápoló személyzetnek. Egy idő után maga is foglalkozott a betegekkel, programokat szervezett, amolyan "háziasszonnyá" vált. Gyógyszert alig szedett, legfeljebb 1-1 tableta Eleniumot vett be, ha ide-

gesebb volt. A megindult terápiás folyamat elősegítésére javasoltuk, hogy vegyen részt az osztályon folyó csoportterápiákon. Akciócsoportba kezdett járni, a csoportot pszichopedagógus kolléganőm vezette, ezenkívül 10 üléses pszichodráma csoportban vett részt, ez utóbbit én vezettem pszichológus kolléganőmmel.

A csoportot alkoholista férfiak és neurotikus nők számára szerveztük. Éva nagyon örült a lehetőségnek, kiderült, hogy nemcsak a jelenlegi, hanem a volt férje is ivott. Emiatt nagyon érdekelte, milyen is egy ilyen csoport. A csoporton aktívan vett részt, szívesen játszott. Saját problémáiról nem beszélt, de jelezte, hogy a csoporton felmerülő kérdések őt is érintik. Sajnálta, hogy csak rövid ideig tartott a csoport, később is visszatérő kérése volt, hogy amennyiben indítok új dráma csoportot, akkor abban szeretne részt venni. Az akciócsoporton is aktív volt, a hiperventillációs gyakorlatoknál néha begörcsölt, de a csoportot vezető tapasztalt terapeuta nem ijedt meg ettől. Hagyta, hogy a görcs magától elmúljon. Orvosi segítséget sohasem vett igénybe.

Éva egyre jobban lett, görcsei nagyon ritkán jelentkeztek, ha igen, akkor is csak enyhe formában. Külső változása tovább tartott, ízlésesen öltözködött, járni kezdett uszodába, ahova korábban nem mert elmenni, félt, hogy a vízben is begörcsöl. Az első találkozásunktól számítva kb. fél év múlva bejött a szobámba, és megkérdezte, hogy nem tudnám-e vállalni az egyéni "beszélgetős" kezelését. Rájött, hogy egyedül nem tudja megoldani a problémáit, ehhez kér segítséget.

Egyéni verbális pszichoterápia

Pszichoterápiás szerződés: megbeszéltük, hogy azokkal a lelki problémákkal foglalkozunk, amik összefügghettek a görcsök keletkezésével és megpróbáljuk megérteni, hogy mi is történt az utóbbi években. Azon próbálunk munkálkodni, hogy élete kikerüljön ebből a kátyúból, ne legyen többé beteg és normális életet éljen. A normális élet alatt ő azt értette, hogy tudjon dolgozni, legyen önálló lakása, képes legyen a gyerekei nevelésére és legyenek kapcsolatai. Megegyeztünk abban, hogy:

- beszélgetni fogunk egymással, ülő helyzetben,
- hetente két alkalommal, ülésenként 60 perces óráink lesznek,
- arról beszéljünk, amit ő fontosnak tart, csak annyi kérésem van, hogy próbálja őszintén kimondani, ami feszíti őt. Ebben a helyzetben nem kell szégyenlősködni,

- az életét érintő fontosabb kérdésekben ne döntsön egyedül, beszéljünk meg ezeket közösen,
- ha szükséges, kérhet külön órát is,
- nem szabok időhatárt, addig folytatom a kezelését, amíg ezt ő igényli. Természetesen nekem is jogomban áll megszakítani a kezelést, amennyiben nem tartja be a szerződést.

A verbális pszichoterápia átfogó leírása

Éva a szerződésünk megkötése után másfél évig járt hozzám. Mindig pontosan érkezett, az időhatárokat is pontosan tartotta. Ha valami fontosabb ok miatt nem tudott eljönni az órára, mindig felhívott telefonon. A terápiás ülések folyamatosak voltak, kivéve a szabadságok időszakát és a terápia alatt két alkalommal előfordult néhány napos hospitalizációját.

Az első fél év lényegében az aktuális problémák átbeszélésével telt el. Ezen kívül a felém irányuló érzések-indulatok kerültek terítékre. Sok "reál szintű" változás történt. A legfontosabb az volt, hogy fél év múlva munkahelyet talált magának. Adminisztratív jellegű intézményben lett előadó, a munkakör megfelelt végzettségének és képességeinek. Volt férje ellen eljárást indított az évek alatt nem fizetett gyermektartás és az elmaradt vagyonmegosztás ügyében. Második férjétől elvált, majd sikeresen le is választotta magáról, ami nem ment könnyen. Elintézte, hogy konkrét ígéretet kapjon lakáscseréje gyors lebonyolítása ügyében.

Ezt követően egyre személyesebb, intimebb órák következtek. Feltárult az elmúlt évek története, házassága és gyerek-serdülőkkora sok fontosabb eseménye is. Egyre mélyebben és hitelesebben fejezte ki a történésekkel kapcsolatos érzéseit, egyre több önmegfogalmazásra és saját értelmezésre került sor. A velem kapcsolatos viszonya, érzései is sokat módosultak, reálisabb értelmet nyertek.

Két alkalommal néhány napra visszakerült az osztályra. Első alkalommal a szüleivel történt súlyos konfliktust követően, másodszer pedig a szabadságom ideje alatt. A bekerülések indoka diffúz nyugtalanság, beszűkült tudatállapot volt, állapota gyorsan rendeződött, munkába állt.

Munkahelyén stabilizálódott a helyzete, beadta a rokkantosítás megszüntetésére irányuló kérelmét. A közelmúltban megtörtént az orvosi felülvizsgálat, egészségesnek minősítették. Ezt követően a munkahelyén csoportvezetői megbízást kapott. Volt férjével szemben jelentős összeget ítélték meg a javára. Másfél szobás tanácsi lakást kapott, ahova be is költözött, ezzel nagy

lépést tett az anyjától való függés megszüntetése felé. Szerelmi kapcsolata létesült egy kollégájával, a kapcsolat egyre jobban mélyül. A férfi egyedülálló, gyermekét egyedül neveli. Nagy vonalakban ennyi történt, amikor elkezdődött lassú leválása rólam, amit a terápia szüneteltetésének kérése követett, azzal, hogy időnként felkeres engem.

Éva élettörténete

Vidéki kisvárosban született, családi házban laktak, nem messze az anyai nagyszülőtől. Az apai nagyszülők egy közeli kisvárosban éltek. Elsősülött gyerek volt. Anyját felvették az orvosi egyetemre, de a terhesség miatt nem tudta a tanulmányait elkezdni, ezt sohasem bocsátotta meg a lányának. Anyja később ápolónő lett, jelenleg nyugdíjas asszisztensnőként dolgozik, körzeti orvosi rendelőben.

Apja gyárban dolgozott, vezető technikus volt. 1981-ben baleset érte, megbénult. Később javult az állapota, de otthoni ápolásra szorul.

Anyai nagyanyja arisztokrata származású volt, a nagyapa katonatiszt. Mindkét nagyszülő meghalt már, a nagymama Éva szerint öngyilkos lett. Apai nagyanyja a háztartást vezette, a nagyapa sok mindennel foglalkozott, autókkal üzletelt, de festett is, Éva szerint pornóképeket is.

3 éves korában óvodába vitték, emiatt állandóan hisztizett. Utálta a tejeskávét, rendszeresen lefeküdt a földre, aludni sem akart. 4 éves volt, amikor megszületett a húga.

"...látni sem akartam, át akartam vinni a szomszédba, mert nekik nincs gyerekük... csúnya volt, mint egy újévi malac... Úristen, ezt a rosszaságot miért hozták haza... később át is vittem a szomszédba, hogy nekünk nem kell..."

Kislánykorában gyakran bejárt a kórház idegosztályára, ahol anyja volt a főnővér. Anyja sokat farádozta a betegeket. Amennyire emlékszik, nagyon sok időt töltött a kórházban. Úgy emlékszik, hogy túl jó kislány volt, de arra is emlékszik, hogy anyja nagy masnikat kötött a hajába, ezeket ő kitépte. Kedve szerint mindent csinált volna, jól összekoszolta volna magát, de uralodnia kellett magán. Ha cirkusz jött a városba, legszívesebben mindig ott lett volna. Az óvodát utálta, erre nem szívesen emlékszik vissza. Mintagyerek volt, mutogatták. Apja nagyon szerette, soha meg nem verte. A nőiesség már gyermekkorában megvolt benne, tetszett neki a szomszéd fiú, ezért állandóan az ablakban ült, és leste őt. Romantikus természet volt.

Régész vagy fényképész szeretett volna lenni, később könyvtáros. Mindent gyűjtött, ami a kezébe került. Régi könyveket, pénzeket. Szeretett olvasni.

A nagyszülőknek nagy könyvtárak volt, mindent olvasott, ami csak jött. "... mindig beleképzeltem magam, oda tudtam magam képzelni..."

Apjáért rajongott, jóképű ember volt. Körülrajongták a nők, az utcán is megfordultak utána. Emiatt nem is szeretett vele sétálni. Apja elegánsan öltözött, mindig fehér ing, nyakkendő volt rajta. Sokat dolgozott, állandóan képezte magát. 8 éves volt, amikor megszületett az öccse.

"... a hájfejű öcsémet 4 kg-mal szülte az anyám... azt mondtam magamnak, na vége a jó világnak. A húgom hülye volt, fel sem fogta, mi történt. Kettőnket még elviseltem, de egy harmadikat már nem. Pláne egy fiú. Nem akartam én több testvért. Az az igazság, hogy önző vagyok, már a húgomra is irigy voltam. Kiköveteltem, hogy én legyen a kedvenc. Ha mással nem, a jószággal. Én jó vagyok, példamutató. De az öcsém egy undorító teremtés volt..."

Iskolába járt már, amikor az egyik olvasás órán rosszul lett:

"... egy olvasás órát megúsztam. Elkezdett fájni a hasam, elvittek orvoshoz. Ez jól bevált. Lehet, hogy nem is fájt a hasam, csak gondoltam. Később direkt is csináltam. Egyszer a szüleim elküldtek Parádsasvárra, ahova nem akartam menni. Utáltam anyut is, aput is. Eldöntöttem, fájni fog a hasam. Azt mondtam, vakbélgyulladásom van, nyomogattak mindenhol... hazaküldtek. Rögtön jól éreztem magam. Szimuláltam, magyarul szólva. Jól elhitettem a környezetemmel. Szégyellem, de azért volt ez az egész, mert nagyon haza szerettem volna menni..."

Fegyelmezett, szófogadó kislány volt, de magányosnak érezte magát. Gyakran lement a patakpartra, ott egyedül volt a legjobb. A szülők mindennel ellátták őket, de anyja állandóan fegyelmezte a családot.

"... úgy érzem, én nem is voltam kívánatos, nem is kellett volna erre a nyomorult világra születnem, annyira csak egy teher vagyok. Anyám örökösen azt tudatta velem, hogy én vagyok az, aki megakadályozta a karrierjében. Kirakatbabának nézett. Azt hiszi, azért mert megszült, meg hogy szép vagyok, meg mindenki csodál, az elég, és attól még nem veszi észre, hogy ember is vagyok. Azt végképp elfelejti, hogy egyéniség vagyok, nekem is lehetnek érzéseim, gondolataim, amit ő nem vesz figyelembe. A saját hülye akaratát akarja rajtam továbbvinni, parancsolgat, és tényleg úgy van, hogy csak azt lehet, amit ő akar. Ha nem hajtok fejet, végem van, ha igen, maradhatok... rémes dolog. Marha nagy agresszivitás van benne. Nekem mindig szép kislánynak kellett lennem, akit babusgathat, ha van kedve, ha nem, ellök, mint egy rongybabát. Ide-oda tesz, mikor milyen kedve van. Játszik velem, aztán félrelök. Minden kudarcát rám vetíti, érzem, mint a jéges esőt, ami úgy zúdul rám, és ez nem fantázia, hanem tényleg így van. Elegem van mindenből, az egész felsőbbrendű lényéből, az erőszakosságából, egyszerűen nem lehet elviselni. Nélküle megszűnik az élet, nélküle nincs családi ház. Mindenbe beleszól, soha nem hagyott szabadon, soha nem hagyott egyedül, nekem mintagyerekeknek kellett lennem, abban a hülye apáca stílusban, amit ő tanult az apácáknál. Nem tudok párbaejönni vele, annyira a birtokában van annak, hogy ő bárkivel megmérkőzik. Mindig csak mérkőzünk, amióta nagyobb lány lettem. Riválisak vagyunk, a mellbőségétől kezdve mindenben. Állandóan mércére tesz, mintha egyforma lenne a mérleg. Gyerekkoromban mutogatott, mint egy majmot, később, amikor kezdtem szépülni, direkt letörte az ambícióimat. Kegyetlen tud lenni..."

Szép, karcsú lány volt, nagy, formás mellekkel, amit nagyon szégyellt. Látta, hogy férfiak mindig nézegetik, a tornatanár mindig kiszúrta. Vén aglegények kezdtek nyüzsögni körülötte, reklámfilmeket akartak csinálni vele. Idős férfiak környékeztek, megijedt, félni kezdett. A saját korosztályával nem

tudott mit kezdeni. Fiúkkal nem barátkozott, lányokkal játszott. Színházast játszottak, szavaltak, zongoráztak.

15 éves korában a nála két évvel idősebb nagybátyja ugratni kezdte, hogy nem mer félmeztelenül végigmenni a búzaföldön — ő levetette a blúzát, a fiú meg fényképezte. A gimnáziumban egy fiú váratlanul leteperte a földre, meg akarta csókolni, ő rugdosott, ütötte-verte.

Ebben az időben vonzani kezdte a vallás, templomba járt. Ott megtetszett neki egy fiatal pap, leveleket írt neki. 16 éves volt, amikor egy fiú le akart feküdni vele:

"... zongoráztam, mint egy jó kislány. Odajött mögém, simogatott, odavonszolt az ágyhoz, letepert, rámfeküdt, üvöltöztem, bejött a nagyapám..."

"... az az igazság, hogy nem lettem felvilágosítva, nem tudtam, mit akarnak. Naiv voltam. Egy férfi mondta, hogy menjek el érte a szállóba. Elkezdett erőszakoskodni, hörgött, nyögött, ki volt pirulva. Le akart vetköztetni. Dulakodtunk. Nagyon félttem, arra gondoltam, hogy kiugrom az ablakon..."

Ebben az időben már érezte, hogy hatással van a férfiakra. Tudatosan is elkezdett csábítani:

"... az osztályban a franciatanár nőgyűlölő volt. Fogadtunk a lányokkal, hogy eltekerem a fejét. Agglegény volt, vasalónyomokkal az ingén. Az egyik órán le akart térdepeltetni. Erre én megkérdeztem, megveszi-e a harisnyámat? — és felhúztam a szoknyámat, megmutattam a harisnyát. A tanár teljesen belémbolondult. Akkor éreztem először, hogy senkinek, de nekem sikerül..."

Közepes eredménnyel érettségizett, nem szeretett tanulni. Könyvtáros akart lenni, könyvtárban kezdett el dolgozni. Egy jemeni orvos udvarolni kezdett neki. Ebben az időben találkozott a későbbi férjével is. Egy strandon ismerkedtek meg. Anyja döntötte el a sorsát. "Jugoszláviába mész" — mondta. A vőlegényével vesztette el a szüzességét. Nem érzett semmit, a fiú csak a bugyiját húzta le, gyorsan végzett. Nem így képzelte a dolgot. Mégis férjhez ment hozzá, akkor még nem tudta, hogy más férfi milyen. Férje műszaki értelmiségi volt. Kezdetben Jugoszláviában éltek, majd a férje kiküldetésben Magyarországra jött dolgozni. Nem volt szerelmes a férjébe, de:

"... jó volt vele, azt hittem, ő jó. Mindenkitől megvéd. Megfogja a kezem. Innen kezdődött az összes férfi bonyodalmam, amitől ő nem védett meg soha. Vártam, hogy megvéd mindenkitől. Egy burok, amiben védve leszek... érzem, meg hogy nem fognak kikezdeni velem..."

Férjét hamar megutálta, már az esküvőn is botrány volt, a férj részegen más nőt kezdett csókolgatni. Ő dühében haza is utazott, csak az apja tanácsára ment vissza a férjéhez. A szexuális életük soha nem volt jó. Férje reggelen te bement hozzá, az aktus közben is az óráját nézte, neki semmi öröme sem volt benne. Férje sokat ivott, kicsinyes volt, mindenkivel kikezdett.

Hamar terhes lett, férje a gyereket nem akarta. A terhesség és a szülés könnyen ment, a terhességekre mint élete legszebb időszakára emlékszik vissza.

Reprezentatív nő volt, nagyon sokan próbáltak udvarolni neki, nem értették, hogyan mehetett feleségül egy ilyen emberhez. Sok flörtje volt, de ő nem akarta komolyan megcsalni a férjét. Végül mégis szerelmes lett egy nála néhány évvel fiatalabb fiúba. Megértették egymást, a szex is nagyon jó volt. Elköltözött otthonról, albérletbe. Nagy botrány tört ki. Végül nem merté vállalni a kapcsolatot, szakított a fiúval. Félt, hogy mit mondanak az emberek és attól, hogy a fiú később el fogja hagyni. A fiú a szakítás után öngyilkos akart lenni, sőt, őt is meg akarta ölni pisztollyal, sokáig tartott, amíg erről le tudta beszélni. 10 évvel később véletlenül találkoztak. A férfi fojtogatni kezdte őt, azt kiabálta, hogy miatta rontotta el az életét.

"...félek a férfiaktól, mindig valami borzasztó dolog történik. Ezt a történetet soha senkinek nem fogom elmesélni. Nem akarom, hogy tudják, úgys azt mondják, hogy kurva vagyok..."

Állandóan kalandokba keveredett. Ha orvoshoz kellett mennie, az orvos le akarta fektetni, ha lakást kerestek, a tulajdonos meg akarta erőszakolni, a férje ismerősei udvarolni kezdtek neki. Azt vette észre, hogy állandóan örületbe kergeti a férfiakat.

Közben a férjével szinte egymáshoz sem szóltak, időnként kitört a vihar, ilyenkor késsel fenyegették egymást, hiányos öltözékben rohant el hazulról. Olyan volt a házasságuk, mint egy sakkjáték, "én vártam, hogy ő lépjen, ő, hogy én..."

Ismét terhes lett, remélte, hogy a második gyerek születése rendbe hozza a házasságát, de nem így történt. Anyagi körülményeik nagyon jók voltak, ő otthon maradt a gyerekekkel, csak később helyezkedett el adminisztratív munkakörben. 1981-ben apját baleset érte, egy betongerenda esett rá a munkahelyén. Megbénult, beszélni sem tudott. Sokat járt be hozzá a kórházba, apja csak őt kívánta látni, csak tőle fogadott el enivalót. Ő volt az apja kedvence:

"...mindent megengedhetek az apuval szemben magamnak. Mindenért megbocsát. Felém közeledik, hogy megüt, de megáll a keze. Soha nem kaptam ki. Mindig kivételes helyzetben voltam. Nem is tudom elképzelni, hogy ne legyek más, mint a többi. Én nem szeretem ezt, de kikövetelem. Megszoktam kisgyerekkorom óta, hogy mindent elérjek, mindenáron, ha bele is dögöm, akkor is. Ki akartam vívni, hogy mindenhol az első legyek és mindenben a legjobb. Ha kell, hisztériával is. Sírásra, megható jelenetekre gondolok. Soha nem adom fel, makacs vagyok. Úgys az én akaratom érvényesül. Nekem mindenképpen meg kell kapnom, amit szeretnék.

Az egész bosszúm onnan adódik, mert magányos vagyok. De ők (a szülők) nem tudják. Idegesít, hogy 40 éve nyalják, falják egymást. Nem értik, hogy nekem ez milyen rossz... engem mindig elhagynak..."

Apja balesete után 1 évvel a férje váratlanul elhagyta, visszaköltözött Jugoszláviába. Férje minden értéküket magával vitte, a két gyereket itt hagyta.

"...minden férfi gazember, amióta elhagyott a férjem. Nem tudtam elviselni, hogy engem csak úgy el lehet hagyni. Rádadásul mindig én vagyok a rossz, velem nem lehet nyugodtan élni. A hangulatok eluralkodnak felettem. Felborítom pillanatok alatt a rendet. Ütletszerű dolgaim vannak.

Otthagytott az a gazember két gyerekkel. Egy szál ruhában kellett új életet kezdenem. Kიდőltem, mint egy fa vihar után, mint akibe villám csapott. Megpróbáltam kitörölni a fejemből, bezártam egy fiókot hat lakat alá. Később, ahányszor csak rá gondoltam, görcsöltem. Én álomban sem gondoltam volna, hogy a férjem erre képes lesz. Hogy ennyire aljas, hogy megteszi..."

A gyerekekkel visszaköltözött a szülői házba. Anyja azzal a feltétellel fogadta vissza, hogy ezentúl minden úgy lesz, ahogy ő akarja. Kénytelen volt alávetni magát anyja akaratának. Munkát vállalt egy kutatóintézetben, titkárnőként. A főnöke nagyon kellemes ember volt, viszonyuk lett. Szexuális együttlétüket hatalmas élményként írja le. Az irodában szeretkeztek, akár rájuk is nyithatták volna az ajtót. A pozíció is szokatlan volt, ő az íróasztalra feküdt.

Éva szexualitását nagyon jellemzi ez a történet. Igazi orgazmushoz csak végsőkig felfokozott izgalmi helyzetekben jutott, egyébként inkább csökkent élvezőképesség volt jellemző rá.

Teherbe esett, de elvetették a gyereket. Főnöke felesége megfenyegette, hogy sósavat önt az arcára, ettől nagyon megijedt. A főnöke sem bírta sokáig, szakítottak. A férfi nemsokára infarktust kapott, emiatt Évának heves önvádolásai voltak.

Ebben az időben kezdődött a betegsége. A kórházi kezelése alatt ismerte meg a második férjét, akiről kiderült, hogy súlyos alkoholista.

"...mintha nem én lettem volna. Bent feküdtem az epilepsziás tanszéken, halmozottan láttam, hármat is láttam a betegtársaimból. Ott egy védett helyen voltam. A férjem minden nap bejött hozzám, a lakásomban lakott. Elköltötte a pénzem, szabályosan kiszákmányolt. Később elmentem az alkoholgondozóba, kiderült, hogy pszichopata, alkoholista. Ki akartam lépni ebből a házasságból. Eltűntek a dolgaim, ahova csak nyúltam, mindenütt üvegek. Csak feküdt és ivott.

Én fél évig otthon feküdtem, nem tudtam felkelni, úgy kellett etetni, nem tudtam beszélni, és semmire sem emlékszem. Orvosi konzíliumok voltak, idegsebész is kijött.

Ez az időszak teljesen kiesik az emlékezetemből. A férjem sokszor erőszakoskodott velem, pedig tudta, hogy nem szabad hozzám nyúlni, mert ilyenkor mindig rosszabbul lettem. Nem bírtam tovább, üvöltöttem, segítségért kiabáltam, kiszaladtam a lakásból hálóingben. A férjem fejére öntöttem egy lábas forró levest — mentőt hívtak.

Úgy bánom most, hogy szegény gyerekeimmel mi lehetett, fogalomam sincs. Kialakult bennem egy marha nagy félelem a férfiakról... az volt a rögeszmém, hogy megerőszkolnak. Teljesen zavart voltam, olyan dolgokat csináltam, ami eszméletlen. Mintha nem is én lettem volna. Mintha megállt volna az idő, mintha egy tudatkieséses ájulás lett volna. Atyaúristen, szegény nő, min ment keresztül, holott én voltam az. Ha most leforgatnák. Elfelejtettem mindent, főzni sem tudtam, mindig csak aludtam volna, hogy ne tudjak semmiről.

13 féle gyógyszert szedtem, mindenhova vittek, professzorokhoz. Én azt gondoltam, hogy elszűrnak az orvosok, valami szörnyű dolgot csináltak, aminek most iszom a levét, kegyetlenül. Azt tudtam, hogy ez nem lehet szervi, annyira erős voltam. De mi az istennyilától görcsölök? A lelki dolgokat nem tudtam. Tudtam, hogy van hisztéria, amikor valaki eldobja magát, de én ezt nem tehetem meg. Nem illik hozzám. Megalázó, hogy valaki gyenge legyen és hisztériába menekül. A pszichoterápiás osztályon kezdtem érezni, hogy ez valami lelki eredet lehet.

Minden izgalomnál összepisiltem magam. Borzalmas volt. Liberót kellett hordanom, akkor kezdett elmúlni, amikor a doktor úr elkezdett kezelni hipnózissal.

Azt hiszem, visszamentem a gyerekkorba, végül a csecsemőkör kezdődött. Ott tartottam, hogy pelenkázni kell, végem van.

Kitalálták, hogy magamat kell injekcióznom. A szobámban volt az egyszer használatos fecskendő.

Az orvosokkal mindig összecsaptam. Olyan voltam, mint egy óra, letört egy pici a mutatómból, de nem vették észre. Látták, hogy jár az óra, de pontatlan. Az az érzésem volt, hogy nem értenek meg. Dac volt bennem. Fapofával olyan dolgokat hazudtam, hogy eszméletlen. Hülye lennék kiadni magam. A pszichológusnő azt kérte, hogy írjak neki. Mindennap odaadtam neki egy üres papírt. Nem csináltam semmit, mert ő akarta. Én mindenkit hülyének láttam.

Kiválasztottam magamnak valakit. Láttam, hogy klassz, vagány csaj, ő elbírt volna velem, de mást adtak.

Bementem a főorvoshoz, mondtam nem érzem jól magam, elegendem van ebből. Elmaradt a menszeszem, görcsöltem, szenvedtem. Nem tudtak lekötöni. A betegek ki is közösisítettek. Látványos beteg vagyok, azért. Én alsóbbrendű voltam, még a főbiás is szégyellt engem. Nem jöttek velem, mert félték, hogy görcsölök. Eszméletlen összegeket költöttem a betegségre, egy autó árát. Elvesztettem a barátaimat.

Olyan ez, mint a zölddió, ha meghámozzák, ott maradtam volna nyersen. Ha beérek, akkor talán kiderült volna, mi újság. Senkinek sem volt ideje, hogy meghámozzon..."

A terápiás folyamat

Az első időszakot a tüneti kommunikálás jellemezte. Éva beteg volt, vágyait, érzéseit a tüneteivel jelezte. Belső konfliktusai alig voltak tudatosak a számára. Az elmúlt évek történéseit homályos fátyol fedte. Az élmények visszaidézése elől pánikszerűen menekült. A kezeléssel szemben bizalmatlan volt.

A hipnoterápia hozta az első feltűnő változást. Pozitív érzések törtek fel belőle. Fokozódó rajongás, hála és szeretet érzései voltak. Személyem jelentőségét messze túlbecsülte. Mindenhatónak látott. Erős függőségi érzések jelentkeztek. Félt, hogy el fogom hagyni. Ezeket az érzéseket alig verbalizálta, inkább az egész lényéből áradtak felém. Kivételezett helyzetre törekedett, minden módon megpróbált a közelemben lenni. Ha jelen voltam, alig volt problémája, tünetképzést inkább a velem való találkozás vágya okozott. Néhány hónap múlva kezdte verbalizálni a pozitív érzéseket, majd hirtelen heves féltékenységi érzések jelentek meg. Egy alkalommal pszichológus kolléganőmmel beszélgettem. Éva olyan indulatba jött, hogy majdnem belerúgott az ajtóba, csak betegtársai akadályozták meg. Nem bírja elviselni a vörös hajú nőket -- mondta. Később kiderült, hogy az anyja is vörös hajú volt.

A féltékenység végigvonult az egész terápián, betegtársaira, de elsősorban a menyasszonyomra volt féltékeny. Ha órára jött és égett a szobában a villany, gyakran gondolt arra, hogy van valaki nálam. Ilyenkor arra gondolt, hogy legszívesebben kővel dobna be az ablakomat.

Ebben az időben már nyíltan kijelentette, hogy szerelmes belém. Az órákon erős szexuális késztetései voltak, arról számolt be, hogy duzzad a melle, alig bír magával, legszívesebben felpattanna és az ölembe ülne. Tudja, hogy nem teszi meg, de nem tud a gondolattól szabadulni. A környezetében is állandóan rólam mesélt, mindenáron azt akarta, hogy menjek el hozzájuk ebédre vagy menjünk el közösen vacsorázni.

Az első hónapokban nem akart kezet nyújtani nekem, szégyenlősen hátra dugta a kezét. Ennek az volt az oka, hogy ez is izgalmat váltott ki nála. Később már könnyebben ment a kéznyújtás. Amikor megtudta, hogy megnősültem (a jegygyűrűm a másik kezemre vándorolt), a legközelebbi órán begipszelt kézzel jelent meg. Csak az óra végén közölte, hogy semmi baja a kezének, de így akart megbüntetni engem, mert megnősültem. Ha gipszben van a keze, nem tud kezet nyújtani nekem. Úgy érezte, én vagyok a típusa. A férje is pont úgy nézett ki, mint én. Ez az erős vonzódás végighúzódott az egész terápián, de később intenzitása enyhült, végül elfogadta, hogy orvos vagyok, és ahogy az órák intimitása mélyült, a szerelem érzése kezdett átalakulni mély emberi vonzódássá.

Terápiás kapcsolatunknak egyetlen igazán kritikus pontja volt. A terápia első évének vége felé az egyik ülést lemondta. A következőn láthatóan gyógyszerhatás alatt állt, beszéde elkent volt, járása bizonytalan. Tagadta, hogy gyógyszert vett volna be. Közöltem vele, hogy szerződésünk értelmében nem tudom tovább folytatni a kezelést, ha fontos dolgokat eltagad előlem. Több napos sírás következett. Ezt követően a terápia tartalmában mélyült, nyíltan lehetett vele az időszakos gyógyszer és alkohol abuzusokról beszélni.

Kezdetben sokat szenvedett attól, hogy túlságosan is függ tőlem. Állandóan attól félt, hogy mi lesz vele, ha énvelem történik valami. Szabadságra menésemet nagy szorongással élte meg. Egy alkalommal a szabadságom ideje alatt be is került a kórházba.

Ebben az időben kezdett el leválni az anyjáról, akivel patológiás kötésben volt. Az érzelmi leválást térbeli elszakadás is követte, kapcsolatunk végén új lakásba költözött.

Az utolsó fél évben kevésbé érezte már függőnek magát, önállóbbá vált, saját maga kérte, hogy ritkítsuk az órákat. Csak heti egy alkalommal jött. Gyerekeivel többet törődött, mélyült a kapcsolata velük is.

Munkahelyén szerelmi kapcsolata alakult ki, kiderült, hogy a férfi nem nézi jó szemmel, hogy ő orvoshoz jár. Egyre több elfoglaltsága adódott, munkahelyén másodállást vállalt, majd csoportvezető lett. Családja ügyeit is fokozottan kezdte intézni. Már nem érezte magát betegnek, de problémáit komolynak tartotta, elsősorban a kapcsolataival voltak gondjai. Rokkantisítása megszűnt, egészségesnek nyilvánították "hivatalosan" is. Ebben az időben kérte, hogy egyelőre ne folytassuk a kezelést, megpróbál a saját lábára állni, időnként majd megkeres engem.

Az órák tartalma is folyamatos változást mutatott. Kezdetben alig beszélt a problémáiról. Ezt követően állandóan az aktuális élethelyzetéről volt szó. Csak ezután kezdődött meg a mélyebb szintű problémák megbeszélése és a múltba tekintés.

Intimitásairól csak nagyon hosszú idő (kb. 1 év) után lehetett vele viszonylag őszintén beszélni. A mélyítés elől gyakran kitért, a témáktól eltért, igen nehéz volt egy történést részleteiben átbeszélni. Az utolsó fél év hozott jelentős áttörést, ekkor már lényeges önmegfogalmazásokra, önértelmezésekre került sor.

"... láttam a nézését. Egy nagy elszántságot láttam. Hogy el tud velem bánni. Ez a férfi helyreteszi a dolgaimat. Elkezdtem menekülni. Félttem. A doktor úr nézése volt... majd én megmutattam neked. Addig nem tudott megfogni senki sem, addig mindenkit el tudtam kábitani. Elkezdtem félni a doktor úrtól, aztán gyűlölködni, arra gondoltam, magához vágok valamit. Annyira utáltam a doktor urat, hogy tud rajtam uralkodni.

Aztán elkezdtem felnézni. Milyen jó, hogy van ez az ember. Láttam, hogy talpig férfi, jólelkű. Néztem pszichodrámán, amikor két férfi összeugrott. A doktor úr nem félt.

A hipnózis alatt gyűlöltem. Hogy le tud engem teríteni. Minden idegszálammal azon voltam, hogy ne aludjak el. Borzasztó volt, hogy elaludtam. Nem akartam elhinni, hogy valaki tud rajtam uralkodni. Kezdttem a doktor úrba beleesni. Jó volt, hogy végre van egy férfi, akire felnézhetek. Addig úgy voltam, hogy azt csinálhatok velük, amit akarok. Kezdttem a doktor urat komolyan venni, hogy őszinte leszek. Nagyon fontos volt, hogy utalt a szerződésre, ezzel emberszámba vett, szóval, hogy őszinte legyek. Ezt senki az égvilágon nem kérte tőlem. Senki nem vette észre, hogy nem mondok igazat. Nem is érdekelte őket. Notórius hazudozó lettem.

Ha nem utal a szerződésre, lehet, hogy elmegyek. Ezzel fogott meg. Magamban mindent lezártam, leszögeztem. Nem mondtam volna meg. Egy időnek kellett eltelnie, hogy őszinte legyek. Meg kellett ismernem a doktor urat. Jóformán senkihez sem vagyok őszinte. A legbelsőbb titkaimat senki sem húzhatja ki. A mi egyezségünk kötelezett engem. Voltak túlkapások. Tényleg szerelmes voltam. Plátói szerelem, ahol nem kell sok veszélytől tartani.

Mindig úgy éreztem magam, mint egy kísérleti nyúl. Nem voltam fontos. Úgy éreztem magam, mint egy cirkuszi ló. Középen állok, az idomár ostorával csattogtat. A többi szerencsétlen körbe megy, a többi szürke, én pedig fehér vagyok. Úgy döntöttem, hogy kiválok..."

"...olyan vagyok, mint a zölddió. Természetes, hogy beérik, leesik a fáról. Én nem fogok beérni, nem fogadom el, hogy 40 éves vagyok, nem akarok komoly lenni.

A józan eszem mindig megvan. De van bennem egy kisördög, úgysem állok be a sorba. Nem tehetem azt, amit akarok.

Meggyógyulni talán sosem fogok, de csiszolni sokat lehet. Az a hülye természeti adottság. Nem fog változni..."

"...de azért sokat változtam. Arra kezdtem gondolni, hogy gyógyulni kellene. Nem organikus beteg vagyok, hanem lelkibeteg. Erre a pszichodráma csoportban jöttem rá, az alkoholistákkal.

Arra is rájöttem, hogy a hipnózis dolog nem mehet a végtelenségig. Meg akartam mutatni, hogy talpra állok, lábra állok. Úgy érzem, türelmesebb, megfontoltabb, fegyelmezettebb lettem. Jobb a tűrőképességem, teherbíróképességem.

Azért vágtam bele ebbe a nagy munkába, hogy igazolni tudjam magam.

Tudom, mikor jön a rosszsullét, mikor kell vigyázni. Gondolkodásomban megfontoltabb vagyok, nem megyek bele hülyeségekbe. A családom előtt is megvan a tekintélyem.

Úgy érzem, félúton vagyok, hogy olyan legyek, mint régen. Átsuhannak csak rajtam a gondolatok, amit régebben kapásból megcsináltam. Van egy időszak, amikor csak átsuhan, megtörténik a lelki szemeim előtt, de maradok nyugodtan. Pl. arra gondolok, eldobom magam, várom, mikor görcsölök be, de soha.

A görcs megszűnt.

Jön egy ötlet, törlöm, mint a radex. Óvatosabb lettem. Hamar ki tudom szűrni, ki mit akar tőlem. Pl. a férfiaknál.

Volt egy időszak, amikor a kolléganőim hülyének tartottak, úgy éreztem, kirekesztenek. Most tűzbe mennek értem. Akikről azt hittem, hogy utálnak, kiderült, hogy szeretnek.

Régebben naponta ötször-hatszor görcsöltem, most nem görcsölök. Nem tudtam létezni, egy ebédet nem tudtam megenni. Az életemet megkeserítette.

Munkát tudtam vállalni. Dolgozom. Nem akármilyen helyen. Nekem adták azt a munkát, ami ilyen birkatürelmet igényel. Már nem esek pánikba. Ez a legjobb. Nincs időm, hogy magamra figyeljek.

A férfiakat már el tudom viselni. Most már szólok, hogy masszírozz meg. Megfogják a kezem, megcsókolják. Eddig nem ismertem a férfiakat."

"...rájöttem, hogy a görcs, az tulajdonképpen ki nem mondott szavak. Amit nem tudtam ki-mondani, mintha egy nagy zsákba gyűjtöttem volna mind. Megkötötték madzaggal a zsák száját, de ez mindig szét pattant, és jött a görcs. Ha megmozdult valami kis emlék, rögtön így történt.

A zsák szája az én nyakam volt, és ahogy egy kicsit lazult, már görcsöltem..."

Álmok

A terápia kezdetén nem beszélt álmokról, később visszatérő álmai voltak. Megpróbálom időrendi sorrendben leírni őket és főleg azokat az álmokat, melyek leginkább szimbolizálják a terápiás folyamatot.

A verbális szakasz elején mesélte el, hogy a betegsége kezdetén volt egy mindig visszatérő álma:

"...Duna, kis fehér hajó, örvénylett a víz. Úsztam, fuldokoltam, görcsök jöttek rám. Évekig, amíg beteg voltam, semmi mást nem álmodtam, csak ezt..."

Az álomhoz azt fűzte hozzá, hogy amikor elhagyta a férje, szinte minden nap lement a Duna-partra, nézte az örvénylő vizet. Úgy érezte, vége mindennek, ebből a helyzetből nem tud menekülni. Ebből az álommegbeszélésből bomlott ki a házassága igazi története. Számomra az álom rejtett szuicid vágyat, sodródásveszélyt jelentett. A görcsöt védekezésnek éreztem, az álom során értettem meg ennek részben pozitív funkcióját. Az ezt követő beszélgetésben tárt fel, hogy mik is azok a veszélyek, amik ellen védekeznie kell.

Szintén ebben az időben mesélte el egy régebbi álmát:

"...Anyukám... nagyon szigorú arc. Jégkirálynő, aminek még a ruhája is jégből van. Kékes jég. Szigorúan néz rám. Minden olyan kékes-jeges, annyira félttem..."

Ebből az álomból bomlott ki az első, gyerekkori élményeket visszahozó anyatörténete. Az órát végigzokogta, gyerekké vált. Számomra az álombeli archetipusos anya igazolta korábbi érzéseimet. E körül az anya körül valahogy mindenki megbetegedett. A férje, a lánya; de Éva két testvére élete is tele volt súlyos kudarcokkal. A terápia célja is az Éva és az anyja közötti patológiás kötődés megbontása, az anyjáról való leválasztás és a reálisabb anyakép kialakítása volt.

Néhány hónappal későbbiek a következő álmok:

"...sokszor álmodtam, hogy verekszem a férjemmel. Úgy kezdtem, hogy berúgtam az ajtót, a fotelokat. Egyszer félig a fürdőkádba fojtottam. Félt a víztől. Csak meg akartam ijeszteni, kihúztam.

Ha nője volt a lakásban, őt is megtéptem. Úgy fenékbe rúgtam, hogy átrepült a szomszédba. Ilyenkor marha nagy erő volt bennem. A bútorokat csak úgy rendezgettem. A verekedések szörnyűek voltak, reggel görcsre ébredtem. Ökölbe szorítottam a kezem..."

Az álomhoz kapcsolódó megbeszélés során sikerült átbeszélni azokat a nagy indulatokat, amelyeket éveken keresztül igyekezett magába zárni. Ekkor beszélt arról is, hogy velem kapcsolatban is mennyire gyötri a féltékenység.

"...először egy épülő ház, fent a hegyen. Állandóan az volt a nehézségem, hogy nem tudok feljutni a dombon, fulladtam. Mindig nyújtottam a bal kezemet a doktor úrhoz. Sohasem a jobbot, a görcsölőst. A doktor úr mindig köpenyben volt, sohasem civilben..."

A hozzám kötődő pozitív érzésekről beszélt, arról, hogy úgy érzi, megindult egy jó irányba, de képtelen lenne elviselni, ha elhagynám. Nem érzi még elég erősnek magát.

Számomra hasonlót jelentett az álom. Elgondolkodtam azon, vajon miért mindig csak az egészséges kezét nyújtja felém. Az egészséges én-résszel kötött szerződés álombeli szimbolizációjáról van szó?

"...Szobalány voltam a doktor úrnál. Két gyerek volt, egy nagyobb kislány és egy kisfiú, aki nagyon hasonlított a doktor úrhoz. Nem bírtam vele. A lakásban régi bútorok, barokk, faragott tükör volt. A kisfiú rázta a rácsot. Én voltam a két gyerekkel..."

A megbeszélés során ellentmondásos érzések törtek ki belőle. Nagyon szeretne közelebb kerülni hozzám. Nagyon féltékeny a menyasszonyomra. Tudja, hogy ez a vonzalom csak plátói lehet, a józan eszével tudja, de mégis gyötrődik. Ekkor kezdtük átbeszélni, hogy nemcsak velem, de sok más férfival is voltak hasonló érzései.

Engem mélyen érintett ez az álom. Valamiféle intuitív tudása volt rólam. Abban az időben terveztem, hogy átköltözöm a menyasszonyomhoz. Az ő lakása ugyanúgy volt berendezve, mint az álombeli lakás, ott Éva sohasem járhatott.

A menyasszonyomnak valóban volt egy nagyobb lánya, és terveztük, hogy szeretnénk egy közös kisfiút is. A kisfiú azóta meg is született.

Néhány hónappal a terápia szüneteltetése előtt álmodta:

"...föl van ravatalozva a fiam, de már felnőttként. A doktor úr állt a tömegben, ki volt téve a névjegye. Nyugtatgatott, hogy ne legyek ideges. A fiam hősi halott volt, a felesége is ott volt. A doktor úr erélyesen rám szólt: nyugodjon meg. Nem tudtam sírni.

Az az igazság, hogy nem is a fiam volt, hanem a doktor úr feküdt ott."

Éva nagyon érthetetlennek találta az álmot, küszködött, majd felkiáltott: "De hát én nem akarom eltemetni a doktor urat!" Számomra az álom leválási törekvést jelentett, megértettem, hogy Éva önállósulni akar. Ez is történt.

Saját érzéseimről

Kedveltem Évát. Már az első találkozásnál éreztem valami szimpátiát, erről már írtam. A terápia során mindig is éreztem, hogy fontosabb, mint egy "átlagos" betegem. Sok minden játszhat szerepet ebben. Ilyen esetet (a tüneti képre értem) még nem láttam. Örültem, hogy "nekem" gyógyul. Biztos benne volt ebben a jó nő is. Nagyon fontosnak éreztem az érzelmi rezonálásra való képességét, intuitív megérzéseit. Volt benne valami boszorkányos.

Ez a pozitív érzés nem lépte túl a terápiás keret adta lehetőségeket. Mindig páciens maradt a számomra. Szexuális érzéseim nem voltak vele kapcsolatban, talán csak a kapcsolat vége felé mozgatót meg bennem valamit a nőiessége.

A hipnoterápia sikeressége kezdetben engem is feldobott, élveztem a szakmai sikert. Aztán egyre jobban zavart az Évában kialakult erős függőség, a nagyfokú befolyásolhatóság, az engem omnipotenciával való felruházás. A hipnózis lehetőségei túlságosan is korlátlanak tüntek; nem éreztem pontosan, hogyan szabályozom a történéseket. Ezért is döntöttem a hipnózis befejezése mellett.

A verbális terápiás órákon jól éreztem magam. Nem okozott nehézséget az Évára való figyelés, csak időnként éreztem ingerültséget, ha gyerekesen nyafogott, ha megpróbált hazudni vagy túlságosan szembeszegült a mélyítési próbálkozásaimmal. Egyszer merült fel bennem, hogy megszakítom a kezelését, de erről már írtam.

Ha rosszabbul volt, aggódtam miatta, ha romlott a tüneti kép, hajlamos voltam ezt személyes kudarcomnak felfogni. Azt hiszem, ezt máig sem sikerült levetkőznöm.

Aggódtam miatta, amikor elhagyott. Korainak éreztem, féltem, hogy visszaesik, nem bíztam meg igazán benne. Amikor e sorokat írom, gyakran felmerül: mi lehet vele.

A terápiás technikáról

Az ülések szemtől szembe helyzetben történtek. Ennek a fő oka az volt, hogy ezt szoktam meg, addig fekvő helyzetű terápiát nem csináltam.

Igyekeztem, hogy az órák emberi beszélgetések legyenek, eleven, mélyülő intimitású kapcsolatba léphessünk egymással. A témákat ő hozta, de a további kibontásban már aktív voltam. A személyesség elől nem zárkóztam el, igaz, nem is firtatta túl mélyen személyes intimitásaimat. Életem főbb vonatkozásait — ha ezek a terápiával kapcsolatban voltak — elmondtam neki. Az általa elmondottakhoz személyes megjegyzéseket fűztem, igyekeztem a problémáinak látszó történésekre reflektálni, pl. hogyan van ő a felnőttiségével, milyen a viszonya a gyerekeihez, a férfiakhoz, mit jelent neki az irántam érzett "plátói" szerelem. Mitől vadulnak meg körülötte a férfiak, honnan eredhet nagy féltékenysége.

A terápia vezetésében segítséget nyújtott, hogy szupervíziót is igénybe vettem. A hipnózis technikai részleteit tapasztalt hipnoterapeuta kollégámmal beszéltem át, de az egész esetet Bálint-csoportba is vittem. Ott nemcsak a történeteket mondtam el, hanem el is játszottam Évát, és magnókazettára felvett terápiás órát is demonstráltam.

Néhány gondolat Éva betegségéről

Bízom abban, hogy a leírtakból elég jól követhetők a pszichodinamikai összefüggések. Ezeket szeretném röviden összegezni úgy, ahogy én látom.

Magát a görcsöt iatrogen eredetűnek tartom. Az idegosztályon végzett farád kezelés szinte ajándékba adta Évának a tünetet. Nyilván nem lehet véletlen, hogy a farádkezelés után kezdődtek a görcsös rosszullétek. Latens módon a görcsök már korábban megvoltak, álmában gyakran jelent meg a Dunába fulladás élménye, ilyenkor fuldoklott és görcsölt. A farádozás valódi betegség rangjára emelte ezt a belső lehetőséget. Közrejátszhatott mindebben az is, hogy gyerekkorában sokat járt be az idegosztályra, ahol anyja farádozta a betegeket.

A tünetképzést csak Éva személyiségfejlődésének és az élettörténeti eseményeknek az összefüggésében lehet megérteni. A túlzó érzelemmegnyilvánulá-

sok, teatralitás, állandó figyelemfelkeltésre törekvés, a kis dolgokra történő túlzó reagálás, dühkitörések, hiúság, egocentrizmus, függőség, a környezet manipulálására való törekvés megfelel a DSM III. szerinti hisztériás személyiségzavar kategóriáinak, amiben genetikus adottság is lehet.

A túl korlátozó, szigorú anyjával patológiásnak tartom a kapcsolatát. Anyja rajta verhette le amiatti dühét, hogy nem lehetett orvos. Az anya a gyermeki fantáziában Jégkirálynő képpé torzult, de nekem is hasonló fantáziáim voltak vele kapcsolatban. Anyja körül nemcsak Éva betegedett meg, de a férj is betegként tengeti az életét, és a többi testvérnek is komoly gondjai voltak.

Éva állandó csábításai, a velem kapcsolatos érzései mögött az apjával való inceszt problémát sejtek, de erre vonatkozó konkrét anyag a terápia során nem került felszínre.

A testvérek születésekor erős féltékenységet élt át, ezek az érzések megmaradtak, csak a terápia során mérséklődtek. Személyiségfejlődése infantilis szinten rekedt meg. Szexualitását is a fantáziálások, szorongással kísért hirtelen felbukkanó vágyak, a felnőtt szexuális életre való képtelenség jellemezte. Igazi élvezethez csak extrém mértékig felfokozott izgalmi helyzetekben jutott. Rosszul választott férjet, éretlen volt a házasságában is, de ebbe még nem betegedett bele, úgy-ahogy képes volt funkcionálni, igaz, nagy áldozatok árán. A gyerekei nevelésénél is komoly gondok mutatkoztak, leginkább akkor, amikor már nagyobbak lettek.

Ami felborította ezt a kényes egyensúlyt, azok az elhagyások voltak. Először az apja betegedett meg súlyosan, majd váratlanul otthagya a férje, mindezt tetőzte a főnökével történt szakítás. Ekkor indult meg a tünetképzés, Éva a nárcisztikus bázishoz való visszatéréssel reagált.

A terápia során jelentős változások történtek. A hipnózis megfogta a tünetet, majd lehetővé vált a verbális pszichoterápia. A terápia során az anyjával való patológiás kötés gyengült, ehelyett velem alakult ki erős terápiai kötődés. Realitásérzéke is sokat fejlődött. Feladta a betegszerepet, munkába állt, volt férje ellen eljárást indított, lakást szerzett magának, rokkantosságát a saját kérésére megszünt. Munkahelyén jól funkcionál, jelenleg ez a legbiztosabb szerepe. Gyerekeivel többet törődik, igazán komoly gondok a gyerekekkel nincsenek. Az alkoholista férjtől elvált, képes volt — ha átmenetinek is bizonyuló — férfikapcsolatokat létesíteni. Szexualitása nem igazán működik jól, de már az is siker, hogy nem hárít el minden közeledést, sőt, genitális szexuális kapcsolatot is létesített.

A velem való kapcsolata is sokat változott. Az extrém fokú függés, majd heves szerelmi érzések után egyre inkább képessé vált komolyabb terápiás munkára. Képes volt igazán intim terápiás kapcsolatba lépni, és ezt két éven át fenn tudta tartani.

Kognitív szinten is történtek változások, az utolsó hónapok terápiás anyaga ezt mutatja.

A sok változás ellenére ugyanakkor én is azt gondolom, mint ő: félúton lévőnek érzem, és nem tudom, hogy a zölddió beérik-e.

GEGESI KISS PÁL 90 ÉVES

1990 februárjában töltötte be 90. életévét Geges Kiss Pál akadémikus, akinek gyermekgyógyászati pályafutása az I. sz. Gyermekklinika igazgatóságán és a SOTE rektorságán túl szervesen összekapcsolódott a magyar pszichológiai élet újrászervezésével az ötvenes évek végétől kezdve. Annak idején ő volt az MTA Pszichológiai Bizottságának elnöke és a Magyar Pszichológiai Szemle főszerkesztője.

1990. február 9-én, az I. sz. Gyermekklinikán rendezett ünnepségen munkatársai és tanítványai köszöntötték Geges akadémikust. Az alábbiakban közöljük a Magyar Pszichológiai Társaság köszöntő levelét, melyet az ünnepségen Barta Lajos elnök olvasott fel, valamint az ünnepelt választát.

Folyóiratunk szerkesztőbizottsága és szerkesztősége nevében mi is köszönetünket fejezzük ki azért a tevékenységért, amely döntő szerepet játszott a hazai pszichológia feltámadásában. További jó egészséget és tevékeny esztendőket kívánunk!

Popper Péter
főszerkesztő

Gegesi Kiss Pál akadémikus

Budapest

Igen tisztelt Gegesi Kiss Pál Professzor Úr!

Mély tisztelettel köszöntjük Önt 90. születésnapján. A Magyar Pszichológiai Társaság újjáalakítását Ön kezdeményezte és Ön volt az újjáalakulás után az első elnöke.

A magyar pszichológus társadalom minden bizonnyal soha nem fogja elfelejteni azokat a kezdeményezéseket és tetteket, amelyekkel Ön elősegítette a hazai pszichológiai közélet és gyakorlat újjáélesztését.

90. születésnapja alkalmából sok boldogságot, erőt, egészséget kívánunk Önnek. Szeretettel köszöntjük a Magyar Pszichológiai Társaság tagságának nevében.

Budapest, 1990. január 31.

Ungárné dr. Komoly Judit
főtitkár

Prof. Bartha Lajos
elnök

Gegesi Kiss Pál:

Tisztelt Köszöntőim, Kedves Vendégeink!

Ha őszinteséget várnak tőlem, azt kell mondanom, hogy nemcsak komolyan meg vagyok hatódva, de meg is vagyok döbbenve. Az váltja ki a döbbenetemet, hogy ez a rólam elhangzott sok minden kedvező, lényegében mind szép és mind jó, valóban így igaz-e? Bár illetékesek mondtak véleményt, hiszen a köszöntők személyükben olyan munkaköröket töltenek be, ahol nagyon fontos szakmákat képviselnek: Somogyi professzor úr az egyetemünk rektora, Halász akadémikus úr a Tudományos Akadémia Orvosi osztályának elnöke, Schuler professzor úr a Magyar Gyermekorvos Társaság elnöke, Bartha professzor úr a Pszichológiai Társaság elnöke, Miltényi professzor úr pedig a klinikának most már lassan tíz éve vezető professzora. Azon a tanszéken, ahol magam is dolgozom, most már 65 éve, így ő a klinikának és a gyermekgyógyászat tudományának a reprezentánsa. A felszólalt volt kedves tanítványaim és munkatársaim mind ősz hajú, komoly tudósok, nagy hatósugarú és igen felelősségteljes munkakört töltenek ma már be — tehát nemcsak a saját fiatalkorukat, hanem a szakma helyzetét is bizonyára helyesen tudják megítélni. Azt szeretném hinni, hogy valami igazság mégiscsak lehet abban, amit rólam ezúttal elmondottak.

Már többször eszembe jutott, de most is eszembe jut egy nagyon kedves jóbarátom, aki már régen nem él, csak a művei élnek: Egry József festőművész barátomnak egy megnyilatkozása. 1948-ban, amikor az országban először adtak ki Kossuth-díjat, csodálatos módon Kossuth-díjat kapott, és amikor örömmel gratuláltam neki, akkor azt mondta: "Tudod, Palikám, az ilyesből a legszerényebb ember is nagyon sokat el bír viselni!" Valahogy így vagyok én is a mai dicséretekkel, de ezúttal hozzátenném ehhez a gondolathoz, hogy nemcsak ebírja az ember, hanem szüksége is van rá. Attól tartok ugyanis, hogy talán én magamat még jobban ismerem, mint az igen tisztelt barátaim, akik itt felszólaltak, és én számtalan hibát látok a saját életemben. Sőt nemcsak hibát, hanem mulasztást, elképzelések meg nem valósítását is, erőtlenség vagy oportunizmus, megalkuvás miatt, amiket az én mértékem szerint pedig meg kellett volna csinálnom. Ezért van szükség a dicséretre is az én életkoromban, mert az emlékezés különös dolog. Ha jól emlékszem, Shakespeare mondatja Antoniuusszal Caesar búcsúztatásán: "A jó, mit ember tesz, sírba száll vele, a rossz gyakorta túléli őt." Így bennem is valahogy túlélnek magukat azok a hibák, azok a rosszak, amiket elkövettem. Borzasztó türelmetlen ember voltam, és ahogy telik az idő, még türelmetlenebb lettem. Itt elhangzott pár felszólalótól, hogy ha munka közben valami hiba történt, megszidtam, úgy rákiabáltam, hogy rengett a klinika fala. Az emberi emlékezésben ezek a történések nagyon furcsák, és úgy látszik, ahogy az idő telik, azok az élményállapotok, amikor nem voltam magammal megelégedve, az emlékezésben megismétlődnek. De hát itt most nálam nagyobb tudományos pozícióból dicséretükkel mondják, hogy "ne izgulj, hát azért volt itt más is, nemcsak hiba!" A dicséret tehát hozzásegít elviselni azt, ami ezzel az életkorral mint rossz velejár. Majd Önök is megélik — ha megérik ezt az életkort —, hogy mind szervezetileg (most nem részletezem az egyes szerveket), mind társadalmilag, pozicionálisan — minden tekintély ellenére —, mind gazdaságilag, anyagilag ezeknek a rosszaknak az elviselése, és emellett a mindennapok megszervezése nem olyan egyszerű. Szükség van tehát az olyan támogatásra, amit a dicséret jelent. Ide tartozik, hogy tudok róla, hogy ha nagy bajba jutnék, Somogyi elvtárs mégiscsak rektor, Halász kollégám mégiscsak elnök, a régi munkatársaim közül többen is vezető professzorok, főorvosok. Azért utalok ezekre, mert az én életkoromban a támogatás lehetőségeire elengedhetetlenül szükség van, és fontos, hogy időnként erre utalás is történjen.

Ezért is mély köszönettel vagyok a felszólalók iránt, és közöttük külön is egykori tanítványaim iránt, akik emberi megnyilatkozásaikkal azt is mondták, hogy ők is kaptak tőlem. Én pedig mint volt mesterük azt mondom, hogy

én is rendkívül sokat kaptam, míg őket -- némelyiküket évtizedeken át -- tanítottam. Majdnem ugyanannyit kaptam, mint attól a hét gyermektől, akiket a feleségemmel együtt felneveltünk. Közülük már a legfiatalabb is 39 éves, és bőven vannak unokák is. A tanítványok és a saját gyermekek közös csoportot alkotnak és az életem folytatását jelentik.

Kapcsolódnak ezek a gondolatok ahhoz, hogy úgy gondolom, a személyiség kialakulása rendkívüli mértékben függ attól, hogy a megnyilvánulások hogyan hatnak vissza magára a személyiségre. Ez esetben tehát az én személyiségemre alakítólag hatott és hat ma is, hogy a volt tanítványaim, akik most magas pozícióban vannak és szakmailag is nagy felelősséggel látják el nehéz munkájukat, most úgy ítélnék meg, ahogy itt elhangzott.

Volt tanítványaim és munkatársaim ezekkel a felszólalásokkal a magam belső értékelése, feldolgozása mellett olyan gondolatot is ébresztettek és rögzítettek bennem, hogy: "Vigyázz, ezek a kiemelkedő emberek hálájuk mellett kritikusan figyelnek téged, jó lesz hát, ha nem türelmetlenkedsz, főleg ha nincs is rá semmi okod, vagy valami egészen más okból vagy türelmetlen, mert korábban valami nem úgy sikerült, ahogy szeretted volna!"

Látom, hogy Szentágothay professzor úr el-elmosolyodik rajtam -- ő tulajdonképpen ért már sok mindent abból az életkorból, amiben én vagyok.

Még egyszer nagyon köszönöm a dicséreteket, az ajándékokat és a szép virágokat -- éspedig nemcsak az orvoskollégáknak, hanem az ápolónővéreknek, a volt nővéreknek is. Hisz mindnyájan jól tudjuk, hogy egy betegnek a sorsa nemcsak rajtunk, orvosokon múlik, hanem a nővéreken, az egész környezeten is, kezdve a klinikai portástól, a folyosó rendjéig. Nem véletlen, hogy annak idején Bókay professzor úr vasárnaponként mindig úgy kezdte a munkát: "Most vasárnap van, ráérünk, nincs semmi dolgunk, ma nagyvizitet tartunk." És akkor sorba bement minden WC-be, minden fürdőszobába és megnézte, hogy tisztaság van-e. Biztosan úgy van, hogy a beteg sorsa ezektől a mellékeseknek tűnő dolgoktól éppúgy függ, mint tőlünk, orvosoktól. Én ezért is köszönöm volt főnővérünknek és az összes klinikai dolgozónak velem-érzésüket.

Nem tudom biztosan, mégis úgy érzem, hogy a jelenlevők várnak még valamit tőlem. Talán azt, hogy szóljak arról, vajon hogyan sikerült ez a dolog, amit életemnek nevezünk, így, ahogyan sikerült. Azt mondják, a televízióban is sugározták, amit a köztársasági elnök úr fogadása alkalmából mondtam a tévéseknek, a kitüntetés átadása után. Azt kérdezték: "Hogy is volt az élete, akadémikus úr?" Mondom: "Az egyiknek sikerül, a másiknak nem, a sors néha nem tudja, mit akar." Hát kérem, így van ez valahogy.

De még egyet mégis elmondok, ha már megtiszteltek jelenlétükkel kedves vendégeink — hadd tekintsem Önöket mind úgy, mint barátaimat, mert különben miért jöttek volna el egy ilyen öreg bácsinak a köszöntésére. Azt a tanácsot tudom adni, hálám jeléül kedves mindnyájuknak, hogy az életet ne úgy általában nézzék. Nem valami általában vett élet van, hanem életcélok vannak. Az életcél ne az legyen, hogy ha például gyakornok vagyok, akkor szeretnék tanársegéd lenni, ha adjunktus, akkor tanár, ha tanár, akkor professzor — és így tovább. Ne ebből álljon az élet! Főleg ne a mi orvosi szakmánkban! A köztársasági elnök úrnak, amikor megköszöntem a kitüntetését, azzal kezdtem: "Kérem, tisztelt elnök úr, nagyon megköszönöm ezt az elismerést, föl kell azonban hívnom a figyelmét, hogy nagyon nehéz szakma ez, amit mi betöltünk. Az orvos mindig az élet és a halál mezsgyéjén küszködik, és a legjobb, leglelkiismeretesebb felkészültsége ellenére soha nem tudja a legkiválóbb orvos sem, hogy sikerül-e neki megoldani a konkrét problémát." Nem véletlenül mondtam annak idején a tanítványaimnak, hogy a legnagyobb adomány az, ha sikerül megoldani a konkrét, heveny katasztrófákat intenzív kezeléssel. Igen ám, de a diagnózissal kapcsolatban is helyes lett volna még egy mondatot az emlékezetükbe idézni: "A kis tünetek rendkívüli jelentőségűek. Ezen kis tünetek helyes értelmezéséből indul ki az egész orvosi gyógyító folyamat."

Azt szeretném e mondatokkal kifejezni, hogy ha a saját életüket meg akarják oldani, az aznapokban gondolkozzanak, arra koncentráljanak. Tehát amikor reggel felébrednek, arra koncentráljanak, hogy ennek a konkrét napnak az aznapi feladatait hogyan tudnák megoldani nyugodtan, teljesen, a lehető legjobban. És ha erre koncentrálnak, és ez sikerül, akkor délután, amikor hazamennek az élettársukhoz, a családjukhoz, az otthonukba, akkor lelkiismeretfurdalás nélkül tudják majd élni azt az érzelmi életet, ami mindennek az alapja. És ha ilyenkor be tudják fogadni az Önök felé sugárzó hozzátartozói érzelmeket és át tudják adni a saját érzelmeiket, akkor az éjszakai álmaik nem kízó álmok lesznek, hanem gyermeki, boldog, megvalósult álmok. És ezeknek a napoknak a folyamatossága és összessége adja a valódi, egyértelmű életüket. Ilyen élethez kívánok Önöknek minden jót, amikor még egyszer megköszönöm a szavaikból hozzám csendülő ragaszkodásukat, és kívánok jó egészséget, eredményes, megelégedett életet!

KÖNYV

KARDOS LAJOS: AZ ÁLLATI EMLÉKEZET

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 246 oldal

Amikor lapozgatni kezdtem Kardos Lajos utolsó művét, nem tudtam ellenállni undok szokásomnak, és gyors statisztikát készítettem a tekintélyes számú idézet időbeli eloszlásáról. A harmincas és a hetvenes évekből évtizedenként 40-50 idézet szerepel, nagyon egyenletes eloszlásban, a nyolcvanas éveket öt idézett munka reprezentálja, a harmincas éveket megelőző időből kb. 40 idézet szerepel. Ez a statisztika két dolgot jelez; az egyik az, hogy a szerző igyekezett átfogni az állatpszichológia legfontosabb fél évszázadát, a másik pedig az, hogy vizsgálódásai a hetvenes években lényegében lezárultak, noha az állati emlékezet kutatása az etológia hatására éppen a hetvenes években gyorsult meg. Ezzel együtt nagyon érdekes és értékes olvasmányoknak találtam "Az állati emlékezet"-et. Elsősorban azért, mert a szerző rendkívül szigorúan alkalmaz egy tudományos szemléletet, amely ugyan napjainkban már meghaladottnak tekinthető, de annak idején nagyon sok új felismeréshez vezetett. A könyvet igazán az teszi érdekessé, hogy világosan kiderül belőle, hogyan képes egy tudományos paradigma a szigorú logika segítségével önmaga felváltását eszmeileg előkészíteni. Egy nagy korszak elemzését olvashatjuk tehát, egy kitűnő tudós munkáját, aki számos helyen adott az elemzésekhez saját anyagot, kísérleteket, szempontokat is.

A kötet legvégén (235. o.) Kardos világosan megfogalmazza álláspontját: "Az állati emlékezetnek az az elmélete, melyet a könyvben kifejtettünk, tisztán pszichológiai elmélet (kiemelés Kardostól). Nem folyamodik pszichofiziológiai megfontolásokhoz vagy ilyen jellegű fogalmi konstrukciókhoz. Egy pszichikus jelenséget tételezünk fel, melyet saját életünkből jól ismerünk, az emlékezést -- mindenestre annak legegyszerűbb formájában: abban a formában, amelyben még Semon meghatározta, s amely szerint az emlékezés csak abban különbözik az érzékeléstől, hogy nem adekvát ingerek idézik fel. Valójában csak azt tettük, hogy ezt az "egyszerűséget" nagyon következetesen vé-

giggondoltuk, és minden következményét az állat viselkedését illetően számba vettük."

A meghatározás pontos és jól illik a könyvre; nyugodtan elmondhatjuk, hogy az mindenben reprezentánsa a pszichológiai elméleteknek általában. Ellenvetéseim nem a mű értékét kérdőjelezik meg, hanem azt a széles körben elterjedt pszichológiai szemléletet, amelyet képvisel.

Induljunk el Kardos meghatározásából. Elmélete és a tanulás, emlékezés hasonló pszichológiai elméletei tisztán pszichológiai elméletek, nemcsak a pszichofiziológia "meggondolásaihoz", de az etológia tényeihez, az evolúciós elmélethez és úgy általában a biológiához sem folyamodnak. Pontosan ez a bajom velük nekem és azoknak, akik az állati emlékezet kutatásának újabb, talán etológiaiainak nevezhető irányzatait képviselik. Nyilvánvaló, hogy mindenfajta tudományos vizsgálat valamiféle előzetes elméleti alapfeltevésen nyugszik. A pszichológia alapfeltevése Kardos megfogalmazásában az, hogy az állati emlékezet vizsgálatához elegendők az emberi emlékezetéről szerzett köznapis ismeretek, egy szigorú tudományos logika alkalmazása és természetesen a logika alapján tervezett állatkísérletek.

Az etológiai irányzat hevenyészett előfeltevése valami ilyesféle: az állat természetes környezetének és életmódjának, biológiájának, valamint saját és más állatok evolúciós történetének ismeretében felderíthető, hogy az állat életében milyen szerepet játszik az emlékezés egyáltalán és ennek alapján tervezhetők a megfelelő kísérletek és alkalmazható a tudományos logika. Azt hiszem, a különbség óriási, módszereiben, szemléletében, következményeiben, eredményességében. Hangsúlyozni szeretném, hogy a pszichológiai álláspont is tudományos álláspont, szemernyi kétség nélkül, éppen Kardos műve illusztrálja nagyon szépen, hogy a legelvontabb kiindulási alapról is el lehet jutni értékes felismerésekhez, ha valaki ragaszkodik a tudományos logika következetes alkalmazásához. Ebben az állatpszichológusok nagy többsége sohasem volt elmarasztalható. A probléma inkább az, hogy melyik előfeltevérendszer alapján lehet a leggyorsabban a legtöbbet elérni, továbbá melyik rendszert lehet a tudomány egészébe a legkönnyebben integrálni, melyik teszi lehetővé a társtudományok értékes "meggondolásainak" minél szélesebb körű felhasználását.

Annak idején a kémia az alkímiából fejlődött ki, amely különösebben mély elméleti konstrukciók nélküli gyakorlati ismeretek, feltevések laza halmaza volt, minden jelenséget csak a saját körén belül értelmezett, nem használt idegen, mondjuk a fizikából származó fogalmi konstrukciókat, nem is igen állottak rendelkezésre ilyenek. Az alkímia óriási tapasztalati anyagot gyűj-

tött össze a különböző anyagok viselkedéséről, átalakulásáról, és nagyon sok praktikus ismeretet szolgáltatott; festékeket, gyógyszereket, lőport stb. Mégis a modern kémiát az a felismerés hozta létre, hogy a kémiai jelenségeket nem lehet a saját organizációs szintjükön megmagyarázni. Axiómáit a kémia nem absztrakt előfeltevésekből, hanem egy alsóbb szerveződési szinttel foglalkozó tudománytól, a fizikától kell kapja. Az atomok koncepciója, az atomszerkezeti ismeretek adtak magyarázatot a vegyülés törvényszerűségeire. Egy önmagába zárkózott kémia, saját axiómákkal ma már elképzelhetetlen, tudománytalan lenne. Ahogyan a fizika adja a kémia előfeltevéseit, ugyanúgy szolgáltatja a kémia a modern biológia bizonyos axiómáit, a molekuláris biológia látványos sikere a bizonyítéka ennek. A pszichológia és általában a társadalomtudományok azon, sokszor megfogalmazott igénye, hogy csak a saját szintjén, csak a saját fogalmi rendszerében tanulmányozható, elavult és elfogadhatatlan. A pszichológia számára az etológia, az evolúciós biológia, a genetika fogja az axiómákat, előfeltevéseket szolgáltatni. Csak ezekre épülhet rá a pszichológia saját konstrukciója. Miért nincsen átfogó pszichológiai elmélet? Pontosan azért, mert egy ilyen elmélet bázisa csak az evolúciós biológia lehet, és mindaddig, amíg a pszichológusok elutasítják ezt, nem lesz átfogó pszichológiai elmélet.

A pszichológus az emlékezetet kívánja vizsgálni, de saját előfeltevései rabságában már a kiinduláskor zavarba kerül. Mindenkinek van fogalma a saját emberi emlékezetéről, ez lesz tehát a kiindulás, de azonnal le kell szögezni, hogy az állati emlékezet nem lehet egészen ilyen, hiszen az állat alacsonyabbrendű, nem beszél, nem gondolkodik, talán nem is emlékezik. Bizonyos csak annyi, hogy laboratóriumban, a kísérleti berendezésben időnként megtalálja az utat, ez lesz tehát a jelenség, és már csak arra kell nagyon vigyázni, nehogy azt képzeljük, hogy az állat úgy emlékszik az útra, mint mi, mert az csúf és elítélendő antropomorfia. Kiinduláskor tehát nem vizsgáltatt meg az állat, hogy egyáltalán melyik az és hogyan él, miből lehet arra következtetni, hogy emlékszik, milyen faji különbségek és azonosságok találhatóak, melyek a legcélszerűbb körülmények laboratóriumi vizsgálatára stb. Egy helyen a szerző a labirintus kísérletek gyors elterjedését annak tulajdonítja, hogy annak segítségével tulajdonképpen a lokomóciót vizsgálták (40. o.) és szerinte: "Az állat lelki életéről fel kell tételeznünk, hogy alapjellegetben a lokomóciós viselkedésforma vezérlésére beállítva fejlődött ki." Ehhez az etológus csak annyit tehet hozzá, hogy a labirintus kísérletek nagy népszerűsége sokkal inkább annak volt köszönhető, hogy az állatpszichológusok kedvenc állata a patkány volt, és annak természetes környezetéhez a

labirintus berendezés nagyon hasonlított, tehát alkalmas volt kísérleti célokra. Nemigen végeztek labirintus kísérleteket mondjuk békákkal vagy galambokkal.

Nos, elindul a patkány a labirintusban, és a biológiai, az etológiai alapok híján csak azt tételezhetjük fel róla, hogy bizonyosan nem úgy emlékezik, mint az ember. Hogyan tájékozódik mégis olyan pompásan? Most szükséges az a már emlegetett szigorú tudományos logika. A pszichológus szisztematikusan keresi a lehető legegyszerűbb, még logikusnak tűnő magyarázatot. Kinesztétikus érzetek elraktározása például. Nagyon gondosan végzett, logikus kísérletek cáfolják. Inger-válasz kapcsolatok kiépülése asszociáció révén, reinforcement stb. Szép gondos kísérletekkel kizárva. Végül Tolman kognitív térképe vagy annak magyar változata Kardos mnemonikus mezője formájában. Mégiscsak fel kell tételni tehát valamiféle mentális aktivitást, a külső környezet valamiféle belső reprezentációját, az ezen való mentális manipuláció lehetőségét, a gondolkodás, az emlékezés valamiféle fejlett formáját.

Nem lett volna egyszerűbb abból kiindulni, hogy az állat csak úgy képes adaptívan folytatni aktivitását, ha természetes környezetének fontos elemeiről agyában belső reprezentáció, dinamikus modell készül, és tevékenysége közben képes ennek a modellnek a működtetése révén tájékozódni? Ma már persze könnyű jó ötleteket ajánlani, amikor például pontosan tudjuk, közvetlen elektrofiziológiai mérések alapján, hogy pl. a bagoly hallókérgében lévő neuronok izgalmi állapota pontosan tükrözi az állatot körülvevő fizikai tér megfelelő paramétereit, vagyis a bagoly hallókérge a tér egzakt fizikai reprezentációja. Nem kell itt a mnemonikus mező "labirintus falon keresztül látó" és egyéb csodálatos tulajdonságait feltételezni, egyszerű fizikai modelltől van szó. A labirintus pontos reprezentációja épül ki minden bizonynyal a patkánygyban is, és semmi csodálatos nincs abban, hogy ennek alapján anélkül képes a legrövidebb utakat kiválasztani, hogy azokon előzőleg megjutalmazták volna. Tulajdonképpen nem egészen világos, hogy Kardos és a korabeli pszichológusok jó része miért aggódott úgy a "reprezentáció" koncepciójától (119. o.), hiszen Tolman kognitív térképe, Krecsevszkij "patkány hipotézis" koncepciója már a harmincas években kínálták azokat a megoldásokat, amelyeket nagy-nagy kerülővel most a nyolcvanas években kénytelen az állatpszichológia elfogadni.

Az etológia számára a környezet reprezentációja, a fajspecifikus "hardver" és a megtanulható "szoftver", az elvárás, a szándék és az állati kogníció más koncepciói nemcsak azért természeteseek, mert időközben sokat fejlődött a tudomány, hanem azért, mert az etológia evolúciós hátterű, a geneti-

kára támaszkodó tudomány. A molekuláris genetikától az agyban működő neurális modellekig nagyon egyszerű meggondolások vezetnek. Ezeket utasította el nagy büszkén az állatpszichológia Kardos által tárgyalt időszaka és fogadja most el, saját átköltésben, mint kognitív pszichológiát.

A kísérleti pszichológia annak idején azáltal tagadta meg édes testvéreit, a teológiát és a filozófiát, és lett metafizikából praktikus tudomány, hogy elfogadta a tudományos kísérletezés objektív természettudományos módszereit. Hősi korszak volt ez, de tovább kell lépni. A pszichológiának ki kell építeni kapcsolatait saját alaptudományával, az evolúciós biológiával, az etológiával, a biológiai axiómákra kell ráépítse saját koncepcióinak rendszerét. Ha ezt megteszi és minden jel arra mutat, hogy meg fogja tenni, akkor kész lesz arra is, amire igen nagy szükség lenne, hogy előfeltevések, axiómák rendszerét nyújtsa fiatalabb, a tudományos kérdésekben még teljesen tájékozatlan testvéreinek, a társadalomtudományoknak.

Csányi Vilmos

VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA--NIEDERMÜLLER PÉTER (szerk.): AZ IDENTITÁS KETTŐS TŰKÖRBE

TIT Kiadás, Budapest, 1989. 247 oldal

1986 márciusában az MTA Néprajzi Kutató Csoport és a Magyar Pszichológiai Társaság Szociálpszichológiai Szekciója kétnapos műhelyértekezletet tartott az egyéni és társadalmi identitás kérdéséről. Az értekezlet anyagait a résztvevők előre megkapták, két felkért hozzászóló értékelte a tanulmányokat, és mindegyikről vita indult. A megvitatott tanulmányok nagyobb részét adták közre a szerkesztők — természetesen javított, kiegészített változatban — ebben a kötetben. A cím már kifejezi, hogy az értekezlet célja az volt: az identitás problémakörét ne csak a szokott (ill. a szakirodalomból megszokottabbnak tűnő) szociálpszichológiai szempontból vizsgálják, hanem ellenpólusként vagy kiegészítésként szerepeljen a néprajz és a kulturális, ill. szociális antropológia nézőpontja is.

Már önmagában ez a célkitűzés is érdekessé teszi a kötetet. A magyar nyelvű szakirodalomban jóformán nincs összefoglaló munka az identitás kérdéséről (eltekintve Pataki Ferenc 1982-ben publikált összefoglaló könyvétől, amely elsősorban ismeretkritikai jellegű), ugyanakkor a koncepció és a vele kapcsolatos elméletek mind nagyobb teret kapnak a személyiséglélektanban és kiváltképpen a különböző alkalmazott pszichológiai ágazatokban. A kis kötet

minősége azután felfokozza ezt az érdeklődést. A TIT jó nyomdatechnikával, jó papíron adta közre a kötetet, és a szerkesztők is jó munkát végeztek, nagyon hasznos pl. a kulcsfogalmak egységes szemléletű és következetes kiemelése, és láthatóan a stílust és a tördelést is egységesítették. A műhelyertekezet résztvevői is tudásuk legjavát adták, vannak a kötetben egészen kiemelkedő írások, de egyetlen olyan sincs, amely kritikát érdemelne, vagy amelyben valamit hiányolni kellene. Tulajdonképpen nagy kár, és könyvkiadásunk jelenlegi rossz helyzetét tükrözi, hogy nem nagy kiadó, könyvesboltban árusított, keménykötésű köteteként veheti kézbe az olvasó ezt a könyvet. Megérdemelte volna ezt, pontosabban megérdemli, hiszen ez a helyzet nem maradhat így, és ez a kötet egész biztosan nagyobb vásárlókörré számíthat a társadalomtudományokkal foglalkozó vagy segítő szakmájú szakemberek körében. Érdemes lenne újra kiadni.

A nyitó tanulmány Pataki Ferenc műve, ez időközben a Valóságban is megjelent. A szerző kísérletet tesz az identitás fogalmi elemzésére. A tőle megszokott stílusbravúrral és világos fogalmazással szinte minden lényeges forrásmunkát áttekint, lényegében nem hagy ki egyetlen területet sem az elemzésből, ami a szakirodalomban szerepel. Szintézist nem tud adni, de az identitás összetevőit megvilágítja, és — a korábbi könyvében foglaltakhoz képest — figyelme nagyobb mértékben irányul az identitás viselkedésvezérlő funkciójára. Nagyon érdekes az identitás motivációs háttéréről szóló fejtegetése. Valószínűleg az identitással való tudományos foglalkozás vezeti a szerzőt a pszichodinamikus én- és személyiségelméletek fokozott értékelése felé (talán ez látszik abban a körülményben is, hogy 1989 novemberében a Hermann- emlékülés nyitó előadását a szerző tartotta).

A fogalmi elemzés nagyon ösztönző olvasmány és a szintézis kísérletére serkenti az olvasót. A recenzens megítélése szerint a viselkedés és a társas szituációk mikroelemzése a szimbolikus interakcionizmus, ill. a fenomenológiai iskolák alapján hozzásegítene bennünket a szintézishez, ha elvégeznénk a szociális magatartásban implikált rendszerszintek ("mozgásformák") megfelelő konceptuális elkülönítését, ill. az elméletalkotók megfelelően tisztáznák vonatkozási kereteiket. A személyes identitás inkább életrajzi vetületű és belülről (kvázi "empátiásan") konstruált rendszer, ennek összetevője — adott esetben elsődleges determinánsa — lehet a társadalmi identitás, ám az identitás érvényesülése állandóan oszcilláló, prioritásaiban változó folyamat, és szituációktól függően kerülnek bizonyos arculatai előtérbe. Az identitás hermeneutikus fogalom, így abban nem lehet egyetérteni Patakival, hogy az erre vonatkozó empirikus kutatásokat hiányolja. Az identitás jelen-

séginterpretációk elvont summázata, a mai empíriával aligha kutatható. Inkább egzegetikusan, a kategória használatát illusztrálón lehet alkalmazni a társas viselkedés absztrahált vagy egészen konkrét tényeit, elemeit vele kapcsolatban. Lényegében ezt teszik a néprajzi szakemberek, elsősorban a másik nyitó előadó, Sárkány Mihály. Az ő nagyszabású tanulmányából azt ismerhetjük meg, hogyan próbálta a kulturális antropológia a jelenséget leírni, ill. hogyan vonatkoztatta és használta a saját területére nézve a szociálpszichológiában alkalmazott fogalmat.

Nagyon érdekes a kötet második, "identitásformálás a mindennapi életben" című részében Hoppál Mihály tanulmánya a hiedelemrendszerekről, valamint Jávor Kata széles ívű, szinte epikus leírása a család szerepéről, a szereptanulás és szerepgyakorlás folyamatairól és az identitásalakulásról a magyar faluban. A második részben két szociálpszichológiai tanulmány is található, László János lényegében a kognitív szociálpszichológia elméleteit vonatkoztatja a problémára, és ezzel nagyon sok támpontot ad annak az olvasónak, aki Pataki Ferenc tanulmányának ösztönző hatására megpróbálja továbbgondolni a témát. Az identitás ugyanis kognitív struktúrával is bír, amiről Pataki nagyon helyesen állapítja meg, hogy egyszerre merev és ugyanakkor szüntelenül változó, és ez akognitív struktúra állandóan munkában van az identitás belső információs és emocionális műveletei során. László János megvilágít számos mechanizmust azzal kapcsolatban, hogy ezek a műveletek hogyan zajlanak. Váriné Szilágyi Ibolya az érték kategóriáját vonatkoztatja az identitásra, tanulmánya nagyon fontos része a kötetnek, és egyben a probléma megértéséhez is elengedhetetlen, hiszen az identitással kapcsolatos említett műveletek értékelő, értéktételező, értékkifejező jellegűek.

Sajnos, rövidebb a kötet utolsó négy tanulmánya, pedig mindegyik nagyon érdekes vetületet tárgyal, mindegyik az etnikai identitásról szól. Hunyady György, Erős Ferenc, Niedermüller Péter és Csepeli György gondolatgazdag tanulmányai nagyon sűrítettek, és féltő, hogy a bennük rejlő elméleti érdekességeket és kihívásokat csak az az olvasó fedheti fel, aki a szerzők egyéb műveit is olvasta e tárgykörből (persze, sajnos, attól kell tartani, hogy a nagyon szűk keretekben hozzáférhető kötetet mások, mint a magyar szociálpszichológiai szakirodalmat amúgy is ismerő szakemberek, nem fogják olvasni).

A műhelyértekezlettel és a gondosan megszerkesztett kötettel a hazai szociálpszichológia jelentősen gazdagodott, fontos lépést tett a néprajzzal, antropológiával való együttműködés felé, és a recenzens csak ajánlani tudja a kötetet mindenkinek, akit ez a kérdéskör foglalkoztat. Saját gyakorlatát

figyelembe véve megemlíti, hogy minden pszichoterapeutát, klinikai pszichológust érdekelnie kellene ennek a területnek.

Buda Béla

ÉNEKESKÉPZÉS PSZICHOLÓGIAI ALAPON

Szamosi Lajos: A szabad éneklés útja. Szerk.: Popper Péter. Relaxa Kft., Budapest, 1990. 87 oldal

Rendkívül barátságtalan, sőt, csúnya külsővel jelent meg Szamosi Lajos írásainak gyűjteménye, "A szabad éneklés útja" címen. Popper Péter pszichológus, Sebők György zongoraművész és Kroó György zenetudós előszavai, valamint a hátsó borítón Ascher Oszkár emlékező sorai ajánlják mégis az olvasó figyelmébe a kis füzetet. Ki lehet ez a szigorú tekintetű úr, akinek az írásai — részben első — megjelenésükkor e négy kiváló embernek adnak jelképes találkoztót? A kötet elején található életrajzból (melynek írója egyébként érthetetlen okból névtelen maradt) a következőket tudhatjuk meg: Szamosi Lajos 1894-ben született Csengerben, 1919-ig Nagyváradon élt, majd Budapestre jött, hogy Makai Emilnél éneket tanuljon. Zenei tehetsége, úgy tűnik, átlagon felüli lehetett, azonban egy speciális hangprobléma megakadályozta, hogy ez éneklésében maradéktalanul megnyilvánuljon. Ezért újabb és újabb énektanárokat keresett fel (Bécsben, Berlinben és Párizsban), de lényeges javulást a külföldi hírességek sem tudtak elérni. Közben esztétikai, anatómiai, fiziológiai, pszichológiai tanulmányokat folytatott, és bár saját problémáját nem sikerült megoldania, a felhalmozódott ismeretek birtokában egyre inkább képessé vált arra, hogy segítséget nyújtson másoknak hasonló bajaikban. A 20-as évek végén hazatért Budapestre, ahol énektanítással, hangképzéssel kezdett foglalkozni (így került kapcsolatba Ascher Oszkárral is), és végül a pedagógiában talált igazán magára. A háború végéig Budapesten működött egyre nagyobb elismeréseket aratva, majd négy évig Rómában tanított — ott jelent meg a római Pszichoanalitikus Egyesület kiadásában legjelentősebb tanulmánya —, 1949-től ismét Budapesten dolgozott — az abszurd politikai hatalom természetesen mindent megtett, hogy korlátozza tevékenységét —, míg végül utoljára keserűen és dühösen 1956-ban hagyta el az országot, hogy Bécsben telepedjen le. Ott élete hátralevő húsz évében újra tehetségéhez méltó feladatokat vállalhat: a Zeneakadémia énektanára lesz, koncerteket szervez, híres énekesekkel dolgozik, kamaraegyüttest és kurzusokat vezet; a bécsi zenei élet jelentős alakjává válik.

Miután jól kimérgelődöttük magunkat azon, hogy íme, a politikai erőszak ismét elüldözött hazájából egy nagy szellemet, érdemes megnézni, valójában miben is áll Szamosi nagysága vagy eredetisége, és ennek mi a jelentősége számunkra. A kötetben található tanulmányok zenei, pszichológiai, fiziológiai, sőt, filozófiai-esztétikai oldalról próbálnak válaszolni arra az egyszerűnek látszó kérdésre — amely azonban láthatólag Szamosi Lajos egész életét "megette" —, hogy milyen akadályok állnak a művészi éneklés útjában, s hogyan lehet ezeket elhárítani. A problémával való alapos szembenézés során olyan átfogó világszemléletet alakított ki, amely nagymértékben pszichoanalitikus szemléletre épül — a tudományos iskolához való tartozás korlátoltsága nélkül, hiszen Szamosi számára a zenei gyakorlat volt a legfontosabb, ehhez keresett támogató elméleteket. Bár nagyon konkrét gyakorlatok és módszerek leírását is megtalálhatjuk a tanulmányokban, egy "egységes, azaz minden hang kiképzésére egyaránt alkalmas metodika felállítására" nem vállalkozik, sőt, elvileg lehetetlennek tartja azt. Alapvetően két akadályt lát: egyrészt "az egyéneknél variálódó konstrukcióbeli és funkcionális zavarok és elváltozások" végletesen individuális pedagógiai megközelítést igényelnek (a szabad éneklés készsége minden emberben adva van, csak a pszichés eredetű gátaikat és rossz beidegzéseket kell föloldani), másrészt — a zenei praxis felől — "a művészi technika elvileg csakis a művészet aktív gyakorlásán, művészi feladatok végtelen számú megoldási kísérletének útján keletkezik, fejlődik"; vagy még egyszerűbben: "az öncélú, steril technikázás sohasem vezethet a művészethez".

Szamosi Lajos meggyőződése, hogy — orvosilag normális viszonyok mellett — a hang és az éneklés esztétikai alacsonyrendűségét mindig lelki okokra lehet visszavezetni. Ezért alapvető célja az éneklésben előtörő ellenőrizetlen és a művészi kifejezés szempontjából értéktelen ösztöntörekvések szublimálása, amiről így ír: "nagyon nehéz meglévő értékekről, nyers ösztönkielégülésről távoli és időnkint bizonytalanok látszó célok érdekében lemondani, aki azonban ezt az áldozatot meghozni nem hajlandó, szabad énekessé sohasem válhat. E lelki vívódások egyébként szükség- és törvényszerűek. Felbecsülhetetlen hasznuk éppen az, hogy folyamatukban lassankint megtisztul és átrendeződik a lélek értékmérő szerkezete, és a feladott hamis ideálok helyébe újak, magasabbrendűek, igazabbak jönnek, amelyeket az énekes most már szublimált formájukban szorongás és félelem nélkül merhet magáénak vallani. Az így szublimált indulatok a hangszervek szabad működését nemcsak hogy nem zavarják többé, hanem ellenkezőleg: lényegük megfoghatatlan izzása végsőkéig kifinomult működésre készíti a testi szerveket."

A könyv elsősorban pedagógiai és pszichológiai problémákra koncentrál, ezért a szerző zenei, zenélési ideáljáról kevés megjegyzés árulkodik, ezek azonban döntő jelentőségűek, mert a pedagógiai folyamatot is csak akkor érthetjük meg igazán, ha világosan látjuk a pontos művészi célt, amit kitűzött növendékei elé. (Ezek az utalások csak közvetettek lehetnek — hiszen a zenei előadóművészet teendői szakmailag pusztán szavakkal nem írhatók le —, viszont így is elég egyértelműen mutatnak eredetükre.) Nagyon jellemző, hogy az intelligenciát tartja a legfontosabb énekesi erénynek — ehhez képest a zenei hajlam is csak másodlagos: "A lehetetlenfinom differenciák hiánytalan megérzése érdekében végsőkéig felfokozott figyelőképesség permanens beállítotttsága, az örökös — mert az éneklés tartama alatt minden pillanatban újból kezdődő —, lankadatlan intenzivitású, részben motorikus, részben cenzuráló tevékenység egymással ellentétes irányokban való kifejtése hatalmas intelligenciát kíván, és ahol ez nincs meg, ott a hangvétel módja többé-kevésbé mindig a dilettáns zenélés színvonalán marad." A helyes ritmusérzékről így ír: "Az időegységek bármily pontos egyformasága önmagában csak kerete, medre a ritmusnak, de semmiképpen nem azonos vele, és az időegységek egymásutánja kizárólag az állandó dinamikus változásban válik élő ritmussá." Különösen mély gondolat az énekesek zenei képzésének elméleti felosztása 1. hangképzésre, 2. a tulajdonképpen — instrumentumtól független (!) — zenei képzésre és 3. stílusra, mert ez bizonyítja közvetve Szamosinak azt a meggyőződését, hogy a helyes zenei alapérzeteknek szükségképpen meg kell határozniuk a gyakorlást, vagy ahogy ezt máshol írja: "a művészet egyetlen területén sem valamilyen önálló, önmagától kialakuló technika hozta létre az alkotást, hanem a művészet létrejöttével párhuzamosan, a művészeti ágak kialakulásának évezredes folyamatában virágzott ki lassanként a mai, magasrendűen differenciált művészi technika... Azonban éppen a sorrendi kérdés az egész előadóművészet fejlődése szempontjából perdöntő jelentőségű." (Vagyis nem a technika határozza meg a zenei szándékot, hanem a szándék teremti meg a technikát.)

Filozófiai, esztétikai gondolatai Hegel hatását mutatják; de megfogalmazásainak személyessége itt is elárulja, hogy minden új tudást saját eredeti szemléletének tisztítótüzeiben éget egybe a már meglévővel. A műalkotások mindig valami nem evilági, szembesítő, szabadságnövelő szemlélet képességét teremtik meg a befogadóban: "Minden nagy művészet ellenállhatatlan hatásának lényeges titka, a mágikus mellett, talán éppen abban rejlik, hogy felemelő érzelmi mozzanatában lehetővé teszi a kilátást a mából..." Szamosi munkabírására, sokszoros újrakezdési képességére is magyarázatot ad hite, hogy: "az

élet legtágabb, legcsodálatosabb perspektívája maga a fejlődés szükségszerűsége". Ugyanígy valamifajta humanisztikus hit kategóriájába tartoznak az ilyen kijelentések: "a kultúra útja a moralitás irányába vezet"; vagy: "az esztétikailag szép funkció azonos az élettanilag helyes funkcióval"; gondolatilag az efféle axiomatikus állításokban nyilvánul meg a belső erőnek az az érzete, ami egy művészetekkel szakmaszerűen foglalkozó embernél feloldja a racionális bizonyíthatóság hiányából és a nagyon pontos különbségtevés igényéből fakadó konfliktusokat.

Befejezésül még egy megjegyzés: az írásokra általában jellemző -- a tudományos szóhasználat mellett -- a "pofon egyszerű", közhelyszerű gondolatok mélyebb értelmének a revelálása, ami a műalkotások hatásmechanizmusának és ezáltal az előadóművészeteknek is alapvető jellemzője. A megvilágosodás: hogy jobban fölfogunk valamit, amiről azt hittük, már teljesen értjük.

Kondor Ádám

СОДЕРЖАНИЕ

Ибоя Варине Силади: Густав Ихейзер о способностях, успехе и о проявлении себя 203

Чаба Плех: Методы исследования понимания предложений 225

КАЗУИСТИКА

Ласло Лайтавари: Созреет ли зеленый орех? (Индивидуальная психотерапия с применением гипноза) 261

ФОРУМ

Палу Гегеши Кишш 90 лет 283

КНИГИ

Лайош Кардош: Память у животных (Вилмош Чани) 288

Ибоя Варине Силади—Петер Ниедермюллер (ред.): Идентичность в двойном зеркале (Бела Буда) 292

Лайош Самоши: Пути свободного пения (Адам Кондор) 295

CONTENTS

Váriné Szilágyi, Ibolya: Gustav Ichheiser on ability and success	203
Pléh, Csaba: Methods in studying sentence understanding	225

CASE STUDY

Lajtavári, László: Will the green walnut become ripe? (Individual psychotherapy started with hypnosis)	261

FORUM

Gegesi Kiss, Pál at 90	283

BOOKS

Kardos, Lajos: Memory in animals (Csányi, Vilmos)	288
Váriné Szilágyi, Ibolya—Niedermüller, Péter (Eds): Identity in a Double Mirror (Buda, Béla)	292
Training singers on psychological basis. Lajos Szamosi: On Bel Canto (Ádám Kondor)	295

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc

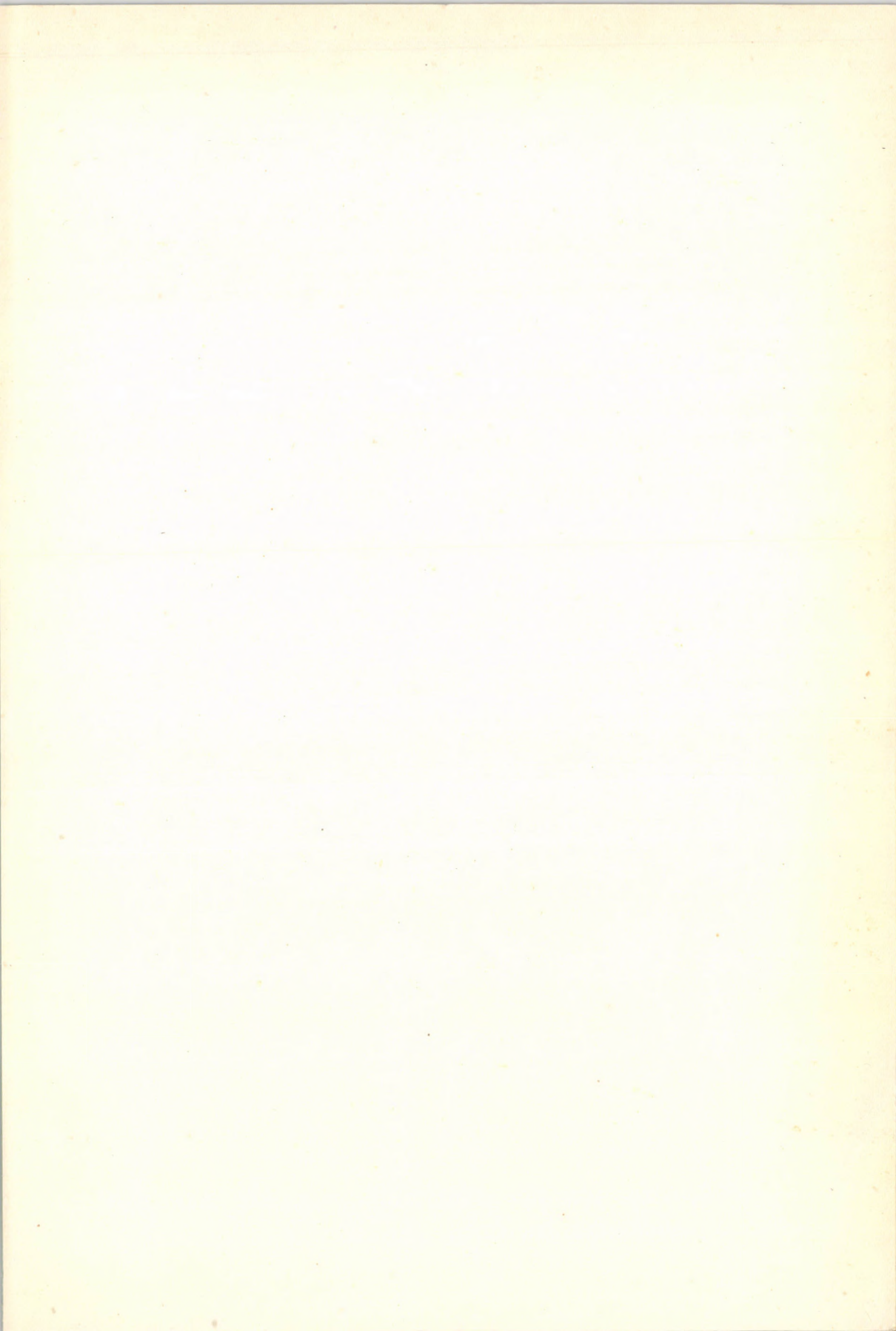
Budapest, 1991. → Nyomdai táskaszám: 19887

Felelős szerkesztő: Popper Péter

Műszaki szerkesztő: Sándor István

Megjelent: 8,75 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0025—0279

Ára: 100 Ft

Előfizetés egy évre: 300 Ft

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

1. A Magyar Pszichológiai Szemle olyan kéziratokat fogad el közlésre, amelyek a pszichológia határterületeinek tudományos kérdéseivel foglalkoznak. Ezen belül közöl eredeti kutatásokról szóló beszámolókat; témaösszefoglaló tanulmányokat; didaktikusan feldolgozott esetelemzéseket; pszichológiai történeti közleményeket; beszámolókat a hazai és a nemzetközi pszichológiai intézmények munkásságáról; hozzászólásokat a pszichológia és általában a kulturális élet pszichológiai vonatkozású eseményeihez; könyv- és folyóirat ismertetéseket.

2. A kézirat terjedelme általában nem haladhatja meg a 0,75–1,00 ívet (24–32 soros, kettős sorközzel gépelt oldal, soronként 50 „n” betűjellel).

3. A teljes kéziratot három példányban kell a szerkesztőségbe beküldeni.

4. Az eredeti közlemények idegen nyelvű fordítására szánt 25–50 soros összefoglalását külön oldalon – 3 példányban – kell csatolni a közleményhez. Az összefoglalás elé a tanulmány címét, alá a szerző(k) nevét, ez alá pedig a munkahely(ek) megnevezését kell írni. A közlemény első oldalán ezeket az adatokat nem kell megismételni, mert az összefoglaló magyar nyelven a közlemény elé kerül.

5. A lábjegyzeteket számozással az irodalomjegyzék után, külön oldalon kérjük közölni.

6. A számozott és címmel ellátott ábrákat az első példányban csak eredeti rajzban – nem xerox másolatban – külön oldalon fogadhatjuk el. A közlemény szövegébe az ábrák számozott helyét be kell jelölni.

7. A szöveget normál betűtípusú írógéppel, 1/8 íves géppapírra és csak a papír egyik oldalára kell írni. Egy oldalon maximum két-három hibajavítás lehet, a vesszőhibákat is beleszámítva. Amennyiben a szerkesztés folyamán több javítás kerül egy oldalra, azokat visszaküldjük a szerzőnek újragépelésre.

8. Ha a szerző dőlt betűkkel akar valamit kiemelni, azt egyszer húzza alá. Csupa nagy betűvel semmit se gépeljen. Ha a szöveg egy részét kisebb betűtípussal kívánja szedetni, ezt ne sűrűn gépelt sorokkal, hanem a szöveg bal oldala mentén húzott vonallal és „sűrű szedéssel” szóval jelezze. A kézirat lapjait oldalanként folyamatosan, középen számozza arab számjegyekkel. Betoldás nem alkalmazható.

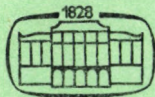
9. Szöveg közben alkalmazott irodalmi hivatkozásoknál a szerző vezetéknévét és zárójelben az irodalomjegyzékben jelzett sorszámát tüntessék fel.

10. Az Irodalomjegyzék összeállítása ábécé-sorrendben történik. A szerző vezetéknéve és utónevének kezdőbetűi után zárójelben a megjelenés éve következik, majd kettőspont után a közlemény címe, kiadó, város, idézett oldalszám. (Folyóiratoknál a cím után kötetszám, füzetszám, idézett oldalszám.)

11. A szerző vállalja, hogy a korrektúrát postafordultával, javítva visszaküldi a szerkesztőségbe. A kéziratától eltérő nyomdai javítások költségei a szerzőt terhelik.

12. Szerzőinknek az eredeti közleményekből, az esettanulmányokból, valamint a vita- és szemleanyagokból – tiszteletdíjuk terhére – a nyomda 100 db különlenyomatot készít.

13. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST